ISSN 2073-333X
Международный научный журнал

Қазақстанның ғылымы мен өмірі
Наука и жизнь Казахстана
Science and life of Kazakhstan

№1 2020

Оспанов Марат Тұрдыбекұлы
Мемлекет және қоғам қайраткері, экономика ғылымдарының докторы, профессор

Журналымыздың бұл саны Қазақстанның мемлекет және қоғам қайраткері, саясаткер, экономика ғылымдарының докторы, профессор Марат Тұрдыбекұлы Оспановқа арналады.

Редакция ұжымы, осы материалдарды дайындауға көмектескен Батыс-Қазақстан медицина университетінің ректорына, ұжымына және осы университеттің қоғамдық-гуманитарлық кафедрасының жетекшісі, тарих ғылымдарының кандидаты Төлепбергени Жанар Төлеубайқызына алғысын білдіреді.

Құрылтайшы:
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБА

Founder:
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

Халықаралық ғылыми журнал
Международный научный журнал
International science journal

№1 2010

Бас редактор – **Алауханов Е.О.**
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор **– Алауханов Е.О.**
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – **Alaukhanov Ye.O.**
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law Sciences, professor

Алматы 2020

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдиров Н.М., з.ғ.д.,профессор
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Ташкент)
Аликперов Х.Д., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Баку)
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы Сотының Төрағасы
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.д., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букалерова Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф., РФ Жоғарғы Сотының судьясы (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., - а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Есім Ғ., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Жұмағұлов Б.Т., — т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Зигмунд О. А., з.ғ.д., профессор (Германия)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, МГЮА)
Минязева Т.Ф., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, РУДН)
Мухамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, ҚазҰУ ректоры
Рагимов И.М. з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Рустамбаев М.Ю, з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналынын бас редакторы
Сагадиев К.А., э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, ЕҰУ ректоры
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Төлеген М.Ә., доктор PhD, ректор ШҚМУ ректоры
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, СП(б) халықаралық криминологиялық клубының президенті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдуллаев К.К., -а.-ш.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Асанғазы О., қоғам қайраткері
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.к., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бекмағамбетов А.Б., з.ғ.к., профессор (Қостанай)
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жанабилов Н. Е., з.ғ.к., профессор (Астана)
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Жұмағұлова В.И. ф.ғ.д., профессор
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массаки, профессор (Польша)
Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Мажейка Кипрас И., МЕАТР акад.(Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Молдабаев С. С., з.ғ.д., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Сарсембаев М.А., з.ғ.д., профессор
Сейтжанов Ә.Ә, з.ғ.к., доцент
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Рүстемова Г.Р. з.ғ.д., профессор
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Шаукенова З.К., ә.ғ.д., профессор
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)
Ху Тин, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Аликперов Х.Д. д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Баку)
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букалерова Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф., судья Верховного Суда РФ (Москва)
Гаипов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Елубаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Жумагулов Б.Т., — д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Зигмунд О. А., д.ю.н., профессор (Германия)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Қул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва, МГЮА)
Минязева Т.Ф., д.ю.н., профессор (Москва, РУДН)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК, ректор КазНУ
Рагимов И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Рустамбаев М.Ю, д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК, ректор ЕНУ
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Толеген М.А., доктор PhD, ректор ВКГУ
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Асангазы О., общественный деятель
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бекмагамбетов А.Б., к.ю.н., профессор (Костанай)
Бектурганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Данилов А.П., к.ю.н., доцент(Санкт-Петербург)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Жумагулова В.И. — д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жанабилов Н. Е., к.ю.н., профессор (Астана)
Жолдыбай К., писатель-публицист
Жумагулова В.И., д.ф.н., профессор
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Массаки, профессор (Польша)
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР(Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Молдабаев С. С., д.ю.н., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессо
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Турсынов С.Т., д.э.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Челадзе Г., доктор права, доктор административного бизнеса, профессор (Грузия)
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)
Ху Тин, Председатель Вьетнамской Ассоциации Писателей (Вьетнам)

EDITORIAL BOARD:

Abdirov B.D., Dr. of Law Sciences, professor
Abdrasylov B.S., Dr. of Biological Sciences, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law Sciences, professor (Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law Sciences, professor, state counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Alikperov H.D. Dr. of Law Sciences, professor, state counselor of Justice of the 3rd class
Asanov Zh. K., Candidate of Law Sciences, chairman of the Supreme Court of Kazakhstan
Baidaulet I.O., Dr. of Medical Sciences, professor
Baideldinov D.L., Dr. of Law Sciences, professor
Baulin U.V., Dr. of Law Sciences, professor (Kyiv)
Bisenov K.A., Dr. of Technological Sciences, professor
Borodin S.V., Dr. of Law Sciences, vice president, lawyer (Voronezh)
Bukalerova L.A., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow, RUDN)
Vedernikova O.N., Dr. of Law Sciences, professor, judge of the Supreme Court of the Russian Federation (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of Political Sciences, professor
Golik Yu.V., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law Sciences, professor, editor-in-chief (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law Sciences, professor of BSU (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law Sciences, professor
Yeleshov R., Dr. of Agricultural Sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philological Sciences, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law Sciences, professor
Zhumagulov B.T., Dr of Technical Sciences, academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academician, president of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law Sciences, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of Histoical Sciences, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of Political Sciences, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr.of Law Sciences, professor
Kozachenko I.Ya., Dr.of Law Sciences, professor (Yekaterinburg)
Koniyakhin B.P., Dr. of Law Sciences, professor (Krasnodar)
Korobeyev A.I., Dr. of Law Sciences, professor (Vladivostok)
Lebedev S.Ya., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Likhovaya S.Ya., Dr. of Law Sciences, professor (Kyiv)
Lopashenko N.A., Dr. of Law Sciences, professor (Saratov)
Matskevich I.M., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow, MSAL)
Minyazeva T.F., Dr. of Law Sciences, Professor (Moscow, RUDN)
Mukhamediuly A., Dr. of Philosophical Sciences, professor
Musakhodzhayeva A.K., professor, rector of KazNAA
Mutanov G.M., Dr, of Technical Sciences, professor, academician of NAS RK, rector of KazNU
Ragimov I.M., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Rustambayev M.Yu., Dr. of Law Sciences, professor (Tashkent)
Orazalin N.M., poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law Sciences, editor-in-chief of «Russian criminological view»
Sagadiev K.A., Dr. of Economic Sciences, academician of NAS RK
Sartayev S.S., Dr. of Law Sciences, academician of NAS.RK
Siegmunt O., Dr. of Law Sciences, professor (Germany)
Sultanov K.S., Dr.of Political Sciences, professor
Sydykov E.B., Dr. of Historical Scinces, academician of NAS RK, rector of ENU
Sydykova L.Ch, Dr.of Law Sciences, professor (Bishkek)
Tolegen M.A., PhD, rector of EKSU
Shestakov D.A., Dr. of Law Sciences, professor, president of St.Petersburg International Criminological Club

EDITORIAL COUNCIL:

Abdullayev K.K., Dr. of Agricultural Sciences, professor
Aitzhanov B.D., Dr. of Veterinary Sciences, professor
Asangazy O., public figure
Abishev T.D., Candidate of Law Sciences
Abishev H.A., Candidate of Law Sciences, associate professor
Baimenov A.M., Candidate of Technological Sciences, professor
Bekmagambetov A.B., Candidate of Law Sciences, professor (Kostanay)
Bekturganov E.U., Deputy of the Parliament of Kazakhstan
Bishmanov B.M., Dr. of Law Sciences, professor
Borbat A.V., Candidate of Law Sciences , editor-in-chief (Moscow)
Danilov A.P., Candidate of Law Sciences, associate professor (St. Peterburg)
Jansarayeva R.E., Dr. of Law Sciences, professor
Zhakyp B.U., Dr.of Philological Sciences, professor
Zhanabilov N.Ye., Candidate of Law Sciences, professor (Astana)
Zholdybay K., writer, publicist
Zhumagulova V.I., Dr. of Philological Sciences, professor
Ivanchin A.V., Dr.of Law Sciences, advocate (Yaroslavl)
Ivona Massaki, professor (Poland)
Kanzhigitov Ye.K., Dr. of Veterinary Sciences
Karibayev B.B., Dr. of Historical Sciences, professor
Klenova T.V., Dr.of Law Sciences, professor (Samara)
Korkonosenko S.G., Dr. of Political Sciences, professor (St. Peterburg)
Kufleva V.N., Candidate of Law Sciences, assistant professor (Krasnodar)
Kuanaliyeva G.A., Dr. of Law Sciences, professor
Kurmanaliyev K.A., Dr. of Philological Sciences, professor
Mazheika Kipras I., academician of PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law Sciences, professor (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of Political Sciences, professor (St. Peterburg)
Mindagulov A.N., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Omarov B.Zh., Dr. of Philological Sciences, professor
Salomov B., Dr.of Law Sciences, professor (Tashkent)
Sapiyev O.S., public figure of RK
Sarsembayev M.A., Dr.of Law Sciences, professor
Seitzhanov A.A., Candidate of Law Sciences, associate professor
Smatlayev B.M., Dr. of Law Sciences, professor
Starostin S.A., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Rustemov B.T., writer, publicist
council
Rustemova G.R., Dr. of Law Sciences, professor
Toilybayev B.A., Dr. of Pedagogical Sciences, professor
Turetski N.N., Dr. of Law Sciences, professor
Turgarayev B.T., Dr. of Law Sciences, professor
Tursynov C.T., Dr. of Economic Sciences, professor
Usmanov A., Dr. of Political Sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of Historical Sciences, professor
Cheladze G., Dr. of Law Sciences, doctor of Business Administration, professor (Georgia)
Shaukenova Z.K., Dr. of Sociological Sciences, professor Harchenko B.V., Dr. of Law Sciences, professor (Harkov) Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)

“Мен өзімнің ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін: әкемнен өмір алсам, ал Аристотельден өмірімді жақсы өткізу туралы білім алдым”.
Александр Македонский

“Ғылым мен мәдениет барлық дүниенің алтын алқасы болып отыр”.
Мұхтар Әуезов

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

“ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА” халықаралық ғылыми журналы ғылыми сілтеме жасау индексіне тіркелген (ИНЦ).

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, философия, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

2009 жылдан бастап ай сайын сегіз тілде жарық көреді (қазақ, орыс, ағылшын, француз, қытай, чех, венгер, неміс тілдерінде).

Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз, 2009 жыл.

Журналға жазылу «Қазпошта» және Қазақстан Республикасының барлық пошта бөлімдерінде жүргізіледі.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», Халықаралық Қазақстан криминологиялық клубының Президенті, заң ғылымдарының докторы, **профессор Е.О. Алаухановтың** ғылыми жетекшілігімен шығады.

Басылым 2019 жылдан бастап Ғылыми редакторлар мен баспагерлер ассоциациясының (Ресей, АНРИ) мүшесі болып табылады.

Қазіргі таңда журнал отандық ғылым дамуының кілті ретінде **Мемлекет басшысының баяндамасында айқындалған халықаралық ғылымиметрикалық көрсеткіштер базасына қолжеткізуге мүмкіндік береді (Web of science, Clarivate Analitics, Scopus).**

Басылымда мақалалар төмендегідей ғылыми бағытттар бойынша жарияланады:

- Байқау жеңімпаздары;
- Тарих пен ғылымдағы есімі ерен тұлға;
- Білім мен ғылым мәселелері;
- Жас ғалымдар мінбері;
- Мерейтой;
- Айтулы шара;
- Рецензиялар, жаңа кітаптар.

МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН КӨЛЕМІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала көлемі 10 мыңнан 20 мыңға дейінгі белгілерді құрауы керек немесе 6 бет пен 10 беттің аралығында болғаны жөн. Егер материал бұл көрсетілген мөлшерден аз немесе көп болса журнал редакциясы ұжымымен келісілуі керек;
   Ескертпе: журнал форматына сәйкес авторлардан 4х5 мөлшеріндегі фотоларын жіберуін сұраймыз, мақаламен қоса жарияланады.
2. Мақала мына критерийлерге жауап беруі керек: ғылыми жаңашылдығы, жазудағы ерекшелік (мәтіннің өзіндік стилі **80 пайыздан жоғары**), мақалада зерттеліп отырған тақырып пен мәселеге деген авторлық көзқарас болғаны жөн.
3. Мақалада келтірілген материалдар тек деректерді баяндау және сипаттау мазмұнында болмауы керек;
4. Мақала мазмұнына сәйкес келетін материалдарды қолданғанда, оларды дұрыс және дәлдікпен қолдану мәселесіне мән берген дұрыс. Авторлар ұсынылған материалдың дәйектілігі үшін жауап береді, ол үшін плагиаттың жоқтығы туралы анықтама өткізеді. **ПЛАГИАТҚА жол берілмейді.**
5. **Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек.** Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.
6. Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап,басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн болар.

МАҚАЛА МӘТІНІН КӨРКЕМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала мәтіні редакцияға WORD-тың кез келген нұсқасында сақталған файл түрінде жіберіледі:
2. Мақала құрылымы: мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы д а басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен-жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), **кілт сөздер** (5 сөзден кем болмауы тиіс), қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама (3-4 сөйлемнен кем болмауы тиіс) және библиография. Егер мақала шет тілде жазылса, мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы д а басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен-жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама сонымен қатар орыс тілінде берілуі керек.
3. Мақала келесідей құрамнан тұруы тиіс: **кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды.** Баяндаудың белгілі бір нақтыланған тәртібін сақтаған жөн.
4. Мақала мәтіні«Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы (интервал) – 1. Азат жолдың басталуы – 1,25 см.
5. Сілтемелер мен библиографиялық тізім Мемлекеттік стандарт (ГОСТ) талаптары бойынша рәсімделуі керек.
6. Жоғарыда көрсетілген ережелерге сәйкес келмейтін мақалалар қаралмайды.
7. Редакцияға келіп түскен материалдар **мерзімі 1 айдан 3 айға** дейінгі уақытта қаралады.
   Мақала үшін төлемақы – 16 000 теңге. Төлемдер, мақала жарияланады деген шешім қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады:

Төлемақы төлеуге:
Карталық шот:
5169 4971 5103 9504 Kaspi Gold
ЖСН: 9207 1540 0124

Есеп шоты:
АО “Kaspi Bank” Номер счета KZ37722S000002241040 КбЕ19

Жақын және алыс шетелде тұратынавторлар Western Union төлемдік жүйелері арқылы төлеуге болады.

ТМД ЕЛДЕРІНДЕГІ РЕДАКЦИЯ ӨКІЛДІГІ:

Мәскеу, ММУ:	проф. Матвеева А.А.	ұялы тел.:+7 (916) 526-44-29
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Журнал редакциясының мекенжайы:

Алматы қаласы, Алмалы ауданы, Абылай хан даңғылы 113 үй

E-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

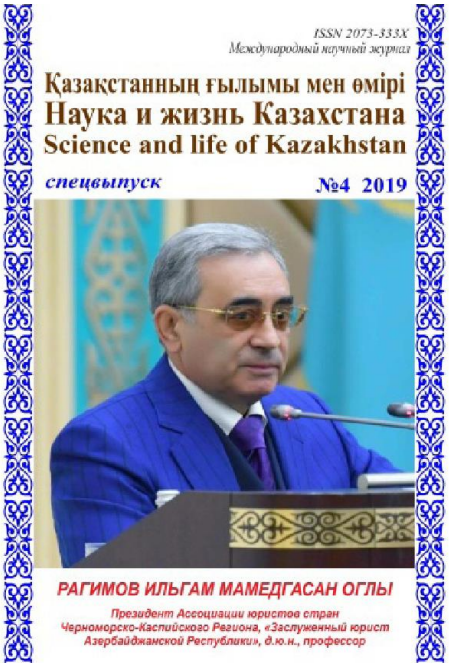
Бас редактор: з.ғ.д., профессор Алауханов Есберген Оразұлы
+7 701 111 8828

Ғылыми редактор: Ақжанар
+7 778 515 99 50

“Чтобы писать для СМИ, не нужно никакой квалификации, но чтобы их читать, нужно в совершенстве знать вещи, мир и людей”.
Хуго Штейнхаус

“Никогда не следует хорошо говорить о себе. Следует это печатать”.
Жюль Валле

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научный журнал **«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»** включен в индекс научного цитирования (ИНЦ).

Журнал входит в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ККСОН) по специальностям юридических, филологических и педагогических наук и др.

Журнал издается с 09.02.2009 года, ежемесячно, на восьми языках (казахский, русский, английский, французский, китайский, чешский, венгерский, немецкий).

Государственная регистрация: №9875-Ж. Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.

Подписка на журнал производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией д.ю.н., профессора, «Заслуженного деятеля Казахстана», Президента Международного Казахстанского криминологического клуба – **Алауханова Е.О.**

С 2019 года издание вступило в ряды первого в России профессионального сообщества редакторов и издателей – Ассоциацию научных редакторов и издателей **(Association of science editors and publishers).**

В настоящее время, *Издание открывает доступ к международной наукометрической базе данных (Web of science, Clarivate Analitics, Scopus), определенного Главой государства в качестве ключевого развития отечественной науки. Вместе с тем, Редакция Международного журнала сотрудничает с иностранными регистрационными агентствами, которые с использованием разработанных международным фондом DOI (International DOI Foundation, IDF) стандартом присваивают DOI в различных предметных областях.*

У Журнала «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» имеется возможность выпускать материалы к публикации, как с идентификаторами цифрового объекта, так и без них. Цифровой идентификатор объекта **DOI (Digital Object Identifier)**, представляющий собой уникальную строку из букв и цифр присваивается объектам по желанию авторов и на отдельных возмездных условиях.

В издании публикуются статьи по следующим научным рубрикам:

- Победители конкурса
- Имя в истории и науке
- Вопросы образования и науки
- Трибуна молодых ученых
- Юбилей
- Мероприятия
- Рецензии, новые книги
- Разн

ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1. **Язык научной статьи** и используемая в ней терминология должны быть понятны широкому кругу читателей и представителям всех специальностей.
2. **Научный стиль** должен соответствовать общепринятым нормам литературной речи, отличаться от разговорного, делового и иных стилей, характеризоваться логически стройным изложением произведения, сопровождаться аргументацией каждой позиции автора.
3. **Объем статьи** должен составлять от 15 до 30 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок и надписи) или 6–10 страниц. Опубликование материалов меньшего или большего объема предварительно согласовываются с Редакцией журнала.
4. **Статья** должна отвечать критериям актуальности, научной новизны, уникальности (свыше 80% оригинальности текста), содержать авторский подход к изучаемой теме/проблеме.
5. **Материал**, содержащийся в статье, не должен быть описательным, констатирующим общеизвестные факты. Рукописи, воспроизводящие законодательную базу, подлежат отклонению.
6. **Необходимо обращать** внимание на использование заимствованного материала, точность и правильность его цитирования. Авторы несут ответственность за достоверность предоставленного материала, что подтверждается результатом сравнительно-сопоставительного анализа, проведенного при помощи системы «Антиплагиат». **Не допускается ПЛАГИАТ.**
7. **В статье** необходимо широко использовать труды казахстанских авторов, внесших в развитие и совершенствование отечественной науки.
   Редакция Журнала настоятельно рекомендует авторам содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах журнала «Наука и жизнь Казахстана».
8. **Самоцитирование** в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.
   Примечание: *согласно формату журнала просим авторов высылать фото в размере 4х5, которая будет опубликована вместе со статьей.*

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

1. **Текст научной статьи** направляется в Редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением.
2. **Структура научной статьи**:
   а) **название статьи**;
   б) **текст статьи**;
   в) **Сведения об авторе** (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания, электронный адрес, контактные данные);
   г) **индексы** УДК и / или ББК;
   д) **ключевые слова** (в количестве не более 5);
   е) **аннотация** (из 3-4 предложений);
   ж) **библиография**.

- *Если статья написана на иностранном языке*, то название статьи, текст статьи, Ф.И.О., контактные и иные данные об авторе (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания), ключевые слова, аннотация должны быть представлены на казахском и (или) русском языках.

3. *Статья* должна состоять из следующих элементов: введение, основная часть и заключение. Необходимо соблюдать определенную последовательность.
4. *Текст* должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman. Высота шрифта – 14 пунктов. Межстрочный интервал – одинарный. Абзацный отступ – 1,25 см.
5. *Ссылки* на использованные в работе источники следует оформлять в квадратных скобках по тексту статьи с указанием Ф.И.О. автора, года издания и страниц. *Пример внутри текстовой библиографической ссылки: [Савицкий В.М., 1996, с. 47].*
   Выдержки из нормативных правовых актов оформляются в виде постраничных сносок. *Например, в тексте:«В соответствии сп. 5) ч. 2 ст. 293 ГПК РК, «не могут быть оспорены в*

суде в соответствии с настоящей главой,«решения, действия (бездействие) государственных органов, органов местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц, государственных служащих, подлежащие судебному обжалованию юридическими лицами, в уставном капитале которых имеется доля государства».

В за текстовой ссылке нормативный правовой акт оформляется следующим образом: «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/ свободный. (Дата обращения: 28.01.2019).

Допускается также указывать только электронный адрес ресурса. ***Пример:*** *URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377*

Аналогичным образом оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т.п.

6. *Библиографический список* должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». *Библиографический список* входит в общее число страниц статьи и приводится в конце статьи в алфавитном порядке. В Библиографическом списке приводятся все выходные данные издания. *Пример оформления учебного пособия: Организация судебной власти в Российской Федерации: Учеб. пособие для вузов / В.М. Савицкий; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Акад. правовой ун-т. – М.: Бек, 1996. – 320 с.*

Пример оформления научной статьи: *Аблаева Э.Б. История развития теории разделения властей: определение ролисудебной системы // Вестник Поволжского института управления. – Саратов: Изд-во «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (Москва), 2018. Т. 18. № 7. – С. 52-62.*

Пример оформления статьи, опубликованной в сборниках конференций: Виноградов В.А. Правовое государство и верховенство права: доктрины, конкуренция юрисдикций, обеспечение правовой свободы. Позиции КС РФ в отношении правового государства // Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире /Сборник статей. Ответственные редакторы: В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм. – М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. – С. 373-395.

Пример оформления автореферата диссертации: Фролова, Е.А. Неокантианство в русской философии права во второй половине XIX – первой половине XX в.: автореф. дис. …докт. юрид. наук: 12.00.01 / Фролова Елизавета Александровна. – М., 2013. – 47 с.

Пример оформления диссертации: Лукьянова, Е.Г. Учения о законе в политико-правовой мысли России XIX – начала XX вв.: дис. …докт. юрид. наук: 12.00.01 / Лукьянова Елена Геннадьевна. – М., 2018. – 425 с.

Нормативные правовые акты не входят в Библиографический список.

Библиографический список должен содержать только те работы, которые приводятся автором в тексте статьи и были ранее опубликованы в соответствующих изданиях.

Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

7. *Статьи*, оформленные не в соответствии с указанными выше требованиями, остаются без рассмотрения.
8. *Все поступившие материалы рассматриваются от 1 до 3 месяцев и публикуются в порядке очередности*.

Оплата по реквизитам:
Карточный счет:
5169 4971 5103 9504 Kaspi Gold
ИИН: 9207 1540 0124

Расчетный счет:
АО “Kaspi Bank” Номер счета KZ37722S000002241040 КбЕ19

Авторы дальнего и ближнего зарубежья могут произвести оплату через платежные системы Western Union

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО РЕДАКЦИИ В СНГ:

Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А.	моб.: +7 (916) 526-44-29
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Адрес редакции журнала:

г. Алматы, Алмалинский район, проспект Абылай хана, д. 113

E-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Гл. редактор: д.ю.н., проф. Алауханов Есберген Оразулы
+7 701 111 8828

Научный редактор: Акжанар
+7 778 515 99 50

«Всегда выбирайте самый трудный путь – на нем вы не встретите конкурентов»
Шарль де Голль

«Централизованное распространение в конечном итоге приведет к возврату утроенного инвестированного капитала»
Джефф Безос

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека Парижского университета Сорбонны
2. Библиотека Гарвардского университета
3. Польша. Университет им.Николая Коперника в Торуне.
4. Венгрия. Национальная библиотека имени Сеченьи
5. Чехия. Библиотека Карлова университета
6. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
7. Турция. Библиотека Стамбульского университета
8. Библиотека Ассоциации Юристов Стран Черноморского и Каспийского Регионов
9. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
10. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
11. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
12. Библиотека Сената Парламента Республики Казахстан
13. Библиотека Мажилиса Парламента Республики Казахтстан
14. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
15. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
16. Библиотека Казахской национальной академии музыки (г. Астана)
17. Библиотека Казахской национальной академии искусств им. Т.К. Жургенова (г. Алматы)
18. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева
19. Научная библиотека Казахского национального аграрного университета (г. Астана)
20. Библиотека Казахского Национального Университета им. аль-Фараби
21. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая
22. Библиотека университета им. Сулеймана Демиреля
23. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета им. Х.А. Ясави
24. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
25. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
26. Библиотека Алматинской академии МВД РК
27. Библиотека КарГУ им. Е.А. Букетова
28. Библиотека Карагандинского университета «Болашак»
29. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д. Серикбаева
30. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного университета им. С.Аманжолова
31. Научная библиотека Кокшетауского государственного университета им. Ш.Уалиханова
32. Российская государственная библиотека (г.Москва)
33. Библиотека Российской академии народного хозяйтства государственный службы при Президенте Российской Федерации (РАНХиГС)
34. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
35. Библиотека Университета им. О.Е. Кутафина
36. Библиотека Московского университета МВД России
37. Библиотека Московского следственного комитета РФ
38. Библиотека Всероссийской государственного университета юстиции
39. Библиотека ВНИИ МВД России
40. Библиотека Российской академии правосудия
41. Научная библиотека Кубанского государственного университета (г. Краснодар)

42. Научная библиотека Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова
43. Библиотека Санкт-Петербургского государственного университета
44. Библиотека Академии Генеральной прокуратуры РФ
45. Библиотека Рязанской академии права и управления ФСИН РФ
46. Библиотека Северо-Кавказская академия гос. службы (Ростов-на-Дону)
47. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
48. Библиотека Омской академии МВД РФ
49. Библиотека Томского государственного университета
50. Библиотека Саратовской государственной юридической академии
51. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
52. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
53. Научная Библиотека Дальневосточного федерального университета
54. Библиотека Самарского университета
55. Библиотека Белорусского государственного университета
56. Библиотека Киевского национального университета
57. Научная библиотека им. М.Максимовича
58. Научная библиотека национального авиационного университета (г.Киев)
59. Национальная научная библиотека Грузии
60. Библиотека Ереванского государственного университета языков и социальных наук им. В.Я.Брюсова
61. Библиотека Туркменского государственного университета им. Махтумкули
62. Национальная библиотека Азербайджана
63. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф. Ахундова
64. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
65. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
66. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
67. Библиотека Литературного института Узбекистана
68. Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами
69. Библиотека Таджикского национального университета
70. Академия МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Э.А. Алиева
71. Библиотека (КРСУ) Кыргызско-Российского славянского университета им. Б.Н.Ельцина
72. Библиотека Национальной Академии наук Кыргызской Республики

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

Алғысөз.....17
Конференция туралы мәлімет.....19
Тайжанов А.Т.
ТӘУЕЛСІЗДІК ТУДЫРҒАН ТҰЛҒА.....33
Тайжанов А.Т.
МАРАТ ОСПАНОВ – УЧЕНЫЙ-ПЕДАГОГ, ПОЛИТИК, ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ.....37
Шәмші Б., Жайлыбаев М., Бердешева Г.
МАРАТ ОСПАНОВ – ҰЛТЫН СҮЙГЕН АЗАМАТ.....42

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PEDAGOGICAL SCIENCE

Абулхайрова Г.Е., Жанасова Ж.Г., Абдуллина Л.Н.
М. ОСПАНОВТЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....48
Арынтаева Г.С., Дальбергенова Л.Е.
ДОСТОИНСТВА И НЕДОСТАТКИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ИНТЕГРАЦИИ.....51
Бекешова Г.Ө., Жұмалиева Г.С.
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ ЖАҒДАЙЫНДА БІРІНШІ КУРС СТУДЕНТТЕРІНІҢ БЕЙІМДЕЛУ ПРОЦЕСІНДЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....54
Дуйсенова М.М.
АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....59
Есказинова Ж.А., Тілегенова Т.Т., Смагулова Г.Н.
THE IMPACT OF MULTILINGUALISM ON GLOBAL EDUCATION.....63
Ибрагимов Р., Омарова И.М., Калматаева Б.
БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....67
Илиясова Г.Б.
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИСТЕМ ДИНАМИЧЕСКОЙ МАТЕМАТИКИ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ В КУРСЕ МАТЕМАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ.....71
Кенжебекова Р.И., Мауленбердиева Г.Б., Жаулыбаев Ж.Қ.
БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ҚАТЫСЫМДЫҚ БАҒЫТТЫ МЕҢГЕРТУ.....77
Кенжегалиев К.К., Сарсекеева Ю.И., Шаймуратова И.В.
ОБОБЩЕННЫЙ АНАЛИЗ ДАННЫХ ЭМПИРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ.....82
Кенжеғалиев К.К., Тағай А.Б.
БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕР.....92
Кумыспаев С.С., Сундетова А.Н., Ергалиев М.Н.
ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И АКТУАЛЬНОСТЬ РЕЛИГИОЗНО-НАУЧНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....99

Молдабек Қ., Пәзіл Ә.
СТУДЕНТТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....105
Нуридинова Г.А., Жорабекова А.Н., Торыбаева Ж.З.
ОРГАНИЗАЦИЯ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В РАКУРСЕ РАЗВИТИЯ ИХ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ.....110
Сариева А.К., Абыканова Б.Т., Амангосова А.Г., Садирбекова Д.К.
ЖАЛПЫ ФИЗИКА КУРСЫНДА ЗАТТЫҢ КОНДЕНСИРЛЕНГЕН КҮЙІН ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....114
Тусупбекова М.Ж., Загатова С.Б.
ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАГЛЯДНОСТИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ.....119
Шелестова Т.Ю., Кохановер Т.А., Несговорова И.Н.
ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ РАННЕГО ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ ТРЕХЪЯЗЫЧИЯ.....124

ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ – ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PSYCHOLOGICAL SCIENCE

Дуйсенова А.А., Ертукешова Г.М., Книсарина М.М.
ЖЕКЕ ТҰЛҒА КОНФЛИКТІСІНІҢ (ҚАҚТЫҒЫС) ӘЛЕУМЕТТІК – ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗІ: ЖАҒДАЙДЫ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.....131

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ – ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PHILOLOGICAL SCIENCE

Дуйсенова М.М., Абдукаримова А.А., Жекебаева Р.Д.
АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕ АДАМНЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК ҚАБІЛЕТІН БІЛДІРЕТІН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР.....138
Есембеков Т.У., Қазыбек Г.Қ., Қазыбек А.Қ.
ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕРПРЕТАТИВНЫХ ПЕРЕВОДОВ СТИХОВ АБАЯ……..143
Қалниязова А.Қ.
ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ТІЛ БІРЛІКТЕРІНІҢ ТЕРІСТЕУ МӘНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ.....149
Қанабекова М.Қ., Асанбаева С.А., Абдирасилова Г.Қ.
ҚАЗАҚ СӨЗ МӘДЕНИЕТІН ЗЕРТТЕУ МЕН ОҚЫТУДЫҢ АНТРОПОӨЗЕКТІК ҮРДІСІ.....155
Meirbekov A.K., Duisebekova Zh.K.
DISCURSIVE-PRAGMATIC TYPES OF THE SPEECH ACT OF COMPLIMENTING….....159
Meirbekov Akylbek Kairatbekovich, Meirbekova G.K., Meirbekov Assylbek Kairatbekuly
VERBALIZATION OF TOPONYMIC CONCEPTS IN LITERARY TEXTS…….163
Оралова Г.С.
АҚЫН – ЖЫРАУЛАР МҰРАСЫНДАҒЫ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚ.....170
Садирова К.Қ.
ПОЛИГЛОТ-ТҰЛҒАНЫҢ ЖАЗБАША ДИСКУРСТЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ.....175
Тасмагамбетова А.Р., Мүсәпір Ж.К., Аяпбекова А.Е., Балтабаев М.С.
КЕСКІНДЕМЕ ЖАНРЛАРЫ, ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ ЖӘНЕ ӘДІСТЕРІ.....182

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW SCIENCE

Алтынбеккызы А., Тлеулесова Б.Т.
НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ И ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ…….191
Апенов С.М., Жалғас Д.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕГІ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ КЕЛІСІМНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....196
Жумагулова Ш.Р., Абдикалыков А.А.
БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ - ГЛАВНОЕ УСЛОВИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....203
Жунисбаева Г.Н., Джумабаева К.А.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПРОБАЦИЯНЫҢ РӨЛІ МЕН МАҢЫЗЫ.....208
Жунисбаева Г.Н., Джумабаева К.А.
ПРОБАЦИЯ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕСЕБІНДЕ ТҰРҒАН АЗАМАТТАРДЫ ҚАЙТА ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ.....212
Комаров О.Е., Жамулдинов В.Н.
ГРАЖДАНИН КАК ОСНОВНОЙ СУБЬЕКТ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА……...217
Қалдарбекұлы Ө., Еркинбаева Л.К.
ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СТАТЬИ 84 ЗЕМЕЛЬНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ И ПРИНЦИПЫ ПРИНУДИТЕЛЬНОГО ОТЧУЖДЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА ДЛЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ НУЖД»……224
Тапалова Р.Б., Даубасова С.Ш., Еркебаева Н.А., Толегенова А.А.
О СТРУКТУРЕ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКУМЕНТОВ.....229
Төлепбергени Ж.Т., Сундетова А.Н., Ертукешова Г.М.
ЖЕМҚОРЛЫҚ ФАКТОРЫНЫҢ ЫҚПАЛЫНА ТҮСПЕЙТІН СТУДЕНТТЕРДІ ТӘРБИЕЛЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....243
Төлепбергени Ж.Т., Астраханов Ә.Р. , Жармаганбетова Қ.Т.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДӘРІЛІК ПРЕПАРАТТАРДЫ ЖАРНАМАЛАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТТЕРІ.....251

ӘЛЕУМЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ – СОЦИАЛЬНАЯ НАУКА – SOCIAL SCIENCE

Мусашева Д.Қ., Калманова Г.Т., Айтжанова Ж.Е.
ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ЖАҢҒЫРУЫ.....256
Молдин Б.А., Ергалиев М.Е., Утешева Г.Т.
АККАГАЗ ДОСЖАНОВА И ЕЕ ВРЕМЯ.....261
Мухамбетгалиева А.К.
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДЕТСКИХ ДОМОВ КАЗАХСТАНА В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ (ПО МАТЕРИАЛАМ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ)……...266

АЛАУХАНОВ Е.О. «КРИМИНОЛОГИЯ» ОҚУЛЫҒЫНА ПІКІР.....270
КАИРЖАНОВ А. «ШАКАРИМ. ПОИСКИ ИСТИНЫ И АБСОЛЮТНОГО ДОБРА» КІТАБЫНА ПІКІР……273

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS…….278

Алғысөз

Тәуелсіз Қазақстан тарихында, оның өсіп-өркендеп, егемен мемлекет ретінде аяғына тік тұруына ерекше үлес қосқан жандар аз емес. Осындай даңқты тұлғалар ішінде көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, Қазақстан Республикасының тұңғыш шақырылымдағы Парламент Мәжілісінің төрағасы, **Марат Тұрдыбекұлы Оспановтың** есімін ерекше атауға болады.

Бүгінгі таңда ол тірі болғанда 70 жасқа келер еді. Оның артында іргелі еңбектері, ел қамы мен мемлекетіміздің тәуелсіз дамуы үшін атқарған игілікті істері, ғалымдық келбеті және ойлы, сабырлы, білімді тұлға ретіндегі есімі қалды.

Еліміз көлеміне, онан да тыс жерлерге танымал **«Қазақстанның ғылымы мен өмірі»** халықаралық журналының бірінші санын тұтастай мемлекет және қоғам қайраткері, Парламенттің тұңғыш спикері, ғалым-экономист, білікті ұстаздың өміріне арналуы да тегін емес.

Ол өзінің аз ғана ғұмырында халық арасына танылып, шын мәніндегі қоғам қайраткері, айрықша қабілет иесі, ғалым-экономист, тәлімгер-ұстаз, талантты шығармашылықты тұлға бола білді.

Мәскеудегі Г.В.Плеханов атындағы Халық шаруашылығы институтын бітіргеннен кейін ол, алғашқы еңбек жолын Ақтөбе медицина институтында қарапайым оқытушы ретінде бастап, кейін аға оқытушы, доцент, кафедра меңгерушісі қызметтерін атқарып, ал елімізде «қайта құру» саясаты басталған жылдары жаңа серпіліс лебімен келген саяси-қоғамдық істерге белсене араласып, көпке танылып, сол арқылы халық қалаулысы болып сайланып, Республиканың Жоғарғы Кеңесі, Парламент Мәжілісі Төрағасы қызметтерін атқарды, елге танылды.

Осы жылдар ішінде Марат Тұрдыбекұлы өзін шын мәнінде халқының қамын ойлап, оның жоғын жоқтайтын ел сенген депутат, биік мінберлерден елдің мұңы мен мұқтаждығын қорғап, қызу пікірталастарда дәлелді негіздегі уәж айтар шынайы Парламентші, жас мемлекеттің келешегіне негіз болып қаланар заңнамалық, экономикалық, саяси құжаттарды әзірлеген білікті маман сатыларынан өтті.

Орнықты саяси қызмет жеңіл көзқарас танытуға жол бермейді. Саясат болса терең білімділікті, өз ойын үнемі дамытып отыруды, мақсат қоя білуді және жан-жақты дамуды қажет етеді.

Ал экономика ғылымы тұрғысынан М.Оспановтың «Қазақстан Республикасындағы салықтың басқару жүйесін жетілдірудегі проблемалар», «Шетелдік инвестиция және капитал: теориялық мәселелер мен пайдалану практикасы», «Агробизнестің теориясы мен практикасы» және өзге де көптеген еңбектері өзінің өзектілігін әлі күнге жоғалтқан емес.

Ендеше, Марат Тұрдыбекұлы Оспановтың – парасатты саясаткер, өрелі гуманист, ұстаз-тәлімгердің жолы кейінгі жастарға үлгі болсын, ал адами асыл қасиеттері жалғастығын тапсын деп тілейміз!

Құрметпен,
Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университетінің ректоры,
м.ғ.д., профессор М.Қ. Телеуов

Қысқаша мазмұны

"Рухани жаңғыру" мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру аясында және ҚР-дағы Жастар жылы аясында Марат Оспанов атындағы БҚМУ-да Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің тұңғыш Төрағасы, экономика ғылымдарының докторы, профессор Марат Оспановтың 70 жылдығына арналған іс-шаралар 28 қазан мен 01 қараша аралағында өткізілді.

28-29 қазанда медицина университетінде "Марат Оспанов-көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, реформатор, ғалым-экономист" тақырыбында студенттермен кураторлық сағаттар өтті. студенттер арасында "Адам және қоғам" зияткерлік олимпиадасы басталды. Дәл сол күні Ақтөбе қаласының жоғары оқу орындарының профессор Марат Оспановты еске алуға арналған шағын футболдан турнирдің ашылуы өтті. 31 қазанда профессор-оқытушылар құрамы, сондай-ақ студенттер Марат Оспанов атындағы қоғамдық қордың жетекшісі Бақыт Оспановамен кездесті.

1 қарашада университетте "Егемен Қазақстанның қалыптасуы мен дамуындағы Марат Оспановтың рөлі" атты мерейтойлық конференциясы және сол күні мини-футболдан турнирді марапаттау және жабу рәсімі өтті.

Краткое содержание

В рамках реализации государственной программы «Рухани жаңғыру» и Года молодежи в РК ЗКМУ имени Марата Оспанова совместно с общественным фондом им. Марата Оспанова с 28 октября по 1 ноября 2019 года провели мероприятия, приуроченные к 70-летию председателя Мажилиса Парламента Республики Казахстан первого созыва, доктора экономических наук, профессора Марата Оспанова.

28-29 октября в медицинском университете прошли кураторские часы со студентами на тему «Марат Оспанов – видный государственный и общественный деятель, реформатор, ученый-экономист». 30 октября среди студентов прошла интеллектуальная олимпиада «Человек и общество». В тот же день состоялось открытие турнира по мини-футболу, посвященного памяти профессора Марата Оспанова среди ППС высших учебных заведений города Актобе.

31 октября профессорско-преподавательский состав, а также студенты вуза встретились с руководителем общественного фонда имени Марата Оспанова Бахыт Оспановой.

1 ноября в университете прошла юбилейная конференция «Роль Марата Оспанова в становлении и развитии суверенного Казахстана», в этот же день состоялась церемония награждения и закрытия турнира по мини-футболу.

Конференция туралы мәлімет

2019 жылдың 1 қарашасында Батыс Қазақстан Медицина Университетінде өткен "Егемен Қазақстанның қалыптасуы мен дамуындағы Марат Оспановтың рөлі" атты Конференция Мемлекет және қоғам қайраткері, ҚР Парламенті Мәжілісінің бірінші төрағасы, экономика ғылымдарының докторы, профессор Марат Оспановтың 70 жылдығына арналған аптаны аяқтады. Конференция келесі бағыттар бойынша жұмыс жасады:

- Марат Оспанов – саясаткер, ғалым-экономист, қоғам қайраткері.
- Қазақстанның қазіргі заманғы тарихы: әлеуметтік-экономикалық және саяси дамудың қазіргі ахуалы.
- «Рухани жаңғыру» бағдарламасы және оның қазіргі кезеңдегі қоғамды дамыту мен реформалаудағы ролі.

Оған арнайы қатысу үшін Ақтөбе қаласына ҚР Парламенті Мәжілісінің Әлеуметтік-мәдени даму комитетінің төрағасы Гүлшара Әбдіқалықова, ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты Құралай Қаракен, Марат Оспанов ҚҚ қамқоршылық кеңесінің Төрағасы Рүстем Қайдаров, Марат Оспанов атындағы қоғамдық қордың президенті Бақыт Оспанова және басқа да құрметті қонақтар келді.

Қонақтар тәуелсіз Қазақстанның ірі саяси қайраткерлерінің мүсініне гүл шоқтарын қойды.

Басқарма төрағасы – Марат Оспанов атындағы БҚМУ ректоры Мұрат Телеуов конференцияға қатысушыларды құттықтап, Марат Оспановтың атын иеленген жоғары оқу орнын басқару үлкен мақтаныш екенін атап өтті.

"Біздің ЖОО Қазақстанның барлық денсаулық сақтау жүйесі үшін ең үздік мамандарды дайындайды, ал мұндай адамның атын иелену – үлкен жауапкершілік", - деп атап өтті Мұрат Телеуов.

"Марат Оспановтың есімімен қазақстандық парламентаризм мен демократияның қалыптасу кезеңі тығыз байланысты. Және бұл оңай сөздер емес. Экономика, қаржы, салық саласының маманы бола отырып, ол алдымен Ақтөбе облысының, содан кейін бүкіл елдің қоғамдық-саяси өміріне белсене қатысты. Қайта құру кезінде саясатқа тез кіріп, экономика мен саясатта қайта құрулар үшін тұрақты балуан ретінде танымал болды. Халық депутаты, ҚР Жоғарғы Кеңесі төрағасының орынбасары, бірінші шақырылымдағы ҚР Парламенті Мәжілісі төрағасының орынбасары ретінде ол демократизм және заң шығару қызметі идеяларын дәйекті түрде алға тартты, мемлекеттің қаржы жүйесін жақсы біле отырып, ҚР кеден, Салық кодекстерін әзірлеушілердің бірі болды, халық сенген және құрметтеген құрметті адамы болды. Бүгін БҚМУ мақтанышпен оның есімімен аталуы да өте орынды. Конференция нәтижелері медициналық білім беру жүйесін дамытуға және жастарды тәрбиелеуге үлкен үлес қосатынына сенімдімін", - деді облыс әкімі.

Ақтөбе облысының әкімі Оразалин Оңдасын Сейілұлы!

"Тәуелсіз Қазақстан тарихында еліміздің өркендеуіне, егемен мемлекеттің қалыптасуына үлкен үлес қосқан адамдар аз емес. Олардың арасында ғалым, мемлекет және қоғам қайраткері Марат Оспанов ерекше орын алады. 17 қыркүйекте депутаттар Мәжілістің бірінші төрағасы Марат Оспановты еске алды. Оның 70 жылдығына орай оның жарқын өмірі мен жұмыс қызметінің мұрағаттық фото көрмесі ұйымдастырылды. Мәжіліс Спикері Нұрлан Нығматулин Марат Оспанов өз елінің нағыз патриоты, Нұрсұлтан Назарбаевтың отандық парламентаризмнің қалыптасуына қосқан міндеттерін орындауға зор үлес қосқан нағыз мемлекет екенін атап өтті. Мен студенттер оны пір тұтынына сенімдімін", - деп атап өтті ҚР Парламенті Мәжілісінің әлеуметтік-мәдени даму комитетінің төрағасы Гүлшара Әбдіқалықова.

Марат Оспанов атындағы Қоғамдық қордың президенті Бақыт Оспанова облыс әкімі Оңдасын Оразалинге туған жерінде ірі іс-шараларды ұйымдастыруға көмектескені үшін алғысын білдіріп, аймақ басшысына академик өмірі мен қызметі туралы баяндайтын "МЕН СЕНЕМІН" кітабын тапсырды.

"Медициналық университет ұжымы сақтаған естелік үшін рахмет. Батыс Қазақстан Медицина Университеті – Ақтөбе қаласындағы жоғарғы оқу орны.

Университет басшылығына ребрендинг кезінде Марат Тұрдыбекұлының атын қалдырғаны үшін үлкен алғысымды білдіргім келеді. Ол ешқашан мансаптық баспалдақ туралы ойлаған емес, өзін ғалым ретінде көрді, бірақ саясаткер болды. Егер әрбір отбасында тәртіп, жылы қарым-қатынас пен махаббат болса, онда тәртіп біздің үлкен отбасымыз - елде де болады", - деп жұбайы Бақыт Оспанова естеліктерімен бөлісті.

Конференцияға қатысушылар "Марат Оспанов - саясаткер, ғалым-экономист, қоғам қайраткері", "Қазақстанның қазіргі және қазіргі заманғы тарихы: әлеуметтік-экономикалық және саяси дамудың нақтылығы мен болашағы", "Заманауи қоғамды жаңғырту мен реформалаудағы" Рухани жаңғыру "бағдарламасының рөлі" баяндамаларын жасады.

Информация о конференции

Конференция «Роль Марата Оспанова в становлении и развитии суверенного Казахстана», которая прошла 1 ноября 2019 года в Западно-Казахстанском медицинском университете, завершила Неделю, приуроченную к 70-летию со дня рождения государственного и общественного деятеля, первого Председателя Мажилиса Парламента РК, доктора экономических наук, профессора Марата Оспанова.

Конференция работала по следующим секциям:

- Марат Оспанов – политик, ученый-экономист, общественный деятель.
- Новейшая и современная история Казахстана: реальность и будущее социально-экономического и политического развития.
- Роль программы «Рухани жаңғыру» в модернизации и реформации современного общества.

Специально для участия в ней в Актобе приехали председатель комитета по социально-культурному развитию Мажилиса Парламента РК Гульшара Абдыкаликова, депутат Мажилиса Парламента РК Куралай Каракен, председатель попечительского совета ОФ им. Марата Оспанова Рустем Кайдаров, президент общественного фонда имени Марата Оспанова Бахыт Оспанова и другие почетные гости.

Гости возложили цветы к бюсту одного из крупнейших политических деятелей независимого Казахстана.

Председатель Правления – Ректор ЗКМУ им. Марата Оспанова Мурат Телеуов поприветствовал участников конференции, подчеркнув, что для него большая гордость возглавлять вуз, носящий имя Марата Оспанова.

«Наш вуз готовит лучших специалистов для системы здравоохранения всего Казахстана, а носить имя такого человека – большая ответственность», - отметил ректор университета, профессор Мурат Телеуов.

Аким области Ондасын Уразалин особо отметил значительный вклад исторической личности в развитие страны.

«С именем Марата Оспанова неразрывно связана эпоха становления казахстанского парламентаризма и демократии. И это непростые слова. Являясь специалистом в сфере экономики, финансов, налогов он активно участвовал в общественно-политической жизни сначала Актюбинской области, затем всей страны. Стремительно войдя в политику во времена перестройки, стал известен как стойкий борец за преобразования в экономике и политике.

Как народный депутат, заместитель Председателя Верховного Совета РК, председателя Мажилиса Парламента РК первого созыва он последовательно продвигал идеи демократизма и законотворческой деятельности, прекрасно зная финансовую систему государства, стал одним из разработчиков таможенного, налогового Кодексов РК, был уважаемым человеком, в которого верили и сильно уважали.

Не зря сегодня ЗКМУ гордо носит его имя. Уверен, что результаты конференции внесут большой вклад в развитие системы медицинского образования и воспитание молодежи», - сказал аким области.

Аким Актюбинской области Уразалин Ондасын Сеилович!

«В истории независимого Казахстана немало людей, внесших большой вклад в процветание страны, становление суверенного государства. Особое место среди них занимает ученый, государственный и общественный деятель Марат Оспанов. 17 сентября депутаты почтили память первого Председателя Мажилиса Марата Оспанова. В честь его 70-летия была организована выставка архивных фото его яркой жизни и рабочей деятельности.

Спикер Мажилиса Нурлан Нигматулин отметил, что Марат Оспанов был истинным патриотом своей страны, настоящим государственником, внесшим большой вклад в выполнение задач Нурсултана Назарбаева в становление отечественного парламентаризма.

Я уверена, что студенты будут следовать его примеру», - подчеркнула Председатель комитета по социально-культурному развитию Мажилиса Парламента РК Гульшара Абдыкаликова.

Президент общественного фонда им. Марат Оспанова Бахыт Оспанова поблагодарила акима области Ондасына Уразалина за содействие в организации крупных мероприятий на родной земле и вручила главе региона книгу «МЕН СЕНЕМІН», рассказывающую о жизни и деятельности академика.

«Спасибо за ту память, которую хранит коллектив медицинского университета. ЗКМУ – это единственный вуз в Казахстане, который носит имя политика.

Хочу выразить руководству университета огромную благодарность за то, что при ребрендинге имя Марата Турдыбековича удалось оставить. Он никогда не думал о карьерной лестнице, видел себя ученым, но так сложилось, что стал

политиком. Был замечательным отцом, мужем, всегда говорил: если в каждой семье будут порядок, теплые отношения и любовь, то порядок будет и в нашей большой семье – стране», - поделилась воспоминаниями супруга Бахыт Оспанова.

Участники конференции выступили с докладами «Марат Оспанов – политик, ученый-экономист, общественный деятель», «Новейшая и современная история Казахстана: реальность и будущее социально-экономического и политического развития», «Роль программы «Рухани жаңғыру» в модернизации и реформации современного общества».

МАРАТ ОСПАНОВ АТЫНДАҒЫ БАТЫС ҚАЗАҚСТАН МЕДИЦИНА УНИВЕРСИТЕТІ
Ақтөбе
1957

Jastar
JYLY
QAZAQSTAN 2019

Jastar
JYLY
QAZAQSTAN 2019

Ақтөбе
1957

1949 ж
2000 ж

М.Оспановтың жұбайы Бақыт Оспанова және генерал Рүстем Кайдаров, шәкірттері Жанар Төлепбергени

Турнир по мини - футбо
первого Спикера Мажи

Қазақ-орыс
универ
ситеті
Марат
Оспанов
атындағы
Батыс Қазақстан
медицина
университеті

М.Оспанов атындағы медицина университетінің студенттері

Тайжанов Алтай Тайжанұлы
философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ӘҒА академигі
a.taijanov@mail.ru

ТӘУЕЛСІЗДІК ТУДЫРҒАН ТҰЛҒА

АННОТАЦИЯ. Марат Оспановтың өмірлік және саяси жолы, біздің еліміздің әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуына қосқан үлесі, Қазақстанның қазіргі заманғы тарихы мәселелері, сонымен қатар Марат Оспановтың егемендіктің алғашқы кезеңіндегі казақстандық қоғамды дамыту мен реформалаудағы ролі қарастырылған.

Мақала пәнаралық сипатқа ие, яғни ғылыми қызметкерлерге, оқытушыларға, студенттер мен магистрантарға және көпшілік оқырман қауымға арналған.

Кілт сөздер: егемендік, Парламент, спикер, Сенат, республика.

Қазақстанның жаңа тарихи кезеңі жалпы қазақстандықтар үшін бұрынғы Қазақ Советтік Социалистік Республикасының жаңа тұрпаттағы «Қазақстан Республикасы» деген мемлекет болуынан басталады. Алайда, дербес мемлекет болуымыздың алғы шарттары бұл уақыттан сәл ертелеу басталған-ды. Кеңестер Одағының Коммунистік Партиясының 1985 жылғы Сәуір Пленумында, сол кездегі Бас хатшы М.С.Горбачев «Қайта құру» саясатын жария еткен болатын. Осы «қайта құру» сол тұстағы тоталитарлық социалистік жүйені шайқалтып, оған дейін мүлгіп жатқан демократиялық күштер белсенді харакеттерге кірісті, солардың арасынан жаңаша ойлайтын тұлғалар шықты. Ақыры алып мемлекет өмір сүруін тоқтатып, олардың орнына өздерінің егемендігін жариялаған Тәуелсіз мемлекеттер келді. Сөйтіп, осындай тарихи жағдайлар нәтижесінде 1991 жылы Қазақстандықтар үшін қантөгіссіз, әлеуметтік қақтығыстарсыз тәуелсіз мемлекет болу мүмкіндігі туды.

Тәуелсіз дамуымыз ұлттық санамызды жаңаша қалыптап, мәдени-рухани саладағы жоғалтқандарымызды түгендеп, өткенімізді саралауға да, бағалауға да мүмкіндіктер туғызды. Алайда ұлтымыздың мақтаныштары бұрынғы өткен хандарымыз бен данагөй билеріміз, батырларымыз бен жырауларымыз ғана болмай бүгінгі замандастарымыздың жетістіктеріне де назар аударып оны бағалай білуіміз керек.

Еліміздің тәуелсіздік жылнамасы жазыла бастағанына да 30 жылға жуықтады. Бұл – тарих тұрғысынан алғанда қас қағым сәт болғанымен, еліміз үшін ғасырға бергісіз кезең. Өйткені, осы уақыт ішінде еліміз әлемге танылды, әлем картасынан, оның саяси-құқықтық құрылымынан өз орнын білгіледі. Алайда, осы қыруар істерді атқарған, ел дамуына зор үлес қосқан азаматтардың өздері мен табысқа жету тарихы құрғақ фактілер мен цифрлардың тасасында қалып қоймай, оларды жас ұрпаққа үлгілей білуіміз керек. Өйткені, Қазақстанның әрбір саладағы жетістігінің артында алуан тағдырлы адамдар тұр. Ендеше, бүгінгі Қазақстанның заманауи келбетін толық көрсету үшін нақты тарихи тұлғалардың тағдырлары мен өмірбаяндарына да назар аударуымыз қажет. Шын мәнінде тәуелсіздік дәуірінде өзінің еңбегімен, білімімен, өнерімен, басқару және ұйымдастыру қабілетімен озып шыққан көптеген замандастарымыздың жүріп өткен жолдары, қалдырған үлгілі істері кез-келген тарихи хроникадан да, статистикадан да артық көрсеткіш, айтулы өнеге. Сондай Тәуелсіздік тудырған тұлғалардың бірі Марат Тұрдыбекұлы Оспанов (1949-2000).

Марат Тұрдыбекұлының шын мәніндегі қоғам қайраткері, саясаттың өз адамы болып қалыптасуы – қайта құру, жаңару, жаңаша ойлау кезеңдерімен тұспа-тұс келді. Ол ел егемендігі, тәуелсіздігі, теңдік өз бетімен оңай келмейтінін, оған оңайлықпен қол жетпейтінін көбімізден ертерек түсінді. Сондықтан, ел егемендігі үшін бар күш-қайратын, білімі мен білігін, парасатын қоса жұмсап егемен елдің ауыртпалығын алғашқы күндерден бастап басқалармен тең көтерісіп, өмірінің ақырына дейін парасатты сөзімен, шешімді іс-қимылымен, қара қылды қақ жаратын турашылдығымен көрінген, не айтса да біліп, түсініп, ой елегінен өткізіп барып айта алды. Ал ондайлар бұрын да, бүгін де көп емес, көбеймесі және ақиқат. Солардың ішінде Марат Тұрдыбекұлы Оспановтың орны ерекше болғанын барша Қазақстан жұртшылығы оның Мәжіліс Төрағасы қызметін атқарған жылдарындағы істерінен әбден қанық деп ойлаймын.

Мәжіліс төрағасы негізгі бағытты дұрыс бағамдай алуы керек. Марат осылай жұмыс істей білді. Ол басқарған төрт жыл ішінде Парламент толыққанды әрі өнімді еңбек етті. Тәуелсіз Қазақстандағы барлық қабылданған заңдарда, оның ішінде, әсіресе, нарықтың өмірге енуіне жол ашқан прогресшіл экономикалық заңдарда Мараттың қолтаңбасы бар. Ол қашанда өз ойын ашып айтатын, ал олай ету кез - келген ресми саясаткердің қолынан келе бермейтін еді. Парламентте ол өзінің қайсарлығымен, күнбе-күнгі, әр отырыс сайын халық қалаулыларын Үкіметтің «қол баласына» (*марионетка - А.Т.*) айналдыруға қарсы күресімен көпшіліктің есінде қалды. Оның тұсында депутаттар өз күштерін алғаш рет сезінгендей болды. Оның басқаруында Парламент турашыл, бірбеткей, мүмкін жанжалды да кездері болған деседі, тек көнгіш, жуас, ығына жығылу болмаған. Себебі, оның бірінші спикері – Марат Оспанов – көне салуды, бұғып қалуды білмеген. Ол үйреншікті жағдайды бұзып-жарып, жаңа ой, жаңа пікір айтудан тайынбаған. Оның бір мысалы ретінде М. Оспанов «Хабар» телеарнасынан «Отан» партиясының өкілі ретінде тағылған жаладан ақтамайынша, халық алдында сөз сөйлеуден бас тартатынын хабардар етіп, жүргізуші мен көрермендерді таңдандырғанын айтсақ та жеткілікті.

Жоғарыда айтқандарымыздай Мараттың үлкен саясатқа келуі Қазақстан егемендігінің алғашқы қадамдарымен тұспа-тұс келді. Марат Тұрдыбекұлы қара қазанында бірге қайнаған 90-жылдардың басындағы депутаттық корпусты көптеген зерттеушілеріміз қазір қайталанбас кезең болды деп бағалап та жүр. Өйткені, бұл кез республикамыздағы балаң демократияның жаңа дүниеге келген шағы еді. Бұқара да ерекше бір толқу мен тебіреніс үстінде болатын. Бір ғасырға жуық уақыт бойы өздері сойылын соғып келген Кеңестер Одағының келмеске кетерін сезіп, жаңа, тың құбылысты тосып қана отырмай, әрі жасап жатқан кез еді. Сондықтан халық қалаулылары иықтарына түскен ауыртпалықты ешнәрсемен салыстыруға болмайтын. Олардың қай-қайсысы да халық көкейіндегі өзекті мәселелерді заң жүзінде іске асыруға тырысып-ақ бақты. Солардың арасында Марат Тұрдыбекұлы өзінің білім-білігімен, ұйымдастыру қабілетімен ерекше көзге түсті. Оның кез-келген ойлы пікірлері жалаң сөз емес, нақты сараптама фактіге құрылатын.

Марат Тұрдыбекұлының еліне танымал бола бастаған шағы еліміздің бір жағынан, тәуелсіз дербес мемлекет болып, тарихқа жаңа қадам басқан, ал екінші жағынан кейін өтпелі деп аталған қиын-қыстау заманның басталған тұсы еді. Мұндай қарама-қайшылығы мол, ырысынан қиыншылығы көп, халық көп күйзеліске ұшыраған кезеңде оның жоғын жоқтап, мұңын өзінің мұңы деп қабылдайтын ер жүректі, терең ойлы, ақыл-парасатты азаматтар қажет. Ол жылдар халықтың басым көпшілігі саясаттан шеттеп қалған, нарық талабы мен жаңа әлеуметтік қатыстарға бейім азаматтар да тапшы болатын. Міне, осы тұрғыдан алғанда Марат сияқты азаматтарға еңбектене жүріп үйренуге, ізгілікті істерге ұмтылуға, талпына жүріп талап биігіне шығуға, шындалуға, азамат ретінде халқының үмітін ақтауға бар күш жігері мен білімін жұмсауға тура келді.

Парламенттегі пікірсайыстарда оның шешендігі, өз көзқарасын дәлелдеу, қажетті жағдайда ымыраға келе білу өнері шыңдалды. Ал бұл қазіргі көп шенеуніктер бойынан табыла бермейтін қасиет. Марат Тұрдыбекұлы тек тұңғыш Мәжіліс спикері емес, сонымен қатар елімізде қалыптаса бастаған ашық саясат пионері, күрескер де бола білді. Саяси популизмге ол экономистің логикасы мен мемлекеттік саясаткерге тән парсаттылықты қарсы қоя білді.

Саясатта рахымшылық деген болмайды. Өйткені, саясатқа кірген адам өзіне өзі қожа емес, ол қоғамға тәуелді. Тек рухы зор адамдар ғана «саясат» деген аласапыранда сом тұлға болып қала береді. Марат Тұрдыбекұлы осындай тұлғалардың бірі еді. Ол бойындағы қасиеті, болмыс-бітімі, көкірек көзінің ояулығы арқасында заманының бар талабына сай саясаткер және парламентші деңгейіне көтерілді. Оның парасаттылығы мен байыптылығы, саяси қарапайым адами көзқарастарды ажырата білу, мемлекетімізде болып жатқан түбегейлі өзгерістердің түп-төркінін

түсіне білу қасиеттері барша көпшілікке өнеге болды. Алайда соңғы жылдары дәл осы қасиеттер оның айналасында бейне бір қысымы зор кеңістік жасағандай болған тұстарынан да қалың көпшілік қауым құлағдар.

Марат Тұрдыбекұлының өмірімен, еңбек жолымен, қызметімен, творчествосымен танысқан әрбір адамның оның қысқа ғұмырының мәнді де, мазмұнды, үлгі-өнегелі болғанына көзі жетер еді.

Орнықты саяси қызмет, жеңіл көзқарас танытуға жол бермейді. Саясат терең білімділікті, өз ойын үнемі дамытып отыруды, мақсат қоя білуді және жан-жақты дамуды қажет етеді. Марат Тұрдыбекұлы алдына мақсат қоя білді және сол мақсатқа жетуде еш ерінген жоқ, тезірек алдағы мақсат биігіне шығуды ғана ойлады. Мысалы, қазақ тілін үйренгісі келді - өте жақсы дәрежеде меңгере білді, домбырада ойнауды мақсат етті – тез арада оны да үйреніп алды, саясатпен айналысқысы келді – алты бірдей бәсекелесінен алда болып, депутат болды.

Парламенттегі халық қалаулыларының заңдар жобасын талқылауда әр түрлі көзқарастарының бір арнада тоғысуы көптеген талас-тартыстар, пікір алмасулардан кейін қалыпқа түсетін жай екені белгілі. Сондықтан да М. Оспанов келісімге келу мен ымыраласуда асқан шеберлік таныта білді. Ол тек қана заңға қатысты шығармашылықпен айналысқан жоқ, сонымен қатар бейресми факторларға да үлкен көңіл бөлді. Дауыс беруді ешқашан Парламенттің негізгі қызметтерінің бірі деп қабылдаған жоқ. Парламенттегі депутаттардың берген даустарының санына қарап, маңызды заң жобаларын дұрыс деп те танығаң жоқ. Ол нағыз пікір алысу барысында ғана болашағы бар, пайдасы жоғары заңдар қабылданады деген ойда болды.

Заманнан заман өзгеріп, адамнан адам өзгеріп жататындай тарихи кезеңдерде халыққа өткенді ойланып, бүгінгіні пайымдатып, болашақты қамдату үшін орнықты мінезді, ойлы-парасатты, адал көзқарасты тұлғалар қажет. Ғасыр аяғындағы еліміздің егемендік жолмен дамуы, жаңа қоғамдық үрдіс, қазақ қауымының алдын тосқан өрелі әлеуметтік, рухани проблемалар жас саясаткер Марат Оспановтың саналы өмірінің өзегіне, басты мазмұнына айналды. Дәуір талабы мен халық қамын жұбын ажыратпай бірге пайымдап, бірге қамдайтын салиқалы саясаткер ғана алдына осындай өрелі мақсат қоя алар еді.

Тіршіліктің өз заңдылығы бар, өмір өз шеңберімен жалғасуда. Баяғы саяси тартыстар, Парламенттің жаңа отырыстары, жаңа қабылдаулар – бәрі де өз кезегімен өтіп жатырғанын көріп жүрміз. Тек солардың ортасында өткір ойлармен, тың пікірлермен ерекшеленіп, ойы мен тұжырымы бірімен-бірі астасып, жалғасып жататын айтулы қайраткер Марат Оспанов жоқ. Әйтсе де алыптың алыстан көрінетіні бар ғой. Уақыт өте келе болашақтың жаңа тарихшылары өткенді зерделері хақ. Сонда олардың кешегі мен бүгінгі саясаткерлерге, мемлекет қайраткерлеріне, демократиялық Қазақстанның іргетасын қалауға ат салысқандардың бәріне де өз бағасын берері сөзсіз. Сонда бүгінгі «алтын» деп жүргендеріміздің парқы мен нарқы «мысқа» жетпей, «көсем» деп көлгірсіп көтермелеп жүргеніміз «көсеу» болып шықпасына кім кепіл. Ал Марат Тұрдыбекұлының жөні бөлек. Оны бүгінгі көзі көрген замандастары да, болашақ егемен елдің ұрпақтары да тек жақсы лебізбен, хош көңілмен еске алары хақ. Батыс Қазақстан Мемлекеттік медициналық оқу орнына кезінде оның есімінің берілуі де осыны айғақтайды. Өйткені, ол ұлтына, егемен еліне ерен еңбек ету арқылы, өзіне, өз қолымен, ескерткіш орнатып кеткендердің бірі және бірегейі. Ол бірінші еді, бірінші саны оның адами сапасынан реттік санына айналды. Алайда Марат Оспановты тек Қазақстанның жаңа тарихи беттеріндегі отандық Парламенттің төменгі палатасының Бірінші Спикері ретінде өз бетін жазып тастап кеткені үшін ғана еске алмасақ керек. Саясат аренасындағы ақылды да байсалды, парасатты да пайымды ашық адамдар саусақпен санарлық екені рас. Өмірге жақын шынайы нағыз ғалымдар да аз. Біз Мараттың замандастары оны осы аздар мен даралар қатарында болғаны үшін де ерекше құрметтейміз.

Марат Тұрдыбекұлы ұстаз-тәлімгерлік пен саясат тізгінін бірдей ұстаған адам ретінде тәрбиесіз білімге, парықсыздықпен жеткен ғылыми атаққа, зердесіздік пен инабатсыздыққа қарсы болды. Марат жолы адамшылықтың айтқанымен жүріп, бір әулеттің перзенті боп қалмай, өз дәуірінің ұлы боп, күллі Қазақстан халқымен мұраттас, тағдырлас болуды көксеген парасатты саясаткердің, өрелі гуманистің жолы. Ендеше біз саясаткер, ғалым-экономист, ұстаз-тәлімгер, қайраткер Марат Оспанов мұрасын да мақтан етеміз, ардақты азамат Марат Оспанов өнегесін де өркендете беруге тиіспіз.

АЛТАЙ ТАЙЖАНОВ
философия ғылымдарының докторы, профессор

Тайжанов Алтай Тайжанович
доктор философских наук, профессор, академик АСН РК
a.taijanov@mail.ru

МАРАТ ОСПАНОВ – УЧЕНЫЙ-ПЕДАГОГ, ПОЛИТИК, ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются жизненный и политический путь Марата Оспанова, его вклад в социальное-экономическое и политическое развитие нашей страны, затронуты вопросы новейшей и современной истории Казахстана, а также актуализирована роль Марата Оспанова в модернизации и реформации казахстанскогообщества на заре независимости.

Статья носит междисциплинарный характер и адрессована как научным работникам, преподавателям, студентам, магистрантам, так и широкому кругу читателей.

Ключевые слова: государственность, Парламент, спикер, Сенат, республика.

Данная статья посвящена Марату Турдыбековичу Оспанову - одному из крупнейших политической деятелей независимого Казахстана, видного ученого-экономиста, прогрессивного реформатора, стоявшего у истоков создания казахстанского парламентаризма, внесшего большой вклад в социально-экономическое развитие страны, отдавшего всего себя служению казахстанскому народу.

Это не случайно, ибо в этом году замечательному человеку, настоящему гражданину и патриоту Казахстана Марату Оспанову исполнилось бы 70 лет.

Марат Турдыбекович Оспанов родился 17 сентября 1949 года в Актюбинске. В 1971 году окончил Московский институт народного хозяйства им.Г.В.Плеханова. Трудовую деятельность начал на должности младшего научного сотрудника в НИИ Вычислительного центра Госплана Казахской ССР. В 1971-1972 годах служил в рядах Советской Армии.

М.Оспанов в 1973-1976 годах работал преподавателем политической экономии в Актюбинском медицинском институте. С 1976 по 1979 год учился в аспирантуре КазГУ. В 1979-1989 годах работал преподавателем, заведующим кафедрой в Актюбинском мединституте.

В жизни встречается множество учителей, наставников, а педагоги из них – единицы. Московском институте народного хозяйства имени Г.В.Плеханова, где учился Марат преподавали известные педагоги – профессора, такие как: Иткин, Каменицер, Бирман, Осипович, Гинзбург, Абалкин и другие. Именно они заложили большую основу будущему Марату – педагогу. Уже тогда в нем заметно проявлялись организаторские способности, лидерство, умение четко излагать свои мысли на бумаге и убедительность в разговоре.

Как известно идейная убежденность, профессиональная компетентность и нравственные установки преподавателя оказывают рещающее влияние на формирование самосознание молодежи, ее активной жизненной позиций. Деятельность педагога может быть успешной, если он пользуется высоким авторитетом среди учащихся, своих коллег. Слово «авторитет» в переводе с латинского языка – *достоинство, сила, власть, влияние.* В ЭТИКЕ это понятие означает *силу, власть, влияние,* которые *основаны не на принуждении, а на общественном признании моральных и* профессиональных достойнств личности.

Ученый – педагог Марат Оспанов соответствовал этим критериям. Он полагал, что самое главное в обучении – научить человека думать, потому что всякие факты, знания с течением времени меняются, а человек должен оценивать критически и иметь собственное мнение по этим вопросам. Именно этому Марат учил на своих лекциях, поэтому на его лекции студенты ходили с удовольствием, всегда задавали вопросы и он получал огромное удовольствие от общения со студентами во время лекции. «Мы не можем вариться в собственном соку, а книжные материалы – это только азы, которые требуют всегда на практике своей адаптации к месту, а этот опыт адаптации так нужен сегодня Казахстану», - говорил Марат Турлыбекович студентам.

Оспанов – педагог. Оспанов – ученый. Для Марата Турлыбековича, эти понятия – синонимы, поскольку как хороший экономист он проявил себя в своих научных трудах. Как писал, академик С. Сатубалдин, говорить о Марате Турлыбековиче как об ученом и легко, и трудно. Легко потому, что он был человеком необычайно редкого научного склада мышления, он был ученым не от регалий, не от генеральских погон, а тем редким типом ученого, который, каждую работу вынашивал как ребенка, вкладывая в нее весь свой жизненный опыт. Трудно потому, что в обществе так сильно довлеет его образ крупного политического и общественного деятеля страны эпохи становления Казахстана, что его как ученого широкие круги населения даже мало знают. И это действительно так: политическая деятельность была для него главным делом как гражданина, как личности, глубоко патриотической в первую очередь.

Наука ведь – та отрасль знаний, где человек проявляет себя с особенной полнотой, оставаясь один на один со своими мыслями, с взглядами и мировоззрением. Рассматривая Марата Турлыбековича как ученого, поражаешься прежде всего его разносторонности и широте ума. Вероятно, поэтому Международная экономическая академия Евразии на одном из своих первых заседаний решила принять в члены академии доктора экономических наук Марата Оспанова. Несомненно он был сильным ученым. Его диссертация, которую он защитил в Санкт – Петербурге по налоговой системе, специалистами была признана лучшей в десятилетии.

Марата Оспанов был ученым – исследователем, очень хорошо знавшим практику экономического реформирования в республиках СНГ. Он был очень ответственным как ученый. Он понимал, что в науке особой политики, как известно, нет, а если и есть – она иная. *В науке господствует только власть интеллекта и больше ничего.* Поэтому через мощный интеллект своего научного склада ума он пытался находить свою нишу или своего восприятия того, что случилось, сделать так, чтобы тот экономический анализ, который он провел, был научной основой выхода из кризиса. Это основа – первый кирпичик того, куда будет устремлена наша общественная, демократическая, научная мысль, поколение новых ученых, политологов, экономистов, социологов, философов. Они будут опираться на первый кирпичек, заложенный Маратом Оспановым, поскольку другого опыта у нас не было. И это очень хорошо, что на постсоветском пространстве появился такой глобальный по своему подходу ум, который начал эту работу: ученых-то много, но они другой школы, той советской эпохи, а вот нового, рыночного характера, куда необратимо наша страна вовлекается такой научной потенциал только ждет своего предвестника. И первым из них стал наш Марат Оспанов. Поэтому его уход – это тяжелая потеря не только для народа Казахстана, но и для всей науки.

Эпохальным событием конца XX века стало обретение Республикой Казахстан суверенитета и независимости. Впервые за многие столетия народ Великой Степи приобрел право самостоятельно определять свою судьбу, строить свое государство, базируясь на демократических принципах и приоритете общечеловеческих ценностей. Каким путем идти, как строить *свою государственность* - эти вопросы были предметом жарких споров сторонников различных политических ориентаций. В итоге взяло верх реформаторско-прогрессивное направление возглявлямой Маратом Турдыбековичем Оспановым. Его активное участие в течение десяти лет в процессе законотворчества есть главное тому подверждение.

Марат Оспанов в большую политику пришел на волне перестройки. Стремительно ворвавшись в политику, он становится одним из основателей и сопредседетелем общественно-политического клуба «За перестройку». *Как политика,* руководителя Республиканского масштаба, его политическая карьера началась в 1989 году, после того, как он написал письмо Первому секретарю Актюбинского обкома партии Ю.Трофимову. М.Оспанов указывал руководителю на существовавшие проблемы в экономике региона, и содержание письма стало известным общественности. За короткое время он приобрел высокий авторитет и репутацию борца с

тоталитарной советской системой. В депутаты Верховного Совета Казахской ССР он был выдвинут коллективом завода «Актюбрентген». Затем стал одним из ярких депутатов, стоял у истоков партийного строительства в Республике, был одним из основателей и руководителей партии «Отан», активным сторонником международного антиядерного движения «Невада-Семипалатинск». Стал непосредственно участвовать во многих акциях движения.

Марат Оспанов сумел понять все особенности того периода, осознавал необходимость перемен. Поэтому он был одним из основателей депутатской группы «Демократический Казахстан». Участвовал в разработке Декларации независимости Республики Казахстана. Был заместителем председателя комитета по вопросам экономической реформы, бюджета и финансов. В 1991-1992 годах совмещал с депутатской деятельностью работу на должностях заместителя начальника Главной налоговой инспекции Республики Казахстан, начальника Главной налоговой инспекции. С ноября 1992 года по март 1994 года - первого заместителя министра финансов. С апреля 1994 по октябрь 1995 года - заместителя Председателя Верховного Совета. С апреля по октябрь 1995 года - председателя Комитета по использованию иностранного капитала при Кабинете министров.

С декабря 1995 года по декабрь 1999 был председателем Мажилиса Парламента РК первого созыва, депутатом Мажилиса второго созыва от Республиканской партии «Отан», в списке которой он значился под №1.

Кроме того, в 1997-1998 годах был членом Национального совета по устойчивому развитию РК. С декабря 1999 года до своей кончины 23 января 2000 года был членом комитета по финансам и бюджету Мажилиса.

Вообще, это было трудное время. Была некоторая растерянность от того, что распался Советский Союз, - больше мы не могли надеяться, что «старший брат» все за нас решит. Мы сами разобрались со всеми нашими проблемами, и во многом это произошло благодаря тому, что молодой наш Парламент возглявлял такой личность, как Марат Оспанов, а *среди* депутатов были такие известные люди: как ученые-юристы академики Салык Зиманов, Султан Сартаев; целая плеяда талантливых интелектуалов таких как: Мурат Ауэзов, Абиш Кекилбаев и др.

Время было неспокойное, митинговое. Во всей стране был разброд. Офицеры в массовом порядке увольнялись из нашей армии, уезжали на историческую родину. Безработица, массовая внутренняя миграция - все это было тем фоном, на котором происходили процессы становления государственности Казахстана, в том числе и парламентаризма.

В таких условиях Марат Оспанов не боялся говорить правду публично, часто выступал в средствах массовой информации. Он был уверен в себе, потому что прошел все ступени профессионального и человеческого роста.

Марат Оспанов был одним из немногих политиков, к которому журналисты могли прийти домой или в кабинет, как говорится, без звонка. Скрывать ему было нечего, поэтому и от общения он никогда не отказывался. Коллеги вспоминают: большая политика Марата Оспанова не испортила. Когда требовали обстоятельства, Марат Турдыбекович мог проявить характер, стать жестким и бескомпромиссным, но при этом всегда оставался справедливым.

Вдумчивый, ответственный, Марат Оспанов всегда старался досконально разобраться в сложнейших вопросах. С другой стороны, он был открытым, очень дружелюбным человеком. И это всегда помогало ему разряжать атмосферу во время парламентских баталий. Марат Турдыбекович был абсолютно лишен догм, благодаря чему прослыл человеком, способным к диалогу.

Когда в 1995 году была принята новая Конституция и, на ее основе, сформирован профессиональный двухпалатный Парламент, Марат Оспанов стал спикером Мажилиса I созыва. Мы с ним встречались в Алматы. Несмотря на высокую должность, он остался таким же простым в общении к в годы работы в мединституте, это не всем удается. Совсем не случайно именно Оспанов, из множества руководителей, был избран на такую ответственную должность.

Конечно, ему, как Первому председателю Мажилиса, было нелегко в этот сложный период государственного строительства, становления профессионального Парламента. До сих пор его коллеги с уважением говорят об умении первого спикера искусно вести заседания палаты. Он предвидел реакцию любого из депутатов на тот или иной вопрос и находил общий язык с самыми непримиримыми оппонентами.

Во главу угла своей деятельности в Парламенте Марат Оспанов ставил создание основы для продвижения общества к демократии. Именно в данном контексте и воспринимал он

законотворческую деятельность Мажилиса. Он считал, что ***будущее государства определяется его интеллектуальными ресурсами.*** У него не было пустых обещаний, он не старался казаться хорошим, не пользовался служебным положением. Марат Турдыбекович не уставал повторять, что политика является временным явлением, а любого деятеля поднимают на вершину ***знания, искусство и культура***. Его волновало общественно-политическое и социально-экономическое становление страны, он говорил: «Я верю, что мы будем жить в государстве, достойном нашего народа».

Хорошо зная финансовую *систему государства,* М.Оспанов являлся одним из разработчиков Налогового кодекса РК, в основу которого были первоначально положены принципы налогообложения, сложившиеся в странах Запада. Понимая достаточную условность применения последних в условиях переходной экономики, М.Оспанов работал над совершенствованием налоговой системы, стремясь адаптировать ее к быстро изменяющимся в республике экономическим реалиям. Его экономическая программа «От стабилизации к росту» содержала положения, успешно использованные Правительством РК в годы становления рыночной экономики.

Время неумолимо. Презирая наши желания, неслышным метрономом отсчитывает оно секунды, минуты, часы и годы. Меняет столетия. Вчерашняя боль утраты уходит, оставляя надежду на оптимистическую память и открыто протестуя с забвением. В этом случае наверняка побеждают только свет и доброта, оставленные новым поколениям ранее живущими, ушедшими с небосклона человеческих судеб яркими звездами в тот, иной мир. За каждой яркой звездой человеческих судеб стоит Его Величество Поступок. Поступок – именно с большой буквы – и является мерилом нашего «Я». Только в этом случае за буквой «Я» – Марат Оспанов. Человек остается жить, пока жива о нем память...Марат Оспанов был настоящим человеком. И он заслуживает настоящей памяти. Не к датам и не по случаю, а по делу.

Думаю, то, что с ним случилось, это результат того, что он очень сильно сопротивлялся многим вещам, переживал все проблемы транзитного периода и в конце концов оказался жертвой этого периода. Он был очень совестливым человеком. Совестливым человеком, который занимал большую номенклатурную должность... А это в наше время очень трудно. А в жизни он был очень простым, отзывчивым человеком.

Несмотря на то, что прошло уже почти 20 лет со дня его ухода из жизни, он по-прежнему остается одним из самых ярких политиков своего времени. Недавно известный политик П.Своик в одном из своих выступлении вспоминая Марата Оспанова говорил: «Ну вот, нашелся-таки в Актюбинске смелый профессор *(имея ввиду доцента, кандита исторических наук З.Байдосова)* потребовавший у первого президента пожизненности. А мне вспомнился другой актюбинец – зав кафедрой Оспанов, когда-то тоже встряхнувший всю область тем, что *потребовал выборности от первого секретаря обкома»*. Да, Марат имел свое суждение, отстаивал свою позицию. Иногда это противоречило идеологии того времени, но вызывало полемику в обществе.

Расцвет его организаторского и политического таланта пришелся на период становления независимого Казахстана. Депутат четырех созывов высшего законодательного органа, он оставил глубокий след в становлении парламентаризма, развитии рыночной экономики в нашей стране. Вклад Марата Оспанова в развитие казахстанского парламентаризма трудно переоценить. Ведь Марата Турдыбековича все знают как Председателя Мажилиса первого созыва и одного из ярких представителей политической элиты Казахстана, являвшегося убежденным сторонником новых демократических преобразований в стране. Имя Марата Оспанова неразрывно связано со становлением казахстанского парламентаризма, с судьбоносными для страны законами, которые принимались в Мажилисе. Каким публичным политиком был Марат Турдыбекович, все вы знаете. Не было ни одного события в стране, которое бы оставалось вне его внимания. На все он откликался какой-либо яркой статьей. Вклад Первого спикера Мажилиса в становление и развитие казахстанской государственности, парламентаризма и демократии навечно вписан в историю страны.

В прошлом году был открыт общественный Фонд имени Марата Оспанова, который вел подготовку мероприятий, посвященных юбилею выдающегося политика и экономиста. Фонд издал сборник статей М.Оспанова, две книги, сняли видеофильм о его жизни и работе. Подготовлена фотовыставка. Учреждены стипендии им.М.Оспанова для студентов вузов. Юбилей Марата Турдыбековича Оспанова уже отмечались в Астане, Алматы и в других городах, а сегодня на его родине - в Актобе.

В памяти современников Марат Оспанов остался как один из самых ярких политиков независимого Казахстана, принявший непосредственное участие в государственном строительстве, формировании рыночной экономики и законодательной базы нашей страны.

Марат Турдыбекович хотел «возвысить степь не унижая горы», отстаивать интересы казахского народа, не забывая об интересах других нации. Сегодня его нет рядом, но остались воспоминания о добрых делах, профессионализме и о вкладе Марата Оспанова в становление независимого Казахстана, как ученного – педагога, общественно-политического и государственного деятеля.

УДК 323:929(574)
МРНТИ 11.15

Шәмші Б.,
КеАҚ аға оқытушысы, гуманитарлық ғылымдар магистрі,
Марат Оспанов атындағы БҚМУ,
Ақтөбе қаласы,
bshamshi@mail.ru

Жайлыбаев М.,
КеАҚ доценті, медицина ғылымдарының кандидаты,
Марат Оспанов атындағы БҚММУ,
Ақтөбе қаласы,
m.zhailybaev@mail.ru

Бердешова Г.
КеАҚ доценті, медицина ғылымдарының кандидаты,
Марат Оспанов атындағы БҚМУ,
Ақтөбе қаласы,
berdga@mail.ru

МАРАТ ОСПАНОВ – ҰЛТЫН СҮЙГЕН АЗАМАТ

Мақала Қазақстан Республикасының тұңғыш шақырылымдағы Парламентінің Төрағасы, ғалым-экономист, қоғам қайраткері, саясаткер Марат Тұрдыбекұлы Оспановтың саяси қызметінің, рухани-адамгершілік көзқарастарының кейбір мәселелерін саралауға арналған.

Негізгі сөздер: Марат Оспанов, қайраткер, ұлт, мемлекеттік тіл, демократия, саясат, сайлаулар.

Статья посвящена анализу некоторых вопросов политической деятельности, духовно-нравственных взглядов Председателя Парламента Республики Казахстан первого созыва, ученого-экономиста, общественного деятеля, политика Оспанова Марата Турдыбековича.

Ключевые слова: Марат Оспанов, деятель, нация, государственный язык, демократия, политика, выборы.

The article is devoted to the analysis of some issues of political activity, spiritual and moral views of the Chairman of the Parliament of the Republic of Kazakhstan of the first convocation, scientist-economist, public figure, politician Ospanov Marat Turdybekovich.

Keywords: Marat Ospanov, figure, nation, state language, democracy, politics, elections.

Тәуелсіз Қазақстан тарихында өзіндік орны бар, ерекше тұлғалардың ішінде – еліміздің тұңғыш шақырылымдағы Парламентінің Төрағасы, ғалым-экономист, ұстаз Марат Тұрдыбекұлы Оспановтың тұлғалық орны ерекше. Біз оны көп ретте саясаткер, қоғам қайраткері ретінде ғана танимыз. Алайда, оның өз халқының, қарапайым қазақтың намысын қорғап, ұлт жанашыры болғандығы туралы айта бермейміз. Тіпті, оны кейбіреулер «орыс тілді», «қазақтан алыс жатқан жан» деп те ұлтымыздан алыстатуға тырысқанын да естідік.

Ал шын мәнінде Марат Тұрдыбекұлы өз халқын, өз ұлтын сүйген нағыз патриот бола білді. Оның ұлты үшін өмір сүрген ер екенін жай ғана қызыл сөзбен дәріптеп, асыра мақтамай ақ, өзінің жазған, немесе ол туралы жазылған еңбектерді, ойларды, жазбаларды ақтарып қарасақ, бұған табылар дәлелдер мен айғақтар аз болмасы анық.

Бірде журналистердің «Бақытты адам деп кімді айтасыз. Халық бақыты туралы не ойлайсыз?» деген сұрағына ол: «Еңбегіңнің ел кәдесіне жарағанын сезіну үлкен бақыт. Бақыт – әркім ұмтылатын қасиет. Келешегі зор, ауыз-бірлігі мықты, адал еңбекті бағалайтын жан бақытты болады» [1] - деп жауап берген екен.

Әрине, Марат Оспанов ел кәдесіне сөзсіз жараған азамат екені дау тудырмайды. Жай ғана жарап қоймай, ол ұлттың келешегіне қажетті заңдар қабылдауға да, тәуелсіз мемлекеттің экономика, қаржы, салық, саясат салаларындағы реформаларды жасауға да ат салысып, өзін танытып кетті.

Жалпы өзінің тілге, ұлтқа қатысы туралы Марат Тұрдыбекұлы былай дейді: «Мен орыс тілділердің ортасында өсіп, тәрбиеленіп шықтым. Мектеп, институт, армия, аспирантура, одан кейінгі қызмет орындарында да орыс тілінде оқып, орыс тілінде сөйлестік.

Бұл менің кінәм ба, жоқ па білмеймін. Қазақшаны мүлде білмей қалған жоқпын, бірақ айтарлықтай деңгейде дей алмаймын. Мектепте оқып жүргенімде қазақ театр студиясына шақырып, спектакльде бір баланың рөлін ойнауды ұсынды. Мен қазақша еркін сөйлей алмадым. Қысылғаннан бетімнен отым шықты... Мен дүниеге келгенде үлкен талант иесі Мәкәлім Қойшыбаев домбыра сыйлаған екен. Ал мен болсам, домбыра емес, трубада ойнап кетіппін...» [2].

Иә, кемшілігін мойындап, өзінің жіберген қатесін түзету – ерекше қасиет. Бұл турасында белгілі ғалым-философ, Марат Оспановпен біраз жыл бір оқу орнында, бір кафедрада еңбек еткен әріптесі Алтай Тайжанов айтқандай: «Өзіне-өзі күле білмеген, мақтан қуып жүрген адам (ұлт) өзгенің де кемшілігін көре алмайды. Күле білу – кем-кетігіңді көре білу, әртүрлі әлеуметтік, саяси-экономикалық, рухани жағдайлардағы келеңсіздіктерге іштей күйіне отырып, соны сыртқа күлкі (эмоция) түрінде шығару. Жасыратыны жоқ, бұрынғы қоғамда да, қазіргі біздің қоғамда да, көп жағдайларда біз билік басындағыларды бірыңғай жарыса мақтаумен келеміз. Бұл мәселеде алғы, аға ұрпақ алдына жан салмауда. Іштерінде әбден маманданып, машықтанып алғандары да бар. Олардың мақтау сөзін тыңдасаң, оқысаң, солар үшін өзің ұяласың. Өзін-өзі сынауға жеткен халық – болашағы бар халық» [3].

Ал Мәкең аз уақыт ішінде тек қазақ тілінде еркін сөйлеуді ғана емес, қазақтың жаны мен жүрегі деп мойындалатын домбыраны да меңгеріп алды. «Шалқарлық күйші Жасарал Еңсепов біраздан бері домбыра шертуді, күй тартуды үйретіп жүр. Домбырада әжептәуір ойнай аламын. Қазақ болып толғанып, қазақша ән саламын. Бұл мен үшін қажетті нәрсе.

Осы жерде айта кетейін Менің бір түйгенім – домбырада ойнаудың техникасын кез-келген адам үйрене алар. Бірақ қазақтың рухын, дәстүрін, тарихын, жанын терең түсініп білмей, жүргеніңмен өң бойыңнан өткізбей домбыраны шын мәнінде үйрену мүмкін емес» [4] - дейді ол. Барлық жан-дүниеңді, қуанышың мен қайғыңды, ренішің мен шаттығыңды екі ішекке сыйғызу – жай ғана домбыра шертетін адам емес, ұлтының жанымен бірге қайнаған азаматтың ісі. Жұматай ақынның сөзімен «Әр қазақ – менің жалғызым» десек, оның ұлттың жанын түсінер адам екенін көре аламыз.

Марат Тұрдыбекұлы тағы бір сөзінде: «Қарап отырсам, сол кезде қысымды ірі экономист Сауық Тәкежанов сияқты білгір маман отырмаса, дәл осылайша шыңдалып көтерілмес те едім. Нұрлан Оразалин, Қадыр Мырзалиев сияқты ел азаматтарымен достасуым, халықтық, ұлттық мәселелер бойынша көзқарасыма жаңаша ой қосы, көмек жасаса, Балғабек Қыдырбекұлы сияқты ағалар оңаша алып өз ақылдарын айтып жүрді.

Әрине, ана тұстан Шерхан Мұртаза, мына тұстан Әбіш Кекілбаев тәрізді марқасқа ағаларымыздың қазақ тіліне азаттық сұраған өткір сөздерін естіп отырып көп нәрсеге қанығa бердім» [5] - деп жазады. Бүгінгі күні осындай сыннан қорытынды жасап, мінін түсінетін жандар биліктің басында да, төңірегінде де азайып кетті. Ол рас жайт.

Қазақта өзінің болмысына сәйкес келген адамды «жақсы адам» дейді. Бұл жерде өзінің болмысына сәйкес деп отырғанымыз: өзінің этникалық ерекшелігіне, қоғамдағы орнына, алған білімі мен мамандығына, жасына қарай әрекет ету, соның арқасында әлеумет ортасында сыйлы болу. Осындай адамдардың бойында адамгершілік, намыстылық, қанағатшылдық, талаптылық, еңбекқорлық т.б. сияқты жағымды сапалар болады.

Олардың рухы биік, өлшемдері де өзге, олар шын мәніндегі ұлтжандылар, тіпті ұлтшылдар. Өйткені олар елін сүйеді, жерін, Отанын қадірлейді. Бірақ адамның әлеуметтенуіне жағдай жасалуы керек. Қоғам, оның басындағы билік жақсының жақсылығын көрмесе, істеген дұрыс харекетін үнемі бұрысқа шығарып отырса, «жақсы адам» мәнсіз, мағынасыз күресе бермей оқшауланып, өз кәсібімен өзі болуы мүмкін.

Ал «жалған жақсылар», «әсіре ұлтшылдар» бұрынғы ұстанған бағыттарынан ұпай алмасын, пайда таппасын білгесін енді сол игілікті істердің бірде алдында, бірде тасасында жүріп, арам пиғылды харекеттерін жасап, айлаларын асырады, тіпті өзара жарысқа түсері де анық [7].

Ұлтшылдық пен ел тағдыры, мемлекеттің басты байлығы – азаматтары мен олардың азаматтықтары туралы айтар болсақ, сол жылдары елде көтерілген «қос азаматтық» мәселесінде Мәкеңнің шынайы позициясы көрінеді.

Ол: «Қос азаматтық туралы айтсақ, бұндай үлгі еш мемлекетте жоқ. Бүкіл халыққа қос азаматтық бергенді ешкім естіген емес. Мен өзім бұған қарсымын. Бұның өзі ұғымға сәйкес келмейді. Өзіңіз елестетіп көріңізші, бір адамның қалтасында екі паспорт болса, екі аяғы екі мемлекетте тұрғандай емес пе.

Сонда ол екі рет армияға барып, екі рет тұрмыс құрып, екі рет пенсия ала ма? Тіпті, екі жаққа алаңдап тұрған адамға үлкен, жауапты қызметті қалай сеніп тапсыруға болады? Біздер ондай өзгерістерге қарсымыз» [8] - дейді. Демек, мемлекеттің негізін құрайтын халықтың жағдайы, азаматтық мәселесі ел қамын ойлаған жанның ойында шынайы көрініс тапқанын байқап отырмыз.

Жалпы ұлт мәселесіне келгенде Марат Тұрдыбекұлы боямасыз, нақты ахуалды баяндайды. Және ол мұны жай ғана пікір демей, заңды дәлелдермен бекіте түседі. «Жаңадан сайланған Жоғарғы Кеңес те қисынсыз өзгерістерді бекіте қоймас.

Ал қос тілділік туралы айтатын болсақ, бұндай проблеманың бар екені рас. Бірақ оның шешімі де бар ғой. Қазақ тілі – мемлекеттік тіл ретінде Негізгі Заңда жазылып, бекітілді. Республикада арнайы тілдер туралы алынған заңдар бар. Орыс тілі – республикада ұлтаралық қатынас тілі ретінде өз қызметін атқарып жүр. Оның одан бағасы кеміген жоқ. Ал жаңадан ғана өзіміз сөйлеп келе жатқан қазақ тілін білу – халықтың дәстүрін, тұрмысымызды жақсы білуге көмектеседі. Көп тілді білген адам рухани жағынан байи түседі. Біз орыс тілін де, өзге тілдерді де дамытуға жағдай жасап, ұлттардың ынтымақтығын сақтау керек деп білеміз» [9] - дей келіп, Оспанов бірінші орынға татулық пен ынтымақты қояды.

Бүгінгі күні оның атқарған істерінің барлығын бірдей біреу білсе, біреу біле бермейді. Естеліктерінде өзінің саясатқа қалай келгенін баяндап: «Елімізде қайта құру басталып, демократияның аздап самалы соққан кезде біз де қарап қалмай, бір топ жігіт қалада саяси клуб ұйымдастырдық. Түрлі мәселелер бойынша облыс басшыларымен, қоғамдық ұйымдардың өкілдерімен пікір таласқа түсіп, бірте-бірте өзіміз де ысыла бастадық. Ақтөбеде шамалы уақыт ішінде елге танылып, есімім белгілі бола бастады» [10] - дейді. Оспановтың есімі өзі айтып отырған «За перестройку» атты клуб жұмысына дейін-ақ оның Ақтөбе облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Ю.Трофимовке жазып, баспасөз бетінде жарияланған хатынан бастап кеңінен белгілі болды.

Расында да қоғамда қалыптасқан ахуалды нақты сұрақтар ретінде бірінші басшыға қою кез-келген адамның қолынан келе бермейді. Оның үстіне бұл 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасынан кейінгі жазалау машинасының ықпалында болған Қазақстанда жазылса қалай болмақ?! Мұнан Оспановтың сөзсіз батырлығын көре аламыз.

Сол кездегі оның студенттері - институттың партия комитетінің басшысының партия органдарының кемшіліктерін сынағанына таң қалатын еді. Себебі, көпшілік түсінігінде «партия қызметкері партия мүддесін жан-тәнімен қорғауы тиіс» деген қағида қалыптасқан. Ал бұл жерде билікке, депутаттыққа сайлану, партиялық тізім, облыстағы ауыл шаруашылығындағы қалыптасқан ескі әміршіл әдістерді сынау және өзге де мәселелер облыстық газеттің бетінде жарияланса ше? Шынында да бұл ашық күндегі найзағайдан кем түспеді.

Марат Тұрдыбекұлының сол кездегі ұсынған идеялары бүгінгі күні қайта өзектендірілуде. Өзі Парламентте фракция ретінде құрған «Отан» партиясының кейін «Нұр Отанға» айналып, көп жағдайларда сол коммунистік партияның ұраншылдығын, есеп пен ақпар үшін ғана жұмыс жасап жатқанын көрсе, Мәкең қандай күйде болар екен?!

Демократияны ұран емес, нақты саяси механизм ретінде ендіруге ұмтылған ол: «Осы тұрғыдан алғанда, мысалы, билікті орталықтандыру мен жоғарыдан төмен қарай бағыну сатылылығының бүгінгі деңгейі мемлекеттің біртұтастығына қарамастан төмендетілуге тиіс. Билік фракциялары барған сайын жергілікті өкімет орындарына ауысуға тиіс» [11] - дейді.

Әкімдердің сайланбалылығы туралы сол жылдары ұсынылған идея, әлі күнге дейін толықтай өз қолдануын таппай отыр. Әлі орталық бұйрығы, әлі жарлық, әлі сансыз даурықпа кампаниялар жетіп артылады. Егер, Марат Тұрдыбекұлы бүгінге дейін тірі болғанда жағдай басқаша болар ма еді, кім біледі?

Не десек те ол өзгерістерді күтті, өзгерістерді жақтады, өзгерістердің болуын талап етті. «Өмірдің аты – өмір. Бір орында тұрып қалмайды. Оның үстіне қазіргі кезде шын мәнісінде күрделі жаңашылдықтар болып жатыр. Мұндай жағдайда Конституцияға өзгерістер, толықтырулар енгізілмей тұрмайды. Мәселе, қандай өзгерістерді енгізуде» - деп нақтылайды Марат Оспанов.

Сол 1989 жылғы сөйлеген сөздерінің бірінде ол: «Не снимается секретный замок с той двери, за которой решаются кадровые вопросы. До сих пор члены областной партийной организации не ознакомлены с резервом партийных кадров» [12] - дейді, шынында да біз әлі күнге дейін, басшылыққа келген адамдардың өмірбаянымен, тек олар тағайындалғаннан соң барып танысып жатамыз.

Бұл өзгеріс пе, әлде дағдарыс па, мүмкін соңғы жылдары кейін қарай құлдырап кеттік пе? Бұл да ойланарлық жағдай. Билікке ұмтылған жан – төмендегілермен тұрақты байланыста болып, сыннан қорытынды шағаруы тиіс. Өзінің кемшілігі туралы айта келіп, ол «... облыстық Кеңеске тұңғыш рет депутаттыққа кандидат болып тіркелгенімде мені «қазақша білмейді» деп кінә тағып, сүріндіргісі келді.

Несіне жасырайын, ол сөздің де жаны бар. Бірақ мен ана тілімді қалай жақсы көретінімді, оның мәртебесін көтеруге деген ұмтылысымды нақты ісіммен дәлелдеп бердім. Ақтөбе медицина институтында тұңғыш рет қазақ бөлімін ашуға ұйытқы болдым...» [13] деп жазады. Шынында да, сол алғашқы қазақ бөлімдерін ашудың оңай болмағанын сол кезде білім алған жандар жақсы біледі.

Қазақша оқулықтардың жетіспеушілігі, қазақша дәріс оқитын, сабақ жүргізетін ұстаздардың сиректігі, тіпті «қазақ бөлімін ашуға мүмкіндік жоқ», «оған ерте» деп қарсылық білдірген жандардың қарсылығы да есімізде. Дегенмен, Марат Тұрдыбекұлы және бір топ әріптестері бұл істі жолға қойып, оған қарсы болғандарға нақты іспен жауап беріп, қазақ бөлімдерін өміршең деңгейге дейін көтерді.

М. Оспанов қазақ тілі үшін жасаған істерін мақтанышпен айтпай ақ, екі-үш сөйлеммен жеткізген қарапайым жан. Ол «Медициналық қазақша терминдердің қажеттігі туралы ұсыныс жасадым. Қазақша медициналық терминдер сөздігінің Ақтөбе мединституты оқытушысының қолымен жасалғаны да кездейсоқ емес шығар. Қазір салық жұмысына қатысты қазақша терминдерді түзетіп, кітап етіп шығарып үлгердім. Айтқан адамға бұл көп демесек те, аз көрінбес» [14] дейді. Шынында да салық саласындағы мемлекеттік тілдегі көптеген терминдерді әлі күнге шейін мамандар осы Марат Оспановтың еңбектерінен алып жүр.

Марат Оспановтың өзі еңбек еткен оқу орнына сіңірген істерінің ішінде ерекше тоқтала кететін мәселе – медицина институтының ұзақ жылдар бойына «сақалды құрылыс» болып тұрған бас ғимараттың салынуын аяқтауға үлес қосуы. Сол кезде білім алған студенттердің көпшілігі бас ғимараттың салынуының тоқтап қалғанына көп жылдар қынжыла қарадық. Тіпті студенттер өздері де бос кездері ғимарат құрылысын салуға қатысып, өз күштерімен жұмыс та жасады. Алайда, барлығы қаржы мәселесіне келіп тірелетіні, ал ол 90-жылдардағы дағдарыс уақыты екендігі белгілі. Бір күні «бас ғимаратты салуға ақша бөлініпті» деген хабар бізді қуантып тастады.

Бұл туралы М.Оспановтың досы, әріптесі, ұстаз, сол кезде институттың шаруашылық істері жөніндегі Проректоры Ж.А.Айпейісов былай еске алады: «1996 жылы мен Алматыға барып, Мәкеңмен кездестім. Сол кезде осы ғимарат мәселесін де қозғадым. Ал Марат бірден мені ертіп, сол кездегі премьер-министр Ә.М.Қажыгелдиннің қабылдауына келдік.

Мәселе көп созылмай, 50 млн теңге құрылысты аяқтауға бөлінді. Жұмыстың тез арада бітуіне, оның ашылу салтанатына Президент Н.Ә.Назарбаевтың өзінің келуіне ұйытқы болған Марат Тұрдыбекұлы екенін бүгінде біреу білсе, біреулер бейхабар. Сондықтан, жас ұрпақ есіне, бүгінгі студенттерге оны айтып жүру біздің борышымыз» дейді Жолай Апырайымұлы.

Әріптестері мен достары Марат ағамыздың адамды сыйлау мен досқа көрсеткен құрмет-ілтипаттарының ерекше екендігін айтудан жалықпайды. Ол кейде езу тартқызар жайлармен де қатар жүреді. Оқу орнымыздың ардагер-ұстазы Сәрсен Кнаев: «Марат біз іссапарға барған кезде үйіне қонақ етпей жібермейтін.

Тіпті алып қойған билетімізді тапсыртып, өзі қайтадан ертеңгі күнге алмастыртып, бір күн болса да жанында қалдыратын» деп еске алады. Достары туралы Марат Тұрдыбекұлының өзі де «Достың аты – дос. Ол көп болмайды. Мектепте, институтта бірге оқыған бір топ жігіттермен жақын араласып тұрамын. Әрі мен табиғатымда той тойлап қауқылдасып жүруді онша ұната бермеймін. Өзіңді түсінетін тілектес кісілер сырттай болса да дем беріп, қуантып жүреді» [15] - дейді.

Саясаттағы қарсыластық пен пікірлер бәсекесі - ұдайы жүретін үдеріс. Саясаттан хабары бар көпшілік жұрт Марат Оспанов пен Олжас Сүлейменов арасындағы партиялық мәселе, бағаны либералдандыру үшін болған үлкен резонансты, аты шулы дауды ұмытпаған болар. Дау нәтижесінде екі саясаткердің жолдары екіге бөлінді.

Дегенмен, көп ұзамай, Олжас Омарұлының «Язык письма» деген еңбегін оқып шыққан Марат Тұрдыбекұлы, еңбекке риза болғандығы туралы Италиядағы елшілікке арнайы хат жазды. Осылайша, саясаттағы қарсылықты жеке өшпенділікке айналдыруға болмайтындығын тағы бір дәлелдеп берді.

Жалпы сайлау науқаны кезінде де, ел аралауға келген кезде де, Парламенттегі қызметі барысында да ол кісі қарапайым еңбек адамының жағында болды. Алыс аудандарды аралап, жергілікті тұрғындармен кездесіп, тұрмыс-тіршілігін білу – ол кісінің қалыпты әрекеті.

Сол дағдарысты қиын жылдарда жәрдемақы, зейнетақы, жалақы төлемдері шектеліп, ақша көтеру жайында айтудың өзі мұң болған кезде бір сөзінде ол: «Айтыңыздаршы, осы уақытқа дейін ерекше зейнетақы кімдерге беріліп келді. Бейнетқор малшыға ма, әлде ауыр тірліктің иесі – трактортшыға ма. Жоқ, ондай жеңілдіктердің қызығын негізінен лауазымды қызмет істегендер көріп, рахатқа батқан. Сонда қарапайым еңбек адамдарының жеңілдікке ие болмайтын не жазығы бар? Әлеуметтік әділеттік қайда? Сондықтан жеңілдіктің бәрін бір күнде алып тастамасақ та, социализм принциптеріне орай енгізілгендерін бірте-бірте жоюымыз керек.

Әрине, халықпен ақылдасып шешсек, наразылық та көп болмайды. Нарық жағдайында жұрт мұны дұрыс түсінсе екен деймін» [16] деген пікірді ұстанды.

Қазақта: «Халық – Құдайдың бір аты» дейді. Ал халық үшін, оның ішінде қарапайым еңбек адамы үшін бар жігерін жұмсаған адам қашанда сол халық тарапынан сыйлауға ие болады. Марат Тұрдыбекұлы Оспановтың біз әлі білмеген, естімеген қырлары, өмірінің кейбір беттері де аз емес бар шығар. Бәлкім, олардың ашылар уақыты да жақын қалған болар.

Алайда, олардың барлығы да Ұлтын, Жерін, Елін, Отанын сүйген азаматтың жаңаша жақсы қырларын аша түсері сөзсіз. Себебі, елі мен халқы да өзі үшін еңбегін аямаған жанның есіміне сызат түсірмесі анық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Оспанов Марат. «Мен сенемін. Я верю» - Жинақ. Құраст. Б.А.Оспанова. – Алматы: «Білім», 2009. – 120 бет.
2. Бұл да сонда., 118-бет.
3. Өзін-өзі сынауға жеткен халық – болашағы бар халық. Профессор Алтай Тайжановпен сұхбат. http://alashainasy.kz/person/23447/
4. Оспанов Марат. «Мен сенемін. Я верю» - Жинақ. Құраст. Б.А.Оспанова. – Алматы: «Білім», 2009. – 118-бет.
5. Бұл да сонда., 118-бет.
6. Тайжанов Алтай. Тағылымды танымдар. Орал: «Ағартушы, 2007. – 149 – бет.
7. Оспанов Марат. «Мен сенемін. Я верю» - Жинақ. Құраст. Б.А.Оспанова. – Алматы: «Білім», 2009. – 121-бет.
8. Бұл да сонда., 118-бет.
9. Бұл да сонда., 117-бет.
10. Бұл да сонда., 117-бет.
11. Марат Оспанов. Қазақстандағы Парламентаризм және демократияның дамуы. «Ақиқат» журналы, № 7., 1996.
12. Назрела необходимость глубоких перемен. Выступление Марата Оспанова. Газета «Медик», 14.07.1989.
13. Оспанов Марат. «Мен сенемін. Я верю» - Жинақ. Құраст. Б.А.Оспанова. – Алматы: «Білім», 2009. – 117 бет.
14. Бұл да сонда., 117-бет.
15. Бұл да сонда., 119-бет.
16. Бұл да сонда., 116-бет.

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PEDAGOGICAL SCIENCE

Абулхайрова Г.Е.,
ПҚБАИИ Инновациялық технологиялар және жаратылыстану ғылыми (гуманитарлық) пәндерді оқыту әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы,
«Өрлеу» БАҰО АҚ Ақтөбе облысы бойынша филиалы

Жанасова Ж.Г.,
тілдер кафедрасының оқытушысы, магистр,
М. Оспанов атындағы медициналық университеті

Абдуллина Л.Н.
тілдер кафедрасының аға оқытушысы, магистр,
М. Оспанов атындағы медициналық университеті

М. ОСПАНОВТЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

«Марат Оспановтың мемлекеттік және қоғамдық атқарған жұмысы елі мен халқына қызмет етудің үлгісі болып табылады»
Н.Ә. Назарбаев

Қазіргі таңда, педагогтар алдында тұрған басты міндет – тәуелсіз Қазақстанның әр жас жеткіншегінің жүрегінде Отанына, жеріне, еліне деген ыстық сезім, шынайы сүйіспеншілік ұялату. Сондықтан біз адамзаттық көзқарасы қалыптасқан, әлеуметтік белсенділігі жоғары отаншыл ұрпақ тәрбиелеп өсіруге көңіл бөлу.

Егемендігіміз бен елдігіміздің кепілді тұрақтылығын сақтауда білім беру оқу орындарының алатын орны ерекше. Болашақта елдің тізгінін ұстайтын бүгінгі жастарымыз. Сондықтан да еліміздің ертеңі өсіп келе жатқан жастарымыздың патриоттығына, отансүйгіштігіне байланысты болмақ. Патриоттық тәрбиені ойға алғанда бірінші санаға Отан түсінігі келеді. Отанға құрмет көрсету тұрғысындағы патриоттық сезім жалпы адам баласына тән туған түйсік-қасиет, оның еліне, туған жеріне, өз тілі мен мәдениетіне, ұлттық құндылықтарына жеке қатынасын, өзіндік бағасын, қуаттап-қолдауын пайымдайтын сезім көрсеткіші болып табылады. Патриоттық сезімнің нысаны мен қайнар көзіне Отан, туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі ұлттық құндылықтар жатады.

Патриоттық тәрбиенің маңыздылығы жастардың бойында келесідей қасиеттерді қалыптастырып жатқандығы айтылды. Бұл Отанын сүю және азаматтығын мақтан тұту, өз Отанының болашағы үшін мамандығына сәйкес адал қызмет ету, ана тілін жетік меңгеру және оны қадірлеу, халқының салт-дәстүр ерекшеліктерін білу, дінге, тарихи мұраларға құрметпен қарау, өз отандастарына сондай-ақ, басқа ұлт өкілдеріне адамгершілік көзқарас білдіру. Бүгінде өскелең ұрпақ бойына болашаққа деген сенім сезімін нығайту педагогтар үлесіне тиесілі жауапты іс екендігін талассыз мойындауымыз тиіс. Әлеуметтік маңызы зор құндылықтың мәнін ұғындыру оқушы түйсігіне, мінез-құлқына әсер ететіндей дәрежеге жеткізу ұстаздық шеберлікті қажет етеді. Оқушылармен студенттерді отан сүйгіштікке тәрбиелеудің сан қырлы жолдары бар. Солардың кейбіреулері:

-көрнекі қайраткерлердің қарапайым халық өкілдерінің де тарихтағы халық алдындағы қызметін еңбегін көрсету;

-туған өлке материалдарын тиімді пайдалану;

Осы орайда, экономика ғылымдарының докторы, өнегелі ұстаз,өз елінің нағыз патриоты, қоғам қайраткері және саясаткер М. Оспановтың тұлғалық ерекшеліктері жас буын өкілдеріне патриоттық тәрбие беруге негіз бола алатындығына дәлел келтіруге болады.

Марат Тұрдыбекұлының өн бойындағы бірнеше тұлғалық ерекшеліктер тізбегі жоғарыда атап өтілді. Соның бірі М.Т. Оспанов ғалым ұстаз Мәскеудегі Г.В. Плеханов атындағы Халық шаруашылығы институтында оқуы, республикамыздың бас оқу орны – Қазақ Мемлекеттік Университетінің аспирантурасын тәмамдап, экономика ғылымдарының кандидаты дәрежесін алуы. Онан соң өз кезінде медициналық кадрлар даярлауда зор беделге ие болған, бүгінде ғалымның атындағы Ақтөбе мемлекеттік медицина институтында доцент, кафедра меңгерушісі

болып қызмет атқарған ұстаздық жолы және ұстаздыққа қоса қайта құру әкелген саяси-қоғамдық істерге белсене араласуы болашақ мамандар үшін де, ғылыммен айналысуға бет бұрған жас ғалымдар үшін де тәрбиенің қайталанбас үлгісі ретінде пайдалануға таптырмайтын тәрбие құралы. Марат Тұрдыбекұлының бойындағы тағы бір ерекшелігі оның көшбасшылық қасиеті. Саяси топ бастаушыларды зерттеуге алғаш қадам жасаған немістің әлеуметтанушысы М. Вебер. Ол «харизма» теориясын бөліп ерекшеледі. Харизма басқарушы көшбасшының құралы ретінде пайдаланылады. Макс Вебер бойынша: «Харизма жеке тұлғаға тән ерекше қасиет, соның арқасында ол адами қасиеттерден жоғары немесе ерекше күші бар, өзгелерге жетімсіз және оны үлгі тұтатын қасиетке ие болады» [1]. Вебердің айтуынша, харизма, ең бастысы, тұлға жанындағылардың елестету азығы.

Харизматикалық көшбасшы теориясына сүйене отырып, Марат Оспановты лидерлік харизмаға ие тұлға деуге болады. Марат Оспанов Қазақстанның мемлекеттігін нығайту жолында өзіңнің мемлекетіңе деген терең патриоттық сезімің де, жалпылық сананы жетілдірудегі қазақтілінің тірек боларлық ролі де, бас көтерер азаматтардың айқын мақсатты әрекеттері де, тарихи сананы қалпына келтіру барша қазақ ұлтының басын біріктірер бастаулар болып табылатынын терең түсінген саясаткер болды. Тіл мен өнер ұлттық рухани болмысымыздың басты ерекшелігі. Оларды игеру, білу әр азаматтың абыройлы борышы. Қалада өсіп, кейін Мәскеуде білім алған қайраткерімізге патриоттық сезімі оның ана тілін, төл өнерін тез арада терең игеріп кетуіне септігін тигізді. Бұл да баршамызға, әсіресе бүгінгі жастарға үлгі боларлықтай іс. М.Т. Оспанов егемен Қазақстанның жаңа тарихын жасасқан ірі саяси тұлға ғана емес, ұлт пен ел тарихында жеке тарихи тұлғалардың зор орны бар екендігін өз үлгісімен жаңа қырынан көрсеткен зиялыларымыздың бірі болды. Тарихта жеке адамдар мен тарихи тұлғалар атымен аталған тұтас дәуірлер мен кезеңдер кездеседі.

Біз М. Оспановтың аз ғұмырының ішінде өз елінің егемендік жолмен қалыптасуына зор үлес қосып, оның қалыптасу кезеңінің зор тарихи тұлғасы, ажырамас бір бөлігі болғанына көз жеткіздік. Егемен елдің келешек ұрпақтарын салты, санасы бөлек, іс-қимыл әрекеттері жат жерде өткен тұлғалар мысалында тәрбиелемей, Марат Тұрдыбекұлы сияқты өлкеміздің біртуар азаматтарының саналы өмірін үлгі ету барша педагогтар қауымының міндеті деген ойдамыз. Елбасы Н. Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» атты еңбегінде: «Халқымыздың тарихы – соғыстардың, әскери жеңістер мен жеңілістердің тарихы ғана емес. Оның қашаннан да жасампаздық сипаты бар. Мемлекет құрып, оны нығайту, қалалар салу, керуен жолдарын тарту, ғылыми трактаттар жазу, төл мәдениетін қалыптастыру – бәрі-бәрі де жасампаздыққа жатады» [7] – деп жазған болатын. Сексенінші жылдар – елде аса ауыр әлеуметтік-экономикалық жағдайлар қалыптасқан кезең еді. Дағдарысқа тіреген жағдай (қоғамның саяси ұйымдасуы, экономикалық қатынастардың күні өткен жүйесі) бұрынғы басшылықтың толғағы жеткен өзгерістерді жүзеге асыруға дәрменсіздігінен ғана емес, оның қажеттігін түсінуге қабілетсіздігінен, барлық экономикалық қызметтің, қоғамдық өмірдің керегін түсінген М.Т. Оспанов 1987 жылы Ақтөбе қаласында «Қайта құру үшін» деген клубтың негізін қалап, оның лидері болды, саясат сахнасына шықты. Ол саясат алаңында 10 жылдан астам уақыт қызмет етті, еліміздің тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдардағы дамуы, аяғынан тік тұруы үшін жасалған игі қадамдардың басы-қасында болды. Белгілі саясаткер, қоғам қайраткері, ғалым-экономист, тәлімгер-ұстаз Марат Тұрдыбекұлы Оспановтың ел егемендігін нығайтудағы рөліне, ой тереңдігі мен тұтастығына, өмір ағымының бір сәтін қалт жібермеген көрегенділігіне тәнті боласын. Ф. Оңғарсынова: «Марат Тұрдыбекұлы төрт жыл бойы Парламенттің Мәжіліс палатасын басқарды. Ал, бұл палата нағыз айтыс-тартыстың ордасы. Кез-келген адам палата отырыстарын басқара да алмауы мүмкін. Ал Марат Тұрдыбекұлы болса, жас жағынан да, көзқарас жағынан да бір де біреуін шеттетпей, өз позициясын өткізіп, дәлелдейтін» [10]. Ол үйреншікті жағдайды бұзып-жарып, жаңа ой, жаңа пікір айтудан тайынбаған. Марат Оспанов қатарынан әлдеқайда озық, көптің қамын ойлайтын қоғам қайраткері, айрықша қабілет иесі, талантты творчестволық тұлға. Белгілі ұстаз, экономист-ғалым, қоғам қайраткері, саясаткер Марат Тұрдыбекұлының бай рухани мұрасын ел игілігіне жарату үшін, оның саналы өмірі мен салмақты ғылыми туындыларын халыққа, әсіресе жастарға насихаттауымыз тиіс.

Жас ұрпақты патриотизмге тәрбиелеу – бұл тұлғаның, елдің, оның мәдениетінің бірегейлігі, әлеуметтің, халықтың әлеуметтік психологиясының ерекшеліктері толымды көрініс табатын қоғамдық өмірді ұйымдастырудың мәні мен мақсаттарын пайымдау арқылы жүйелі дамуы.

Патриотизм қашанда қандай қоғамда да өзінің әлеуметтік мәнін, маңызын жоғалтпайтын ұғым. Оның негізгі құндылықтарын оқу тәрбие үдерісінде тиімді пайдаланып отыратын болсақ нұр үстіне нұр болар еді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Вебер М. Избранные произведения. Москва, 1990. 646 б.
2. Видова О. Нурсултан Назарбаев: Портрет человека и политика. –Алматы: Білім, 1998.
3. Ертісбаев Е. Казахстан и Назарбаев: логика перемен. – Астана: Елорда, 2001.
4. Электронды ресурс: www.ospanovfund.kz
5. Назарбаев Н. Тарих толқынында. Алматы, «Ата мұра», 1999, 202 бет.
6. Оңғарсынова Ф. Марат туралы сөз. // Марат Оспанов. Воспоминания. Из серии: «Жизнь замечательных людей». Алматы, «Экономика», 2002.
7. Назарбаев Н. Ғасырлар тоғысында Алматы, «Өнер», 1996. 171 бет.

Арынтаева Г.С.,
магистрант 1-го курса,
Кокшетауский Государственный университет имени Ш.Уалиханова,
г. Кокшетау,
aryntayeva_114@mail.ru

Дальбергенова Л.Е.
PhD доктор кафедры иностранных языков,
Кокшетауский Государственный университет имени Ш.Уалиханова,
г. Кокшетау,
Dalbergenova.l@mail.ru

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF INCLUSIVE EDUCATION AND INTEGRATION

Аннотация. Мақалада денсаулық мүмкіндігі шектеулі балаларға инклюзивті білім беру көздеріне шолу жасалып, "интеграция" және "инклюзия"ұғымдары салыстырылады. Денсаулық проблемалары бар балаларды инклюзивті оқытудың маңыздылығы анықталды,интеграцияланған оқыту мен инклюзияның артықшылықтары мен кемшіліктері сипатталады. Автор жалпы білім беретін мектепте балаларды инклюзивті оқытудың артықшылықтарын негіздейді.

Түйінді сөздер: инклюзия, инклюзивті білім беру, интеграция, интеграцияланған оқыту, бейімделген білім беру ортасы, ерекше қажеттіліктері бар балалар.

Аннотация. В статье представлен обзор источников по инклюзивному образованию детей с ограниченными возможностями здоровья, сопоставляются понятия «интеграция» и «инклюзия». Выявлена значимость инклюзивного обучения детей с проблемами здоровья, описаны достоинства и недостатки интегрированного обучения и инклюзии. Автор обосновывают достоинства инклюзивного обучения детей в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, интеграция, интегрированное обучение, адаптированная образовательная среда, дети с особыми потребностями.

Abstract . The article provides an overview of sources on inclusive education, children with disabilities, compared the concept of «integration» and «inclusion». Revealed the importance of inclusive education for children with health problems, describes the advantages and disadvantages of integrated education and inclusion. The author substantiates the advantages of inclusive education of children in secondary school. Keywords: inclusion, inclusive education, integration, integrates training, adapted educational environment, children with special needs.

Keywords: inclusion, inclusive education, integration, integrates training, adapted educational environment, children with special needs.

Inclusive education is a process of development education for all, including adaptaion to the different needs of all children, thus providing access to education for children with specialneeds. Scholars learn and use their knowledge in different ways. Nevertheless, the goal of education is to achieve a certain social status for all learners and be social significance.

The inclusive education is seen as the organization of the learning process, where all children, regardless of their physical, mental, intellectual, cultural, linguistic and other characteristics, are included in the state educational system and are taught incommunity with their non-disabled peers in the same publicschool.

Thesepublic schools take into account their special educational needs and provide their students with the necessary special support or as a co-education or education in specially created conditions, including the organization of co-education of students with disabilities and without such limitations [Vladas S, 2011, p.167].

Inclusive education is a process that goes beyond the reform of special education. This process should be a part of national development policies of governmental education [Vedikhova, D.S, 2011, p.39].

In recent years, the values of inclusive education have been raised in Russia, implying education for all including the adaptation of the different needs of all children that provides the access to education for children with special needs.

Inclusive education tries to develop an approach to teaching and learning that will be more flexible to meet the different needs for learning and teaching children, and also it is noticed that inclusive education implies that the diversity of students' needs must be matchedthe continuum of services, including the educational environment, which is the most favorable for them.

Adaptation of the individuality of each student is the basis of this idea. Consequently, the learning process should be organized in a way that meets the special needsof each child. Psychologists and teachers have improved that relationship and interactionnormal children with disabled children are essentialto the success of inclusive education [Belenkova L, 2011, p.59].

Inclusive education (including normal education, co-learning) is also the process of education of children with special needs together withby their peersin ordinary public schools. But it is a broader process of integration, implying equal access to education for all children and the development of governmental education in the plandifferent needs of all children. It needs some the reforms in schools, the re-planning of educational premises so that they meet the necessity of all children without exception. So the process of education is adapted to the needs of the child's development.

Overall, inclusive education is a specially organized work ofteachers to ensureInteraction of ordinary children and children with disabilities (HIA) in the territory of a public educational school. Such interaction involves the creation of special pedagogical conditions of education: adaptive educational environment, the organization of psychological, medical and pedagogical support, the formation of an inclusive culture of children,teachers, and parents [Malofeev N,2000, p.65]. Inclusive education the process of "including" children with disabilities in the educational space of groups, classes, groups of children who have no deviations in development,based on the organization of joint education and education, communication practices, cooperationchildren, designing the practice of interaction on equal terms " [Zaytsev, D. V. 2000, p.327].

Nowadays inclusive education can be considered one of the priorities of governmental educational policy of Russia. Theevidence of transition to inclusive education is predetermined already by the fact that Russia has ratified the Conventions of the United Nationson the rights of children and rightsdisabled people. Thus 2009were declared The Year of equal opportunities in Russia. Public figures andteachers agree with the position that inclusive education is one of the main tasks forcountry. It is necessary condition for an inclusive society where everyone can feelinvolvement and demand for their actions. Therefore, the task is to enable every child, regardless of his or her needs and other circumstances, to realize his or her full potentialsociety and become a full-fledged member. This requires a different approach to teaching, meaning reforming schools, redesigning classrooms, and developing educational technologies to meet the needs and needs of allwithout exception, so that all students successfully study together with their peers in the school.

Accordingly, in the world school practice, inclusion is considered exclusively aseducation of children with developmental disabilities in ordinary public schools together with their peers. Both theoretically and practically new direction of co-development children with special and healthy needsis appearing in Russia. This is usually referred to as integration. This category of children is extremely heterogeneous and integrated into the environment of normally developing peers for various reasons. Conventionally, four groups can be distinguished:

1. children whose integration is not fluentwhich caused by there has been no development bias;
2. children whose parents, knowing about the problems of the child, want to teach them in a mass kindergarten or schoolfor various reasons; unfortunately, only a part of them can be recognized as effective, many years later, not appropriatespecial needs of children, are still in special institutions or even completely "dropped out" of the education system;
3. children, who are prepared for training in the environment of normally developing peers after long-term corrective works carried out by parents andspecialists andas a result specialists recommend them integrated training;
4. children who will receive, as a rule, only episodic correctivehelp, the connection between the disability specialists, psychologists and teachers of kindergarten orschools are mainlypossible through parentsat the same time.

Basic element of the integration of children with developmental deviations into society is their integration into public educational institutions, where they receive the opportunity to co-education withnormally developing peers. The main condition for integration in Russia is to bring the needs of children with mental and physical disorders into line with the system of governmental education, which remains publicly unchanged: Children with disabilitiesin a public school that is not adaptedfor them. In other words, the child must meet the standards of the education system.

The study compares the concepts of "integration" and "inclusion". Integration is a focus on the problems of children with special needs; the necessary requirement to change the subject (child with health

problems); the advantage of this process is obtained only by children with special needs; the usage of special methods of education and therapy is possible. The benefits of integrated child learningall categories are associated with the preservation of child-parental relationship and the possibility of full participation of the child in the daily life of his family, gaining experience of social interaction with peers and adults, a full-fledged speech environment (the result of constant communication with children who can hear is the habit of communicating with them, and in the future that makes it easier to adapt to the training in a primary or higher educational institution together with healthy children).

The disadvantages of integrated training are related to the complex acoustic conditions in the classroom or gym, the large filling of the class,place of training tables, a lecture form for the submission of educational material or permanent work on the lesson in the form of a polylogist (significant and diverse in terms of lexical, grammatical, phonetic and phonomatic features of speech material; complexity of mastering norms of social behavior; ignorance of the peculiarities of the development of children with disabilities and often unwillingness of teachersto work with such a child).

Inclusion is a focus on all children of kindergarten, schools, benefits are received by all children; informal support and examination by kindergarten teacherand school teacher. Itis the conscious inclusion of children with special characteristics ineducational process in localschools residence.

The advantages of inclusive education are: the creation of special conditions of education for children with special educational needsin the localschools; the creation of a flexible adaptive educational environment that can meet the educational needs of all pupils of this educational institution; education in the conditions of public classes of local school, with the provision of necessary psychological and pedagogical support to the future teachers and parents to accept conditions that would be comfortable for all children and healthy children particularly and would contribute to achieving maximum levelssocial rehabilitation of the child respect.

The weaknesses of inclusive education are primarily due to the lack of proven and socially recognized experience of co-education of children of all categories,as well as its lack of scientific and methodological justification: in Russian socio-economic conditions and public consciousness, inclusive education is still experimental.

Inclusive learning practices are based on the idea of accepting the individuality of everyoneand, consequently, the training should be organized in such way as tospecial needs of each child. According those advantages and disadvantages, it is necessary to establish a professional commitment to co- training of children of all categoriesfor future teachers.

REFERENCES:

1. Belenkova L. Y. Innovative approaches to education of children with disabilities: From integration to inclusion. Integration of education. 2011. No. 1. - p.59-64.
2. Vedikhova, D.S. Development of inclusive education in Russia . Izvestia Of Dagestanstate pedagogical university. – 2011. No. 2. - 39-44.
3. Zaytsev, D. V. Concept of inclusive education of disabled persons. Education for All :the policy and practice of inclusion. Scientific book, 2008. - p.327-337.
4. Vladas S. Inclusive education. Desk book of a teacher working with children with OVD : Method. Manual /Under Rev. Staroverova. 2011. – 167 p.
5. Malofeev N. THE Integrated education in Russia : challenges, challenges and prospects . Special child : Study and experience of help. 2000. – Off. 3. - p. 65-73.

УДК 159.9:612.017.2-057.875
МРНТИ 15.81.61

Бекешова Г.Ө.,
п.ғ.м., аға оқытушы

Жұмалиева Г.С.
п.ғ.м., аға оқытушы,
Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина Университеті КЕАҚ,
Ақтөбе қаласы

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ ЖАҒДАЙЫНДА БІРІНШІ КУРС СТУДЕНТТЕРІНІҢ БЕЙІМДЕЛУ ПРОЦЕСІНДЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация: бұл мақалада жоғары оқу орнына түскен бірінші курс студенттерінің бейімделу процесінде педагогикалық - психологиялық қолдаудың ерекшеліктері мен отандық және шетелдік авторлардың студенттердің ЖОО жағдайына бейімделу мәселесіне қатысты еңбектері, «Бейімделу» терминіне берілген ғалымдардың анықтамалары және студенттердің бейімделу кезінде бастан кешетін негізгі қиындық түрлері сипатталған.

Кілт сөздер: бейімделу, объективті, субъективті, функционалды, мотивация, мобильді.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности педагогической и психологической поддержки в процессе адаптации студентов первого курса в вузе, даются определения ученых термину «адаптация», так же приведены обзоры трудов отечественных и зарубежных авторов о проблемах адаптации студентов в условиях ВУЗа.

Ключевые слова: адаптация, объективный, субъективный, функциональный, мотивация, мобильный.

Annotation: This article discusses the features of pedagogical and psychological support in the process of adaptation of first-year students at a university, the definitions of scientists are given to the term «adaptation», and also given reviews of the works of domestic and foreign authors on the problems of adaptation of students in the conditions of a university.

Keywords: adaptation, objective, subje ctive, functional, motivation, mobile.

Қазіргі заманғы қоғам оның барлық сфераларының (саяси, әлеуметтік, экономикалық) қарқынды даму жағдайында әлеуметтік тәжірибенің барлық салалары үшін жоғары білімі бар мамандарды дайындау сапасына жоғары талаптар қояды.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында жоғары білім берудің жүйесі, мазмұны, білім беру қызметін ұйымдастыру, білім алушылардың білім алуға конституциялық құқығын қамтамасыз етуге бағытталған [10].

«Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесін дамыту стратегиясы Болон Декларациясының талаптарына және білім берудің Халықаралық стандартты жіктелуіне, Еуропа аймағына қатысты біліктілікті қабылдау жөніндегі Лиссабон Конвенциясының принциптері мен критерийлеріне сәйкес әлемдік білім беру кеңістігіне енуіне бағытталған. Болон Декларациясына сәйкес білім беру бағдарламаларын қабылдау сынақ бірліктері немесе кредиттер жүйесін енгізумен қамтамасыз етіледі [5].

Сондықтан, ұлттық білім беру бағдарламаларын халықаралық тұрғыда қабылдануы үшін, студенттер мен оқытушылардың мобильділігін қамтамасыз ету үшін, сонымен қатар білім сапасын арттыру және жоғары және жоғарыдан кейінгі білім берудің барлық деңгейлерінің сабақтастығын

қамтамасыз ету үшін республиканың барлық жоғары оқу орындарында кредиттік оқыту технологиясы енгізілді [1].

Осындай жағдаятта студенттердің кредиттік технологияны жүзеге асыратын ЖОО –да оқыту жағдайында бейімделу мәселесі өзекті болып отыр. Адамның бейімделу процесінің бастау механизмі оның қоршаған ортасының ауысуы болып табылады. Бейімделу процесі күнделікті қарапайым мінез құлық тиімді болмай, жаңа жағдаймен байланысты қиындықтарды жеңу қажет болғанда маңызды болады. Нақты осындай жаңа жағдаймен байланысты қиындықтарға бұрынғы оқушы ЖОО –на келгенде тап болады. Кредиттік технология жағдайында оқу жұмысының көп бөлігін студенттердің өзбетімен орындауына беріледі. Мұнда оқу әрекетін өзбетімен ұйымдастыру, оқудың жаңа әдістері мен тәсілдері, білімді бағалаудың ұпайлы рейтингтік жүйесі бірінші курс студенттері үшін жаңа және үйреншікті емес болып табылады, өйткені олар мектептегі білім беру процесінен ерекшеленетін оқыту жүйесіне жеткілікті деңгейде дайын емес болады. Студенттер үшін жаңа ситуацияға бейімделу жылдамдығы мен деңгейі оқу жетістігіне, психологиялық жайлылығына, тұлғаның кәсіби таңдауымен қанағаттануына, сонымен қатар жоғары білім беру жүйесінің қызмет ету тиімділігіне үлкен әсер етеді. Көптеген зерттеушілердің студенттердің бейімделуіне кезеңінің қиындықтарын көрсетсе де, бірінші курс студенттерінің ЖОО жағдайына жақсы бейімделуін қамтамасыз ететін процесс мазмұнының әдістемелік жағынан өңделуі жөнінде мәлімет жеткіліксіз (Л.ДДемина, В.В.Лагарев, М.С.Яницкий). Ең үлкен қиындық адамның әлеуметтік позициясының, оқу әрекетінің тәсілдерінің, оқушы үшін әдетті байланыстарының, мінез – құлық стереотиптерінің өзгеруінде туындайды [2].

Бейімделу мәселесі Андреева Д.А., Асеев В.Г., Александров Г.Н., Балл Г.А., Березин Ф.Б., Лагерев В.В., Маклаков А.Г., Медведев В.И., Реан А.А., Меерсон Ф.З., Ротенберг В.С., Аршавский В.В. секілді ғалымдардың еңбектерінде қарастырылады.

Берілген мәселе бойынша ғылыми педагогикалық –психологиялық зерттеулерді талдау студенттердің ЖОО –ң оқыту процесіне бейімделуінде педагогикалық –психологиялық қолдау көрсетудің жаңа аспектілерін ашуға мүмкіндік берді. Алайда жоғары оқу орнының оқыту процесін талдау оның кемшіліктерінің біріне студенттердің тиімді бейімделудің дұрыс жүзеге аспауы студенттерге көрсетілетін педагогикалық- психологиялық қолдау жұмыстарының жеткіліксіз деңгейде ұйымдастырылмауынан екенін көрсетеді.

Осыған байланысты студенттердің ЖОО ғы оқытуға бейімделу әрі сол кездегі педагогикалық – психологиялық қолдау көрсету мәселесі өзекті болып табылады және педагог практик, ғалымдар мен оқытуды ұйымдастырушылар тарапынан ерекше назарды талап етеді деп есептейміз. Бұл мәселе бір жағынан, медицина саласының кәсіби құзыретті маманы жан – жақты дамыған тұлғаның қалыптасуы мен екінші жағынан, мұндай тұлғаның қалыптасуына кедергі келтіретін ЖОО –ғы оқыту процесіне бейімделу кезіндегі қиындықтардың жеткілікті деңгейде зерттелмеуі, алғашқы курстарда педагогикалық –психологиялық қолдаудың жеткілікті деңгейде ұйымдастырылмауы арасындағы қарама - қайшылықтармен анықталады.

Осыған байланысты жұмысымыздың тақырыбын «Жоғары оқу орны жағдайына бірінші курс студенттерінің бейімделу процесінде педагогикалық –психологиялық қолдаудың ерекшеліктері» деп таңдауға мүмкіндік берді.

Зерттеу мақсаты: 1 - курс студенттерінің ЖОО – ғы оқыту үдерісіне бейімделуде педагогикалық – психологиялық қолдау көрсету жүйесін құру және оны тәжірибеде жүзеге асыру бағдарламасын өңдеу.

Көптеген зерттеушілердің көзқарасы бойынша, бейімделу – құрылымында белгілі бір өзгерістермен бірге жүретін тұлға тарапынан болатын белсенділікті қамтитын динамикалық процесс. Адамның әртүрлі жас кезеңдерінде меңгерген бейімделудің оң тәжірибесі оны өзгермелі социумда тұлғалық мәселелерді шешуге дайындайды.

«Бейімделу» термині алғаш рет физиологияда пайда болды жәәне биологиялық ғылым салаларында қолданылды. Ғылыми түсінік ретінде неміс физиологы Г.Ауберт енгізді және сыртқы тітіркендіргіштердің әсеріне тері анализаторларының сезгіштігінің өзгеруін білдіреді [4].

Бейімделу кең мағынада бұл қоршаған орта жағдайына икемделу, ыңғайлану.

Бейімделудің көптеген анықтамалары кездеседі. Психолог М.С.Яницкийдің пікірі бойынша, аталған түсінік қажетті аспектке байланысты қарастырылады [12].

1.Бейімделу ағзаның ортаға бейімделетін процесін сипаттауда қолданылады;

2.Бейімделу түсінігі ағза мен ортаның арасында қалыптасқан тепе тең қатынасты (салыстырмалы үйлесімдік) сипаттау үшін қолданылады;

3. Бейімделу икемделу процесінің нәтижесі ретінде қарастырылады;

4.Бейімделу ағзаның қандай да бір «мақсатқа» «ұмтылуымен» байланыстырылады.

Студенттердің ЖОО жағдайына бейімделу деп үздіксіз, іштей шартталған үдеріс және оның нәтижесінде жоғары оқу орынында оқу кәсіби іс әрекетінің жүзеге асуының ішік жне сыртқы жағдайларын дамып келе жатырған тұлғаның қабылдауы немесе қабылдамауы, сонымен қатар осы жағдайларды қажетті бағытқа өзгертудегі тұлға белсенділігі деп түсінеміз.

Бейімделу процесі аса динамикалы болып табылады. Оның жетістігі көбіне объективті, субъективті оқиғаға, функционалды жағдайға, әлеуметтік тәжірибеге, өмірлік бағдарға және т.б. байланысты [11].

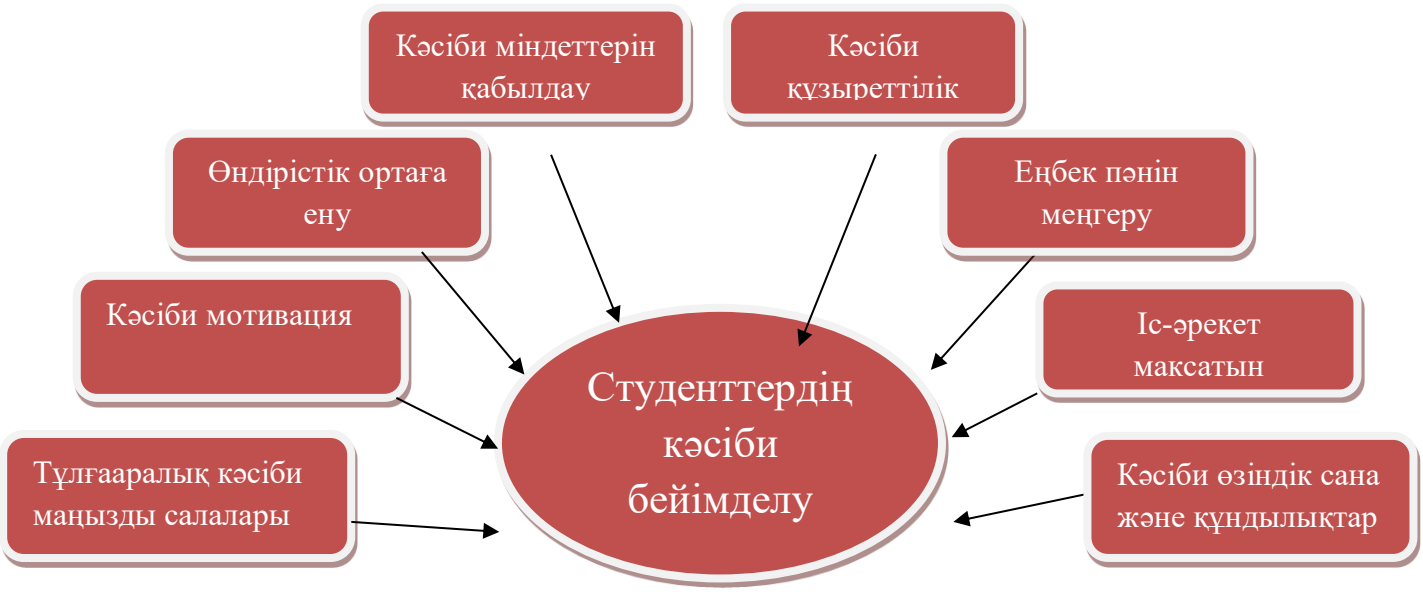
Бейімделу кезінде студенттер келесі негізгі қиындықтарды бастан кешеді:

- бұрынғы оқушылардың қолдау көрсетіп келген мектеп ұжымынан кетуімен байланысты теріс сезімдер;
- мамандық таңдаудағы мотивацияның анықсыздығы және оған жеткіліксіз психологиялық дайындығы;
- іс әрекеті мен мінез құлқын өздігінен психологиялық реттеуді жүзеге асыра алмауы;
- жаңа жағдайда еңбек және демалыс тиімді тәртібін іздестіру;
- тұрмыс пен өз өзіне қызмет көрсетуді реттеу, соның ішінде үй жағдайынынан жатаханаға көшу барысында;
- өзбетімен жұмыс жасау, конспект жасай алу, алғашқы білім көздерімен, сөздіктермен, анықтамалармен және т.б. жұмыс жасау дағдысының болмауы [9].

Организмнің бейімделіс механизмдері ішінде эндокриндік жүйенің мәні өте зор. Мұны тұңғыш анықтаған канадалық физиолог-дәрігер, эндокринолог-ғалым Г.Селье (1935). Оның айтуынша, бейімделістің негізін гипоталамус-гипофиз андренокортикалық жүйенің белсенділігі құрайды. Мұны организмнің стресс жағдайларында байқауға болады. Стресс - ортаның күші мен қасиеті әртүрлі түрткілеріне жауап ретінде туатын организмнің арнайы емес әсерленісінің жиынтығы. Бұл күйдің биологиялық мәні – ортаның жаңаша жағдайларына икемдеуші механизмдерінің іс-әрекетін көтеру. Икемделу әсерленістері неғұрлым жоғары болса, соғұрлым организм қоршаған ортаның төтенше жағдайларына төзімді келеді және тез бейімделеді [3].

Студенттердің бейімделуі қиындықтар мен ерекшеліктерге байланысты бір жағынан студенттің жаңа ортаны қабылдау мен меңгерудегі ерекшеліктеріне, екінші жағынан жоғары оқу орнының ерекшеліктеріне тәуелді болады. Педагогтар мен психологтардың зерттеулерінде бейімделудің төрт аспектісі бөлініп көрсетіледі – кәсіби, әлеуметтік, психологиялық және дидактикалық [7].

Кәсіби бейімделу бұл жоғары мектептің құрылымына, ЖОО- ң оқыту процесінің мазмұны мен компоненттеріне, таңдаған мамандықтың ерекшеліктеріне икемделу. Кәсіби сипаттағы мынадай негізгі қиындықтарды бөліп көрсетеді: «мамандық таңдау мотивациясының анықсыздығы, оған жеткілікті деңгейдегі дайын болмауы», «ЖОО оқыту жүйесінің ерекшелігі», «оқу жоспарының көп көлемдегі емтихандардың болуы», «оқу жоспарының жаңа ақпаратқа толы болуы», «оқылатын пәндердің жаңалығы және күрделігі» және т.б.

Әлеуметтік бейімделу бұл тұлғаның әлеуметтік топ ретіндегі студенттер қауымының іс – әрекет формасы мен рольдерінің жиынтығына ену Үдерісі.

Адамның әлеуметтік бейімделуі және позицияны, әлеуметтік статусын түсінуін, сондай – ақ оны мен байланысты ролдік мінез –құлық түрі ретінде жалпы топтық міндеттерді шешу процесінде тұлғаның дара ерекшеліктерін жүзеге асыруды қарастырады.

Психологиялық бейімделу жаңа психологиялық жағдайларға үйренуі ретінде қарастырылады және оқушылармен, жолдастарымен жағымды қарым –қатынас орнатудан көрінеді.

Дидактикалық бейімделу жоғары оқу орнындағы оқу жұмысының жаңа жағдайларымен байланысты және ол ЖОО– ң оқу сферасына біртіндеп енуін қамтамасыз етеді.

Бірінші курс студенттерінің бейімделгендік деңгейін бағалау үшін олардың ЖОО –ғы оқу басында кездесетін қиындықтарын зерттеу керек, сонымен қатар бірінші семестрден кейін жойылды ма соларды бақылау керек. Кейбір зерттеулерде студенттердің бейімделудің бірнеше кезеңдерін бөліп көрсетеді: оқу процесінде физиологиялық бейімделу (2аптаға дейін), психологиялық бейімделу (2 айға дейін), әлеуметтік – психологиялық бейімделу (3 жылға дейін) [6].

Егер бейімделу үдерісі уақытылы жүрмесе, онда ЖОО –ғы оқыту процесімен қанағатсыздық сезімінің дамуы мен психикалық қызметтердің (ойлау, зейін, ес, қабылдау) бұзылысы күшейтпелі кері байланыс принципі бойынша жүзеге асады: бұзылыстар жиналған сайын, кейінгі бейімделе алмау үдерісін одан сайын күшейте түседі. Денсаулығында да бұзылыстар болуы мүмкін. Өзі туралы ойының бұрмалануы немесе жеткілікті деңгейде дамымауы бейімделудің бұзылуына әкеліп соғады.

Студент тұлғасының оқуға бейімделуі –күрделі әрі ұзақ, кейде тіпті ауыр үдеріс.

Оқу барысында бейімделуге әсер ететін факторларды үш бөлімге бөлуге болады: әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық.

Әлеуметтік факторларға студенттің жасы, оның әлеуметтік шығу тегі және оның бітірген білім беру мекемесінің типі жатады. Психологиялық бөлім жеке – психологиялық, әлеуметтік – психологиялық факторларды қамтиды: интеллект, бағдары, тұлғалық бейімдеушілік потенциал, топтағы жай –күйі. Педагогикалық факторларға педагогикалық шеберлік деңгейі, ортаны ұйымдастыру, материалдық – техникалық база, ОТТ және т.б.жатады. Жоғарыда аталып өткен пайымдарды ұстана отырып, зертеу жұмысымызды тәжірибе арқылы нақтылауды жөн көріп отырық. Сол себепті ұсынылып отырған тәжірибемізде медициналық университетіміздің «Жалпы медицин» мамандығының 1 курс студенттерінен 96 студент алынды. Студенттердің бейімделу деңгейін зерттеуде «Психологиялық-педагогикалық қолдау қажеттілігі», анкетасы, «Дидактикалық бейімделу» әдістемесі, «К.Роджерс пен Р.Даймондтың әлеуметтік – психологиялық бейімділік шкаласы» әдістемесі қолданылды. Студенттердің бейімделу деңгейін зерттеуде нәтижелері бойынша 30% студенттер университетте оқуда қиын екенің көрсетсе, 76,9% студенттері бұл қиындық туғызбайды деп көрсетті.

Зерттеу нәтижелерін талдауды қорытындылай келе, егер студенттерге ЖОО –да оқыту үдерісіне бейімделу кезінде педагогикалық –психологиялық қолдау көрсету мақсатында жүйелі жұмыстар жүргізілсе, онда бейімделу үдерісі табысты жүрер еді, өйткені ол студенттердің оқу әрекетінің, кәсіби дайындығының тиімділігінің және тұлғалық дамуының алғышарты болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Абдыгапарова С.Б., Г.А.Ахметова., С.Р.Ибатулин., А.А.Кусайнов., Б.А.Мырзалиев, С.М.Омирбаев. Основы кредитной системы обучения в Казахстане/ Алматы: Қазақ университеті, 2004.
2. Абабков В.А., Перре М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии. –СПб.: Речь, 2004.
3. Аймаханов М.С. Жалпы бейімделу синдромы. Международный научно-популярный журнал «Наука и жизнь Казахстана-Қазақстанның ғылымы мен өмірі» №2/2 (56) 2018. -233б.
4. Ауберт.Г.Aubert H. Psysiologie der Netzhaut. Breslau, 1965.
5. Байденко.В.И. Болонский процесс: структурная реформа высшего образования Европы. М., 2003.
6. Даниярова С.Б., Соложенкин В.В., Краснов И.Г. Взаимосвязь физиологических и психологических показателей в процессе адаптации у студентов // Психол.журнал.-1989.-№1.-С.99-105 с.
7. Жайтапова А. Әлеуметтік –педагогикалық бейімделу/Жайтапова А.// Ұлағат. -2001.-№ 1. -12-16 б.

8. Жаренкова А.А. Особенности психолого – педагогической поддержки первокурсников в процессе адаптации к условиям ВУЗа. – Дисс.канд.психол.наук.-19.00.07. М, 2005.
9. Иманбаева С.Т. Жоғары оқу орындарында кредиттік технология бойынша оқыту жүйесін ұйымдастыру. // Қазақстан мектебі. 2005, №1.
10. Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы. 22 қараша, 2007 жыл.
11. Меерсон Ф.З. Адаптация, стресс и профилактика. –М.,1981.-278 с
12. Яницкий М.С. Основные направления диагностика и профилактики психической дезадаптации студентов в условиях перехода на новую модель обучения // Проблемы многоуровневый подготовки в вузе.- Кемерово: Изд-во КемГУ, 1994.

Дуйсенова М.М.
PhD,
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйіндеме: Мақалада бастауыш сыныпта ағылшын тілін қатысым әдісі арқылы оқыту қарастырылды. Автор бастауыш сынып оқушыларының қатысым әдісі арқылы танымдық қызығушылығын артырудың негізгі факторы болып олардың білімі мен дағдыларының дәрежесін, баланың психикалық қызметтерін, оның ақыл-ой жұмысының тәсілдерін қалыптастыратын оқыту үдерісін жолға қою керектігін белгілеген. Мақалада балаға тілдік қатысымды игеруге жағдай жасау керектігін сипаттай келе, қатысымдық құзыреттілік негізінде сабақ түрлері талданған. Сабақты қатысым әдісі арқылы оқытуда оқушының қатысымдық қабілеті оның ойлауы мен тілдесім, тыңдалым, айтылым әрекеттері арқылы бала жасына қарай тілдік қатысымға, сөздік қорды орынды пайдалануды көрсеткен.

Кілт сөздер: лингводидактика, бағыт, дағды, қалыптастыру, сауаттылық, таным, қатысымдық, ойлау.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы обучения английскому языку коммуникативным методом в начальных классах. Автором выделены основные факторы повышения познавательного интереса учащихся начальных классов, где коммуникативный метод удовлетворяет требованиям регулирования учебного процесса, формирующего психическое развитие ребенка и его активную умственную деятельность. В статье описаны условия для освоения ребенком языковых отношений, проанализированы виды занятия на основе коммуникативного метода. Показаны средства языковых отношения посредством мышления, общения, умения слушать и говорить, тем самым развивая коммуникативные навыки.

Ключевые слова: лингводидактика, направление, навык, формировать, грамотность, познание, коммуникативные, мышление.

Abstract: The article deals with the English language teaching communicative method in primary school. The author highlights the main factors for improving cognitive interest of pupils in primary classes where communicative method satisfies the regulatory requirements of the educational process, forming the mental development of the child and his active mental activity. This article describes the conditions for the development of child language relations are analyzed on the basis of types of employment communicative method. Showing relations by means of linguistic thinking, communication, listening and speaking, thereby developing communication skills.

Keywords: Didactics, direction, skill, form, literacy, cognition, communication, thinking.

Қоғам өмірін ақпараттандыру және онымен байланысты ақпараттық технология құралдарын жан-жақты дәріптеу, білім беру жүйесінің дамуына айтарлықтай ықпал етеді. Оқу-тәрбие үдерісіне қажетті жаңа техникалық құралдардың жеткілікті болуы білім беруге және оны меңгертуге қажетті автоматтандырылған ақпараттық жүйені жасауға ынталандырады.

Қазақстан Республикасында білім беру жүйесіндегі реформалау үдерісі оның мазмұны мен сапасын арттыру, білім берудің ұлттық моделін жетілдіру, ақпараттық технологияларды ендіруге байланысты жаңаша педагогикалық көзқарасты туындатады. Дүниежүзі қоғамдастығы жаңа ақпараттық технологиялық дәуірде өмір сүруде. Қазақстан мемлекетінің ғылыми-техникалық саясатында жаңа бағыт пайда болды. Сондықтан жаңа ақпараттық технологияларды игерген мамандарды даярлау бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Әдістеме ғылымында бүгінгі күнге дейін бір ізге түспей жүрген мәселе: оқушылардың қатысымдық құзіреттілігіне не жатады, оның қандай өзіндік ерекшеліктері бар дегенде ғалымдардың пікірлерінде қайшылықтар кездеседі.

Қазіргі таңда жаңа буын мектептерде білім берудің мақсаты өзгерді. Сондай өзгерістердің бірі – бастауыш сыныптарда ағылшын тілін қатысым әдісі арқылы оқыту. Қатысым әдісімен оқытудағы мақсат – жеке тұлғаны дамыту; баланың тиімді психикалық даму мен кіші мектеп жасындағы оқушының сөздік қорын, тілін дамыту және өзін-өзі тәрбиелеу; баланы әлеуметтендіру; оның әлеуметтік ортада өмір сүру заңдарын қабылдауы; өзіндік әрекет түрлерін дамыту; сөз байлығын арттыру; сөздік қорын молайту нәтижесінде эрудициясын қалыптастыру арқылы баланың одан әрі білім алуын қамтамасыз ету. Бұл тұжырымдама жасаудың негізгі ұстанымдарын жасауға мүмкіндік береді:

– қатысымдық жүйенің барлық құрылымы (мазмұн, әдіс, құрал, оқытуды ұйымдастыру формасы) мақсатқа тәуелді өзгертуді талап етеді;

– әр сыныптың психикалық ерекшелігін есепке алу қажет (ойыннан оқуға көшу); ойлау түрі маңызының өзгеруімен елестетуден теориялыққа бірте-бірте көшу және ересектермен тілдік қарым - қатынас амалдарын реттеу;
– оқу пәнін тілдік қатысымның жүзеге асырудағы өз орнын іздестіруге бағдарлау, оқып үйрену мен ынта қалыптастыруда оқушының оқылым, жазылым, айтылым және тыңдалым міндеттерін шешудің жалпы тәсілдерін меңгеруі, өз әрекетін өзі бақылауы және оның нәтижесін салыстыра білуі баланың психикалық дамуын, қажеттілігін қанағаттандырады және тілдік қатысымның тиімді қалыптасуын қамтамасыз етеді. Тілдік қатысымның қалыптасуының алғашқы кезеңі бірінші ,екінші сыныптарға сәйкес келеді, бірақ оның барлық құрылымдарының дамуы өмір бойы тоқталмайды;
– тілдік қатысымды қалыптастыру проблемасын теориялық білімдердің ролін қарастырудан бөлек алып қалыптастыруға болмайды.

Себебі тілдік қатысым арқылы оқытудың әдістемелік жүйесін жасауда дұрыс түсінік берілмесе теориялық білім ақыл-ой әрекеті мен әр түрлі оқу міндеттерін шешу тәсілдерінің негізі ретінде қарастырылмай, тек ережелер мен анықтамалардың жиынтығын береді және оқушыдан оны механикалық есте сақтау талап етіледі. Сондықтан интеллектуалдық білім оқушыны дамытудың бірден-бір құралы емес. Бұл туралы Л.С.Выготский былай деп жазды «Баланы сауаттылыққа үйреткеннен оның ақыл-ой дамуында ешқандай жаңалық болған жоқ. Бұл сол бала – тек сауатты бала [1, 111]. Сол себепті оқыту өзінің ақыл-ойды дамытудағы жетекші ролін бәрінен бұрын білім мазмұны арқылы жүзеге асырады. Онда бұл үдеріс әрбір оқу пәнінде теориялық білімнің ара салмағы жоғары болатын мазмұнға орын табылған жағдайда ғана мүмкін болады. Сондықтан Д.Б.Эльконин мәселені шешу үшін әрбір нақты жағдайда және жас ерекшелігіне қарай білім берудің сәйкес келетін формасын табу керек. Оларды ойлап табуға және жасауға болады. Ал формалардың өзінің даму логикасы обьективтік логика болып табылады деген болатын [2, 50]. Сонымен, келесі маңызды ұстаным – тілдік қатысымды үйрету мазмұнын теорияландыру. Оны жүзеге асыруда яғни тілдік қатынасты қалыптастыруда, баланы қоршаған ортаға байланыстарды, тәуелділіктерді, заңдылықтарды өз бетімен танып білуде, мәнісін түсінуде, талдауда, дәлелдеуде сөйлесім, айтылым, тыңдалым және жазылым сияқты т.б. біліктерін дамыту айрықша роль атқарады.

Тілдік қатысым барысында баланың жасына байланысты логикалық ойлауға бірте-бірте көшу ерекшелігінің мәні мынада: баланың ойлау әрекетінің барлық түрін дамытуға және жетілдіруге мүмкіндік беру.

Дамыта оқытуды ерте кезден бастап-ақ, ғалымдар мен ойшылдар білімнің ақыл-ой тәрбиесінің ара қатысының, олардың бала дамуына игі әсерін зерттеуге пайдалы деп білген. XYII ғасырда Я.А.Коменский дидактикалық жүйесінің негізгі қағидаларында баланың ақыл-ойын, қабілеттерін дамыту олардың білімге деген құштарлығын оятады десе [4], Б.Д.Эльконин дамыта оқыту жүйесімен білім алған балалардың дүниеге деген көзқарастары терең және көріп-білудің жаңа тәсілін игереді, яғни дүние және адам тану үдерісі баланың сол үдеріспен толық шұғылдану, қызығу мен таныту жағдаятында пайда болады дейді [2, 56-58].

Демек, қатысым әдісімен интерактивті және деңгейлік дамыта оқыту дегеніміз – мақсаты, міндеттері мен әдіс-тәсілдері баланың даму заңдылықтарына сәйкестендірілген оқыту. Оқытудың нәтижесінде баланың психикасында жаңа құрылымдар мен түсініктер пайда болады. Бұл жүйе баланы оқыта отырып, жалпы дамытады, оның еркіндігін қалыптастырады, өз бетінше ізденуге, шешім қабылдауға дағдыландырады, жеке қасиеттерін ескереді, оны әрі қарай жетілдіреді, тұлға болып өсуге бағыттайды [3,61].

Бастауыш сынып оқушыларының қатысым әдісі арқылы танымдық қызығушылығын артырудың негізгі факторы болып олардың білімі мен дағдыларының дәрежесін, баланың психикалық қызметтерін, оның ақыл-ой жұмысының тәсілдерін қалыптастыратын оқыту үдерісін жолға қою керектігі саналады. Ол үшін оқушының қатысымдық қабілеті оның ойлауы мен тілдесім, тыңдалым, айтылым әрекеттері арқылы бала жасына қарай тілдік қатысымға, сөздік қорды орынды пайдалануға, сабақты қатысым әдісі арқылы оқытуға құрып, балаға тілдік қатысымды игеруге жағдай жасау керек. Сондықтан қатысым әдісімен интерактивті және деңгейлік дамыта оқыту сабақтарын балаға тілдік қатысымды меңгеруге жағдай жасау деп қарастыру керек. Интерактивті және деңгейлік дамыта оқыту сабақтарындағы айрықшалық – мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас. Мұндай сабақтарда мұғалім – дайын білімді түсіндіруші, тілді меңгертуші, бақылаушы ғана емес, қатысымдық іс-әрекетті ұйымдастырушы, ұжымдық іс-әрекеттің ұйытқысы.

Мұғалім мектепке алғаш келген балада тілдік қатынастың белгілі бір дәрежеде болатындығын ескере отырып, оны қатысым әдісі арқылы әрі қарай дамытуы керек. Ол үшін өзі мұқият дайындалып, дәстүрлі оқытудан айырылуы қажет. Білім арқылы бала тілін дамытудың жаңа технологиясын, яки стратегиясы мен тактикасын таңдап алуы керек.

Дәстүрлі сабақтарда мұғалімнің міндеттері мен атқарар істері ұшан теңіз. Ол тыңдайды, сұрайды, жазады, айтады, ескертеді, түсіндіреді, көрсетеді, тексереді, бағалайды. Мұнда белсенділікті мұғалім атқарады. Ал қатысым әдісі арқылы интерактивті және деңгейлік дамыта оқытуда мұғалім мәселе қоя, тілдік қатысымның жолдарын көрсетеді, сабақ барысында бағдар береді, көбіне бақылаушы ролін атқарады. Нәтижесінде оқушы қоғам, ғылым шешіп қойған, бірақ өзі үшін жаңа мәселені шешуге кіріседі. Оқу әрекеті жүзеге асады. Сөйтіп әр сабақ сайын ізденуге, кез келген мәселені тез шешуге үйренеді. Мұндай сабақтарда белгілі бір мәселе төңірегінде пікір алмасулар көп уақыт алмайды, қайта оқулықтан, мектептен тыс дүниелер туралы хабарлар алуға жол ашады. Тек осындай оқыту ғана бала интеллектісінің көзін ашып, тілін дамытады, сөздік қорын молайтады, шығармашылық ойлауы жетіледі.

Бастауыш сыныптарда қатысым әдісі арқылы теориялық ұғымдарды меңгерту мен қалыптастыру үдерісін мынадай кезеңдерге бөліп тұжырымдауға болады.

Жаңа ұғымды еңгізу, оның негізгі белгілерін ұғындыру. Оқушылардың іс-әрекеті ұғымдардың негізгі белгілерін саналы түсінуі және оны соған ұқсас келетін жағдайда қолдана білуі арқылы сипатталады.

Ұғымды кеңейту, соған қатысты жаңа обьектілермен танысу және ұғымның мазмұнын тереңдету.

Балаларға белгілі бір ұғымның мән-мазмұнын түсіну үшін оның басты белгілері мен анықтамасын меңгерту жеткіліксіз. Себебі ұғымдарды дамытудағы негізгі кезең – оларды жүйелеу осы жүйе арасындағы байланыстарды, түсіндіріліп жатқан ұғымдарға қатысы бар жеке жүйелік топтар арасындағы байланыстарды ұғындыру болып табылады. Онсыз дамыта оқыту болмайды.

Оқу әрекеті – оқушы дамуының негізі және сабақтың өзегі. Сондықтан сабақ әрекет теориясына сай ұйымдастырылуы керек, сонда ол жеке тұлғаны дамытады, жетілдіреді.

Ол үшін мұғалім:

– Баланың оқуға деген құмарлығы мен қызығушылығын өшірмей, қайта білсем деген талабын желеп-жебеп жеке басының мұқтаждығын ескере отырып, шығармашылығын жетілдіру;

– өз бетінше ізденіп білім алуына жағдай жасау;

– өзін-өзі дамытатын тұлға қалыптастыру сияқты т.б. қағидаларды ұмытпауы қажет.

Оқушыда бұрыннан бар деректер негізінде сапалы білім беру қатысым әдісімен интерактивті деңгейлік дамыта оқыту арқылы жүзеге асады. Сондықтан бастауыш сыныпта ағылшын тілін қатысым әдісі арқылы интерактивті деңгейлік дамыта оқытуда жеке тұлғаның ақыл-ойын, тілін дамыту, пайдалы білімнің нәтижесінде тәрбие беру жағы көзделеді.

Осы тұрғыдан келгенде қатысым әдісімен интерактивті дамыта оқыту жүйесіне мынадай қағидалар тән:

1) интерактивті деңгейлік дамыта оқытудағы басты мақсат оқушының жеке тұлғасын дамыту болғандықтан баланы өз бетімен білім алуға жаңа танымдық әдістер арқылы дағдыландыру.

2) оқушыны мұғалімнен білім қабылдаушы обьект емес, өз бетімен білім ізденуші, өзін-өзі дамытуға мүдделі субьект ретінде тану.

Осыдан барып оқытудың дидактикалық жүйесі құрылып, қатысым әдісімен интерактивті және деңгейлік дамыта оқытудың мақсат-міндеттерін шешуге бағытталады. Осыған орай бастауыш сыныптарда ағылшын тілін қатысым әдісі арқылы интерактивті және деңгейлік дамыта оқытуда сабақта мыналарды басшылыққа алуға болады:

1) оқыту үдерісінде меңгеруге арналған материалға оқушының қызығуын тудыру.

2) оқыту үдерісі оқушының өзіне берілген тілдік тапсырмалар мен жаттығуларды шешуге қабілеті, білімі жеткендіктен оны ұжымдық талқылап, ойланып, болжам ұсынып, оны тексеруіне, қосымша әдебиеттермен жұмыс істеуіне негізделуі қажет.

3) оқушы білімге қарқынды ой еңбегін қажет ететін тапсырманы орындау арқасында өзі жетуі керек [4,71]. Себебі интерактивті деңгейлік дамыта оқытуда білім дайын күйінде берілмейді.

Осыған байланысты оқушы тұлғасының дамуына ықпал жасайтын сабақтар үлгісінің бәріне ортақ міндеттер жүйесі төмендегідей:

1) оқушылардың базалық білім, білік, дағдыларын (білім беру стандарты бойынша) қатысым әдісімен игеру жүйесін жетілдіру;

2) оқыту үдерісінде оқушының тақырып бойынша қатысым әдісімен сөз, сөйлем құрастыру әрекеттерін, танымдық қабілеттерін белсендіру;

3) оқушылардың тілдік қатысым арқылы танымдық қызығуларын, оқуға деген ынтасын дамыту;

4) оқушылардың қатысым барысындағы өзіндік ізденісті-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру;

5) қатысым әдісімен оқыту барысында шапшаңдықпен және әр түрлі көлемдегі (стандартқа сәйкес) оқу материалын игерудің мүмкіншілігін ашу;

6) жаттығу түрлерін (қатысымдық жаттығулар, зейін, ес, ойлау және ой дамыту жаттығулары) сапалы ұйымдастыру [5, 53];

Осы міндеттерді шешу барысында оқушы оның қатысым әдісі арқылы жеке тұлға ретінде дамуына жәрдемдесетін төмендегідей қажетті қасиеттер жүзеге асады:

– Әрбір сыныпта мұғалімдер мен оқушылардың күш-жігерлерін біріктіретін оңтайлы жағдай тудыратын ынтымақтастықтағы жұмыс жағдайын қалыптастыру;

– оқушының жеке ерекшеліктерін, уақытша жағдайын, оқыту материалының деңгейін анықтау;

– оқушылардың танымдық қызығуын арттырып және білім алу нәтижелерін жүйелі талдаудан өткізіп, бағалау;

– оқушының өз жетістігін өзіне талдатып, өзін-өзі бағалау әрекеттерін ұйымдастыру.

Сол себепті білім берудің мемлекеттік стандарты, оқу бағдарламалары мен оқулық, оқу құралдары мен бірге вариативтік оқу мазмұнын енгізу, оқу-әдістемелік ұстанымдарды жетілдіру, оқушылардың танымдық белсенділігін дамыту, өзіндік абстрактілі ойлауын дамыту, баланың психофизиологиялық ерекшеліктерін басты назарда ұстап, білім мазмұнын тереңдете, меңгерте отырып жеке тұлға ретінде дамуын қамтамасыз ету қатысым әдісімен интерактивті деңгейлік дамыта оқыту үдерісін жүзеге асырудағы аса маңызды мәселелер болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Выготский Л.С. Проблемы развития психики. –М.:Педагогика,1983. – 544 с.
2. Эльконин Д.Б. Избранные педагогические труды. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 221с.
3. Keith Johnson, An Introduction to Foreign Language Learning and Teaching. Edinburgh: Pearson Education Limited, 2001, 162 б.
4. Коменский Я.А. Великая дидактика. Избр. пед.соч. –М.: Просвещение, 1955.– 391 с.
5. Jack C. Richards and Theodore S. Rodgers, Approaches and Methods in Language.
Teaching, 2nd ed. New York: CUP, 2004, 244 б.

Есказинова Ж.А.,
доктор PhD, доцент,
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

Тілегенова Т.Т.,
шет тілдер және аударма ісі кафедрасының оқытушысы, магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

Смагулова Г.Н.
шетел тілде даярлаудың теориясы мен әдістемесі кафедрасының 1 курс магистранты,
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
E-mail: gul_13.89@mail.ru

THE IMPACT OF MULTILINGUALISM ON GLOBAL EDUCATION

Аннотация: Мақалада көптілді білім беруді қалыптастыру мен дамыту мәселелері, көптілді кадрларды даярлау механизмі қарастырылады. Бұл мақалада көптілді білім беру және оның жаһандық білім мен тілдерді үйренуге әсері туралы шолу берілген. Осы мақалада келтірілген білім беру тәсілдері мемлекеттік саясат идеяларын қолданудың жаңа тәсілдерін іздеуге бағытталған және барлық тілдердегі барлық студенттерге оқудың жақсы нәтижелерін ұсынады. Автор көптілді оқытуды жас ұрпақты өзара байланысты және өзара тәуелді әлемде өмір сүруге дайындаудың тиімді құралы ретінде қарастырады.

Түйін сөздер: көптілді, көпмәдениеттілік, көптілді білім беру, шетел тілдері, академиялық ұтқырлық, жүйені енгізу, халықаралық стипендия.

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы становления и развития полиязычного образования, механизм подготовки полиязычных кадров. В этой статье дается обзор на многоязычное образование и его влияния на глобальное образование и изучение языка. Образовательные подходы, приведенные в этой статье, направлены на то, чтобы найти новые способы применения идей государственной политики и обеспечить лучшие результаты обучения для всех учащихся всех языков. Автор рассматривает полиязычное образование как действенный инструмент подготовки молодого поколения к жизнедеятельности в условиях взаимосвязанного и взаимозависимого мира.

Ключевые слова: многоязычие, многокультурность, многоязычное образование, иностранный язык, академическая мобильность, внедрение, международная стипендия.

Annotation: The article discusses the problems of the formation and development of multilingual education, the mechanism for training multilingual staff in 21st century society. This article gives an overview of multilingualism and its impact on global education and language learning. The educational approaches that given in this article are aimed to look forward to new ways to apply the ideas of governmental policy to the future and to provide better learning outcomes for all students of all languages. The author considers multilingual education as an effective tool for preparing the young generation for life in an interconnected and interdependent world.

Keywords: multilingualism, multicultural, multilingual education, foreign language, academic mobility, implementation, international scholarship.

In the context of globalization, the linguistic sphere of social life is most susceptible to significant changes. This is explained by the fact that the pace and character of the transformation of the political, economic and cultural systems largely depend on the linguistic, ethnocultural, social and other specific historical conditions which are specific to each individual country. The threat of social instability that arises in any state due to the unpreparedness of the young generation for life in a multicultural environment has served in many cases as stimulus to elevate multilingual education to the rank of state policy.

Modern studies show that the spread of multilingualism in the world is a natural process due to fundamental changes in the economy, politics, culture and education. A focused, systematic understanding of the phenomenon of multilingual education began relatively recently, except for the search for effective methods of teaching foreign languages. Actually, the efforts of researchers so far have focused mainly on the problems of bilingual education (learning the native language and a foreign language) as the most common form of multilingual education. The processes associated with the development of a third language and, especially, an even larger number of languages, have been the least studied and have become the object of research only recently [1].

According to the concept of UNESCO, the concept of "multilingual education" involves the use in education of at least three languages: a native, regional or national and international language. The use of these languages is “an important factor of the inclusiveness and quality of education” [2].

The language policy and the principle of multilingualism have become priority issues during the time of the creation of the European Union. In 1995, the European Commission published an official report about education, which set the goal of trilingualism for all European citizens. The Commission emphasized the importance of multilingual communication skills in a single market in the information age [3]. The problems of multilingualism, education and culture annually are discussed at meetings of the Commission of the European Community since 2007. Moreover, the European Commission provides grants for research on multilingualism with using of e-learning tools (for example, the Babylon & Ontology project: “Multilingual and cognitive e-Learning Management system via PDA phone ”) [4].

In Kazakhstan, the idea of a trinity of languages was first voiced by Nursultan Nazarbayev back in 2004. In October 2006, at the XII session of the Assembly of the People of Kazakhstan, the President reiterated that knowledge of at least three languages is important for the future of our children. In 2007, Nursultan Nazarbayev in his Message to the People of Kazakhstan “New Kazakhstan in the New World” proposed to start the phased implementation of the cultural project “The Trinity of Languages” [5]. According to which it is necessary to develop three languages: Kazakh as the state language, Russian as the language of interethnic communication and English as language of successful integration into the global economy: “Kazakhstan should be perceived throughout the world as a highly educated country, the population of which uses three languages” [6]. The concept of the language policy of the Republic of Kazakhstan defines the Russian language as the main source of information on various fields of science and technology, as a means of communication with near and far abroad countries. At the same time, integration into the global economic space is not possible without knowledge of world languages, in particular English. With the intensive study of English language, the linguistic situation for most Kazakhstan people can be described as multilingual. Today the objective realities are developing in such way that the bilingualism characteristic of Kazakhstan society is gradually beginning to be replaced by multilingualism.

The principles of state language policy are defined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, in the laws of the Republic of Kazakhstan "On Education" and "On Languages in the Republic of Kazakhstan" and in the "State program of functioning and development of languages for 2011-2020" [7-12]. These documents listed above determine the role and place of multilingual education, the principles of creating a modern effective system for managing multilingual education. In accordance with the state program of functioning and development of languages, language development strategy has three main objectives:

1) the expansion and strengthening of social and communicative functions of the state language;
2) the preservation of common cultural features of the Russian language;
3) the development of languages of ethnic groups.

The role of the educational system is aimed to the resolving problems associated with the new language situation in the country. The essence of this role is described by the task of implementing the principle of the continuity of the educational process, based on a high level of quality, international standards, one of the most important elements of which is language training. Consequently, the problem of language education is acquiring a new demand. The initial idea is that the study of any language should be accompanied by a study of the culture of the native speakers of that language. Moreover, this process should proceed syncretically, not separately. In this regard, the result of multilingual and cultural education should be multilingualism of citizens. Therefore, the study of language as one of the main indicators of human adaptation to new socio-political and socio-cultural realities is currently becoming an urgent scientific-theoretical and scientific-practical aim.

Today it is already possible to talk about the completion of work on institutional support for the implementation of the State Program for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020, the basic competencies of which are trilingualism, Eurasian multiculturalism, communicativeness and technocratism [11]. The state program for the development of languages is carried out in three stages. At the first stage (2011-2013), a set of measures was carried out aimed at improving the regulatory and methodological framework for the further functioning and development of languages. As part of the second stage (2014-2016), it is planned to implement a set of practical measures to introduce new technologies and methods in the study and application of the state language, as well as the preservation of linguistic diversity. At the third stage (2017-2020), the result will be consolidated through systematic

monitoring of the degree of demand for the state language in all spheres of public life, the quality of its proper use and the level of proficiency. According to the results of the program, the proportion of the adult population who speak the state language will be 95% by 2020. The proportion of Kazakhs who speak Russian will be at least 90% by 2020. The proportion of the population of the republic who speak English will be 20% by 2020. The proportion of the population who speaks three languages (state, Russian and English) will be 15% by 2020.

This Concept, considering multilingual education as an effective tool for preparing the young generation for life in an interconnected and interdependent world, focuses on an in-depth study of the Kazakh state language in a harmonious interaction with Russian and English instruction. Special attention is paid to professionally oriented language education in order to train specialists to be fluent in three languages, which corresponds to the Law on the Languages of the Republic of Kazakhstan [8] and, undoubtedly, will increase the competitiveness of specialists.

There are also successful solutions of the problems of the introduction of multilingual education, as evidenced by the diagnosis of future graduates. Linguistic development occurs under conditions of a qualitative strengthening of the process of both linguistic and cultural interaction. For example, knowledge of languages introduces the cultural heritage of the peoples of the studied languages. The introduction of such model of teaching and education in schools of Kazakhstan allows us to form a comprehensively harmoniously developed personality, able to freely navigate in the international space, speaking Kazakh, English and Russian at a good level. Practice shows that most applicants associate their choice of their future profession with knowledge of the English language, considering the importance of knowledge of a foreign language for obtaining prestigious work and career advancement in the future. They believe that knowledge of several languages will help them strengthen their social status and take a worthy position in modern multilingual society, otherwise, to be communicatively adapted in any environment. All these factors indicate the joint functioning of the Kazakh, Russian and English languages in a single communicative and sociocultural space.

In the entire system of requirements for conditions and resource support for the implementation of programs in multilingual education, the main requirements are for human resources. It should be noted that the preparation of English-speaking teaching staff for secondary, technical and professional, higher education has become possible within the framework of the international scholarship “Bolashak” of the President of the Republic of Kazakhstan. At the current stage of the realization of scholarship, the emphasis is made on master and doctoral training programs, and on training of technical and medical specialists that are more popular in our country. In addition, currently scholarship holders have the opportunity to study at 630 leading universities in 32 countries.

As is known, the multilingual education is related with the implementation of the basic parameters of the Bologna process, the correlation and unification of curricula with European education standards. The main mechanism of practical implementation in this case should be the principle of “double entry of knowledge”: language education through the study of the actual language disciplines and the teaching of individual, for example, mathematical and natural sciences, in a foreign language, social and humanitarian disciplines in Kazakh or Russian [13].

The Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan provides great support in attracting well-known foreign scientists and teachers. It should be noted the opportunities that international cooperation provides for the training of multilingual staff. The leading professors from Canada, China, Switzerland, France, Turkey, Germany, and Russia conduct a series of presentations, lectures and scientific seminars for the teaching staff of the university. The expansion of such interactions allows us to increase the competitiveness of future specialists, as well as improve the quality of multilingual staff.

The large-scale financing programs of external academic mobility of students in universities of Kazakhstan has begun. Mobility Strategy is a policy document setting aims and priorities of academic and cultural internationalization of higher education in Kazakhstan through development of tools of the Bologna Process [14]. During the academic period, they will be studying abroad at the expense of the state. In world practice, Kazakhstan is the only state that provides funding for academic mobility. Undoubtedly, training programs within the framework of students' academic mobility should be integrated into the multilingual training system. This is an effective way of training multilingual staff, as students of all specialties, all regional universities of the country are involved in the program of academic mobility. Learning in three languages and, as a result, mastering them almost perfectly will contribute to the

academic mobility of students, their ability to navigate freely in the international space, in the culture and traditions of different nations.

Academic mobility at the universities is carried out through the implementation of the following mechanisms: students' traveling abroad on educational programs for theoretical and practical training; organization of summer semester on different educational programs with the invitation of teachers and students from other universities to ensure mobility; organization of internships for pedagogical stuff in other universities of Kazakhstan and abroad in order to expand academic exchange. Today, the agreements of mutually beneficial cooperation in the field of academic mobility of students and teaching stuff are available with the universities and research centers of near and far abroad. The subject of these agreements is cooperation between partner universities to ensure academic mobility of students, undergraduates and doctors PhD in the field of science and multilingual education.

Kazakhstan as a multi-ethnical and multi-confessional state is currently experiencing a difficult and controversial period of its cultural and linguistic development, as evidenced by the prevailing linguistic situation and the characterization of which is given in the Language Policy Concept of the Republic of Kazakhstan. It should be noted that the main idea in all documents in the field of language policy is the need to master several languages. The concept of expanding the sphere of functioning of the state language, increasing its competitiveness is aimed at improving the quality of teaching the state language, ensuring the functioning of the state language in all spheres of social life, increasing its role as a factor in strengthening interethnic harmony and patriotism of Kazakhstan. The more higher interest of society in new professional, personal, cultural, scientific skills of native speakers with their achievements in science, technology, culture shows the status of multilingualism as a tool for establishing professional communication for the effective exchange of experience. Therefore, the linguistic policy of Kazakhstan puts forward "a reasonable transformation of linguistic culture based on the equal use of three languages: state, international and international communication" and allows us to gradually enter the mobile mega-cultural world.

REFERENCES:

1. Lanson T. A Short History of Language. Oxford Umvemty Press, 2002.
2. Образование в многоязычном мире: Установочный документ ЮНЕСКО. — Париж, 2003. — 38 с.
3. Teaching and Learning: Towards the Learning Society // European Commission's White Paper, 1995 Brussels: The European Union, 1995.
4. Babylon, & Ontology. (n. d.). Multilingual and cognitive e-Learning Management System via PDA phone (BONy). Retrieved from http:// www.bonynetwork.eu
5. Назарбаев Н.А. Новый Казахстан в новом мире // Казахстанская правда. 2007. № 33 (25278).
6. Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда // Казахстанская правда. 2012. № 218-219.
7. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: http://adilet.zan.kz/rus/search/docs/va=КОНС.
8. Закон Республики Казахстан «О языках» от 11 июля 1997 года. — [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000
9. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III // Казахстанская правда. 2007 г. № 127.
10. Государственная программа функционирования языков в Республике Казахстан на 2001-2010 гг. // Казахстанская правда. 2001. № 47-48.
11. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы // Указ Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года № 1118. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118.
12. Концепция развития иноязычного образования Республики Казахстан. — Алматы: Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, 2006г.
13. ЖетписбаеваБ.А. Теоретико-методологические основы полиязычного образования: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. — Караганда, 2009. — 46 с.
14. Закон Республики Казахстан «Об утверждении Правил направления для обучения за рубежом, в том числе в рамках академической мобильности» от 19 ноября 2008 года № 613.

ӘОЖ 378
МҒТАР 14.35.09

Ибрагимов Р.,
п.ғ.д.,
Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік педагогикалық институты,
Шымкент қ.
raskul1953@mail.ru

Омарова И.М.,
PhD докторанты,
Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ.

Калматаева Б.
PhD докторанты,
Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ.

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДАҒЫ АҚПАРТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қазіргі қоғамның сұранысына жауап беретін болашақ математика мамандарын даярлауда дүние жүзінде оқытудың тиімді жолдары мен жаңа-әдіс тәсілдерді іздестіру өзекті мәселелердің бірі. Бүгінгі таңда ақпараттық технологияларды білім беру жүйесіне қалыптастырудың мәселелері қаралады. Оқытушылар мен студенттердің ақпараттық технологиялардың орындалуын бақылауды мәселелері талқыланады. Сонымен қатар мақалада жаңа технологияларды білім беру үдерісіне қолдану қажеттілігі айқындалады**.**

Кілт сөздер: математика, талдау, оқыту, жобалау, зерттеу, іс-әрекет, студенттер, ресурс, ақпарат, әдістеме.

Ибрагимов Р.,
д.п.н.,
Южно-Казахстанский государственный педагогический институт,
г. Шымкент,
raskul1953@mail.ru

Омарова И.М.,
докторантка PhD,
Международный казахско-турецкий университет имени А. Ясави,
г.Туркестан,
Omarovai10@mail.ru

Калматаева Б.
Докторантка PhD,
Международный казахско-турецкий университет имени А. Ясави,
г.Туркестан,
kalmataeva@inbox.ru

ВАЖНЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ

Одним из актуальных вопросов является поиск эффективных способов обучения и применения новых методологий в обучении будущих специалистов по математике, отвечающих потребностям современного общества. Сегодня рассматриваются вопросы формирования информационной системы образования. Обсуждаются вопросы контроля выполнения информационных технологий преподавателями и

студентами. В статье также подчеркивается необходимость применения новых технологий в образовательном процессе.

Ключевые слова: математика, анализ, обучение, проектирование, исследование, деятельность, студенты, ресурсы, информация, методика.

Ibragimov R.,
doctor of Pedagogica sciences,
South Kazakhstan State Pedagogical Institute,
Shymkent,
raskul1953@mail.ru

Omarova I.M.,
doctoral student,
International Kazakh Turkish University named after H.A. Yasavi,
Turkestan,
Omarovai10@mail.ru

Kalmataeva B.
doctoral student,
International Kazakh Turkish University named after H. A. Yasavi,
Turkestan,
kalmataeva@inbox.ru

IMPORTANT INFORMATION TECHNOLOGIES IN PREPARATORY SPECIALISTS

One of the pressing issues is the search for effective ways to teach and apply new methodologies in teaching future mathematical professionals that meet the needs of modern society. Today, the issues of formation of the information technology education system are considered. The issues of control over the execution of information technologies by teachers and students are discussed. The article also outlines the need to apply new technologies to the educational process.

Keywords: mathematics, analysis, training, design, research, activities, students, resources, information, methodology.

Қазір дүние жүзінде оқытудың тиімді жолдарымен жаңа әдіс – тәсілдерін іздестіру жүріп жатыр. Солардың бірі – заман талабына сай ақпараттандыру технологиясын кез келген пәнге оңай қолдануға болатындығынан және бұл технологияны оқу процесіне қолдану қажеттілігі айқындалады.

Қазіргі математиканы оқыту әдістемесінде ақпараттық технологиялар, алгоритмдеу және программалау мәселелері терең, жан жақты зерттелуде, ал модель, жобалау процессіне аса назар аударылмай отыр. Шын мәнінде, студенттердің бойында жүйелік-ақпараттық тәсілдерді қалыптастыруға негізделген зерттеу процессі-ғылыми таным әдісі ретінде қарастырылып, формальдандыру принципі мен компъютерлік модельдеу құрылымын меңгерудің сенімді құралы болып табылады.

Математика мамандарына ақпарттық технологиялармен оқытудың негізгі ұғымдарын түсінудегі іс-әрекеттер бұл әдістің практикада қолданылуына шектеулер қоюда. Қазіргі таңда мектеп және жоғары оқу орны білімгерлерінің жеке білімін жетілдіруде пәндер бойынша білімдерінің жеткіліксіздігі шешімін таппаған мәселе болып отыр. Білімгерлердің шығармашылықпен ойлап, жаңа стандартты емес шешімдер қабылдап, ақпараттық кеңістік жайлы бағыт бағдары болуы тиіс. Яғни, оларды оқу пәндері бойынша білімдермен ғана емес, білім алу іс-әрекетін қамтамасыз ететін ойлау-жобалау үдерісінің тәсілдерімен де қаруландыру қажет. Сондықтан студенттердің кәсіби дайындығына, олардың жаңа әдістер мен озық оқыту технологияларын меңгеруіне, кәсіби мәдениеті мен құзыреттілігі деңгейіне жоғары талаптар қойылуда.

М.Н.Скаткин: «Жоғары оқу орнында білімгерлер жаттап алуға дағдыланған, келешекте оқушыларға сондай дәрежеде білім беретіні белгілі: ендеше, мұғалімнің білімі қандай болса, сондай дәрежеде оқытады» деп атап көрсетті [1,117 б]. Сондықтан, білім беру үдерісін жаңашаландыруда

педагогикалық жоғары оқу орындары мен жалпы жоғары мектеп негізгі роль атқарады. Себебі, жоғары оқу орындары студенттерінің кәсіби іс-әрекетін әдістемелік және педагогикалық-психологиялық негіз құрайды, сонымен қатар кәсіби іс-әрекетін жетілдірудің негізгі факторларының бірі - таңдаған еңбек жолында жетістікке жету мақсатында олардың жобалау-зерттеушілік іскерлігін қалыптастыру болып табылады. Жоғары оқу орны студенттері алған білімдерін тек қана практикада қолдана білу ғана емес, білім алушылардың бойында оны меңгеруге қажетті білім, біліктілігін қалыптастыруы қажет. Ендеше, студенттер жоғары оқу орнында оқу үдерісінде болашақ кәсіби іс- әрекетіне қажетті жобалау-зерттеу іс-әрекеттерімен айналысуы керек.

Оқыту үдерісінде оқытушы мен оқушының іс-әрекет үдерісі білім беру және оқыту болып табылады. Оқыту үдерісі екі мағынада сипатталады: біріншіден, білім алушының, ал екіншіден, білім берушінің іс-әрекетіне байланысты. Мұндағы, білім беру - білімді жеткізу ғана емес, қоғамдық- тарихи тәжірибенің, алдыңғы ұрпақ тәжірибесін қолдану болып табылады. Оқу іс-әрекеті, іс-әрекет түрінің арнайы түрі ретінде қарастырылады. Оқу іс- әрекеті тек қана оқытушының ұйымдастыруымен жүргізілетін іс-әрекет.

Жалпы білім беру жүйесінің жетекші идеясы ретінде - дамытушылық мақсат атап көрсетіледі. Бірқатар авторлардың пікірі бойынша, зерттеушілік пен ізденушілік іскерліктерін дамытуға, білім беру үдерісінде белсенді оқытуды қолданып, қол жеткізуге болады деп санайды. Жоғарыда айтылған мәселелерге қол жеткізу, ізденіс-зерттеушілік сипаттағы оқу іс-әрекетіне негізделген, себебі оның негізгі қызметі дамытушылық болып табылады.

Жоғары оқу орнының түлектері - креативті ойлайтын, мобильді, заманауи технологиялармен жұмыс жасауға дайын, оларды тек қана қолданбай, ендіру жұмыстарын жүргізуге, жаңашылдық жасауға, яғни алдыңғы ұрпақтың жетістіктерін пайдаланып қана қоймай, мол тәжірибені жинақтай алуы тиіс. Жоғары оқу орындарын бітіретін студенттер, аталған талаптармен қатар, әдістемелік ізденіске, жаңа қоғам талаптарына сай педагогикалық технологияларды ендіруге, жаңа ұрпақтың заманауи бейнесін қалыптастыруға дайын болуы қажет. Сонымен, жоғары оқу орнындағы оқыту үдерісін сипаттай келе, біз білім беру үдерісінде студенттердің ізденіс- зерттеушілік іс-әрекеті негізінде, дамыта оқыту жүйесін қолдану мәселелерін айқындауды таңдап алдық.

Математикалық білім берудің жоғары деңгейі заманауи ғылыми-техникалық прогресстің және өндірісті дамытудың ең маңызды шарттарының бірі болып табылады. Бірқатар зерттеушілердің (В.И.Байденко, И.Я.Зимняя, Ю.Г.Татур) пікірлері бойынша білім беруді дамытудың заманауи кезеңінің дәстүрлі (білімдік) білім беру парадигмасы қазіргі таңда қоғамның білім беруге қойған талаптарын қанағаттандыра алмайтындығыменен түсіндіріледі [2,3,4].

Болашақ бакалаврларын кәсіптік даярлау математика пәндері бойынша қажетті білім, білік және дағдыларын игеріп қана емес, сонымен бірге болашақ мамандардың қоршаған ортаның шын мәнісінде жедел ауысатын жағдайындағы жаңа білімдері мен технологияларын өз бетінше іздестіру және қолдану қабілеттерін дамытуға да бағдарланған. Бұл олардан ойлау креативтілігін, кәсіптік міндеттерді шешудің шығармашылық тәсілдеріне жылдам бағдарлануын қажет етеді [5].. Болашақ математика бакалаврларын кәсіптік даярлаудың осы талаптарға сәйкес қажетті шарттары оларды арнайы математика пәндерін оқыту процесіндегі жобалау-зерттеу іс - әрекеттер үлесін арттыру болып табылады. Математикалық пәндер ойлаудың математикалық стилін және математикалық мәдениетті қалыптастыруға мүмкіндік береді. Заманауи маман жеке құбылыстарды талдай алуы, жалпы заңдылықтарды таба алуы қажет.

Болашақ математика бакалаврларын кәсіптік даярлау математика пәндері бойынша қажетті білім, білік және дағдыларын игеріп қана емес, сонымен бірге болашақ мамандардың қоршаған ортаның шын мәнісінде жедел ауысатын жағдайындағы жаңа білімдері мен технологияларын өз бетінше іздестіру және қолдану қабілеттерін дамытуға да бағдарланған. Бұл олардан ойлау креативтілігін, кәсіптік міндеттерді шешудің шығармашылық тәсілдеріне жылдам бағдарлануын қажет етеді[6-9]. Болашақ математика бакалаврларын кәсіптік даярлаудың осы талаптарға сәйкес қажетті шарттары оларды арнайы математика пәндерін оқыту процесіндегі жобалау-зерттеу іс - әрекеттер үлесін арттыру болып табылады. Математикалық пәндер ойлаудың математикалық стилін және математикалық мәдениетті қалыптастыруға мүмкіндік береді. Заманауи маман жеке құбылыстарды талдай алуы, жалпы заңдылықтарды таба алуы қажет.

Қорыта келгенде айтарымыз, болашақ мамандарды даярлауда ақпараттық технологиялар мен жаңа технолгияларды оқыту кезіндегі студенттердің алған білімдерінің іскерлігін және дағдыларын қолданып қана қоймай, сонымен бірге танымдық қызметке белсене араласуына, өзінің

шығармашылығын белсендіруіне, математикалық білімдерін практикада қолдануына, жаңа білімдерге өз бетінше қол жеткізуіне, стандартты емес оқиғаларды талдауына, шешімдерді іздестіруді жүйелендіруіне, алынған білімдерді нығайтуына мүмкіндік беретінін атап өткеніміз орынды. Оқыту нәтижелері студенттердің
игерген жеке сипаттамаларына және жасалынған жұмыстарының қорытындысына оқытушылардан алған нақты сандық бағасы болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Скаткин М.Н. Совершенствование процесса обучения. - М.: Педагогика, 1971, - 206 с.
2. Байденко В.И. Компетенции: к освоению компетентностного подхода. — М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 30 с.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал "Эйдос". 2006. - 5 мая.
4. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста // Высшее образование. - 2004. - № 3. - С. 20-26.
5. Сотник В.Г. Формирование исследовательской компетентности студентов в процессе организации самостоятельной проектно-исследовательской деятельности: Автореф. дисс. … канд. пед. наук. – СПб, 2006. – 18с.
6. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: теоретико-экспериментальные исследования.- М.: Педагогика, 1980.-146с.
7. Сластенин В.А. Педагогика: учеб. Пособие для студентов высш. пед.учеб.заведений.- М.: Академия, 2004.-576с.
8. Байденко *В.И.* Компетенции: к освоению компетентностного подхода. — М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 30 с.
9. Зимняя И.А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал "Эйдос". 2006. - 5 мая.

УДК 37.016.02.0913: 51(574)

Илиясова Г.Б.
PhD докторант,
КазНПУ имени Абая,
Алматы, Казахстан,
E-mail: iliyasova_gulyaim@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИСТЕМ ДИНАМИЧЕСКОЙ МАТЕМАТИКИ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ В КУРСЕ МАТЕМАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ

Формирование наглядных динамических представлений изучаемых математических понятий является одним из методических условий, способствующих их пониманию. В решении данной задачи неоспоримым становится эффективное влияние систем динамической математики, которые могут за сравнительно короткий промежуток времени обеспечить высокий уровень понимания математических понятий, и оперирования с ними.

В статье рассматриваются возможности использования системы динамической математики GeoGebra при формирования математических понятий в курсе математического анализа в педагогическом вузе.

Ключевые слова: информационные технологии, динамическая математика, GeoGebra, математические понятия, производная функции, график производной функции.

Илиясова Г.Б.
PhD докторант,
Абай атындағы ҚазҰПУ,
Алматы, Қазақстан,
E-mail: iliyasova_gulyaim@mail.ru

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖОО-ДА МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ КУРСЫНДА МАТЕМАТИКАЛЫҚ ҰҒЫМДАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ДИНАМИКАЛЫҚ МАТЕМАТИКА ЖҮЙЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ

Қарастырылып жатқан математикалық ұғымдардың көрнекі динамикалық көріністерін қалыптастыру оларды түсінуге ықпал ететін әдістемелік шарттардың бірі болып табылады. Осы мәселені шешуде салыстырмалы қысқа уақыт аралығында математикалық ұғымдарды түсінудің және олармен жұмыс жасаудың жоғары деңгейін қамтамасыз ете алатын динамикалық математика жүйелерінің тиімді әсері қазіргі уақытта дау тудырмайды.

Мақалада педагогикалық жоғары оқу орынында математикалық талдау курсында математикалық ұғымдарды қалыптастыруда GeoGebra динамикалық математика жүйесін қолдану мүмкіндіктері қарастырылады.

Кілт сөздер: ақпараттық технологиялар, динамикалық математика, GeoGebra, математикалық ұғымдар, функцияның туындысы, функция туындысының графигі.

Iliyassova G.B.
PhD student,
Abay Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan,
E-mail: iliyasova_gulyaim@mail.ru

THE USE OF DYNAMIC MATH SYSTEMS IN THE FORMATION OF MATHEMATICAL CONCEPTS IN THE COURSE OF MATHEMATICAL ANALYSIS IN PEDAGOGICAL HIGH SCHOOL

The formation of visual dynamic representations of the studied mathematical concepts is one of the methodological conditions that contribute to their understanding. In solving this problem, the effective influence of

dynamic mathematics systems becomes undeniable, which can provide a high level of understanding of mathematical concepts and operating with them in a relatively short period of time.

The article discusses the possibility of using the system of dynamic mathematics GeoGebra in the formation of mathematical concepts in the course of mathematical analysis in a pedagogical University.

Keywords: information technologies, dynamic mathematics, GeoGebra, mathematical concepts, derivative of a function, graph of a derivative of a function.

Переход к цифровой экономике является одним из значимых приоритетов развития страны. И информационные технологии сегодня рассматриваются в качестве основного средства, применяемого для повышения качества обучения на любом уровне образования [1].

Согласно типовой учебной программе по "Алгебре и началам анализа" одной из поставленных задач для достижения цели обучения данному курсу является развитие у школьников навыков использования информационных технологий (ИТ). Выполнение этой задачи ложится на плечи выпускника педагогического вуза – школьного учителя математики, который должен быть готов использовать современные технологии при организации учебного процесса в школе. Это подтверждается и Приложением к распоряжению председателя правления Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен» профессионального стандарта «Педагог», где указано, что методическая подготовка современного учителя сегодня подразумевает наличие у него знания принципов и методов разработки образовательных ресурсов, в том числе цифровых образовательных ресурсов, а также навыков осуществления методического обеспечения образовательного процесса, что включает умение не только применять ИТ для достижения образовательных результатов, но и самостоятельное создание собственных цифровых образовательных ресурсов [2; 62], что еще раз показывает необходимость рассмотрения ИТ как неотъемлемых составляющих подготовки будущего учителя. [3]

Учитывая все возрастающую роль ИТ в повседневной жизни любого человека, нужно принять во внимание и то, что студенты первого курса, вчерашние ученики, ко времени поступления в вуз, уже являются активными пользователями современных технологий. Это связано не только с их знакомством с соответствующими технологиями в стенах школы, но и с тем фактом, что современные ученики с малых лет знают о современных технологиях, особенно о мобильных технологиях, и превосходно ими оперируют [4]. Поэтому при организации обучения математическим дисциплинам, в частности, математическому анализу, в педагогическом вузе необходимо учесть:

1) наличие опыта работы первокурсников с ИТ;

2) возможность развития навыков работы с ИТ для дальнейшего их использования студентами в будущей профессиональной деятельности.

Однако, несмотря на то, что сложившиеся методики устарели и молодое поколение, а также современные требования к обучению диктуют новые правила, в педагогических вузах нашей страны все еще преобладает традиционное обучение математическому анализу, которое не нацелено на подготовку студентов к использованию ИТ в процессе изучения данного предмета, и к последующему успешному применению их в будущей профессиональной деятельности. Как показала беседа с коллегами из педагогических вузов преподающих математический анализ, несмотря на то, что сейчас существует масса возможностей использования ИТ в учебном процессе, далеко не все преподаватели с энтузиазмов готовы применить их на практике. Это объясняется, во-первых, недостаточной теоретической проработкой вопросов использования ИТ в процессе обучения математическому анализу и, во-вторых, недостаточной разработанностью методики обучения математическому анализу на основе использования ИТ. Тем не менее, в век перехода к цифровой экономике, целесообразность использование ИТ в учебном процессе у большинства педагогов не вызывает сомнения.

Целью обучения математике и в школе, и вузе является не только овладением конкретными математическими знаниями, но и формирование представлений об идеях и методах математики как форме описания и познания окружающей действительности.

При обучении математике формирование математических понятий не менее важно, чем привитие алгоритмических умений решения задач.

Г.И.Саранцев, рассматривая методические требования к формированию математических понятий, в качестве этапов выделяет мотивацию, выявление существенных свойств понятия, усвоение определения понятия, использование понятия в конкретных ситуациях, систематизацию и,

наконец, логические операции с понятиями. К тому же, конструирование системы задач, ориентированных на усвоение понятия, в том числе, задач на распознавание объектов, принадлежащих данному понятию, рассматривается весьма важным аспектом формирования математических понятий [5; с.98].

Само же объяснение определения математического понятия, как известно, по возможности включает три разные способы его представления, во-первых, естественный язык; во-вторых, аналитическая форма, под которым подразумевается буквенно-символическое обозначение понятия; и наконец, в-третьих, геометрическая интерпретация вводимого понятия. Акцентируя внимание на последнем способе представления определения понятия, стоит отметить, что для рассмотрения геометрического толкования математического понятия рациональность использования ИТ трудно переоценить.

Геометрическую интерпретацию понятия можно представить статично (в виде рисунка) или в динамике (в виде анимационной модели). В курсе математического анализа часто встречаются такие понятия, где для объяснения их геометрической интерпретации использование статичного рисунка оказывается недостаточным. В таких случаях при объяснении динамики рисунка преподаватель вынужден полагаться на фантазию студента. При использовании современных средств динамической визуализации такая необходимость отпадает, поскольку практически любую динамику чертежа можно качественно изобразить с их помощью.

Динамичность формируемого представления понимается Е.А.Широковой в трех аспектах:

1) развитие и усложнение образа понятия по мере углубления уровня строгости в изложении понятия (например, при переходе от одной ступени образования к следующей);

2) конкретизация образа определенного понятия в связи с увеличением его объема;

3) представление изучаемых понятий анализа в виде двигающейся модели, наглядно показывающей идею движения, что обусловлено особенностями самих понятий [6].

Для показа чертежа в динамике, т.е. для геометрического построения чертежа на компьютере, таким образом, чтобы при движении исходных компонентов весь чертёж сохранялся, используются системы динамической математики.

Существуют разные синонимы понятия "динамическая математика", один из наиболее популярных – это "динамическая геометрия".

Система динамической геометрии, определяется М.В.Шабановой – как программный продукт научного и образовательного назначения, позволяющий создавать динамические изображения математических объектов и использовать эти изображения для исследования их свойств [7].

С.В.Ларин подмечает, что круг задач решаемых с привлечением подобных компьютерных сред сегодня порою включает в себя не только геометрические задачи, но и задачи алгебры, математического анализа, статистики. Поэтому, вместо термина "динамическая геометрия" он предлагает использовать термин "динамическая математика", под которым понимается часть математических исследований, неотъемлемым элементом которых являются чертежи с анимацией, фигурирующие в решении поставленной математической задачи, созданные на экране компьютера в некоторой компьютерной среде [8].

Во многих материалах исследователей система динамической математики трактуется как программный продукт, которая позволяет наглядно представить изучаемые математические объекты и понятия, в особенности, абстрактные понятия математики, на экране компьютерных устройств, предоставляя обучающимся возможность увидеть их не только статично, но и в динамике, выступая, таким образом, отличным средством для изучения и исследования понятий и их свойств при помощи интерактивных моделей.

Сегодня существуют многочисленные системы динамической математики, из которых большинство являются бесплатно распространяемыми. К ним можно отнести Cabri Geometre, The Geometer’s Sketchpad, GeoNext, GeoGebra, CaRMetal, KmPlot, Archimedes Geo3D и т.д.

Выбирая средство и технологию визуализации, в первую очередь, обращают внимание на их доступность, удобство использования и эффективность применения. Немаловажным условием является наличие соответствующих учебно-методических материалов по их использованию, которое существенно влияет на объективную возможность выбора определенного средства визуализации. При обучении математическому анализу всем этим требованиям, по мнению многих авторов, отвечает система динамической математики GeoGebra.

GeoGebra сегодня является ведущим поставщиком программного обеспечения для динамической математики, поддерживающего образование в области естественных наук, технологии, инженерного искусство и математики (STEM) и инноваций в преподавании и обучении во всем мире. GeoGebra – это программный продукт для динамической математики для всех уровней образования, которое собирает воедино геометрию, алгебру, электронные таблицы, графики, статистику, дифференциальное и интегральное исчисление в одном пакете. Явные преимущества данной системы динамической математики заключаются в том, что она бесплатно распространяема, общедоступна, обладает простым интерфейсом пользователя и что немаловажно, переведена на более чем 30 языков мира.

Как отмечают ученые, а также учителя-практики благодаря таким возможностям как пошаговой просмотр решения задачи или визуализация доказательства теоремы GeoGebra способствует более быстрому и глубокому пониманию математических дисциплин и появлению заинтересованности в его изучении [9, 10].

Пользователи могут загрузить на свои устройства, будь то стационарный компьютер или переносные устройства – планшетные компьютеры, смартфоны и т.д., такие приложения GeoGebra как: Графический калькулятор, Геометрия, Виртуальная реальность, 3D Калькулятор, а также версию классической GeoGebra, что позволяет реализовать технологию мобильного обучения, а именно, BYOD (Bring Your Own Device), предполагающий использование собственных устройств обучающихся при выполнении самостоятельной работы не только вне аудитории, но и во время контактных занятий с преподавателем.

GeoGebra – это не просто динамическая математическая программа, это также быстро растущее сообщество миллионов пользователей по всему земному шару проживающих в более чем 190 странах мира. Вокруг этой системы в последнее десятилетие сформировалось международное сообщество исследователей и преподавателей из множества стран, занимающихся ее продвижением в тех или иных регионах, а также проводящих соответствующие международные симпозиумы и конференции. Благодаря усердной работе энтузиастов-педагогов, исследователей и просто любителей этого компьютерного продукта на ее официальном сайте [https://www.geogebra.org/] сформировалось коллекция готовых динамичных моделей, системы упражнений и заданий для обучающихся, иногда сопровождающиеся кратким видеороликом описывающим использование данной модели. Все это привело к тому, что система уже приобрела большой успех и сейчас массово используется во многих колледжах и университетах по всему миру.

Рассмотрим возможности использования GeoGebra при формировании математических понятий в курсе математического анализа на примере задачи направленной на изучение студентами понятия производной через исследование графика производной функции.

Задание. Требуется построить и исследовать график производной заданной функции.

С педагогической точки зрения рассмотрение данной задачи, имея в распоряжении только традиционные средства построения чертежей, является нецелесообразным, так как это приведет к расходованию непозволительно большого количества времени на трудоемкие вычисления координат точек графика производной, негативно влияя, таким образом, на дидактическую ценность данного задания. Однако применение ИТ к решению той же задачи, открывает обучающимся возможность сосредоточиться на концептуальных аспектах понятия "производная", не отвлекаясь на трудозатратные действия по измерению угла наклона касательной и вычислению его тангенса для каждой точки графика производной, которую нужно построить.

В силу того, что в GeoGebra интегрированы и алгебраические и геометрические компоненты, при объяснении дифференцирования функции параллельно можно рассмотреть понятие производной функции и с точки зрения алгебры и ее геометрическую интерпретацию.

Задание имеет проблемный характер. Организация учебно-познавательной деятельности студентов происходит так, что они в процессе проведения наблюдений за построением графика производной функции, должны сделать самостоятельные выводы и обобщения, выявить связь между графиком исходной функции и графиком производной этой функции, т.е. для получения ответа на поставленный вопрос провести компьютерный эксперимент.

Перед тем, как приступить к построению графика производной в GeoGebra, преподавателю необходимо вместе со студентами разобрать этапы построения чертежа традиционным способом, и только после этого, позволить обучающимся приступать к выполнению задания в системе динамической математики. Здесь, основываясь на геометрическую интерпретацию понятия

производной, студенты должны сами предложить общую формулу для вычисления координат точек графика производной заданной функции.

Рассмотрим, этапы построения графика производной полиномиальной функции третьей степени $f(x) = ax^3 + bx^2 + cx + d$ в GeoGebra.

1. Здесь a, b, c, d – коэффициенты полинома заданные в виде параметров. В таких случаях, когда необходимо ввести параметр в GeoGebra используется инструмент "ползунок" (который применяется и для задания анимации). Так как, в нашем случае, параметров четыре, то соответственно использовать этот инструмент мы будем четыре раза.

2. Теперь, когда параметры заданы, в строке ввод необходимо ввести функцию $f(x)$.

3. Выбрав инструмент позволяющий задать точку, нажать на график функции $f(x)$ и отметить на нем точку M.

4. Используя инструмент для прочерчивания касательной провести касательную к графику функции в точке M, для этого, после того, как искомый инструмент выбран, необходимо последовательно нажать на точку M и кривую заданной функции.

5. Далее, для того, чтобы вычислить угловой коэффициент касательной, выбрать инструмент "Наклон" и щелкнуть на точку M.

6. Теперь необходимо указать координаты некоторой точки A принадлежащей графику производной функции $f(x)$.

В строке ввод ввести точку A, указав первой координатой абсциссу точки M, а второй координатой, соответственно, угловой коэффициент касательной к графику заданной функции, проведенной в точке M (рисунок 1).

7. Нажать на точку A и в дополнительном меню выбрать команду "Оставлять след".

8. Используя инструмент для перемещения объекта начать перемещать точку M вдоль графика функции, получая график производной функции $f(x)$ (рисунок 2).

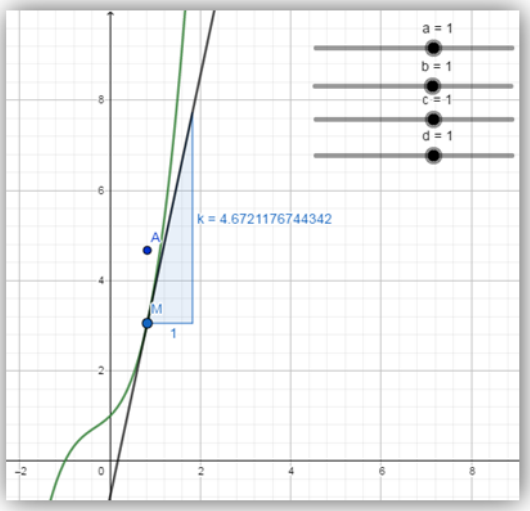

Рисунок 1. График исходной функции $f(x) = x^3 + x^2 + x + 1$

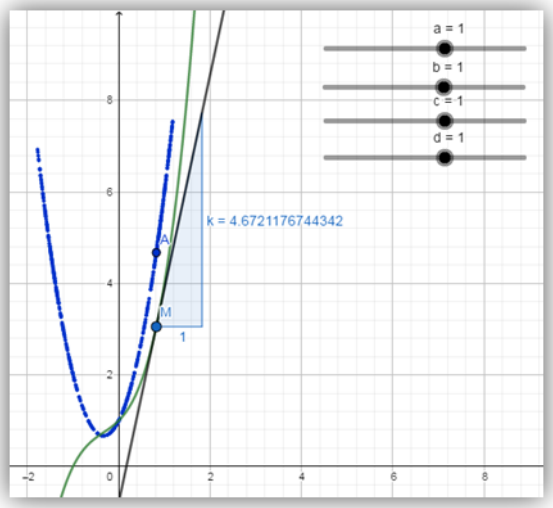

Рисунок 2. График производной функции, построенный интерактивно по графику исходной функции $f(x) = x^3 + x^2 + x + 1$

По умолчанию любому параметру в GeoGebra сначала присваивается значение "1", а интервал его изменения задается в виде $[-5, 5]$, шаг рассматривается равным "0,1". Студенты смогут поменять значение параметра, интервал и шаг введя определенные изменение в свойства параметра. Это же касается и рассматриваемой функции. Например, исходную функцию, легко заменить на трансцендентную функцию, для этого достаточно поменять в строке ввода вид функции.

Изменяя заданные параметры, а также исходную функцию, и наблюдая за графиками производных изучаемых функций, которые строятся интерактивно по графику исходных функций в GeoGebra, студенты должны найти ответы на такие вопросы как:

- Какими свойствами обладает график производной функции в зависимости от свойств графика заданной функции?

- Как ведет себя график производной функции в окрестностях точек экстремумов и точек перегибов исходной функции?

Рассмотренная задача, позволяет сделать вывод о том, что системы динамической математики создают возможность для реализации решения некоторых нестандартных дидактических заданий, создавая условия студенту осуществлять самостоятельный поиск прибегая к компьютерному эксперименту для исследования изучаемого понятия.

Сравнительный анализ дидактических возможностей традиционных средств обучения и систем динамической математики при формировании математических понятий указывает на то, что последние, в некоторых случаях, эффективнее влияют на концептуальное понимание студентами изучаемых понятий.

Применение продуктов динамической математики на занятиях по математическому анализу предоставляет перспективные возможности для обучения, позволяя сделать аудиторные занятия более интересными, визуализированными и продуктивными.

Еще одним положительным моментом можно назвать и то, что активное использование преподавателем систем динамической математики в учебном процессе способствует подготовке студентов в профессиональном плане, способствуя их готовности применять информационные технологии не только во время учебы, но и в дальнейшей профессиональной деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Богуш В. Информационные технологии в образовании. //Наука и инновации, 2015. Т.11(153). – С.9-12.

2.URL:https://atameken.kz/uploads/content/files/%D0%9F%D0%A1%20%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0% B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3.pdf /свободный. (Дата обращения 16.09.2019).

3. Жадраева Л.У., Илиясова Г.Б. О необходимости использования цифровых технологий при подготовке будущих учителей в педагогических вузах. //Материалы международной научно-практической конференции «Модернизация системы образования: тенденции, проблемы и перспективы», – А., 2019. – С.194-198.

4. Теплова Е.Ф. Поколение Z – главный вызов учителю в современной школе. //Сборник научных и научно-практических статей VI Всероссийской научно-практической конференции: Преподавание математики в школах и вузах: проблемы содержания, технологии и методики. – Глазов, 2018. – С.290-298.

5. Саранцев Г.И. Методология методики обучения математике / Г.И. Саранцев. – Саранск, 2001. – 144 с.

6.Широкова Е.А. Лабораторная работа как средство понимающего усвоения страше-класниками понятий математического анализа. //Мир науки, культуры, образования, 2008 №1. – С.508-513.

7. Шабанова М.В. Системы динамической геометрии в обучении математике: проблемы и пути их решения. // Современные информационные технологии и ИТ-образование, 2013. Т.9. – С.229-237.

8. Ларин С.В., Алгебра и математический анализ с GeoGebra. //Вестник Красноярского государственного педагогического университета имени В.П.Астафьева, 2013. Т 1(23). -. С.236-240.

9. Зиатдинов Р. А., Ракута В.М. Dynamic Geometry Environments as a Tool for Computer Modeling in the System of Modern Mathematics Education. //European Journal of Contemporary Education 1(1), - 2012. – P.93-100.

10. Royati Abdul Sahaa, Ahmad Fauzi Mohd Ayubb, Rohani Ahmad Tarmizic. The Effects of GeoGebra on Mathematics Achievement: Enlightening Coordinate Geometry Learning. //Procedia Social and Behavioral Sciences 8 (2010). International Conference on Mathematics Education Research (ICMER 2010). – 686-693 P.

ӘОЖ 373.3

Кенжебекова Р.И.,
п.ғ.к.,
Silkway халықаралық университеті,
Шымкент қ.

Мауленбердиева Г.Б.,
профессор,
Silkway халықаралық университеті,
Шымкент қ.

Жаулыбаев Ж.Қ.
п.ғ.к.,
Silkway халықаралық университеті,
Шымкент қ.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ҚАТЫСЫМДЫҚ БАҒЫТТЫ МЕҢГЕРТУ

Андатпа. Тіл ғылымында бүгінге дейін зерттеу обьектісі болып келген сөз, сөз тіркесі, сөйлем - мәтіннің құрамына енетін тілдік бірліктер. Осы тұрғыдан алып қарағанда қазіргі қазақ тілі білімінде мәтінді құрылымдық, мағыналық, қызметтік және қатысымдық құзыреттілік жағынан жан-жақты зерттеу - әлі де кенжелеп келе жатқан өте маңызды мәселелердің бірі.

Оқушы қабілеттерін өрістетіп, тілін дамытып, ойлауын қалыптастыру үшін соған лайықталып жасалған арнайы тапсырмалар мен жұмыс түрлері даярлануы тиіс. Себебі қатысым әдісі – бастауыш сыныптың әрбір сабағында, күнделікті тілдік қарым-қатынаста, мектепте және мектептен тыс іске асырылатын тілдік жұмыстар оқушының өз тұлғасын өзі жетілдіруіне, сол арқылы өз бетінше қалыптасуына жеткізетін амал.

Кілт сөздері: мәтін,тілдік қатысым, қатысымдық құзыреттілік,меңгерту, қалыптастыру.

Кенжебекова Р.И.,
к.п.н.,
Международный университет Silkway,
г. Шымкент

Мауленбердиева Г.Б.,
профессор,
Международный университет Silkway,
г. Шымкент

Жаулыбаев Ж.К.
к.п.н.,
Международный университет Silkway,
г. Шымкент

ОСВОЕНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. В науке до сих пор является объектом исследования языка слово, словосочетание, предложение - языковые единицы, входящие в состав текста. С этой точки зрения всестороннее изучение текста в современном казахском языке по структурным, смысловым, служебным и коммуникативным компетенциям - это еще одна актуальная проблема.

Для развития способностей, развития речи и формирования мышления учащихся должны быть подготовлены соответствующие специальные задания и виды работ. Так как метод общения-это средство, позволяющее ученику совершенствовать свою личность, тем самым самостоятельно формировать и

формировать свою личность на каждом уроке начальной школы, в повседневном языковом общении, в школе и вне школы.

Ключевые слова: формирование,усвоение, коммуникативная компетентность, языковая коммуникация, текст, языковая коммуникация.

Kenzhebekova R.I.,
doctor of Pedagogical sciences,
Silkway international University,
Shymkent

Moolenburgh G.B.,
professor,
Silkway international University,
Shymkent

Jaulibeev J.K.
doctor of Pedagogical sciences,
Silkway international University,
Shymkent

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE ORIENTATION IN PRIMARY SCHOOL

Abstract. In science, the object of the study of language is still the word, phrase, sentence - language units that are part of the text. From this point of view, a comprehensive study of the text in the modern Kazakh language on structural, semantic, service and communicative competencies is another urgent problem.

For development of abilities, development of speech and formation of thinking of pupils the corresponding special tasks and types of works have to be prepared. Since the method of communication-a means of allowing the student to improve their personality, thereby independently form and shape their personality in each lesson of primary school, in everyday language communication, at school and outside school.

Keywords: formation,assimilation, communicative competence, language communication, text, language communication.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 5 қазан 2018 жылғы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты жолдауында «Біздің жастарымыз оқуға, жаңа ғылым-білімді игеруге, жаңа машықтар алуға, білім мен технологияны күнделікті өмірде шебер де тиімді пайдалануға тиіс. Біз бұл үшін барлық мүмкіндіктерді жасап, ең қолайлы жағдайлармен қамтамасыз етуіміз керек», - деп білім саласының алдында тұрған зор міндеттерді айқындап берді [1].

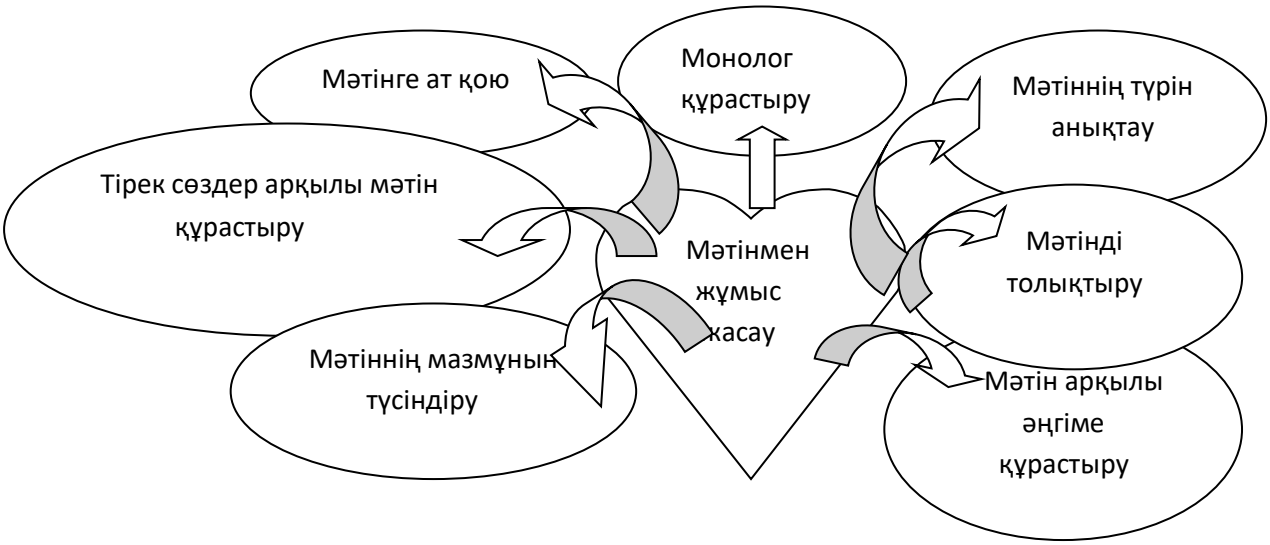
О.И.Москальская мәтінді әдебиет теориясы мен әдебиеттанудың нысаны ретінде қарастырып, көркем шығарманың макрокомпозициясына жатады, шығарманың негізгі сюжетінің дамуы, олардың бір-біріне әсері [2,18-70] десе, Б.Шалабаев мәтіннің маңызды белгілеріне оның тақырыбының болуы мен аяқталуын жатқызады [3,16-22].

Зерттеу әдісі:

Т.А.Ладыженская мәтіннің басты белгілеріне оның тақырыбының болуын, белгілі бір жайды хабарлауын, тиянақты аяқталуын, тақырыптың бірлікте тұруын, мәтін компоненттерінің жалпы ортақ пікірге бағынуын, логикалық жүйеде құрылуын, мәтін бөліктерінің (сөйлемдердің) байланыстылығын, оның стильдік бірлікте болуын қамтуы тиіс.

Зерттеу нәтижелері:

Оқулықта мәтінмен жұмыс жасауға біршама жаттығулар берілген. Сол жаттығулар негізінде жұмыстар жүйесі құрастырылды да ол мынадай сурет арқылы берілді:

Сурет 1 – Мәтінмен жұмыс

1.Мәтінге ат қою

1-ші тапсырма: Мәтінге ат қойыңдар.

Серік пен Берік – тату дос. Олар үйлеріне келсе, Беріктің әкесі баласын тосып отыр екен.

- Кел, балам, - деді, жұмысқа қамданып. – Күннің ашық кезінде бітіріп тастайық, шешең дәрігерге кетті, - деді. – Қап, кірпіш әперіп тұратын бір адамның жоғын қарашы! ...

- Кірпіш әперетін кісі бар, әке, - деді Берік, - мына Серік көмектеседі.

- Мен көмектесейін, - деді Серік, өз ниетін білдіріп.

- Рақмет, достар осындай болады.

2-ші тапсырма: Мәтінге ат қойыңдар. Алматы Алатаудың қасында орна-ласқан. Алатау биік, әдемі тау. Алатауда Медеу спорт кешені бар. Халық әр жексенбіде Медеуге барып демалады.

Оқушылар, студенттер Медеуге көп барады. Медеуге үлкен кісілер де, сырттан келген қонақтар да барады.

«Балдырған» журналынан.

Тапсырмалардың тиімділігі: Оқушының логикалық ойлау қабілеті мен тілін дамытады

Тапсырмалардың мақсаты: Оқушының логикалық ойлау қабілеті мен тілін мәтіннің мазмұны арқылы дамыту

Қатысымдық бағытты меңгерту: Оқушының логикалық ойлау қабілетін дамыту, мәтінге ат қою арқылы тілдік қатысымды менгерту

Талқылау:

1-ші тапсырма: Мәтінді оқып, мазмұнын түсіндір. Қарлығаштар

Ағжан атасымен бірге қой бағып жүрген. Күн салқын. Қойлар қалың бұтаға кіріп кетті. Олар көрінбейді.

- Мен іздеп келейін, - деді Ағжан.

- Алдымен қойлардың бағытын білейік, - деді атасы.

- Ата, оны қалай білесіз?

- Анау ұшып жүрген қарлығаштарды көрдің бе? Қойлар сол жерде. Қарлығаштар қой маңынан шыбын-шіркейді ұстап жеп жүр, - депті.

2-ші тапсырма: Мәтінді оқып, мазмұнын түсіндір. Арыстан мен тышқан (Қазақ халық ертегісі)

Бір күні арыстан ұйықтап жатқан кезде, тышқан келіп, оның үстінен жү-гіріп өтеді. Арыстан оянып, тышқанды ұстап алады. Бишара тышқан жалына бастайды: «Егер мені жіберсең, мен де саған жақсылық жасаймын», - дейді ол. Арыстан тышқанның «жақсылық жасаймын» деген сөзіне күліп, оны босатып жібереді.

Келесі күні аңшылар арыстанды ұстап алып, ағашқа таңып тастайды. Тышқан арыстанның ақырғанын естіп, жүгіріп келеді. Арқанды тісімен қыр-қып, «Есіңде ме: сен менен жақсылық күтпеген едің ғой. Енді міне, тышқан-нан да қайырымдылық келетінін көрдің», - депті.

Тапсырмалардың тиімділігі: Оқушының логикалық ойлау қабілетін дамытады, танымдық әркетін қалыптастырады

Тапсырмалардың мақсаты: Оқушының логикалық ойлау қабілеті мен тілін мәтіннің мазмұны арқылы дамыту

Қатысымдық бағытты меңгерту: Оқушының логикалық ойлау қабіле-тін дамытып, ауызша сөйлеу арқылы тілдік қатысымды менгерту. Нәтижеде баланың айтылым,тыңдалым және тілдесім қабілеттері жетіледі.

4. Мәтінді толықтыру

1-ші тапсырма: Мәтінді оқып, мазмұнына қарай толықтырыңдар.

Бәрінен де жақсы.

Бір кішкене қыз көшеде, адамдардың арасында шешесінен адасып қалып-ты. Ол шешесін іздеп бақырып жылапты. Оны көрген адамдар жұбатып:

- Сен жылама. Біз сені қазір шешеңе апарамыз. Сенің шешең қандай еді ? - деп сұрапты. Сонда қыз жылап тұрып:

- ...

2 -ші тапсырма: Мәтінді оқып, мазмұнына қарай толықтырыңдар.

Әр заттың өз орны бар

Рахмет өзіне тиісті заттарын белгілі орынға қоймайды. Даладан келісімен әр киімін әр жерге лақтырып тастай салады.

Бас киімі бір жерде, қолғабы екінші жерде жатады. Керек уақытында киімдерін таба алмайды. Үй ішін қағыстырады.

- ... –деп , күн сайын сұрап жүргені.

Тапсырмалардың тиімділігі: Оқушының логикалық ойлау қабілетін дамытады, ұқыптылыққа үйретеді

Тапсырмалардың мақсаты: Оқушының логикалық ойлау қабілетін мәтінді толықтыру арқылы дамыту

Қатысымдық бағытты меңгерту: Оқушының логикалық ойлау қабілетін дамытып, мәтінді толықтыру арқылы тілдік қатысымды меңгерту. Нәтиже-сінде оқушылардың дүниетанымы кеңиді,айтылым,тыңдалым, оқылым, жазы-лым және тілдесім қабілеттері жетіледі.

5. Тірек сөздер арқылы мәтін құрастыру

1-ші тапсырма: Мына тірек сөздер арқылы «Біздің сынып» атты мәтін құрастырыңдар: таза, үлкен, жарық, екінші, үйіміз, түсінеді, балалар.

2 -ші тапсырма: Тірек сөздер арқылы «Мектепте» тақырыбына мәтін құрастырыңдар: ауа райы, қыздар, гүл суарды, сабақ, мұғалім, қоңырау.

Тапсырмалардың тиімділігі: Оқушының логикалық ойлау қабілетін дамытады

Тапсырмалардың мақсаты: Оқушының логикалық ойлау қабілетін дамытып тірек сөздер арқылы дамыту

Қатысымдық бағытты меңгерту: Оқушының логикалық ойлау қабіле-тін дамытып, сөйлем құрастыру арқылы тілдік қатысымды меңгерту барысында тіңлдік және қатысымдық бірліктерді игереді.

6. Мәтін арқылы әңгіме құрастыру

1-ші тапсырма: Мәтіннің негізінде әңгіме құрастыр:

Әлия мен Әсеттің үйі қалада. Олардың атасы мен әжесі ауылда тұрады. Балалар демалысқа ауылға барады.

Бір күні кешке әжесі Әсетті таппайды. Әжесі Әлиядан:

...2 -ші тапсырма : Мәтінді оқып, әңгіме құрастыр: Қазақстан.

Біздің Отанымыз - Қазақстан. Қазақстанымыздың өз туы, елтаңбасы, әнұраны бар. Қазақстан Республикасының Президенті – Нұрсұлтан Назарбаев. Қазақстанның жаңа елордасы – Астана қаласы.

Тапсырмалардың тиімділігі: Оқушының логикалық ойлау қабілетін дамытады, танымын арттырады, елжандылыққа тәрбиелейді

Тапсырмалардың мақсаты: Оқушының логикалық ойлау қабілетін мә-тін негізінде әңгіме құрастыруға үйретеді

Қатысымдық бағытты меңгерту: Оқушының логикалық ойлау қабі-летін дамытып, әңгіме құрастыру арқылы тілдік қатысымды менгерту барысында баланың айтылым, тыңдалым, оқылым, жазылым және тілдесім қабілеттері жетіледі.

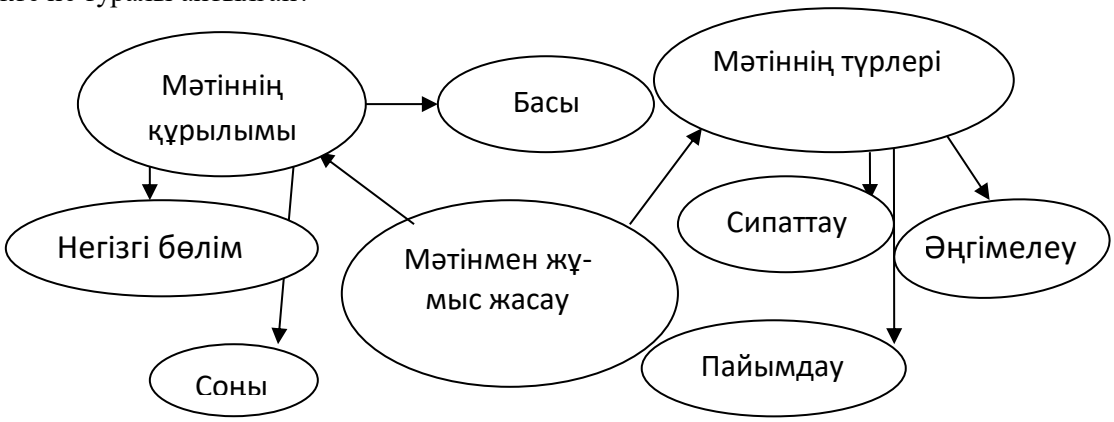
Қазақстан Республикасы жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында «Мәтін» деген бөлімде мына жағдайларды қамта-масыз етуді талап етеді: «Мәтін туралы түсінік және оған тән белгілері. Мәтіннің құрылымы (басы, негізі, соңы) және түрлері (әңгімелеу, сипаттау, пайымдау)».

Стандартқа сәйкес мәтінмен жұмыс жасауда мынадай жүйе құрастырыл-ды:

Мәтінмен жұмыс жасауға арналған жаттығулар құрылымы бойынша оқулықтарда мына жаттығуларда орын тапқан:

Мәтіннің бөліктерін анықтау: 1-сынып-10 жатт. 2-сынып - 2; 3-сынып -7; 4-сынып -2;

Ол мына жаттығулар: 3-сынып, № 402, №72, № 110 жаттығу. Мәтін неше бөліктен тұрады? Әр бөлікте не туралы айтылған?

Сурет 2 – Мәтінмен жұмыс жасау жүйесі

4-сынып №198 жаттығу. Мәтінді түсініп оқы. – пайымдау мәтіні **(**пайым- дау арқылы түсіну деген мағынаны береді**);** №207 **–** негізгі ойды анықтау **–** пайымдау мәтіні.

2. Мәтіннің түрін анықтау

1-ші тапсырма: Берілген мәтін оның қай түріне жатады?

Бір күні Кәмшатқа әкесі күшік әкеліп берді. Күшік Кәмшатқа ұнады. Күшік доп-домалақ, өте әдемі және тыным таппайды.

Күшіктің көкірегі ақ болғандықтан, оған Ақтөс деп ат қойды.

Қорытынды

Қорыта келгенде мәтінмен жұмыс жасау оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытады, танымын арттырады, тілдік қатысымды менгертеді. Нәтижесінде оқылым, айтылым, тыңдалым, тілдесім және жазылым дағдылары қалыптасып, ойы, тілі дамиды, сөздік қоры молаяды. Айтылым, сөйлесім, оқылым мен жазылымда негізгі қызмет атқаратын қатысымдық бірліктердің бірі – сөйлем, себебі сөйлем тілдік қатынасты тікелей жүзеге асырады. Сөйлем тілдік бірлік ретінде тиянақты ойды білдіреді де қатысымдық бірлік ретінде адамдар арасындағы қарым-қатынасты жүзеге асырады.

ПАЙДАЛАНЫЛАТЫН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты жолдауы 5 қазан 2018 жылғы

2. Москальская О.И. Грамматика текста. – М.. Высшая школа, 1981. – 183 стр.

3. Шалабаев Б. Текст лингвистикасы туралы // Қазақ тілі мен әдебиеті. – 1983. – №1 – 16- 22 б.

4. Ладыженская Т.А. Типология и структура учебников русского языка (с точки зрения задач развития речи). В кн.: Проблемы школьного учебника. –М.: Просвещение, 1975. вып.6, –С.137- 147.

Кенжегалиев К.К.,
кандидат педагогических наук,
доцент кафедры педагогики, психологии и социальной работы,
КГУ им. Ш.Уалиханова,
Кокшетау, Казахстан

Сарсекеева Ю.И.,
магистрант кафедры педагогики, психологии и социальной работы,
КГУ им. Ш.Уалиханова,
Кокшетау, Казахстан

Шаймуратова И.В.
магистрант кафедры педагогики, психологии и социальной работы,
КГУ им. Ш.Уалиханова,
Кокшетау, Казахстан

ОБОБЩЕННЫЙ АНАЛИЗ ДАННЫХ ЭМПИРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ

Аннотация. Мақалада статистикалық әдістерді қолдану арқылы инновациялық қызмет саласындағы педагогтердің кәсіби құзыреттілігін зерттеу бойынша эмпирикалық зерттеудің нәтижелері берілген.
Түйінді сөздер: эмпирикалық деректер, эмпирикалық зерттеу, эксперимент, педагогтің кәсіби құзыреттілігі.
Аннотация. В статье представлены результаты эмпирического исследования по изучению профессиональной компетентности педагогов в сфере инновационной деятельности с применением статистических методов.
Ключевые слова: эмпирические данные, эмпирическое исследование, эксперимент, профессиональная компетентность педагога.
Annotation. The article presents the results of the empirical research on the study of professional competence of teachers in the field of innovative activity using statistical methods.
Keywords: empirical data, empirical research, experiment, professional competence of the teacher.

В настоящий период технологизация обучения в условиях модернизации современной образовательной системы стала насущной проблемой [1]. Одной из причин этого явилась переоценка ценностей цивилизации, в процессе которой общество подошло к осознанию необходимости воспитания человека с креативным мышлением, способного активно участвовать в социальном прогрессе, изменяя себя и окружающую действительность. Ведущим фактором в реализации этой глобальной задачи становится система образования, главным действующим лицом в которой является учитель, обладающий высоким уровнем инновационно-педагогической подготовки [2].

В ходе исследования был организован педагогический эксперимент, в задачи которого входило изучение состояния проблемы подготовки будущих учителей к применению инновационных педагогических технологий, выявление готовности будущих учителей к инновационно-педагогической деятельности и дальнейшему совершенствованию педагогических компетенций. Условия педагогического эксперимента требовали соответствующих экспериментальных площадок и респондентов. Для достижения наибольшей степени достоверности результатов была обеспечена репрезентативность выборки экспериментальной и контрольной групп. Структуру эксперимента составили: поисковый, констатирующий и формирующий этапы.

На стадии поискового этапа эксперимента была доказана необходимость разработки специального элективного курса для будущих учителей в условиях высшего профессионального образования «Основы современных педагогических технологий», определено его содержание, раскрыты возможности совершенствования готовности учителей к инновационно-педагогической деятельности (ИПД).

В ходе констатирующего этапа эксперимента был произведен начальный контроль педагогических компетенций будущих учителей. Прежде чем перейти к разработке программы подготовки будущих учителей по применению инновационных педагогических технологий в

условиях высшего профессионального обучения, необходимо было определить состояние проблемы в практике вуза на современном этапе. При проведении исследования важно было предусмотреть получение таких статистических данных, которые были бы достаточно представительны и надежны. Поэтому мы применили серию методов, таких как анкетирование, метод экспертной оценки, беседа, опрос, интервьюирование, тестирование, в которых предусматривались контрольные и открытые вопросы. Изучение состояния проблемы подготовки будущих учителей к применению инновационных педтехнологий включало и такие задания, в которых рассматривались одни и те же вопросы, но адресованные разным респондентам.

Несомненно, что для успешного формирования готовности учителей к инновационно-педагогической деятельности важно иметь представление о реальном уровне ее развития. Поэтому в ходе исследования нам было важно получить предварительные данные об уровне готовности будущих учителей к инновационно-педагогической деятельности. На рисунке 1 приведены результаты анкетирования студентов педспециальностей вуза по выявлению интереса к использованию новых педтехнологий в процессе обучения учащихся.

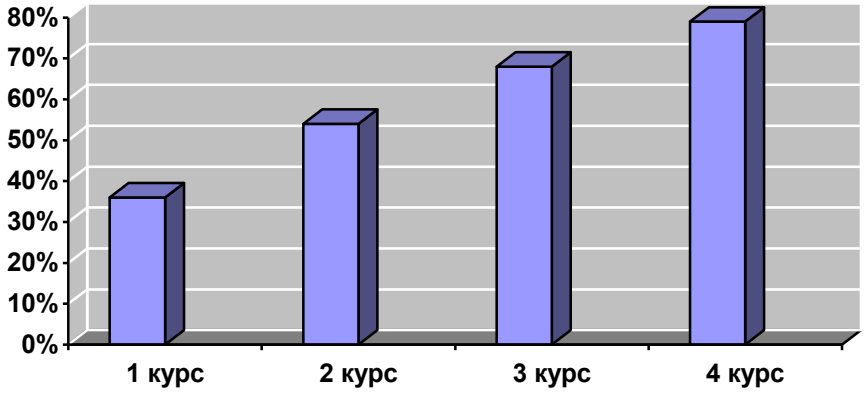

Рисунок 1 – Результаты анкетирования студентов по выявлению интереса к применению инновационных педагогических технологий

Анализ результатов анкетирования позволил сделать вывод: видна явная тенденция возрастания интереса будущих педагогов к использованию инновационных педтехнологий от курса к курсу; этот факт необходимо учитывать при разработке теоретических и методических основ инновационно-педагогической деятельности. Далее в ходе исследования был проведен социологический опрос среди студентов педагогических специальностей, включающий следующие блоки вопросов, позволяющие определить их подготовленность к инновационно-педагогической деятельности; знания и умения по инновационной педагогике, полученные будущими учителями в вузе; средства, которыми студенты пользуются для развития своих педагогических знаний; степень эффективности различных методов и форм подготовки будущих учителей при обучении в вузе; степень интереса будущих учителей к инновационно-педагогической работе. Полученные данные позволили выявить уровень подготовки будущих учителей к применению инновационных педагогических технологий (таблица 1).

Таблица 1 – Оценка подготовки будущих учителей к ИПД

Подготовка	Достаточная	Недостаточная	Не подготовлен	Затрудняюсь ответить
теоретическая	8,2	74,3	10,8	6,7

практическая	1,9	51,5	27,4	9,2

Из таблицы видно, что 74,3% будущих учителей оценивают свою подготовку к применению инновационных педтехнологий как недостаточную в теоретическом аспекте и 51,5% - в практическом. Критическая самооценка будущих учителей полностью подтверждается результатами, полученными в ходе выполнения диагностических заданий по выявлению уровня знаний и умений организовывать ИПД. Так, более 64% опрошенных студентов педагогических специальностей не смогли раскрыть содержание понятий: «инновационно-педагогическая деятельность», «педагогическая технология», «педагогическая инновация» и др. В то же время ответы будущих учителей на предложенные вопросы анкеты показывают, что проблемы инновационного обучения не оставляют их равнодушными. В целом, оценивая свою подготовку к применению педтехнологий как недостаточную, будущие учителя считают, что в вузе они получили некоторые знания и умения, которые могут быть им полезны в будущей педагогической деятельности. Дальнейшее изучение этого вопроса показало, что знания и умения, приобретенные будущими учителями в вузе, сформированы не в результате целенаправленной работы по их подготовке, а получены при участии в различных видах учебной деятельности.

В период педагогической практики будущие учителя должны восполнять пробелы и обращаться к разным источникам информации. В ходе нашего исследования изучалась частота обращения будущих учителей к различным источникам информации и их отношение к степени освещения в этих источниках вопросов по ИПД. Будущие учителя отмечали, что данные для ИПД практически отсутствуют в тех источниках, которыми они регулярно пользуются (учебники, учебные и методические пособия, методические рекомендации и указания). Более 80% будущих учителей в период педагогической практики регулярно испытывали затруднения в удовлетворении потребности найти необходимый материал и вынуждены обращаться к СМИ, среди которых в первую очередь научно-популярная литература и Интернет.

Недостаточная подготовка в вузе будущих учителей к ИПД, недостаток учебно-методической литературы по ее организации приводит к тому, что работа по инновационно-педагогической подготовке бессистемна [3]. Опрос преподавателей вузов показал, что 38,3% из них редко включают соответствующий материал в программу своего предмета, а 56,4% не включают никогда. Тем не менее, преподаватели и студенты педагогических специальностей видят конкретные пути совершенствования инновационно-педагогической подготовки в вузе. Так, наиболее перспективными и преподаватели, и будущие учителя считают: включение материала по современным образовательным технологиям в содержание педагогических дисциплин; проведение кафедральных, факультетских, вузовских и межвузовских студенческих конференций (семинаров, круглых столов и пр.) инновационной направленности; организацию практической деятельности по изучению современных педтехнологий и по разработке методических основ их применения. В соответствие с вышеизложенным, были сделаны следующие выводы: будущие учителя в процессе обучения в вузе слабо подготовлены к ИПД; недостаточно освещены вопросы по инновационно-педагогической деятельности в педагогической и методической литературе.

Методика проведения формирующего эксперимента включала подготовку будущих учителей к применению инновационных педтехнологий на основе разработанных уровней сформированности готовности и программы элективного курса для студентов педагогических специальностей «Основы современных педагогических технологий».

В ходе эксперимента изучалась динамика показателей подготовки будущих учителей к применению инновационных педтехнологий. Экспериментальная работа проводилась на базе КГУ им. Ш.Уалиханова. Элективный курс «Основы современных педагогических технологий» преподавался студентам нескольких педспециальностей.

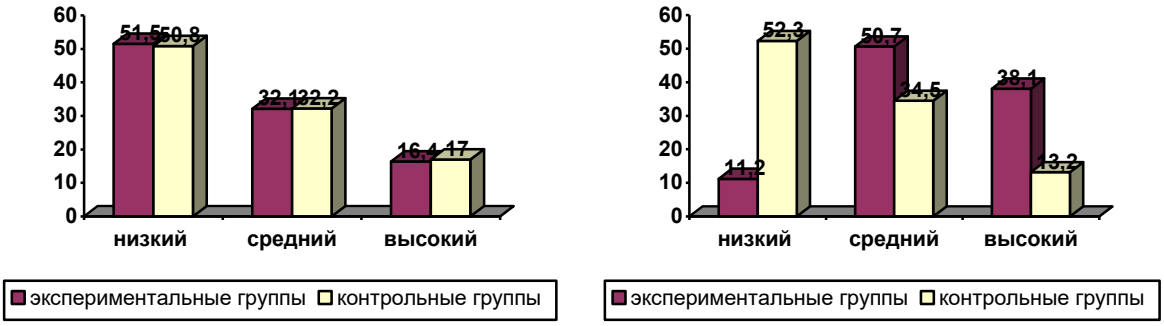

Рисунок 2 – Динамика сформированности компетенций будущих учителей в области инновационной деятельности по *мотивационно-целевому* компоненту (данные констатирующего и формирующего этапа)

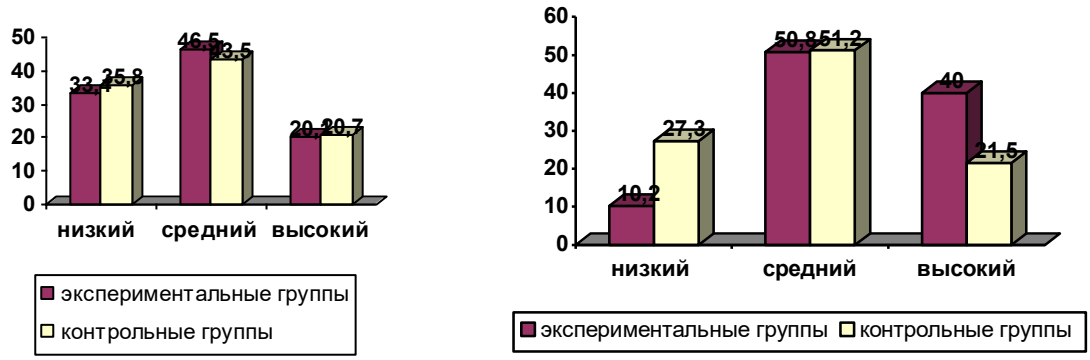

Рисунок 3 – Динамика сформированности компетенций будущих учителей в области инновационной деятельности по *содержательному* компоненту

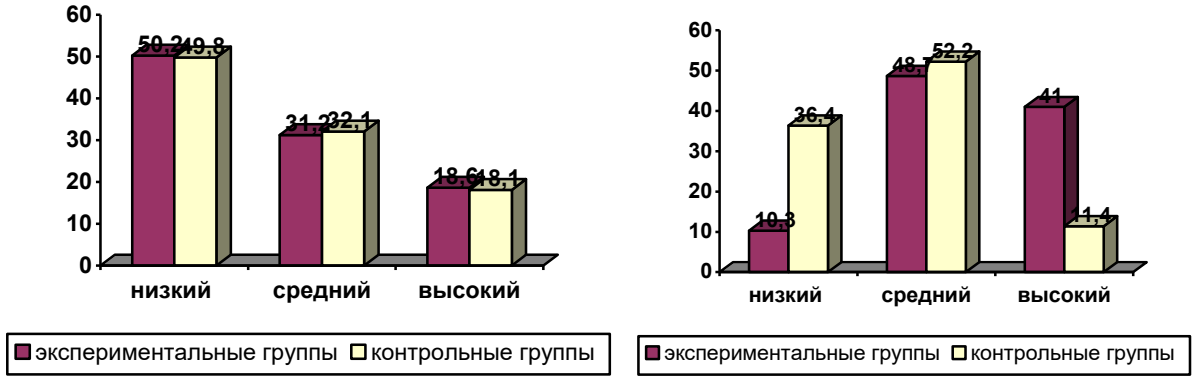

Рисунок 4 – Динамика сформированности компетенций будущих учителей в области инновационной деятельности по *процессуальному* компоненту

Из приведенных диаграмм очевидны более высокие показатели студентов экспериментальных групп. Полученные результаты в экспериментальных группах в сравнении с итогами контрольных групп свидетельствуют об эффективности процесса формирования педагогических компетенций будущих педагогов для работы в условиях инновационной деятельности.

Следующим этапом нашей работы была проверка достоверности результатов исследования при помощи критерия Макнамары [4]. Этот критерий предназначен для сравнения распределений объектов двух совокупностей по состоянию некоторого свойства на основе измерений этого свойства в двух зависимых выборках из рассматриваемых совокупностей. Например, отношение членов группы к некоторым видам деятельности, например к инновационной работе до начала формирующего эксперимента и после его завершения, измерено по шкале наименований, имеющей следующие категории: нравится–не нравится. В этом случае возникает необходимость сравнения ответов одних и тех же респондентов до и после эксперимента, т.к. полученные результаты позволят судить об эффективности эксперимента в отношении изменения мнения о данном виде работы в ту или иную сторону. Этот критерий предназначен для работы с данными, полученными в самой простой из номинальных - дихотомической шкале, допускающей два типа ответов - «да» или «нет» (кодируются цифрами 1 и 0 соответственно).

Цель исследования: выявление отношения будущих педагогов к инновационной работе до и после эксперимента. Этапы работы: подготовка анкет для опроса; подготовка материала для проведения самого эксперимента; раздача анкет, анкеты раздаются в ходе констатирующего эксперимента, в анкетах есть два ответа «да» и два ответа «нет», в начале эксперимента опрашиваемые должны отметить их отношение к инновационной работе. Например: «Нравится ли Вам работать по-новому и применять инновационные технологии в обучении учащихся» - да или нет. Они должны помимо того, что ответить на вопрос, еще написать и запомнить номер, под каким они писали эти ответы. Приведем образец.

Уважаемый (ая) участник эксперимента, №

Просим Вас ответить на вопрос для выявления отношения к инновационной работе. Вопрос: нравится ли Вам работать по-новому и применять инновационные технологии в обучении учащихся? (до: да или нет; после: да или нет).

После формирующего эксперимента - повторная отметка отношения к инновационной работе и обработка данных. Обработка данных: Х- ответы при первом опросе; У- ответы при втором опросе. Данные, полученные в результате двукратного опроса, записываются в четырехпольную таблицу формата 2х2. Поля заполняются числами, данные представлены в таблице 3: А - количество участников, которые до и после эксперимента ответили «да» Х=1; У=1; В - количество участников, которые до эксперимента ответили «да», а после эксперимента «нет» Х=1; У=0; С - количество участников, которые до эксперимента ответили «нет», а после эксперимента «да» Х=0; У=1; D - количество участников, которые до и после эксперимента ответили «нет» Х=0; У=0. В нашем исследовании получились следующие данные (таблицы 2, 3).

Таблица 2 – Ряды ответов участников эксперимента

До	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
После	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Таблица 3 - Обобщенные данные, полученные по критерию Макнамары

		Второй опрос	
		да	нет
Первый опрос	да	А - 10	В - 1
	нет	С - 16	В - 3

Если В+С больше 20, то используем формулу $M_{эмп} = \frac{(B-C)^2}{B+C}$.

Если B+C меньше 20, тогда 1 + 16=17, а 17 < 20, T2= min(b,c).

T2= min(b,c)=1 меньше 3,86, гипотеза подтверждается. Соответственно эффективность эксперимента подтверждается. Исследуя проблему совершенствования готовности будущих педагогов к инновационной деятельности, мы выдвинули гипотезу: если внедрить в образовательный процесс вуза разработанный элективный курс «Основы современных педагогических технологий», то можно ожидать более высокий уровень сформированности готовности будущих педагогов к инновационно-педагогической деятельности.

Для проверки гипотезы мы применили критерий «хи-квадрат», использующийся как расчет согласия эмпирического распределения и предполагаемого теоретического [5], в этом случае проверяется гипотеза Но об отсутствии различий между теоретическим и эмпирическим распределениями. За Но мы принимаем, что на уровень сформированности готовности будущих педагогов к инновационно-педагогической деятельности не влияет внедрение элективного курса. В случае неподтвержденного Но принимаем Н1 (альтернативную гипотезу): если внедрить в учебный процесс специально разработанный элективный курс, можно ожидать более высокий уровень сформированности готовности будущих педагогов к применению инновационных технологий в обучении.

Освоение элективного курса «Основы современных педагогических технологий» осуществлялось экспериментальной группой в условиях формирующего эксперимента.

Таблица 4 (А) – Данные, полученные после эксперимента в экспериментальной группе

№	Ф.И.	Высокий уровень	Средний	Низкий
1.	№1	+	-	-
2.	№2	-	-	-
3.	№3	-	-	-
4.	№4	+	-	-
5.	№5	+	-	-
6.	№6	-	-	-
7.	№7	-	-	+
8.	№8	+	-	-
9.	№9	+	-	-
10.	№10	+	-	+
11.	№11	+	+	-
12.	№12	-	-	-
13.	№13	+	-	-
14.	№14	-	-	-
15.	№15	-	-	-

16.	№16	+	-	-
17.	№17	+	+	-
18.	№18	+	-	+
19.	№19	+	-	-
20.	№20	-	+	-
21.	№21	+	-	-
22.	№22	+	-	-
23.	№ 23	+	-	+
24.	№ 24	+	-	-
25.	№ 25	+	+	-
26.	№ 26	-	-	-
27.	№ 27	+	-	-
28.	№ 28	+	+	-
29.	№ 29	+	-	-
30.	№ 30	-	-	-
Итого:		20	5	5

Таблица 4 (Б) – Данные, полученные после эксперимента в контрольной группе

№	Ф.И.	Высокий уровень	Средний	Низкий
.	№ 31	-	+	+
.	№ 32	-	-	-
.	№ 33	-	-	-
.	№34	+	-	+
.	№35	-	-	-
.	№36	-	-	+
.	№37	+	+	-
.	№38	-	-	-

9.	№39	-	+	-
10.	№40	-	-	+
11.	№41	+	-	-
12.	№42	-	-	-
13.	№43	-	-	+
14.	№44	+	-	+
15.	№45	-	-	-
16.	№46	-	-	+
17.	№47	-	-	-
18.	№48	-	+	-
19.	№49	-	-	+
20.	№50	-	+	-
21.	№51	-	-	+
22.	№52	-	+	-
23.	№53	-	+	-
24.	№54	-	+	+
25.	№55	-	-	+
26.	№56	-	+	+
27.	№57	-	-	+
28.	№58	-	-	+
29.	№59	-	+	-
30.	№60	+	-	+
Итого:		5	10	15

После обрабатываем результаты и заносим в таблицу распределения частот по уровням готовности и получаем таблицу 5.

Таблица 5 - Распределения частот по уровням готовности

Группы	Выборки	Высокий	Средний	Низкий

		уровень	уровень	уровень
Контрольная	n1=30	Q11=5	Q12=10	Q13=15
Экспериментальная	n2 =30	Q12=20	Q22=5	Q23=5

Заносим все полученные эмпирические данные в таблицу 6.

Таблица 6 – Данные по уровням готовности

Группы	Высокий уровень	Средний уровень	Низкий уровень	Итого
Контрольная	5	10	15	30
Экспериментальная	20	5	5	30
Итого	25	15	20	n=60

Теоретически, мы ожидаем, что частоты распределятся равновероятно, т.е. частота распределится пропорционально между контрольной и экспериментальной группами.

Строим таблицу 7 теоретических частот. Для этого умножим сумму по строке на сумму по столбцу.

Таблица 7 – Теоретические частоты готовности

Группы	Высокий уровень	Средний уровень	Низкий уровень	Итого
Контрольная	(25*30)/60=12,5	(15*30)/60=7,5	(20*30)/60=10	30
Экспериментальная	(25*30)/50=12,5	(15*30)/60=7,5	(20*30)/60=10	30
Итого	25	15	20	n=60

Таблица 8 - Итоговая таблица для вычислений уровня готовности

Категория 1	Категория 2	Эмпирическое	Теоретическое	(Э-Т)2/Т
Контрольная группа	Высокий уровень	5	12,5	4,5
	Средний уровень	10	7,5	0,83
	Низкий уровень	15	10	2,5
Экспериментальная группа	Высокий уровень	20	12,5	4,5
	Средний уровень	5	7,5	0,83

	Низкий уровень	5	10	2,5
Итого				15,66

df = (R-1)*(C-1), где R - это строки, C - столбцы, df - степень свободы.
df = (2-1)*(3-1) = 2 находим по таблице, критическое = 5,99, а 5,99<15,66, значит гипотеза Но (на уровень сформированности готовности будущих учителей не влияет специальный элективный курс) отвергается и принимаеся гипотеза H1 (альтернативная гипотеза: если внедрить в учебный процесс специально разработанный элективный курс «Основы современных педагогических технологий», можно ожидать более высокий уровень сформированности готовности будущих учителей к инновационно-педагогической деятельности).

Таким образом, на основе вышеизложенного был сделан вывод о том, что необходима планомерная работа по повышению уровня подготовки будущих учителей к применению инновационных педагогических технологий: разработка и внедрение специальных элективных курсов, способствующих повышению уровня компетентности педагогов в области инноваций. Эффективность внедрения элективного курса «Основы современных педагогических технологий» подтверждена результатами педагогического эксперимента.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Абдикулова З.К., Давлетова В.М., Шырынбекова Б.Ж. Повышение эффективности управления качеством образования направлений модернизации казахстанских вузов // Наука и жизнь Казахстана, 2018, №3(59). – С. 240-244.

2 Альмухамбетов Б.А., Бекболатова К.М. Необходимость профессионального мастерства будущих специалистов в рамках обновленного образования // Педагогика и психология, 2018, №3.– С. 41-46.

3 Калиева Б.С. Все зависит от нашего мастерства // Открытая школа, 2018, №10(181). – С. 6-7.

4 Кенжегалиев К.К. и др. Об использовании критерия Макнамары для проверки статистических гипотез в педагогических исследованиях // Центр НПС, электронный научный журнал. – 2014, № 6.- С. 120-126.

5 Ракишева Г.М.и др. Универсальный метод проверки Но и Н1 гипотез педагогических исследований // Universum: Психология и образование.-2014. -№ 5-6.: URL: http://7universum.com/ru/psy/archive/item

УДК 37.015.3

Кенжеғалиев К.К.,
п.ғ.к., доцент,
«Педагогика, психология және әлеуметтік жұмыс» кафедрасы,
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті,
Көкшетау, Қазақстан

Тағай А.Б.
«Педагогика және психология» мамандығының магистранты,
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті,
Көкшетау, Қазақстан

БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕР

Түйін: Бұл мақалада болашақ психолог мамандарын даярлауда тұлғаның ұстамдықтарының жоғары болуы оның өзіндік санасымен тығыз байланысты, яғни ол болашақ маман ретінде өз кәсіби іс-әрекетін, ондағы түрлі жағдайлар мен мәселелерді шешеуге дайын болуы. Психология саласына деген қызығушылық ерекше, бірақ ол қызығушылық пен қажеттілік психолог маманның өз қызметін тиімді және нәтижелі атқаруы. Осы мәселелерге байланысты қазіргі кезде психолог мамандарды даярлауда олардың жеке ұстамдығы мен оны қалыптастыру маңызды және студенттік кезеңде, оқу және тәжірибе барысында қалыптастыра білуі. Болашақ психологтың өзіндік жеке тұлғалық сапалары, мінез-құлық ерекшеліктері оның қызметінде негізгі орынды атқарады. Психологияда маман даярлау үшін үш жетекші әдістемелік парадигмасы мен психологтың жұмысы ғылымның постклассикалық әдіснамасына негізделген психологиялық-педагогикалық принциптер жүйесін қалыптастырудың әдістемелік мәселелері қарастырылған.

Кілт сөздер: психолог, парадигма, сапа, әдістеме, маман, принцип, тұлға.

Кенжегалиев К.К.,
к.п.н., доцент кафедры,
кафедра «Педагогики, психологии и социальной работы»,
КГУ им. Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау, Казахстан

Тагай А.Б.
магистранка специальности «6М010300 - Педагогика и психология»,
КГУ им. Ш. Уалиханова ,
г. Кокшетау, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕТОДИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация: В данной статьевыявлен что высокий уровень личностных отношений в подготовке будущих психологов тесно связан с их собственным восприятием, то есть как будущий профессионал, готовый решать свою профессиональную деятельность, различные ситуации и проблемы. Психология представляет особый интерес, но это интерес и необходимость для психолога работать эффективно и результативно. Из-за этих проблем психологи в настоящее время находятся в процессе обучения своего персонала и его способности формировать его в процессе обучения, практики и обучения студента. Личные особенности будущего психолога, особенности поведения играют ключевую роль в его деятельности. Три методологические парадигмы и работа психолога по подготовке специалистов по психологии представляют собой методологические проблемы формирования системы психолого-педагогических принципов на основе постклассической методологии науки.

Ключевые слова: психолог, парадигма, качество, методология, специалист, принцип, личность.

Kenzhegaliev K.K.,
candidate of Pedagogical Sciences, associate professor,
«Pedagogy, psychology and social work» department,
KSU after Sh. Ualikhanov,

Kokshetau, Kazakhstan

Tagay A.B.
master`s degree student of «6M010300 - Pedagogy and psychology»,
KSU after Sh. Ualikhanov,
Kokshetau, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL METHODOLOGICAL ISSUES IN PREPARATION OF PSYCHOLOGISTS

Abstract: In this article, the high level of personality attitudes in the training of future psychologists is closely related to their own perception, i.e., as a future professional, to be prepared to deal with their professional activities, different situations and issues. Psychology is in particular interest, but it is an interest and need for a psychologist to perform effectively and efficiently. Due to these problems, psychologists are currently in the process of training their personnel and their ability to shape it in the student's learning, practice and training. Personal peculiarities of the future psychologist, peculiarities of behavior play a key role in his activity. The three methodological paradigms and psychologist's work for the preparation of psychology specialists are the methodological issues of forming the system of psychological and pedagogical principles based on the postclassical methodology of science.

Keywords: psychologist, paradigm, quality, methodology, specialist, principle, person.

Кіріспе: Қазіргі кезде өзекті болып отырған мәселелердің бірі ол психолог маманды даярлау барысында оның ең алдымен өзін-өзі тануы мен таңдаған мамандығына саиҙ өзін-өзі өзектендіруі. Бүгінгі студент – ертеңгі жас маман. «Қазақстан-2050» жаңа стратегиялық бағытын жүзеге асыруда болашақ мамандарға айрықша жауапкершілік жүктеліп отыр. Тұңғыш Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында: «Біздің басты мақсатымыз – 2050 жылға қараиҙ мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру болып отыр» - деген болатын. Айта келе, қолжетімді және сапалы білім беруді дамыту бағытын дәйекті жүргізу басымдықтарын нақтылауды тапсырды. Осы орайда, болашақ мамандардың шығармашылық әлеуетін қалыптастырудың ғылыми-теориялық негіздерін айқындау XXI ғасырдың ортасына қараиҙ әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарында енуімізге септігін тигізері анық [1].

Қазақстан Республикасының «Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын» іске асыру бағытында еліміздің білім беру саласы келелі табыстарға қол жеткізді. Ұлт Көшбасшысының білім беруді жаңа сапаға көтеру, оқытудың тиімді жүйесіне көшу, ғылыми зерттеулерді инновациялық үдерістерге қосу арқылы әлемдік деңгейге көтеру туралы тапсырмаларын басшылыққа ала отырып, мемлекетіміздегі білім жүйесі ұтымды модернизациялауда. Қазақтың ұлттық білімінің теориялық-әдіснамалық негізін, ғылыми-тұжырымдамалық ұстанымдары мен парадигмалық модельдерін, даму үдерісін анықтап, қоғамымыздың басты бағытына қараиҙ бұру – білім жүйесінің бүгінгі және болашақтағы ісі [2]. Осыған ораиҙ, еліміздің білім саласына қатысты ірі мемлекеттік көлемде жасалған қадамдар шығармашылық әлеуеті қалыптасқан құзыреттігі жоғары болашақ психологтың кәсіби мәнді тұлғасын жетілдірудің өзекті екендігін дәлелдейді.

Осы мәселелерге байланысты қазіргі кезде болашақ психологтардыдаярлауда олардың жеке өзіндік жеке тұлғалық сапалары, мінез-құлық ерекшеліктері оның қызметінде негізгі орынды атқарады. Сол себепті психолог мамандарды даярлауда олардың өзін-өзі тану мәселесіне үлкен мән беруі, жаңа нәрсені білуге үйренуге деген талпынысы өте жоғары болуы. Болашақ психолог маман өзін-өзі тану арқылы өзіндік санасы мен өзін-өзі өзектендіруі арта түсуі және рефлексиясының жоғары деңгейде болуы оның кәсіби іс-әрекетіне деген мотивациясын жоғарылата түседі [3].

Негізгі бөлім: Болашақ психолог мамандар, маман ретінде өз кәсіби іс-әрекетінде, ондағы түрлі жағдайлар мен мәселелерді шешеуге дайын болуы. Психология саласына деген қызығушылық ерекше, бірақ ол қызығушылық пен қажеттілік психолог маманның өз қызметін тиімді және нәтижелі атқаруында. Осы орайда қазіргі кезде психолог маманның өз қызметінде түрлі қиындықтарға төтеп бере білуі ең алдымен өзіндік жеке ұстамдылығының қалыптасуына байланысты болып келеді. Себебі әрбір психолог маманның дұрыс бағдар беруі, оның адам санасына әсер ететін психологиялық кеңестері одан көмек сұраушы жеке тұлғаның өміріне, сана-сезіміне үлкен әсерін тигізеді.

Психолог мамандарды даярлауда қызмет сапалардың қажеттілігі ол басқа мамандардан

ерекше, әр кезде ең алдымен өзін-өзі басқара алуы қажет, түрлі жағдайлар мен сұрақтарға дайын болуы оның қызметінде ерекше рөлді атқарады, осы арқылы ол ең алдымен одан көмек сұраушы адамға үлкен сенім арттыра алады.

Психологияда жеке тұлғалық сапалары, мінез-құлық ерекшеліктері туралыбұл мәселені кеңінен қарастырған ғалымдар Абрамова Г.С., Аминов Н.А., Овчарова Р.В., Обозов Н.И. және т.б. психолог маманның кәсіби іс-әрекетімен жеке тұлғалық ерекшеліктерінің мамандығына сай болуын қарастырғандар Сизова И.Г., Юдина Е.В. бұл ғалымдар сәтті және нәтижелі қызмет маманының тұлғалық моделінің тиімділігін құрайды деген болатын [4].

Шетелдік психологтар Фрейд З., Юнг К., Франкл В., Роджерс Ж., Перлз Ф. өз зерттеулерінде психолог маманның эмоционалды ұстамдылығы клиентке деген қатынасы ең маңызды тұлғалық сапаларының бірі екендігі жайлы атап кеткен болатын.

Психолог Кэттел Р. әдістемесін жүргізгеннен кейін практик психологтың жеке тұлғалық ерекшеліктерін көрсеткен:

1. Психолог аналитик – өте ақылды, өз ойын еркін жеткізуші, адамның жан дүниесіне үңіле алушы.
2. Жылдар тілдесе алушы психолог – қарым- қатынасшыл, адамдардың есімін есінде жақсы сақтаушы, белсенді топтарды ұйымдастырушы, адамдарға үлкен үміт артушы.
3. Тәжірибелік сұрақтарды жылдам шешуші, адал, жауапкершілігі өте жоғары, мықты, өжет, өзін-өзі басқара алушы.
4. Эмоционалды ұстамды, стресске төзімді, салмақты, мәселені дұрыс шешуші [5].

Келесі кезеңде Айзенк Г. және Кеттел Р. факторлық талдауды жекелік психологиялық қасиеттерді зерттеуге қолданды. Осы кезден бастап жеке адамның психологиялық қасиеттерін толық өлшеп психологиялық кескінін жасауға, барлық кісілік психикалық көрсеткіштерін бір-бірімен ұштастырып анықтауға жол ашылды. Сонымен қатар интеллектуалдық қасиеттерді зерттеу тестері кеңінен колданыла бастады. 1905-1907 жылдары француз ғалымы Альфред Бине статистикалық жағынан негізделген интеллектуалдық тест жасап шығарды.

Ұсынылған тәсілді өңдеп шығуға Теодор Симон өз үлесін қосып, психодиагностикада бұл әдістеме Бине-Симон шкаласы деп қолданыла бастады [6].

Бұл ғылыми қағидаларды ескере келе болашақ психолог өз мамандығының қаншалықты маңызды екендігін, аз уақыт арасында мүлдем таныс емес адамның жанына үңілетіндігі жайлы, оның жан күйзелісіне терең ой салып кәсіби көмек көрсете алатындығы жайлы білуі қажет.

Психологияда маман даярлау үшін үш жетекші әдістемелік парадигма дамыды - классикалық (табиғи ғылыми), классикалық емес (гуманитарлық) және мәдени-тарихи. Парадигма - бұл белгілі уақыт аралығында ғылыми қауымдастыққа мәселелер мен оларды шешудің жаңа моделін беретін ғылыми жетістіктер (Кун Г).

Жаратылыстану парадигмасы бүкіл әлемде кең таралған. Оның сенімі көптүсіндіруді қажет ететін фактілер, бірақ оларды әртүрлі жолмен түсіндіруге болады. Бұл парадигма мыналармен сипатталады: объективті және объективті білімнің құндылығы және жаңалықтың құндылығы, әлемнің объективті білімінің үнемі өсуі.

Ғылымда гуманитарлық парадигма - табиғатты, қоғамды және адамның өзін адамзат тарихы тұрғысынан білу. Ол қоғамдық өмірдің барлық салаларына «адами өлшемді» әкеледі. Ол жеке, әлеуметтік немесе тарихи оқиғаларды түсіндіруде жалпы принциптерді қолданумен сипатталады.

Мәдени-тарихи парадигма жалпы революцияның ерекше тарихи кезеңінде ғана пайда болуы мүмкін, ол сонымен бірге сананы революциялық ету мүмкін. Объективті қажеттілік психикалық дамудың қозғаушы күштері мәселесін, оның биологиялық түрімен салыстырғанда адамдардағы ерекшеліктерін қайта қарастыру болды, Ресей ғылымының жетістіктері көптеген жылдар бойы психологияның орталық проблемасына айналды.

Мәдени-тарихи парадигма аясында әртүрлі құбылыстарды түсіндіру үшін эксперименталды генетикалық әдіс қолданылады: құбылысты түсіну үшін оны құрастыру қажет. Выготский Л.С. адамның ақыл-ойының жоғары психикалық функциялары әлеуметтік сипатқа ие деп тұжырымдады. Сонымен қатар, жоғары психикалық функциялар дегеніміз: ерікті есте сақтау, ерікті көңіл, логикалық ойлау болып табылады [7].

Психологтың жұмысы ғылымның постклассикалық әдіснамасына негізделген психологиялық-педагогикалық принциптер жүйесін қалыптастырды:

1. Адамның ішкі әлемінің күрделі құбылыстарын, құндылық-семантикалық және рухани-адамгершілік саласын феноменологиялық талдауды жеке зерттеу аясында интеграция арқылы ашылатын психологиядағы, идеографиялық және номотетикалық зерттеу тәсілдеріндегі жаратылыстану және гуманитарлық парадигмалар принципі.
2. Жаңа буынды маман даярлау болашақ психологтардың кәсіби дайындығы үдерісін ғылыми, технологиялық және әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз етудің интегративті тәсілі арқылы жүзеге асырылады, оның негізін инновациялық білім беру және зерттеу парадигмасы құрайды. Бұл адамның психикасын зерттеу, пәнаралық байланыстармен сипатталатын және біртұтас оқу модулі ретінде әрекет ететін оқу пәндерінің кешендерін құру.
3. Респонденттердің ізденіс әрекетін, зияткерлік бастамасын қоса, өзіндік жұмысты ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылатын ғылыми-зерттеу, оқу, тәрбие және практикалық жұмысты синтездеу қағидасы.
4. Оқуға көп пәндік көзқарастың принципі: оқу үдерісі диалогтік, интерактивті сипатта болады, білім беру ортасының әртүрлі субъектілерінің өзара әрекеттесуін қарастырады. Психологтардың практикаға бағытталған қасиеттері мен дағдыларын қалыптастыруды айқындаудың мұндай тәсілі келешегі зор, оған мыналар кіреді:
- психологиялық ғылымның теориялық қағидаларын адамдардың мінез-құлқы мен өздері кездесетін жағдайларды түсіндіру үшін алған теориялық қағидаларды қолдана білу деңгейінде игеру.
5. Білуші субъектінің белсенділігі және шындықтың көптеген интерпретациясын қалыптастыру мәселесі. Оның кейінгі күйлерінің өмір сүруінің бастапқы жағдайларына тәуелсіз екендігі синергетикада немесе диссипативті құрылымдар теориясында қарастырылған (Пригогин және Хакен, 2005; Аршинов, 1997).
6. Шынайылық, синергетикалық көзқарас - өзгермелі, тұрақсыз жағдайларда өмір сүретін өзіндік дамушы жүйелердің жиынтығы. Жүйелер тұтастығымен, құрылымы мен өзін-өзі ұйымдастыру үдерістерінің тұрақтылығымен, сызықтық емес сипатталады. Синергетикалық тәсіл ықтимал даму жолдарының көптігін түсінумен байланысты, мұнда нақты бар мүмкіндіктер әлеуеттің енгізілген нұсқаларының бірі болып табылады (Петренко, 1997).
7. Психикалық шындықты тануға жүйелі түрде қараудың маңызы зор, ол білім беруге қолданылған кезде мәселелер мен тәрбиелік міндеттердің қалыптасуына ықпал етеді, оқу үдерісін адамның тұтас бейнесін ашуға бағыттайды [8].

Болашақ психологтың кәсіби маңызды қасиеттері перспективалық, біздің ойымызша, кәсіби модельдерді Пятинин А.Е. ұсынған. Оның пікірінше, психолог «теоретик-практик немесе практик теоретик». Ұсынылған модель болашақ психологтарды даярлау барысында мақсатқа жету үлгісі бола алады. Осы мақсатқа жетудегі негізгі міндеттердің мазмұны, оның кәсіби ұстанымының екі компоненті: теоретик пен практиканың конвергенциясы мен нақты синтезін жеңілдететін психологтарды даярлаудың осындай формаларын әзірлеу және тиімділігін сынақтан өткізу қажеттілігінде [9].

Айта кету керек, психологтарды даярлауда екі бағыт бар. Олардың бірі кәсіби құзіреттілікті дамыту, яғни кәсіби қызметтің мазмұны, теориясы, әдістері мен құралдары туралы хабардар болуды қамтиды. Екіншісі - жеке тұлғаны қалыптастыру, белгілі бір мамандықты дамытуға деген ішкі (тілек, ынталандыру, бағдарлау) дайындығын қалыптастыру, өзін-өзі жүзеге асыру [10].

Т.А. Казанцеваның айтуынша, психолог үшін тыңдау, есту, адамның ішкі жан дүниесін түсіну, гуманитарлық білім саласындағы кең дүниетаным, айқын және келісімді сөйлеу, ақыл-ойдың өзіндік психикалық бағдары, сезімдердің, ақыл-ой мен мінездің көрінісін байқау сияқты қасиеттер маңызды болып табылады. Адамның мінез-құлқы, ішкі жан дүниесін ақылмен бейнелеу қабілеті, адамға субъективті көзқарас, сонымен қатар басқа адамға жанашырлық сезімі, жауапкершілік, ізгі ниет, шыдамдылық пен ықылас, шығармашылық талант ақыл-ой мен басқа адамдарға бағытталған мінез-құлықты моральдық-құқықтық нормалармен қатаң түрде келісу мүмкіндігі [11].

Болашақ психолог - болашақ маман, кәсіби маман. Кәсіби дайындық білімді, нақты дағдыларды игеруге, нақты мінез-құлық үлгілерін дамытуға негізделген. Психолог мамандығы адам, табиғат, механизмдер, мінез-құлық үдерістері туралы әртүрлі білімді қамтиды. Білікті психолог - адамзаттың діни, рухани, адамгершілік, этикалық, әлеуметтік және саяси тәжірибесін көрсететін өте жоғары жалпы мәдениетке ие тұлға.

Психологтың кәсіби қызметінің маңызды құрамдас бөлігі модельдеу, байланыс құру, маңызды элементтерді бөліп көрсету және осы білімді шығармашылықпен қолдану қабілеті болып табылады [12].

Сонымен, Платонов К.К. психологиялық дайындықты белгілі бір іс-әрекет түрінің қабілеттерін белсендіруді білдіретін психологиялық дайындықты қалыптастыру үдерісі деп түсіндіреді [13].

Дьяченко М.И. психологиялық дайындықтың мазмұны оқушыға саналы және саналы түрде «кен қызметін» бастауға және оны сәтті аяқтауға мүмкіндік беретін осындай қажетті қатынастарды, көзқарастарды, дағдыларды, тұлғалық қасиеттерді қалыптастыру керек деп санайды [14].

Матюшкин А.М. психологиялық дайындық кәсіби маңызды сапаларды қамтамасыз ету ретінде анықтаған: кәсіби мәселелерді шешуге қажетті психологиялық білімді игеру және кәсіпқойдың психикалық қасиеттерін жетілдіру [15]. Шишигина Т.Р. психологиялық дайындық оқушының жеке тұлғасын қалыптастырудың мақсатты үдерісі ретінде әрекет ететінін және бұл оның оқыту мен тәрбиелеу үдерістерімен үйлесетіндігін көрсетеді [16].

Маманның психологиялық дайындығы кәсіби маңызды жеке тұлға ретінде күрделі психологиялық білім болып табылады және тұрақты бірлікке келесі компоненттерді көрестеді:

- қажеттілік-мотивациялық (мамандыққа оң көзқарас, оған деген қызығушылық және басқа тұрақты кәсіби мотивтер);
- гностикалық (кәсіби қызметтің негізін құрайтын білім мен дағдылардың жүйесі, сонымен қатар оның тиімділігіне әсер ететін танымдық іс-әрекеттің белгілі бір қасиеттері);
- эмоционалды-ерікті (өзін-өзі бақылау, еңбек және тәрбиелік міндеттерді орындауға қосылатын әрекеттерді басқару қабілеті, эмоционалды-ерікті тұрақтылық);
- бағалау (кәсіби дайындықты өзін-өзі бағалау және кәсіби мәселелерді шешу үдерісінің оңтайлы әдістермен сәйкестігі)[17].

Болашақ психолог маманын даярлауда кәсіби қызметі адамның психотерапевтік қарым-қатынас техникасы мен технологиясын, сөйлесулерді, сұхбаттарды жүргізу, адамдардың назарын өзіне аудара алу, оларға сену және білу қабілеттерін жақсы білуді қамтиды. Ол үшін психолог адамдарды дұрыс қабылдап, түсінуі керек, өзіне деген сенімін қалыптастырып, адамдарға психологиялық әсер етуде сенімді болуы. Демек, психологтарды дайындауда да олардың тұлғааралық қарым-қатынасқа қатысты білімі мен дағдыларын меңгеруіне ерекше назар аудару қажет.

Сонымен қатар, болашақ психологтардың кәсіби дайындығы тек өзіне деген сенімділікті және өзін-өзі дамытудың мотивациялық негізін қалыптастыруға ғана емес, сонымен қатар оларды өздігінен жұмыс істеуге арналған ішкі құралдармен қаруландыруға да бағытталған - өзін-өзі жетілдірудің жедел негізі [18].

Болашақ маманның психологиялық дайындық мақсаты - жеке тұлғалық маңызды қасиет ретінде қалыптастыру. Бұл мақсатқа жету үшін психологиялық дайындыққа келесі міндеттер қойылуы керек: болашақ маманның жеке кәсіби бағдарлануына ықпал ету (мамандыққа деген оң көзқарас, оған деген бейімділік және қызығушылық, олардың дайындығын жақсарту, материалдық және рухани қажеттіліктерді қанағаттандыру, өз мамандығы саласында жұмыс жасау); іс-әрекетті сәтті жүзеге асыру үшін қажетті психологиялық білім мен дағдылар жүйесін қалыптастыру, танымдық саланың белгілі бір қасиеттерін жақсарту; өзін-өзі реттеу, өзін-өзі басқару, саналы түрде жұмылдыру және олардың мінез-құлқы мен эмоцияларын, жеке басының ерік-жігерін бақылау қабілеттерін дамыту; белсенділікті өзін-өзі бағалау дағдыларын дамыту, олардың жұмысы мен әріптестерінің жұмысын талдау, оның теория талаптарына сәйкестігін анықтау, оны жетілдірудің міндеттері мен бағыттарын анықтау.

Қорытынды: Психолог мамандардыдаярлаудың оқытудың маңызды нәтижесі болашақ мамандардың жеке тұлғасын дамыту, ең алдымен, студенттердің құндылық-семантикалық сферасының шарттарының бірі ретінде қарастыруға болатын тұлғааралық қарым-қатынасты дамыту болып табылады. Болашақ психологтарды даярлаудың қазіргі кезеңінде болашақ психологтардың коммуникативті ерекшеліктеріне және тұлғааралық қарым-қатынасты дамытудың жаңа әдістерін, сценарийлер, рөлдік және іскерлік ойындар сияқты бірнеше жұмыс түрлерін, тұлғааралық қарым-қатынасты дамыту бойынша тренингтерді, диалог жүргізілуі, хабарламалардың мәні, хабарлама, ақпарат беру, кері байланыс және т.б. дамыту қажет. Осыған орай психолог мамандардыдаярлаудыңәдістемелік мәселелерін шешуге мүмкіндік береді деп ойлаймыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Назарбаев Н.А. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. - Астана, 2012.
2. Қазақстан Республикасы Білім беруді дамытудың 2011- 2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2011.
3. Изард К.Э. Психология эмоций: пер. с англ. – СПб.: Питер, 1999. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – СПб.: Питер, 2001.
4. Овчарова Р.В. Практическая психология образования. М., «Академия», 2003.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб., 2008.Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. М, 1995.
6. SimonK., StillaR., SathianK. Metaphorically feeling:Comprehending textural metaphors activates somatosensory cortex. Brain and Language, 120 (3), 2011. – P. 416–421.
7. Битянова М.Р. Психология личностного роста. Практическое пособие по проведению личностного роста психологов, педагогов, социальных работников. - М., 1995. - 127 с.
8. Рожкова А.П. Развитие личностных профессионально-важных качеств студентов-психологов средствами тренинга: Автореф. дис. ... канд. пси-хол. наук. - Казань, 2004. - 22 с.
9. Пятинин А. Э. Психолог - теоретирующий практик и практикующий теоретик // Журнал практического психолога. - 1999. - № 4. - С. 5-12.
10. Кораблина Е. П. Психологическая помощь как профессиональная деятельность практического психолога // Психологические проблемы самореализации личности / Под ред. Е. Ф. Рыбалко, Л. А. Коростылевой. - СПб., 2001. - Вып. 5. - С. 171-181.
11. Аминов Н. А., Аминов Н. А., Молоканов М. В. О компонентах специальных способностей будущих психологов // Психологические исследования. - 1992. - № 5. - С. 104-109.
12. Березин А. Ф. Развитие субъективности студентов-психологов в процессе самостоятельной учебной деятельности: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. - Ставрополь, 2002. - 22 с.
13. Платонов К.К. Проблемы способностей. - М.: Наука, 1972 – 312 с.
14. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы. Минск. Изд-во БГУ 1993.- 323 с.
15. Матюшкин А.М., Понукалин А.А. Проблемные ситуации в психологической подготовке специалиста в ВУЗе // Вопросы психологии.- 1988. - №2. - с. 76-82.
16. Шишигина Т.Р. Психологическая подготовка студентов к будущей профессиональной деятельности в процессе обучения в вузе: Дис.канд. псих, наук,- Тверь, 1993.- 104с.
17. Гонина О.О. Системный подход к психологической подготовке будущих педагогов в вузе // Научный электронный архив.
URL: http://econf.rae.ru/article/7921 [дата обращения: 07.12.2019].
18. Спиркина Е. А. Подготовка психотерапевтов и психологических консультантов [проблема адаптации западного опыта] // Психологический журнал. - 1994. - № 6. - С. 121-127.

REFERENCES:

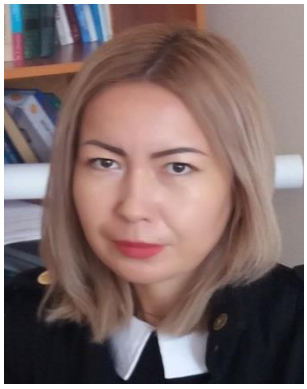
1. Nazarbayev N.A. Address by the President of the Republic of Kazakhstan «Kazakhstan-2050» Strategy is a New Policy of the Existing State. – Astana, 2012.
2. State program for the development of education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020. - Astana, 2011
3. Isard K.E. Psychology of emotions: Per. from English - St. Petersburg: Peter, 1999. Ilyin EP Emotions and feelings. - St. Petersburg: Peter, 2001.
4. Ovcharova R.V. Practical Psychology of Education. M., "Academy", 2003.
5. Rubinstein S.L. Fundamentals of General Psychology. - SPb., 2008. Abramova G.S. Introduction to practical psychology. M, 1995
6. SimonK., StillaR., SathianK. Metaphorically feeling:Comprehending textural metaphors activates somatosensory cortex. Brain and Language, 120 (3), 2011. – P. 416–421.
7. Bityanova M.R. Psychology of personal growth. Practical guide on the personal growth of psychologists, educators, social workers. - M., 1995 .-- 127 p.
8. Rozhkova A.P. The development of personal professionally important qualities of student psychologists through training: Abstract. dis. ... cand. psi-hall. sciences. - Kazan, 2004 .-- 22 p.
9. Pyatinin A. E. Psychologist - theorizing practitioner and practicing theorist // Journal of the Practical Psychologist. - 1999. - No. 4. - S. 5-12.
10. Korablina E.P. Psychological assistance as a professional activity of a practical psychologist // Psychological problems of personal self-realization / Ed. E.F. Rybalko, L.A. Korostyleva. - SPb., 2001. - Vol. 5. - S. 171-181.

11. Aminov N.A., Aminov N.A., Molokanov M.V. On the components of special abilities of future psychologists // Psychological studies. - 1992. - No. 5. - S. 104-109.
12. Berezin A. F. The development of subjectivity of student psychologists in the process of independent educational activity: Author. dis. ... cand. psychol. sciences. - Stavropol, 2002 .-- 22 p.
13. Platonov K.K. Ability problems. - M .: Nauka, 1972 - 312s.
14. Dyachenko M.I., Kandybovich L.A. Psychology of higher education. Minsk. BSU Publishing House 1993.- 323 p.
15. Matyushkin A.M., Ponukalin A.A. Problematic situations in the psychological preparation of a specialist at a university // Psychology Issues. - 1988. - No. 2. - from. 76-82.
16. Shishigina T.R. Psychological preparation of students for future professional activities in the learning process at the university: Dis. psycho, sciences, - Tver, 1993.- 104c.
17. Gonina O.O. A systematic approach to the psychological training of future teachers at the university // Scientific electronic archive. URL: http://econf.rae.ru/article/7921 [accessed: 12/07/2019].
18. Spirkina E. A. Training of psychotherapists and psychological consultants [the problem of adaptation of Western experience] // Psychological journal. - 1994. - No. 6. - S. 121-127.

УДК 378:001:2-756
МРНТИ 14.35, 12,21

Кумыспаев С.С.,
магистр гуманитарных наук,
старший преподаватель кафедры «Общественно-гуманитарных дисциплин»,
ЗКМУ имени Марата Оспанова,
samat_kumyspaev4@mail.ru

Сундетова А.Н.,
магистр истории,
преподаватель кафедры «Общественно-гуманитарных дисциплин»,
ЗКМУ имени Марата Оспанова,
akmaral.a.84@mail.ru

Ергалиев М.Е.
старший преподаватель кафедры «Общественно-гуманитарных дисциплин»,
ЗКМУ имени Марата Оспанова,
mirlan_tore@mail.ru

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И АКТУАЛЬНОСТЬ РЕЛИГИОЗНО- НАУЧНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

АННОТАЦИЯ. Мақалада жаһандану контекстіндегі білім беру саласына ғылыми және діни құндылықтардың әсері қарастырылады. Ғылым, этика және медицинаның қазіргі заманғы мәселелері, дәстүрлі әлемдік дін аспектісінде оларды шешу тәсілдері ашылды. Сонымен қатар, медициналық этиканы қалыптастырудың діни, мәдени, әлеуметтік және жаратылыстану-ғылыми алғышарттары анықталған. Мақала өте маңызды тақырыптарды қамтиды: дін мен медицинаның арақатынасынан бастап діни ағартудың өзекті мәселелеріне дейін. Білім беру жүйесіндегі діннің рөлі мен маңызы егжей-тегжейлі қарастырылды. Діни факторлардың білім беру жүйесінің мазмұны мен дамуына әсері көрсетілген.

Түйін сөздер: жаһандану, Дін, білім, ғылым, жаратылыстану.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматривается влияние научных и религиозных ценностей на сферу образования в контексте глобализации. Раскрыты современные проблемы науки, этики и медицины, способы их решения в аспекте традиционных мировых религии. Также определены религиозные, культурологические, социальные и естественнонаучные предпосылки формирования медицинской этики. Статья охватывает очень важные темы: от соотношения религии и медицины до актуальных проблем религиозного просвещения. Подробно рассмотрены роль и значение религии в системе образования. Указано влияние религиозных факторов на содержание и развитие образовательной системы.

Ключевые слова: глобализация, религия, образование, наука, естествознание.

ANNOTATION. The article considers the influence of scientific and religious values on the sphere of education in the context of globalization. Modern problems of science, ethics and medicine, ways of their solution in the aspect of traditional world religions are revealed. Religious, cultural, social and natural-scientific prerequisites for the formation of medical ethics are also defined. The article covers very important topics: from the relationship between religion and medicine to the actual problems of religious education. The role and significance of religion in the education system are considered in detail. The influence of religious factors on the content and development of the educational system is indicated.

Keywords: globalization, religion, education, science, natural science.

В современном мире отношение религии и науки имеет разнообразный характер: от полной поддержки до огульной критики. Думается обе эти крайности не соответствуют действительности. В итоге одни люди ищут истину в религии, другие - в науке. Одна из проблем в том, что религиозные люди и священники не имеют научного образования и плохо представляют себе современную науку, тогда как многие учёные, со своей стороны, не задумываются над философскими и этическими проблемами в своих областях знаний, о возможном диалоге науки и религии. Вот мнение на этот счёт нобелевского лауреата и прошлогоднего лауреата премии Темплтона Чарльза Таунса: «Думая о противоречиях в религии, люди редко задумываются над тем, что и в самой науке много противоречий. Мы должны честно признаться, что мы просто многого не понимаем. И в религии, и в науке масса загадок и шарад. Я верю, что, всё глубже постигая глубины науки и религии, мы на многое найдём ответы и практическим результатом станет прогресс человека и, быть может, сама человеческая жизнь станет намного счастливее. Мы действительно всё больше осознаём ограниченность наших знаний и в науке, и в религии. В последнее время, например, учёные осознали, что мы просто не знаем, что такое материя, понимая эту проблему, быть может, на пять процентов. Наука и религия и в самом деле становятся более смиренными, что даёт нам возможность более непредвзято подходить к проблемам устройства мира и Вселенной» [1].

Станислав Лем ещё в 1963 году ввёл понятие информационного кризиса, связанного с наукой. Каждое новое открытие приводит к возникновению новых научных проблем, на которые ещё нет ответа. Поэтому количество нерешённых научных проблем растёт экспоненциально, и через некоторое время учёных для их решения будет не хватать. При этом возникает то, что он назвал «разрывом фронта науки»: не все научные проблемы, которые должны быть исследованы, реально исследуются, наука теряет свою целостность и начинает деградировать.

Нам важно понять, что религиозный фактор становится не только элементом этнической самоидентификации каждого казахстанца, но и играет огромную роль в образовательном процессе. Хотя в отдельных государствах религия отделена от государства, и образование является светским, тем не менее, вопрос о необходимости религиоведческого образования в школе и в вузах стоит перед обществом остро.

С точки зрения целесообразности никто не отрицает важность религиозного образования. Особенно в историческом и культурологическом аспекте. Но при этом необходим разумный баланс

и научная объективность. В данном ракурсе Максат Курманалиев отмечает: «Религиоведение — это наука, изучающая традиционные и нетрадиционные верования. Это наука, которая изучает, но не пропагандирует ту или иную веру. В рамках курса будут преподаваться все традиционные религии: ислам, христианство, иудаизм, буддизм. И преподавать основы религии будут только с точки зрения науки, а не религиозной догмы. В этой связи всякие домыслы о «моральности» не имеют основания, ибо сам предмет не ставит перед собой цели воспитать высоконравственного индивида. Учащиеся во время уроков всего лишь будут ознакомлены с историей возникновения, догмами, основными постулатами и особенностями той или иной религии. К тому же этот предмет предназначен не для повышения «религиозной грамотности» — у нас светское образование, а для формирования у учащихся светских религиоведческих знаний, то есть представлений о религии, ее исторических аналогах, конфессиональных и неконфессиональных формах, функциях, возможностях влияния на человека и т.д.» [2, с.5].

Религия - сложный и многогранный феномен. Поэтому очевидно, что во многих странах стоит вопрос повышения уровня религиозной грамотности населения. Религиозную грамотность, истинные духовно-нравственные ценности, которые может дать религия, нужно прививать со школьной скамьи, дабы обезопасить молодые умы от тлетворного влияния экстремизма и ксенофобии.

Безусловно, отсутствие истинных религиозных знаний и невежество в вопросах религии иногда приводят к экстремизму. В данном аспекте очень ценно суждение бывшего главного муфтия Казахстана А. Дербисали: «Рассуждая над этим качеством в контексте воспитания молодежи в исламе, мы видим, что знание нежизнеспособно, если оно противоречит положениям, принципам и правилам религии. И поэтому систему обучения, и теорию воспитания, выдвигаемые на Востоке и Западе, следует рассматривать не как новейшие идеи, выработанные только человеком, а как плоды человеческого опыта и восприятия, которые могут быть как верными, так и ложными. Мы считаем их лишь материалом, который можно использовать и в то же время игнорировать ту его часть, что приводит к извращениям и богохульству. Извращенная часть любой философии или система очищается, облагораживается и насыщается верой в Бога и глубоким созерцанием окружающей нас Вселенной. В этом смысле наука и занятия могут быть превращены в эффективное средство обучения и образования, так же, как на пути к вере и знанию» [3, с.3].

Начало XXI века – очень противоречивое и сложное время. С одной стороны, бурный рост науки техники, информационных технологии, с другой усиление различных природных катаклизмов и конфликтных ситуации на религиозной и этнической почве. Социально-экономическое развития современного общества сопровождается, в том числе и рядом проблем. На последнем круглом столе приуроченному к Всемирному дню сердца было отмечено что причинами смертности наших граждан являются прежде всего болезни кровообращения, далее идут онкологические болезни, следом различные травмы и отравления. Факторами риска так же являются активное употребление табака, алкоголя, повышенный холестерин, недостаточное употребление овощей и фруктов, недостаточные физические нагрузки. Многие серьезные проблемы, которые сегодня затронули общество, относятся, в том числе к области душевного и физического здоровья людей и непосредственно затрагивают духовно-нравственную сферу. Хотелось бы в этом аспекте затронуть роль и значение религии в контексте медицины, здравоохранения, образования и науки. Особенно интересно соотношение религиозных и научных ценностей в медицине.

Возникают вполне закономерные вопросы: Как задействовать нравственный потенциал традиционных религии, способных смягчить многие болезненные процессы нашего общества? На сколько продуктивно влияние религии на развитие современной медицины? Не препятствуют ли религиозные постулаты постоянно расширяющейся медицинской науке?

Как нам кажется, все эти актуальные вопросы ждут своего исследователя и в будущем остро встанут перед современным обществом. Указанные вызовы так же проходят через призму взаимоотношения религии и науки. Так как медицина является системой научных знаний, её отношение с нравственными и этическими постулатами религии приобретает большое значение. Особенно в условиях бурного роста биомедицины, различным мировым религиям, приходится конкретизировать свои позиции по целому ряду биомедицинских вопросов. Как и до каких пределов следует проводить жизнеподдерживающее лечение? При каких условиях его можно приостанавливать? Насколько этично проводить (и если да, то в какой мере) эксперименты на

человеческих эмбрионах? Может ли органы умершего человека использовать для спасения жизни другого человека? Допустима ли эвтаназия и каковы ее правовые основы? Все эти и многие другие актуальные вопросы, рассматриваемые биоэтикой, вызывают острейшие дискуссии и споры, в ходе которых затрагиваются и нравственные вопросы. Обоснование тех или иных подходов к решению подобных вопросов вызывают большой резонанс религиозно-нравственных размышлений современного социума, призванных ориентировать человека в нашем бурно меняющемся мире. И вообще неслучайны совместные усилия религиоведов, философов, биологов и медиков в решении проблем биоэтики.

В каких-то вопросах возникают и противоречия, где религия и медицина жестко противопоставляются. Американский учёный Сэм Харрис отмечает: «Люди, которые по религиозным мотивам препятствуют исследованиям стволовых клеток в медицине, подобны сторонникам теории плоской земли – как с научной, так и с этической точки зрения. И нам следует принимать это во внимание, когда мы обсуждаем подобные проблемы. В этой сфере публичной политики наши уступки религии только во множество раз увеличивают страдания людей на протяжении грядущих десятилетий» [4, с. 259-260]. В отдельных моментах религиозные знания и ценности находятся под жестким контролем государства. Так, например, в Доктрине информационной безопасности России (утверждена указом президента РФ 5 декабря 2016 года) закреплено положение о том, что религиозные организации могут использоваться спецслужбами в различном деструктивном действии в целях подрыва национальной безопастности, государственного суверинитета и даже территориальной целостности. Основным объектом воздействия могут быть молодежь и подрастающее поколение.

Развитие новых медицинских технологий в контексте нравственных истин мировых религий очень актуально и в свете медицинского образования. По нашему мнению, студентам медицинских вузов будут интересны вопросы врачебной клятвы, возможности религиозно-этического осмысления болезни и труда врача, медико-биохимическое обоснование религиозных постов и анализ лечебного голодания, медицинские проявления влияния на организм человека экстрасенсорных методов лечения, проблемы духовной, медицинской и психической безопасности населения. Не менее интересными для обучающихся будут представленные в светской и религиозной мысли подходы к проблемам абортов, генной инженерии, искусственного зачатия, «суррогатного материнства», трансплантологии. Так, например, казахстанский исследователь Шержанов А.Х. отмечает что развитие науки и техники в медицинской области породило современные методы суррогатного материнства, которые включают интеграцию науки и техники с естественным процессом человеческой концепции [5, с. 366].

Если учитывать мировой опыт организации религиозного просвещения, то можно констатировать, что оно занимает всё больше места в системе государственного образования. Так, один из выпусков ежеквартального издания ЮНЕСКО «Перспективы» за 2013 год детально посвящен теме «Образование и религия».

В современном мире многие ученые говорят не о превосходстве науки над религией, а, о её слабости в некоторых вопросах. Автор множества книг на тему взаимоотношения ислама и науки Харун Яхья в работе «Крах теории эволюции» приводит результаты математических расчетов, согласно которым для случайного соединения 270 основных аминокислот в одну живую клетку понадобилось бы время, большее возрасту Земли. И это время случайного возникновения только одной клетки. Современная наука с её мощнейшим техническим оснащением не может собрать даже атом из имеющихся элементарных частиц [6, с. 176-180].

Проблема соотнесения научного и религиозного взглядов на мир сегодня весьма актуальна. На смену секулярному обществу, вытеснившему всё духовное в область субъективного мира индивидуума, приходит общество постсекулярное, но при этом религия все также занимает важную нишу социума. Как отмечают многие эксперты, если в XX веке люди воевали за свободы, равноправие и гражданские права против империй и антидемократических режимов, то в XXI – за религиозные и духовно-нравственные ценности против режимов секулярных. Всё более востребованы религиозные традиции, а богословские понятия и ценности всё ощутимее становятся частью политики. Если прежде религия была периферийным дискурсом и вечной антитезой главенствующей секулярной культуры, то в XXI веке периферийными станут секуляризм и сциентизм (отстаивающий научное знание как наивысшую культурную ценность).

Один из теоретиков идеи секуляризации известный немецкий философ Юрген Хабермас в связи с событиями 11 сентября 2001 года выступил с речью «Вера и знание», где высказал мысль о необходимости содержательного диалога между светским и религиозным сознанием. Так, например, Альберт Эйнштейн, сегодня воспринимающийся как ярчайший выразитель духа науки, говорил: «Я хочу знать, как Бог создавал мир. Меня не интересует здесь тот или иной феномен, спектр того или иного элемента. Я хочу постичь Его мысли, всё остальное – детали» [7, с. 133]. Справедливости ради следует отметить, что Эйнштейн отнюдь не был религиозным человеком в традиционном смысле этого слова. Другой лауреат Нобелевской премии, знаменитый немецкий физик Вернер Гейзенберг писал: «В естествознании речь идёт об истинном и неистинном, в религии – о добре и зле, о ценном и не имеющем ценности. Естествознание есть основа технически целесообразного действия, религия есть основа этики» [8, с. 357-358].

Поскольку в условиях трансформации политической системы, общественного строя и экономического уклада в обществе всегда происходят изменения в системе ценностных предпочтений, то государство и общество не должны упускать рычаги идеологического влияния на гражданскую ментальность. Отсутствие в республике специализированного систематического изучения, мониторинга ментальных процессов на основе современных методов и технологий исследования приводит к возможности манипулирования массовым сознанием, к его политизации псевдорелигиозными организациями и квазирелигиозными лидерами.

Вместе с тем как было уже отмечено, одним из главных приоритетов будет сохранение светскости, которая в то же время вовсе не равнозначна атеизму. В мире накоплен богатый опыт, есть много различных форм светскости, и нам предстоит выработать свою. Это значит определиться, в каких сферах жизни общества участие религии будет наиболее конструктивным, где и как она сможет проявить себя в качестве консолидирующего и созидательного начала и фактора прогресса. Как задействовать нравственный потенциал религии, способный смягчить многие процессы, порожденные внутренними и глобальными социально-экономическими сдвигами. Стратегически важно для нас обеспечить устойчивый баланс интересов государства и религии в лице религиозных объединений. При этом важно выстроить отношения таким образом, чтобы в них не было места религиозному радикализму. Новая модель отношений должна уже априори формировать в сознании и поведении общества иммунитет к деструктивной религиозной идеологии и неприятие экстремистских взглядов, а также направлять энергию верующих в позитивное русло.

Несомненное значение имеет знание религиозных традиций, как части социокультурного опыта народа, прав и свобод граждан применительно к области религиозной жизни. Религиоведческие знания имеют не только познавательное, но и практическое социальное значение, поскольку способствуют межкультурному диалогу, выступают заслоном для развития религиозного фанатизма.

Еще пророк Мухаммед говорил о том, что религии сопутствуют знания. Образованный человек не может жить без веры. Поэтому знание основ религиоведения и права необходимо школьникам и студенческой молодежи. И эта работа должна быть подчинена строгой системе. Кроме того, на наш взгляд, следует активизировать разъяснительную работу в этой сфере, о чем должны позаботиться не только государственные органы, но и общественность. События последних лет, террористические акты в разных странах и попытки распространения идей религиозного экстремизма наглядно свидетельствуют о том, что решением этой проблемы необходимо заняться вплотную. В том числе путем формирования религиозного сознания и просвещения молодежи.

Религиозная грамотность населения является не только важнейшим фактором для межрелигиозного диалога, но и ключом к решению многих серьезных проблем в обществе. Ведь в толерантном обществе нет места противоречиям и конфликтам между людьми разных национальностей и верований. В свою очередь, стабильность межрелигиозных отношений и духовное согласие обеспечат разным государствам устойчивое развитие и успешное продвижение по пути прогресса и экономического процветания.

Как пишет С. Хантингтон: «В этом мире самые обширные, серьезные и опасные конфликты будут вспыхивать не между социальными классами, не между богатыми и бедными, не между какими-то иными экономически конкретными группами, а между народами, принадлежащими к разным культурам. Межплеменные войны и этнические конфликты произойдут в рамках цивилизации, однако насилие, осуществляемое в отношении друг друга государствами и группами,

принадлежащими к разным цивилизациям, чревато своей эскалацией, по мере того как эти государства и группы станут находить поддержку «родственных стран» [9, с. **533**].

Сегодняшняя молодежь – другая по сравнению с прошлыми поколениями. У них уже другие ценности, нравы, интересы, увлечения. Но она, ни в коем случае не должна забывать о вечных общечеловеческих духовно-нравственных ценностях, без которых невозможно формирование полноценной личности. Факторов, влияющих на сознание человека, на становление его личности, очень много, начиная с того, какие у него родители и в какой среде он живет. Человек учится всю жизнь, получая что-то каждый день, но фундамент в формирование его личности закладывается в детстве.

Модернизация образования не может быть описана только как технократическое явление, как способность оперировать знаниями и навыками. Это ценностная культура, призванная дать ответ на духовные вызовы времени. В этом смысле она должна выступать как современная национальная культура, задача формирования которой так же стоит перед нашим обществом. Немаловажную роль здесь играют этнокультурные ценности и религиозная толерантность.

Процесс диалога цивилизаций и культур становится в период глобализации особо сложной проблемой. Особенно важно взаимодействие религиозных и научных ценностей в контексте диалога цивилизаций, этносов, наций, конфессий, государств; философии и науки; науки и религии; диалога традиционных и нетрадиционных религиозных вероучений; межконфессионального и внутриконфессионального диалога.

Религия имеет все большее значение и в жизни подрастающего поколения. И от того, какое мировоззрение сформируется у молодежи, зависит будущее нашей страны. Естественно, процесс духовно-нравственного воспитания нельзя рассматривать отдельно от национальных особенностей. Без истинной религии и веры невозможно сотворить и истинной культуры. История показывает, что государства, недооценивавшие роль религии, какими бы величественными ни казались, существовали недолгий век.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бухараев Р. Наука и религия совместимы. http://www.lgz.ru/archives/html_arch/lg272006/Polosy/14_2.htm
2. Курмангилиев Т. Обратный эффект. //Журнал Эксперт. – 2014.-№16-17. – С.5.
3. Дербисали А. Молодежь – наше будущее//Общественно-политическая газета «Литер». – 2012. – 29 мая. – С.3.
4. Харрис, С. Конец веры. Религия, террор и будущее разума/С. Харрис. –М.: Конец веры, 2011. – С. 259-260.
5. Шержанов А.Х. История зарождения суррогатного материнства в Казахстане. // Журнал «Наука и жизнь Казахстана». 2018.-№3. – С.366.
6. Рахматуллина, Р.Ю. Ислам и наука: проблема взаимоотношения: сб. материалов V Международной научно-практической конференции «Идеалы и ценности ислама в образовательном пространстве XXI века». -Уфа, 2012. – С. 176-180.
7. Гилмор М. Цит. по: Так во что же верил Эйнштейн//Эйнштейн о религии. М.: Альпина нон-фикшн, 2010. С. 133.
8. Гейзенберг В. Часть и целое//Гейзенберг В. Избранные философские работы: Шаги за горизонт. Часть и целое (Беседы вокруг атомной физики)/Пер. А. В. Ахутина, В. В. Бибихина. СПб.: Наука, 2006. С. 357-358.
9. Huntington. S. Collision of civilizations and conversion of the orld (global) order//New post-industrial wave in the West. Anthology under ed. V. V. Inozemtsev. M.: Academia, 1999. P.533.

ӘОЖ 37.034
МРНТИ 23.10.46

Молдабек Қ.,
п.ғ.д., профессор,
Silkway халықаралық университеті

Пәзіл Ә.
п.ғ.к., доцент,
Аймақтық әлеуметтік–инновациялық университеті

СТУДЕНТТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа. Кәсіптік білім беруді жаңғырту шеңберінде білім беруді дамыту педагогтың кәсібилігін, оның кәсіби құзыреттілік деңгейін, өсу перспективасын, кәсіби бағдар мүмкіндіктерін бағалау проблемасын неғұрлым өзекті етеді.

Құзыреттілік тәсіл білім беруді жаңарту негіздерінің бірі ретінде мектепке дейінгі, жалпы және кәсіптік білім берудің жаңа заманауи сапасына қол жеткізуді қамтамасыз етуге бағытталған. Кәсіби құзыреттілік мәселесі көптеген отандық педагогтар мен психологтардың жұмыстарында жетекші болды. Олардың арасында М. Н. Скаткин, И. Я. Лернер, Ф.Оразбаева, С.Рахметова, А.Жұмабаева, А.Жапбаров, Қ.Молдабек т.б.

Бүгінгі таңда құзыреттілік тәсіл идеясы мен негізгі құзыреттер тізімі жаңа мемлекеттік стандарттарда көрініс табады. Кең кәсіби, педагогикалық және мәдени мәтіндерде қызметті табысты ұйымдастыруға мүмкіндік беретін жүйелі - ұйымдастырылған интеллектуалдық, коммуникативтік, өзін-өзі ұйымдастырған бастаулардың талаптары басымдыққа ие.

Қазіргі қоғамның білім беру кеңістігі, динамизм және құрылымдық-мазмұндық аспектілердің жаңартылуымен сипатталып, педагогтың коммуникативтік құзыреттілігіне жоғары талаптар қояды. Алайда, практикада өз мамандығы бойынша білім көлемін мазмұнды деңгейде меңгерген болашақ мамандар үнемі коммуникативтік құзыреттіліктің жеткіліксіздігіне байланысты педагогикалық күш-жігерді және өз қызметінің нәтижелерін барынша жетілдіруге қол жеткізе бермейді. Сондықтан көпбейінді болашақ маманның коммуникативтік мәдениетін арттыруды ұйымдастыру қажет.

Кілт сөздері:студенттер, коммуникативтік, құзыреттілік, қалыптастыру , педагогикалық, іс-әрекеттер.

Молдабек К.,
д.п.н., профессор,
Международный университет Silkway

Пәзіл Ә.
к.п.н., доцент,
Региональный социально-инновационный университет

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация. Развитие образования в рамках модернизации профессионального образования сделает наиболее актуальной проблему оценки профессионализма педагога, уровня его профессиональной компетентности, перспективы роста, возможностей профессиональной ориентации.

Компетентностный подход как одна из основ обновления образования направлен на обеспечение достижения нового современного качества дошкольного, общего и профессионального образования. Проблема профессиональной компетентности была ведущей в работе многих отечественных педагогов и психологов. Среди них М. М. П. Скаткин, И. Здравствуйте! Вернер, Ф.Оразбаева, С. Рахметова, А.С. Жумабаева, Т. Жапбаров б.

На сегодняшний день идея компетентностного подхода и перечень ключевых компетенций отражаются в новых государственных стандартах. Приоритетны требования системно-организованных интеллектуальных, коммуникативных, самоорганизационных начинаний, позволяющих успешно организовать деятельность в широких профессиональных, педагогических и культурных текстах.

Образовательное пространство современного общества характеризуется обновлением динамизма и структурно-содержательных аспектов, предъявляет высокие требования к коммуникативной компетентности педагога. Однако, на практике будущие специалисты, владеющие объемом знаний по своей специальности на содержательном уровне, не всегда достигают максимального совершенствования педагогических усилий и результатов своей деятельности в связи с недостаточной коммуникативной компетенцией. Поэтому необходимо организовать повышение коммуникативной культуры полиязычного будущего специалиста.

Ключевые слова: студенты, коммуникативные, компетентностные, формирующие, педагогические, деятельностные.

Moldabek K.,
doctor of Pedagogical Sciences, professor,
Silkway International University

Pazil A.
Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor,
Regional socio-innovative University

SOME QUESTIONS OF FORMATION OF STUDENTS ' COMMUNICATIVE COMPETENCE

Abstract. The development of education in the framework of modernization of vocational education will make the most urgent problem of assessing the professionalism of the teacher, the level of his professional competence, growth prospects, opportunities for professional orientation.

Competence-based approach as one of the bases of updating education is aimed at achieving a new modern quality of pre-school, General and vocational education. The problem of professional competence was leading in the work of many domestic teachers and psychologists. Among them M. M. P. Skatkin, I. Hello! Werner, F. orazbayeva, S. Rakhmetova, A. S. Zhumabayev, T. Jabbarov b.

Today the idea of competence approach and the list of key competences are reflected in the new state standards. The requirements of system-organized intellectual, communicative, self-organizing initiatives, allowing to organize successfully activities in wide professional, pedagogical and cultural texts, are prioritized.

The educational space of modern society is characterized by the renewal of dynamism and structural and content aspects, makes high demands on the communicative competence of the teacher. However, in practice, future specialists who possess the volume of knowledge in their specialty at the substantive level, do not always achieve maximum improvement of pedagogical efforts and results of their activities due to lack of communicative competence. Therefore, it is necessary to improve the communicative culture of a multilingual future specialist.

Keywords: students, communicative, competence, forming, pedagogical, activity.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауларында көтерілген «Мәңгілік ел – Мәңгілік тіл» идеясы, оны жүзеге асырудың бағыттары белгіленген «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласындағы: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала -алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды»-деген пікірлері тілді жаңаша оқытуды жетілдірудің негізіне алынып отыр [1, б. 1-2].

Коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруды неғұрлым тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін педагогтің жұмыс әдістерінің жүйесін ғылыми негіздеу және әзірлеу – бүгінгі таңның өзекті мәселелерінің бірі.Орта буын мамандарын дайындау жағдайында коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру.

- "құзыреттілік" ұғымын және оның құрылымын қарастыру;

-әлеуметтік-педагогикалық қызметтің негізі ретінде коммуникативтік құзыреттілік ерекшелігін анықтау;

- коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру әдістері мен формаларының тиімділігін анықтау;

- коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруды тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін педагог жұмысының әдістері жүйесін әзірлеу және сынақтан өткізу.

Педагогикалық теория мен практикадағы мәселенің жағдайын ескере отырып, біз зерттеу гипотезасын анықтадық: студенттердің коммуникативтік құзыреттілік деңгейін арттыру процесі, оның мәні мен құрамдас құрамы нақты анықталады; коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруды неғұрлым қарқынды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін педагог жұмысының тиімді әдістерінің жүйесі ғылыми негізделген және әзірленеді.

Орта кәсіптік білім беру жүйесіндегі өзгерістер мұғалімнің дәстүрлі позициясында ғана емес, сонымен қатар "адам - қоғам - адам" кеңірек жүйесінде кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруға дайын жаңа үлгідегі мұғалімдерді қалыптастыруға бағытталған, сондықтан оның маңызды кәсіби құзыреттілігінің бірі коммуникативтік болып табылады. Мұғалімнің коммуникативтік құзыреттілігі қарым-қатынас процесінде туындайтын педагогикалық міндеттерді шешуге ықпал ететін болашақ педагогтердің тұлғалық қасиеттерін (тілектестік, әдептілік, объективтілік, төзімділік, ұйымшылдық, бастамашылық және т.б.) дамыту нәтижесі, мақсатты процесс ретінде қарастырылады.

Зерттеу әдістері:

Мұғалім тыңдауды, түсінуді, түсіндіруді, дәлелдеуді, сұрауды, жауап беруді, сендіруді, қайта тапсыруды, әңгімелесуде сенім атмосферасын, әңгімелесуде іскерлік көңіл-күйді құруды, тәрбиеленушіге жеке психологиялық көзқарасты табуды, қақтығысты шешуді, шиеленісті болдырмауды білуі тиіс. Осындай іс-әрекеттің негізінде қарым-қатынастың коммуникативтік техникасы жатыр, оны меңгеруі мұғалімнің кәсіби жарамдылығының маңызды белгісі болып табылады.

Студенттермен коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру бойынша жұмысты әр түрлі, тиімді жұмыс түрлері мен әдістерінің көмегімен жүзеге асыруға болады.

Пікірталас – нақты мәселе бойынша көзқараспен алмасу. Пікірталастың көмегімен студенттер жаңа білім алып, өз пікірлерімен нығайып, оны қорғауға үйренеді. Оқу пікірталасының басты функциясы-танымдық процесті ынталандыру.

Әңгімелесу-бұл әдістің жетекші функциясы-итермелеуші, бірақ ол басқа да функцияларды сәтті орындайды. Педагог тәжірибесінде әңгімелесу әдісі жаңа білімді меңгерудің кешенді міндеттерін шешу, материалды бекіту, шығармашылық қабілеттерін дамыту, жалпы оқу іскерліктерін қалыптастыру үшін қолданылады, бұл студенттерге түрлі ұстанымдардан мәселені түсінуге мүмкіндік береді.

Дәріс-диалог. Мұнда мазмұн студенттер дәріс барысында жауап беруі тиіс сұрақтар нұсқасы арқылы беріледі. Диалогтық әдіс әлеуметтік педагог пен аудиторияның диалогы арқылы шындықты (дұрыс жауап беру, проблемалық жағдайды шешу) ұжымдық іздеуден тұрады. Бұл әдіс проблемалық әдіспен ортақ сипатқа ие, алайда, диалог пәні даулы жағдай немесе проблемалық мәселе болуы міндетті емес. Педагог тәрбиеленушілерге бір немесе бірнеше проблемалық жағдайларға қатысты сұрақ қоя алады, нормативтерді және сол сияқты білуді анықтай алады. Мұнда дұрыс жауап бірден табылуы мүмкін, бірнеше адамның пікірін анықтау қажет.

Миға шабуыл -педагогтармен де, балалармен де жүргізу ұсынылады. "Миға шабуыл" жүргізу кезінде сынауға тыйым салынады және кез келген идея, тіпті әзіл немесе айқын күлкілі емес. Айтылған барлық идеялар кейіннен сарапшылар тобының қарауы үшін жазылады. "Идеялар генераторлары" шешімі бекітілгеннен кейін әлсіз жерлерді анықтау және оларды түзету мақсатында оның қарсыластары мен жақтастарына бөлінеді.

Коммуникативтік тренинг – бұл әлеуметтік құзыреттілікті дамытуға бағытталған әлеуметтік-психологиялық тренингтің келесі түрі. Коммуникативтік тренинг келесі базалық іскерлікті дамытуға бағытталған: оған бастамашы бола отырып, байланысқа түсу; серіктеске оның көзқарасын, ұсыныстарын, пікірлерін түсінуге ынталандыру; әріптеске не айтқандарын тыңдау, тыңдау және түсіну; әріптеске сөйлеуге қабілетсіз екенін қабылдау және түсіну; әңгімелесуде, келіссөздерде, пікірталастарда және т. б. эмоционалдық шиеленісті теңестіру.

Семинар-конференциялар. Семинар-бұл дайындық кезеңінде оқушылардың оқу әдебиетімен және басқа да дидактикалық құралдармен сұрақтар, мәселелер мен міндеттер нұсқасымен дербес жұмысы басым болатын, ал семинар барысында студенттердің белсенді талқылануы, пікірталастары мен баяндамалары өтіп, онда олар педагогтің басшылығымен жалпылама жасалады.

Зерттеу нәтижелері:

Еркін шығармашылық атмосферада қарқынды сөйлеу тәжірибесін қамтамасыз ету үшін жағдайларды жүзеге асыру рөлдік ойындарды пайдалануға ықпал етеді. Рөлдік қарым-қатынас студенттердің шығармашылық ойлау, танымдық және коммуникативтік іс-әрекетінің дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру және белсендіру арқылы білімді жетілдіру үшін көптеген мүмкіндіктерге ие.

Іскерлік ойындар-бұл шынайылықты модельдейтін арнайы жасалған жағдайлар, олардың ішінде студенттерге шығу ұсынылады. Олар өндірістік-кәсіптік сипаттағы жасанды қайта жасалған жағдайлар бойынша сөйлеу қатынасын ұйымдастыруды көздейді. Олардың мақсаты-студенттердің кәсіби қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру, бірлескен ұжымдық іс-әрекет негізінде шығармашылық дербестік пен бастаманы дамыту, студенттердің өзінің кәсіби қызметіне қызығушылығын ынталандыру және өзін-өзі жетілдіруге ұмтылу.

Талқылау:

Әлеуметтік педагог қызметінде ақпараттық технологияларды пайдалану кәсіби құзыреттілікті жетілдіру үшін жаңа мүмкіндіктер ашады, олардың негізгілері: оқу-әдістемелік ақпаратқа қолжетімділікті кеңейту; студенттердің коммуникативтік дағдыларын, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру, іздену қабілеті болып табылады.

Әлеуметтік-педагогикалық қызметте ақпараттық технологияларды пайдаланудың мүмкін нұсқаларын көрсетеміз:

- ақпараттық технологияларды, компьютерлік бағдарламаларды пайдалана отырып, дайын мультимедиялық сабақтарды қолдану;
- диагностикалық процедураларды өткізу;
-интернет арқылы бірқатар нормативтік-құқықтық құжаттарды, оқу-әдістемелік материалдарды іздеу;
- мультимедиялық презентациялар жасау;
-студенттердің өз web-беттерін әзірлеуі және оларды желіде орналастыру-интернетті пайдаланудың тағы бір түрі;
- интернет желісінің ресурстарын пайдалана отырып студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру: реферат-шолу жазу; тақырып және т. б. бойынша сайтқа пікір жазу.

Әлемдік және отандық педагогикалық практика ғылымында анықталған және коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруға бағытталған әдістер арасындағы жетекші орын бүгін жобалар әдісіне жатады. Жоба әр студент оны орындау барысында алынған материалдандырылған өнімде ғана емес, сонымен қатар қарым-қатынастың күрделі жүйесін, мінез-құлық аспектілерін, жобалық қызметтің өзін құрумен сүйемелденетін оны жүзеге асыру процесінде де шынайы мүдделілігін көрсетеді. тұтас және бір мезгілде басқа адаммен (оқытушымен, студентпен) көп қырлы өзара іс-қимыл арқылы. Жоба қызметіндегі өзара іс-қимыл әрқашан коммуникативтік біліктерді жетілдіруді көздейтін белсенді процесс болып табылады.

Қорытынды.

Осылайша, педагог мамандығы коммуникативтік дәрежеге жатады, өйткені бұл практикалық қызмет қарым-қатынасты білдіреді және оның табысы тұлғааралық коммуникацияда, тұлғааралық өзара әрекеттестікте, тұлғааралық қабылдауда мамандардың коммуникативтік құзыреттілігіне байланысты. Сонымен қатар, әлеуметтік байланыстарды қарқындату, қарым-қатынас өрісін кеңейту психологиялық жүктемені арттырады және қарым-қатынас процесінде шиеленіседі. Коммуникативтік құзыреттіліктің жоғары деңгейі әлеуметтік қызметкерді осы жүктемелерден қорғайды және қарқынды тұлғааралық қарым-қатынасқа ықпал етеді. Педагогтің студенттермен бірлескен іс-әрекетінің әртүрлі формалары мен әдістерін пайдалану студенттердің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту процесін оңтайландыруға мүмкіндік береді

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру// Егемен Қазақстан. –2017, сәуір 12.
2. Давыдов В.П. Методология и методика психолого-педагогического исследования: Учеб. пособие для студ. Вузов, - М.: Логос, 2006.
3. Москальская О.И. Грамматика текста. – М.. Высшая школа, 1981. – 183 стр.
4. Петровская Л.А. Компетентность в общении: Социально-психологический тренинг. — М.: Изд-во МГУ, 1989.

5. **УДК 372**

Нуридинова Г.А.,
кандидат педагогических наук, доцент,
Южно-Казахстанский государственный университет имени М.Ауезова,
г.Шымкент

Жорабекова А.Н.,
доктор PhD,
Международный университет Silkway,
г.Шымкент

Торыбаева Ж.З.
доктор педагогических наук, профессор,
Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави,
г.Туркестан

ОРГАНИЗАЦИЯ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В РАКУРСЕ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Данная статья посвящена проблеме организации внеурочной деятельности учащихся в системе общеобязательного среднего образования. В статье раскрыты основные направления в рамках реализации данной задачи, а также выявлен потенциал внеурочной работы в ракурсе задачи развития коммуникативной компетентности учащихся. Авторы раскрывают содержание и методику организации внеурочной деятельности по развитию коммуникативной компетентности учащихся.

Ключевые слова: школьник, компетентность, коммуникативность, организация, внеурочная работа, деятельность.

Нуридинова Г.А.,
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент м.а.,
М.Әуезов атындағы Оңтүстік-Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент қ.

Жорабекова А.Н.,
PhD докторы,
Silkway халықаралық университеті,
Шымкент қ.

Торыбаева Ж.З.
педагогика ғылымдарының докторы, педагогикалық ғылымдар кафедрасының профессоры,
Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қаласы

КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМЫТУ АЯСЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ САБАҚТАН ТЫС ІС-ӘРЕКЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Бұл мақала жалпыға міндетті орта білім беру жүйесінде оқушылардың сабақтан тыс қызметін ұйымдастыру мәселесіне арналған. Мақалада осы міндетті іске асыру шеңберіндегі негізгі бағыттар сипатталады, сондай-ақ оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту міндеттері шеңберіндегі сабақтан тыс жұмыстың әлеуеті анықталды. Авторлар оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту бойынша сабақтан тыс қызметті ұйымдастырудың мазмұны мен әдістемесін қарастырады.

Кілт сөздер: оқушы, құзыреттілік, коммуникативтік, ұйымдастыру, сабақтан тыс жұмыс, іс-әрекет.

Nuridinova G.A.,
candidate of Pedagogical sciences, associate professor,
M.Auezov South Kazakhstan State University,
Shymkent

Zhorabekova A.N.,
doctor PhD,
Silkway International university,
Shymkent

Torybayeva Z.Zh.
doctor of pedagogical sciences, professor,
Khoja Ahmet Yasawi International Kazakh-Turkish University,
Turkestan

ORGANIZATION OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES OF PUPILS FROM THE PERSPECTIVE OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE

This article is devoted to the issue of organizing extracurricular activities of pupils in the system of compulsory secondary education. The article reveals the main directions in the framework of the implementation of this task, and also identifies the potential of extracurricular activities from the perspective of the task of developing students' communicative competence. The authors disclose the content and methods of organizing extracurricular activities to develop students' communicative competence.
Keywords: schoolchild, competence, communication, organization, extracurricular activities.

Введение

Формирование и развитие коммуникативной компетентности учащихся - чрезвычайно актуальная проблема, поскольку исследуемое качество не только влияет на эффективность обучения личности учащегося, но и в целом на весь процесс социализации и развития человека.

Отметим, что сущность формирования коммуникативного компетентностного подхода и компетентности в педагогическом процессе рассматривается в работах казахстанских ученых, таких как Б. А. Жетписбаева, К.Л.Кабдолова, Ш.М. Майгельдиева, Л.К. Карабаева, Г.О. Рахимбекова, М.М. Акешова, Г.О. Оразбекова, А.Н.Жорабекова и другие.

При этом, ученые подчеркивают, что коммуникативная компетентность - это «своего рода человеческий потенциал, который включает в себя не только владение грамматикой и лексикой родного или иностранного языка, но и четкое представление об условиях общественного дискурса, которые могут и должны использовать определенные слова и грамматические структуры "[1].

Основным компонентом коммуникативной компетенции являются навыки, в частности, навыки общения. Навыки формируются в деятельности, и навыки коммуникации формируются и улучшаются в процессе коммуникации.

Процесс овладения навыками общения, лежащий в основе коммуникативной компетентности, - это многократное выполнение действий, направленных на автоматизацию различных видов речевой деятельности [2;3].

Цель нашей экспериментальной работы заключалось в выявлении эффективности различных форм внеучебной работы по повышению коммуникативной компетентности со школьниками, ориентированных на развитие их личностных компетенций.

Основная часть

Отметим, что в процессе организации и проведения опытно-педагогического исследования в ракурсе проблемы мы исходили из целей организации внеурочной работы со школьниками и особенностей решаемых задач в ходе учебно-воспитательной работы в аспекте развития коммуникативной компетентности школьников.

Проведенный анализ, убеждает нас что методы, инструменты и формы, используемые во внеучебной работе, должны быть не менее разнообразными, чем на уроках. Выбор и сочетание средств, форм и методов зависит от цели конкретного внеклассного занятия или от характера другой формы внеучебной работы.

В ходе опытно-педагогической работы нами были определены критерии и показатели формирования коммуникативной компетентности учеников школьного возраста (осведомленность о правилах общения и способах их реализации, принятие правил коммуникаций определены, соблюдение правил связи).

Показателями критерия «осведомленность о правилах общения и способах их реализации» являются знания о правилах вербального и невербального общения, знания о способах применения правил общения в процессе взаимодействия с другими людьми, адекватное понимание различных ситуаций общения.

Показатели критерия «принятие правил общения»: ценностное отношение к правилам общения, ориентация на диалогическое взаимодействие с другими людьми на основе взаимопонимания и эмпатии.

Показатели критерия «соблюдение правил общения»: умение соблюдать вербальные и невербальные правила общения в различных ситуациях межличностного взаимодействия, устанавливать конструктивные коммуникативные контакты с другими людьми.

Однако основным критерием интенсивности и успеха коммуникативной подготовки личности является способность понимать, устанавливать и решать коммуникативные задачи другого характера, то есть способность правильно и оптимально использовать свою вербальную деятельность при общении с другими людьми, средствами массовой информации и с самими собой.

Активизация коммуникативной деятельности школьников предполагает процесс их мотивации к энергичной коммуникации с целью преодоления пассивной и стереотипной коммуникативной деятельности, рецессии и стагнации умственной работы. Основной целью активизации коммуникации является формирование коммуникативной деятельности школьников, в которой идет поиск нестандартных способов решения коммуникационных задач, гибкости и мобильности методов действий [4].

Развитие навыков общения у личности происходит главным образом в школьном возрасте. Школьник должен иметь возможность координировать свои действия, решения и амбиции с задачей группы, достижениями других людей и их мнениями. Это уже не просто образовательная задача, но и коммуникативная. Поэтому ключевое значение, связанное с развитием коммуникативной компетенции, уже находится на относительно ранних стадиях обучения.

Поэтому учителям необходимо держать в центре своего внимания как их ученики реагируют на действия людей, уметь выявлять мысли и чувства, которые сопровождают общение школьников с другими людьми, трудности, с которыми они сталкиваются вступая в контакт с другими людьми, то есть на поведенческие компоненты (внешняя) и их психологическую (внутренняя) связь. Поведенческая составляющая состоит из словесного (словесного) выражения и выразительного поведения (тон голоса, скорость речи, выражение лица, выражение лица, жесты). Психологические компоненты - это мысли, чувства, ожидания и отношения, которые сопровождают акты общения.

При работе в кружках учителя могут использовать парную, групповую или индивидуальную форму работы. В процессе взаимодействия ученик раскрывает себя, что позволяет ему видеть его личные качества, как они формируются и развиваются. Работа в парах необходима, чтобы помочь в формировании способности слушать других, понимать речь, учитывать мнения партнеров, уважать их мнения, защищать свою точку зрения. Дети учатся вести переговоры, развивать речь и обогащать словарный запас.

В рамках новых образовательных стандартов посредством внеклассных занятий школа может создать среду, в которой дети через игры, дискуссии и упражнения познают и выявляют закономерности и характеристики взаимоотношений в мире общения и поведения, а также как важное развитие качества и потенциала.

Эффективность этой деятельности часто зависит от качества обмена информацией, которая, в свою очередь, обеспечивается благодаря наличию предметного опыта необходимых и достаточных коммуникативных отношений. Чем раньше этот опыт освоен, тем богаче арсенал средств коммуникации, тем успешнее будет взаимодействие. Следовательно, самореализация и самореализация личности в обществе напрямую зависят от уровня образования их коммуникативной культуры.

В ходе нашей опытно-экспериментальной работы была апробирована программа факультативных занятий «Особенности общения и навыки коммуникаций». Цель факультатива – развитие у школьников навыков общения, ознакомление учащихся с коммуникативно-

поведенческим стандартом, знакомство с мировой и национальной культурой, ее нормами и ценностями, особенностями коммуникации и общения.

Содержание программы разработанного нами факультатива предусматривал проведение практических занятий, ролевое проигрывание ситуаций общения по различной тематике. При этом формирование коммуникативных навыков учащихся школы посредством внеурочной деятельности предусматривает: развивать личные качества ребенка в тесной взаимосвязи с воспитательными задачами развития гражданской идентичности, ценностного отношения к своему родному языку и культуре, развития толерантности; навыкам коллективного взаимодействия в классе и внеклассной работе, в ходе которых личность ребенка обогащается новым социальным опытом.

Поэтому организация внеучебной деятельности учащихся в процессе факультативных занятий предполагала разнообразные формы работы над текстами разных жанров: резюме, реклама, эссе, аннотация к тексту и мини-проекты на основе применения казахского, русского и английского языков.

Заключение

В заключении отметим, что эффективность применения методики развития коммуникативной компетенции была обусловлена использованием таких форм и методов внеурочной работы, как:

- игры (для изучения ситуаций, создания команд, сюжета в ролях, социальных, деловых, интеллектуальных игр);
- коллективные творческие дела; школьные мероприятия (конкурсы, дебаты, научные конференции, КВН, театральные постановки);
- индивидуальная работа (беседы, тесты, коллоквиум, рефераты и доклады);
- работа с родителями (повышение психолого-педагогических знаний родителей, участие родителей в внеурочной работе и учебном процессе, индивидуальное консультирование, беседа).

В целом, результаты внедрения методики организации внеурочной деятельности школьников на основе факультатива способствует развитию коммукативной компетентности личности, ее адаптированности в поликультурном обществе, ее толерантности, гражданственности, открытости для культуры своего народа и других народов мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Жетписбаева Б. А. Полиязычное образование: теория и методология. – Алматы: Білім, 2011. –343 с.

2 Торыбаева Ж.З., Тойбекова Б.А., Нуридинова Г.А Оқушының полилингвалды тұлғасын қалыптастырудағы коммуникативтік құзыреттіліктің мәні мен құрылымы // БҚМУ Хабаршысы.-2016.-№2.-Б.10-18.

3 Toibekova B., Torybayeva, Z., Abdullina G., Abilkhairova Z., Zhorabekova A., Morozova V. Designing of Polylingual Personality Formation in a Modern Comprehensive School // American Journal of Applied Sciences 2016, 13 (11): 1119.1128 DOI: 10.3844/ajassp.2016.1119.1128.

4 Тойбекова Б.А.,Торыбаева Ж.З., Нуридинова Г.А. The experience of organizing pupils' communicative activity through extracurricular works // Қарағанды университетінің Хабаршысы.-2018.-№1.-Б.104-110.

УДК 538.9:378

Сариева А.К.,
п.ғ.к., аға оқытушы,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
aigsk66(@gmail.com

Абыканова Б.Т.,
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
bakitgul(@list.ru

Амангосова А.Г.,
химия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

Садирбекова Д.К.
аға оқытушы, PhD доктор,
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
diko82-@mail.ru

ЖАЛПЫ ФИЗИКА КУРСЫНДА ЗАТТЫҢ КОНДЕНСИРЛЕНГЕН КҮЙІН ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Мақалада инженерлік-педагогикалық мамандықтардың студенттеріне физиканы оқытуда инновациялық тәсіл қолдану перспективалары қарастырылады. Жоғары білім берудің қалыпты емес түрлерін жаңарту және жаңа идеялар мен оқыту әдістерін іздестіру заманауи білім берудің өзекті мәселесі болып табылады.

Осы мәселенің өзектілігі физикадан емтихан тапсыруға студенттерді дайындаудың әдістемелік жүйесін ғылыми тұрғыдан негіздеу және дамыту қажеттілігіне байланысты.

Бұл физиканы оқытудың заманауи әдістерін қолдануды талап етеді, өйткені ол техникалық мамандарды даярлаудағы негізгі пәндердің бірі болып табылады. Физикадағы ерекше іргелі білім студенттерді кәсіби даярлауды қамтамасыз ету үшін қажет.

Осылайша, физика саласындағы іргелі және қолданбалы (практикалық) білімін зерттеу мәселесі бар.

Негізгі білімдер кәсіби түрде жасалуы керек. Техникалық университеттерде жүргізілген талдау физиканы зерттеуге арналған сағаттардың саны тұрақты түрде төмендегенін көрсетті.

Физика бағдарламасы студенттердің кәсіби бағдарын көрсетпейді. Инженерлік білім беру процесінің принциптерін іздестіруде маңызды рөл физикалық білімнің қолданылатын жағын ойнауы тиіс.

Түйінді сөздер: инновация, физика, инженерлік және педагогикалық, тәжірибелік дағдылар, студенттердің өзіндік жұмысын бақылау, гипермәтін, бағалау.

Аннотация. В статье рассматриваются перспективы применения инновационного подхода в обучении физики студентам инженерно-педагогических специальностей. Модернизация ненормальных форм высшего образования и поиск новых идей и методов обучения являются актуальной проблемой современного образования.

Актуальность данной проблемы обусловлена необходимостью научного обоснования и развития методической системы подготовки студентов к сдаче экзаменов по физике.

Это требует применения современных методов обучения физике, так как он является одним из основных дисциплин подготовки технических специалистов. Особые фундаментальные знания в физике необходимы для обеспечения профессиональной подготовки студентов.

Таким образом, существует проблема изучения фундаментальных и прикладных (практических) знаний в области физики.

Основные знания должны быть сделаны профессионально. Анализ, проведенный в технических университетах, показал, что количество часов для исследования физики постоянно уменьшилось.

Программа физики не отражает профессиональную ориентацию студентов. Важная роль в поиске принципов процесса инженерного образования должна сыграть применимую сторону физического образования.

Ключевые слова: инновации, физика, инженерные и педагогические, практические навыки, контроль самостоятельной работы студентов, гипертекст, оценка.

Annotation. The article discusses the prospects of applying an innovative approach in teaching physics to students of engineering and pedagogical specialties. Modernization of non-standard forms in higher education and finding new ideas and teaching methods is a topical issue of modern education.

The relevance of this problem is due to the need for scientific justification and development of the methodological system of preparing students for exams in physics.

This requires the use of modern teaching methods in physics as it is one of the major subjects in the training of technical staff. Special fundamental knowledge in physics is necessary to ensure the professional training of students.

Thus, there is a problem of studying fundamental and applied (practical) knowledge in the field of physics.

Basic knowledge should be professionally developed. The analysis at technical universities showed that the number of hours devoted to studying physics has declined steadily.

The program of students in teaching physics does not reflect their professional orientation. An important role in finding the principles of the engineering education process should be the use of physical knowledge.

Keywords: innovation, physics, engineering and pedagogy, practical skills, student self-study, hypertext, assessment.

Білікті инженер кадрларды даярлау проблемасы білім беру жүйесіндегі инновациялар негізінде елдің кадрлық әлеуетін барынша арттыруды талап ететін Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму кезеңінен туындап отыр. Нарықтық қатынастарды мемлекеттік реттеу әдістері мен механизмдерінің түбегейлі өзгерістері жоғары білікті және бәсекеге қабілетті мамандарға деген қажеттілікті анықтап [1], кәсіби білім берудің жоғары сапасын және заманауи технологияларды қамтамасыз ететін оқу-танымдық қызметті ұйымдастырудың инновациялық-зерттеу әдістерін жетілдіру қажеттілігін талап етеді.

Осыған байланысты техникалық ЖОО-да оқу үдерісін физикалық білімнің іргелілігі және кәсіби бағыттылығы элементтерін қамти отырып ұйымдастыру қажеттілігі туындайды. Зерттеу құзыреттерін қалыптастыру кезінде қолданбалы зерттеулерге тиісті көңіл бөлу қажет. Инженерлік қызметтің негізі техникалық ЖОО-да арнайы жалпы мәдени және кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру негізінде қаланады.

Физика электротехника, электромеханика, материалтану, материалдар кедергісі, теориялық механика және т.б. кәсіби бағытталған пәндердің теориялық негізі болып табылады.Физика инженерлік білім берудің базалық құрамдас бөлігі ғана емес, сонымен қатар болашақ инженердің ғылыми ойлауын қалыптастыратын дүниетанымдық пән болып табылады.

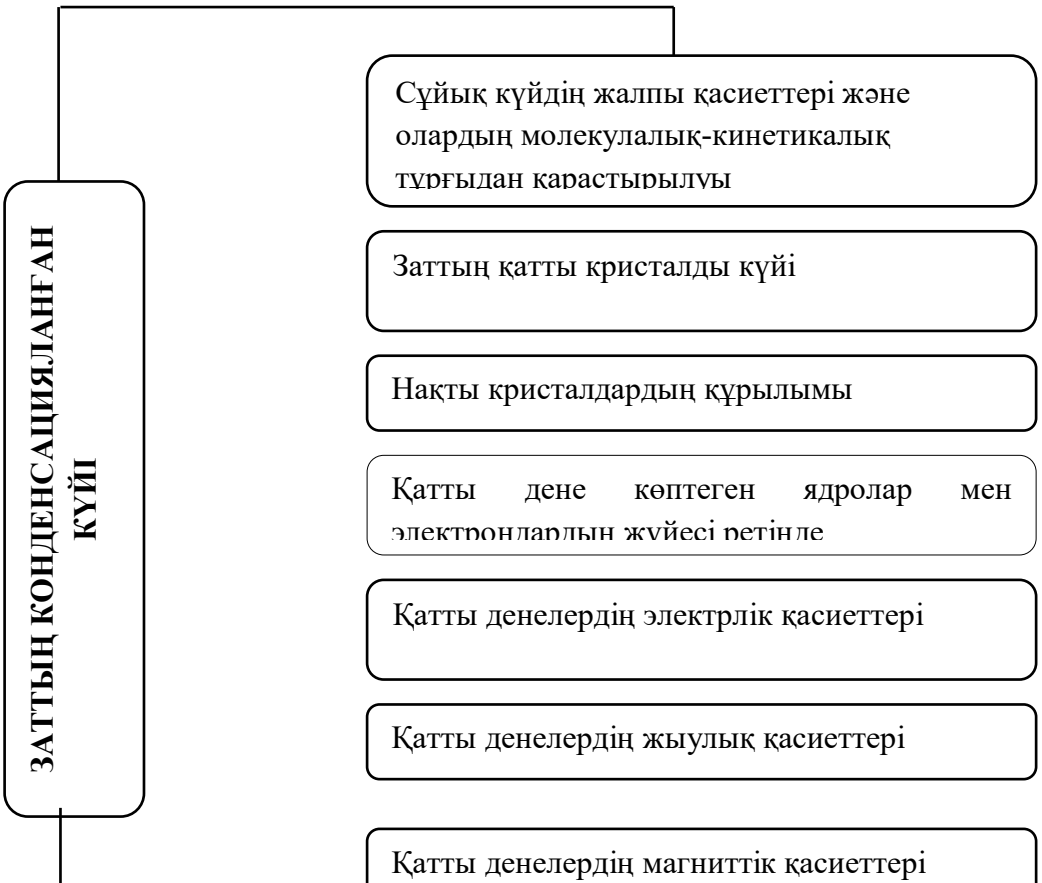
Техникалық университеттерде физиканы оқытудың маңызды факторлардың бірі болып саналатын физикалық теориялардың мазмұны мен құрылымын жан-жақты талдау физиканы оқытуға бөлінген сағаттар саны үздіксіз қысқаратынын, физика бойынша бағдарлама толығымен білім алушының кәсіби бағытына сәйкес келмейтінін көрсетті [2]. Инженерлік мамандықтар үшін білім беру үдерісін ұйымдастыру принциптерін іздеуде физикалық білім берудің қолданбалығы назардан тыс қалып жататыны да анық.

Осылайша, физика курсын инженерлік білім берудің негізі ретінде оқыту, әрі оның кәсіби қызметтегі рөлін түсіну, сонымен қатар физика саласындағы іргелі және қолданбалы (практикалық) білім арасындағы айырмашылықтар жалпы физика курсын оқытудың жаңа парадигмаларын туындатуда. Бұл мәселенің өзектілігі техникалық ЖОО-ның жалпы физика курсының әдістемелік жүйесін әзірлеу және ғылыми-теориялық негіздеу қажеттілігімен анықталады. Сондықтан, ЖОО-ның дәстүрлі түрлерін жетілдіру және оқытудың жаңа идеялары мен әдістерін іздеу заманауи білім берудің өзекті мәселесі.

Физиканы оқытудың әдістемелік жүйесі (ОӘЖ) құрылымының құрамдас бөліктері: оқыту мақсаты, физикалық білім беру мазмұны, оқытуды ұйымдастырудың әдістері, құралдары мен формалары болып табылады. *Физиканы оқыту мазмұнына* (білім беру мазмұнының) іргелі классикалық және қазіргі заманғы физикалық теориялар және олардың дедуктивтік салдарлары, білімнің іс-әрекеттік табиғатын есепке ала отырып, табиғатты ғылыми тану әдістері және оқу-танымдық іс-әрекет әдістері жатады. Инженерлік мамандықтар үшін қазіргі заманғы физикалық білім берудің өзара байланысы, әсіресе, ғылымды қажетсінетін технологиялар саласында физика курстарының мазмұнын жаңартуды талап етеді. Физиканың жалпы курсының негізгі бөлімдеріне жататын іргелі және базистік модельдік түсініктердің кең шеңберін қолдануға байланысты физикалық білімді интеграциялау тұрғысынан физиканың конденсацияланған жағдайға ие мүмкіндіктерініңжіберілмейтіндігі де маңызды болып табылады.

Техникалық университетте оқу процесінің ерекшелігі оқылатын пәндердің практикалық бағытталуынан тұрады және жалпы физика курсының құрылымы мен мазмұны ғылыми білім беру, әлеуметтік-мәдени пайымдаушылық қағидаттарымен реттеледі.Талдаулар көрсеткендей[3] жалпы физика курсы бойынша жиі қолданылатын оқу құралдарын, жаңа ғылыми нәтижелерді оқу курстарына енгізу процесі бірнеше кезеңде: жекелеген мысалдар, теория элементтері, жекелеген қосымша тараулар арқылы жүзеге асырылады.Жаңа ғылыми концепцияларды көшіру мен органикалық кіріктіру және олардың физика курсының базалық элементтері ретінде қалыптасуы үшін мүмкіндіктер мен объективті жағдайлар ғылыми ұсыныстардың жаңа нәтижелерінің рөлі мен орнын, олардың негізінде физикалық процестер мен құбылыстардың елеулі шеңберін қанағаттанарлық деңгейде ұғынуына қарай құрылады.Ғылыми парадигмалардың өзгеру кезеңінде, физиканың орны, рөлі, мәні, мақсаттары мен міндеттері туралы түсінік жалпы физика курсының құрылымы мен мазмұнын негіздеу кезінде ғылыми білім беру принципі шешуші мәнге ие болады және оның даму сипатын анықтайды [4].

Материалтану, наноматериалдар және нанотехнологиялар және т.б. бағыт бойынша білім алатын техникалық мамандықтың түлегіне жалпы физика курсының «Заттың конденсацияланған күйі» бөлімі аса маңызды болып келеді. Біршама уақыт кванттық механика жалпы физика курсында негізінен ой-өрісті кеңейту үшін зерттелетін таза теориялық бөлім болды. Бірақ қатты денелердің беттеріне байланысты ғылыми зерттеулердің пайда болуымен, затпен, наноматериалдармен және нанотехнологиялармен сәулеленудің өзара әрекеттесуі бойынша есептерді шешумен, заттың конденсацияланған жай-күйінің элементтерін толық зерттеу қажеттілігі пайда болды.Жалпы физика курсында «Заттың конденсацияланған күйі» бөлімін оқу барысында«Материалтану және жаңа материалдар технологиясы», «Техникалық физика», «Материалдарды қысыммен өңдеу технологиясы», «Наноматериалдар және нанотехнологиялар» (қолдану саласы бойынша) мамандықтары бойынша магистратурада және докторантурада оқу кезінде міндетті түрде параллель оқылатын көптеген пәндерді қосу қажеттілігі туындайды.Жалпы физика курсында бакалавриат деңгейінде «Заттың конденсацияланған күйі» бөлімін өту кезінде оқу сағаттарының аз мөлшерінен босатуға және оларды магистратура мен докторантураның жоғарыда аталған мамандықтарының оқу жоспарларына енгізілген курстарды тереңдетіп оқуға жіберуге мүмкіндік беріледі.Жалпы физика курсында заттың конденсацияланған күйіндегі оқу материалдарын оқыту моделінің құрылымын қарастырайық, оның көмегімен студенттерде заттың конденсацияланған күйіндегі қазіргі заманғы физиканың процестері мен әдістері туралы және осы процестерді қазіргі заманғы технологияларда қолдану туралы жалпы түсініктерді қалыптастыруға болады (1-сурет).

Сурет 1. Заттың конденсацияланған күйі бойынша оқу материалдарының жалпы физика курсында оқытылу моделі

Бұл модельдің құрылымы келесі тақырыптардың атауынан тұрады.

1. Сұйық күйдің жалпы қасиеттері және олардың молекулалық-кинетикалық тұрғыдан қарастырылуы. Сұйық күйдің ерекше қасиеттері. Газ тәрізді, сұйық және қатты күйдің үздіксіздігі. Сұйықтықтың тесілу моделі туралы түсінік. Жақын орналасу тәртібі. Тұтқырлықтың, жылу өткізгіштіктің физикалық табиғаты. Сұйықтықтың термодинамикалық қасиеттері. Беттік керілу.Сұйықтық шекарасындағы құбылыстар – қатты дене. Капиллярлы құбылыстар.

2. Заттың қатты кристалды күйі. Аморфты және кристалды денелер. Қатты денедегі химиялық байланыс түрлері. Алыс орналасу тәртібі және анизотропия. Кристалды торлар және кристалды құрылым түрлері.

3. Нақты кристалдардың құрылымы. Ақаулардың түрлері және олардың динамикасы. Қатты денелердің қасиеттеріне ақаулардың әсері

*4. Қатты дененің көптеген ядролар мен электрондардың жүйесі ретінде қарастырылуы.*Бір электрлік жақындау. Валентті электрондар спектрінің аймақтық сипаты.

5. Қатты денелердің электрлік қасиеттері. Өткізгіштер, жартылай өткізгіштер, диэлектриктер. Қатты денелердің электрлік қасиеттері. Электр өткізгіштіктің классикалық теориясының принципиалды дәрменсіздігі. Ток тасығыштың тиімді массасы. Релаксация уақытының жақындауында электр өткізгіштігінің кинетикалық теңдеуі Өткізгіштер мен металдардың электр өткізгіштігі.

6. Қатты денелердің жылулық қасиеттері. Қатты денелердің жылу сыйымдылығы. Қатты денелердің жылулық кеңеюі. Заттың кристалды күйі туралы міндеттерді кванттық-механикалық орналастыру.

7. Қатты денелердің магниттік қасиеттері. Диа -, бу -, ферромагнетизм. Атомдардың магниттік қасиеттері. Диа және парамагнетизмнің физикалық табиғаты. Ферромагнетизм. Ферромагнетизм әсерінен алмасу әсерінің рөлі. Антиферромагнетизм. Ферримагнетизм. Ферриты.

Мұндай тәсілдің қажеттілігі тұтастай алғанда төмендегілерді меңгеруді қамтамасыз етеді:
- макро және микродеңгейде конденсирленген заттардың қасиеттерін анықтау;
- қасиетке әсер ететін сыртқы және ішкі (заттың өзіне тән) факторлар туралы түсінік;
- физикалық процестер қасиеттерін қалыптастыруға жауаптылығы туралы түсінік;
- конденсирленген заттың әртүрлі күйдегі қасиеттері туралы түсінік;
- зат құрылымы ерекшеліктерінің қасиеттеріне әсері туралы түсінік.

Осылайша, физика курсының құрамында заттың конденсацияланған күйі туралы көптеген негізгі ұғымдардымеңгерген жалпы бакалаврлық дайындық шеңберінде студент қазіргі заманғы - материалтану, микроэлектроника, нанотехнологиялар және т.б. физикалық үрдістер туралы түсінікке ие болады. Мұндай тәсіл қарастырылатын процестердің мәнін тереңірек және толық ашуға, олардың физика курсындағы орнын, мақсаттылығын және қолданбалығын неғұрлым дәл анықтауға мүмкіндік береді. Осылай конденсирленген зат күйінің ішкі құрылымның біртұтастығы нақтыланып, физикалық заңдар арасындағы байланыс айқындалады да, конденсирленген зат күйін оқыту аясы кеңейеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ханин Д.С. Задачи физических методов структурного анализа конденсированных веществ в общем курсе физики. - Материалы Международной научной конференции "Герценовские чтения". В Сборнике научных статей "Современные проблемы обучения физике в школе и вузе".
2. Шишелова Т.И., Коновалов Н.П., Павлова Т.О. Прикладные исследования в области физики. Роль физики в инженерном образовании //Фундаментальные исследования. – 2015.-№ 2-17.стр.
3. Трофимова С.Ю. Курс общей физики: методологические основания. //Высшее образование в России. 2002., №1. С. 88-91.
4.Sklyarova E.A., Erofeeva G.V.,Chernov I.P. Natural science educationata technicaluniversity // International Technology, Education and Development Conference: Proceedings, Valencia, March 5–7, 2012. – Barcelona: IATED, 2012. –P. 2457–2463.

УДК 37.026

Тусупбекова М.Ж.,
кандидат педагогических наук, ассоц.профессор,
доцент кафедры иностранных языков,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева

Загатова С.Б.
кандидат филологических наук, проф. кафедры иностранных языков,
Евразийский гуманитарный институт

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАГЛЯДНОСТИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ

Аңдатпа. Бұл мақалада шет тілін оқытудағы дидактикалық принциптер қарастырылады. Шет тілін оқытуда визуализацияның тиімді түрлерінің бірі - шартты түрде графикалық визуализация (белгілер, белгілер, диаграммалар, белгілер, диаграммалар, кестелер және т.б.). Мақалада оқыту тәжірибесінен практикалық мысалдар келтірілген және сөйлеу дағдыларын қалыптастыру үшін көрінудің тиімділігі анықталған.

Тірек сөздер: принциптер, визуализация, шеберлік, сөйлеу, қарым-қатынас.

Аннотация. В данной статье рассматриваются дидактические принципы в обучении иностранному языку. Одним из эффективных видов наглядности в обучении иностранному языку является условно-графическая наглядность (знаки, условные обозначения, схемы, символы, графики, таблицы и т.д.). В статье представлены практические примеры из опыта преподавания и определена эффективность наглядности для формирования навыка говорения.

Ключевые слова: принципы, наглядность, навык, говорение, коммуникация.

Annotation. This article discusses the didactic principles in teaching a foreign language. One of the effective types of visualization in teaching a foreign language is conditionally graphic visualization (signs, symbols, diagrams, symbols, charts, tables, etc.). The article presents practical examples from teaching experience and determines the effectiveness of visibility for the formation of speaking skills.

Keywords: principles, visualization, skill, speaking, communication.

Принципы обучения являются теоретической основой образовательной деятельности, которые включают в себя нормативные требования к организации учебного процесса. Я.А. Коменский в своей работе указывает на необходимость руководствоваться всеми принципами в обучении, как принцип сознательности и активности, принцип наглядности, принцип постепенности и систематичности знаний, принцип упражнений и прочного усвоения знаний и навыками [1]. В дидактике, вышеуказанные принципы тесно взаимосвязаны друг с другом. *Принцип сознательности и активности* подразумевает сознательное обучение, развитие творческой способности и использование знаний на практике; *принцип наглядности* предполагает использование реальных предметов в обучении (модель, копию, изображение, картину и т.д.); *принцип постепенности и систематичности знаний* означает систематизированное знание с логической и методической последовательностью (планирование занятий, правильное распределение материала и времени, повторение изученного и введение нового, определение всех этапов занятий и т.д.); *принцип упражнений и прочного усвоения знаний и навыками* служит закрепляющим звеном в обучении, как инструмент повторения изученного на основе практических заданий.

Таким образом, все вышеуказанные принципы требуют применения различных видов наглядности (*внешняя, внутренняя, статистическая, динамическая, синтетическая, предметная, изобразительная, условно-графическая и т.д.*). Обучение иностранному языку требует постоянного совершенствования новых видов и классификаций наглядности, соответствующих уровню развития науки и техники. Принцип наглядности широко применяется в обучении иностранному языку на всех этапах процесса обучения, как при объяснении нового материала, закреплений знаний, формировании навыков и развитии умений [2].

В словаре методических терминов «наглядность» означает специальный показ языкового материала с целью облегчения его усвоения и применения полученных знаний на практике [3].

Научные обоснования применения наглядности в обучении представлены в трудах Л.Н. Толстого, Я.А. Коменского, И.Г. Песталоцци, К.Д. Ушинского, В.П. Вахтерова, В.О. Шаталова, А. Дистерверга, Ж.А. Руссо. Например, Песталоцци считал, что без применения наглядности невозможно добиться правильных представлений об окружающем мире [4]. По мнению Ушинского, наглядность помогает строить обучение на конкретных образах, а не на отвлеченных представлениях [5]. В.П. Вахтеров считал, что принцип наглядности должен быть в основе каждого учебного предмета [6]. Ученые определяют значимость, эффективность и возможность использования наглядности в обучении различных дисциплин. Эффективность заключается в правильном соотношении наглядности с приемами и средствами для закрепления языковых явлений.

Одним из эффективных видов наглядности в обучении иностранному языку является условно-графическая наглядность, которая формируется с помощью условных знаков (обозначения, схемы, символы, графики, таблицы, карты, картограммы и т.д.). Следует отметить, что условно-графическая наглядность часто встречается в заданиях при сдаче международных экзаменов, как TOEFL, IELTS, KET, PET, CAE и т.д., где необходимо ознакомиться с диаграммой или данными (графическими, таблицей или схемой) и представить информацию своими словами. Этот вид заданий дает возможность научиться систематизировать, сравнивать, описывать предмет или событие или объяснить принцип и процесс действия.

В обучении иностранному языку, основную роль играет текст как базовый материал. Текст является образцом монологического и диалогического высказывания в процессе обучения иностранному языку, так как они выполняют функцию развития коммуникативных навыков и умений. Текст содержит весь речевой материал, который отражает устную и письменную форму коммуникации. Единица языка считается коммуникативной только лишь в речевом материале, так как усвоение языка зависит от качества речевого материала.

Любой методический прием состоит из своеобразной модели, которая включает все действия работы. Л.М. Фридман считает, что использование определенной модели в педагогике является учебным действием и средством, с помощью которого достигаются цели обучения [7]. Модель текста состоит из опорных слов, словосочетаний, предложений, которая позволяет развернуть информацию [8]. По-мнению С.А. Вишняковой, модель текста помогает понять смысловые связи и содержание текста. Методика построения модели текста включает в себя определение темы текста; выделение коммуникативной задачи; выбор микротем; нахождение в микротемах новой информации; графическое представление структурно-смысловых связей модели [9].

Рисунок 1 - Модель текста

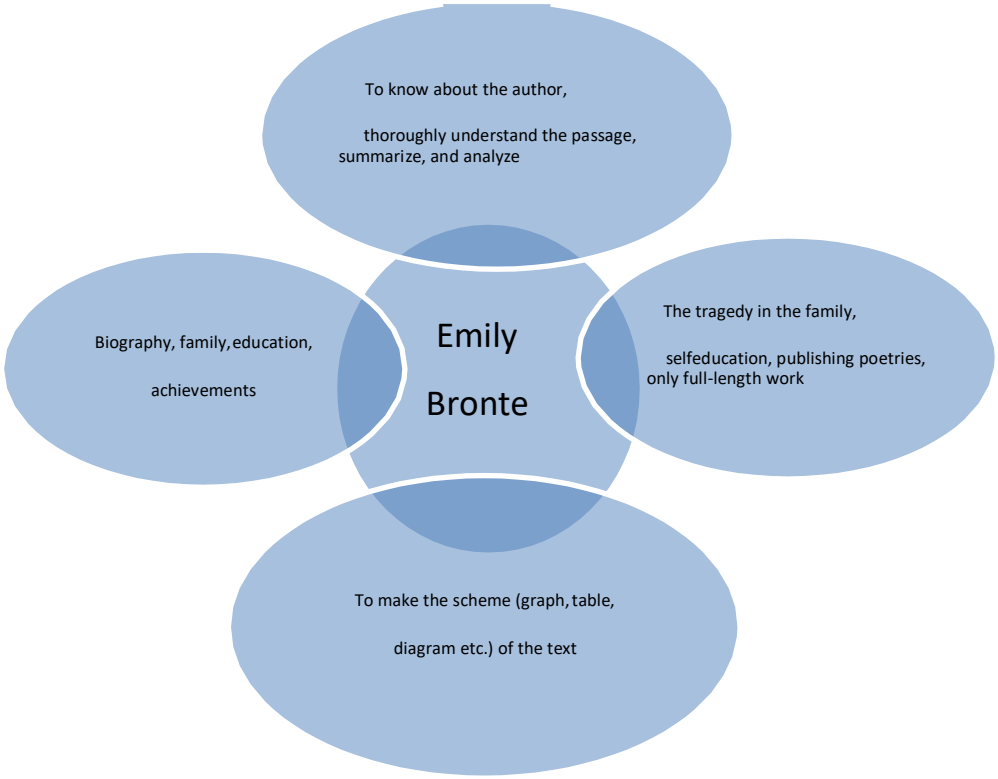
Как видно, модель текста служит условно-графической наглядностью. Посредством модели и условно-графической наглядности появляется возможность кодирования любой информации. Специфика применения условно-графической наглядности в обучении иностранному языку зависит от цели и поставленной задачи. И все виды работы в модели (задачи, микротемы, новые

информации и т.д.) используются комплексно и отображают содержание всего изучаемого материала. Использование модели текста и условно-графической наглядности считается эффективным при обучении пониманию текстов и устной речи. К примеру, текст «Emily Bronte» [10].

Learn About ... Emily Brontë

Emily Brontë (1818-1848) was an English writer and one of the famous Brontë sisters. Her older sister, Charlotte, and her younger sister, Anne, were also writers. Their mother died when Emily was only two years old. Soon, the family experienced more tragedy when Emily's two older sisters both caught tuberculosis at a boarding school and subsequently died. For most of her life, Emily did not attend school. Instead, she educated herself by reading books from her father's library. Charlotte, Emily, and Anne wrote stories and poems together, and in fact jointly published a volume of poetry in 1846 under the pseudonyms Currer, Ellis, and Acton Bell respectively. In 1847, Emily published *Wuthering Heights*, once more using the name Ellis Bell. Earlier that same year, Charlotte Brontë had published *Jane Eyre* to great success, and Anne Brontë's *Agnes Grey* appeared at the same time as *Wuthering Heights*. Charlotte and Anne went on to publish more novels, but *Wuthering Heights* was to be Emily's only full-length work. She died of tuberculosis only a year after its publication.

Модель текста является ориентировочным инструментом для воспроизведения изученного материала, которая графически представляет логическую связь и наглядно доказывает основные структурно-смысловые связи. Представленная модель является. Это же материал можно и представить в виде картограммы, где содержание текста строится в последовательности с помощью значимых данных:

Emily Bronte

1818-1848

Family (5)

Education Boarding school Library

Achievements

Wuthering Heights

Jane Eyre

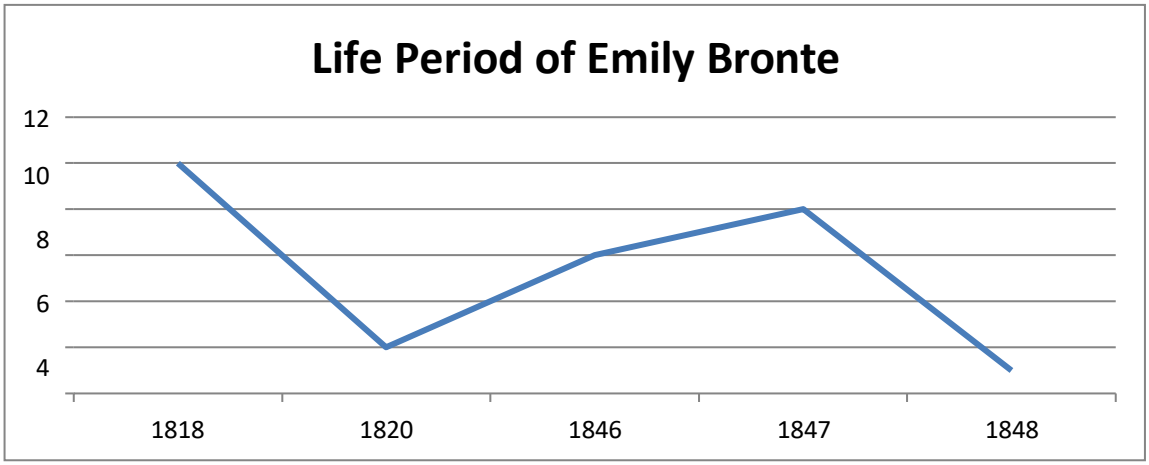

Диаграмма и графики различной формы как наглядность подчеркивают и отображают количественные и качественные стороны изучаемого материала; цикличность определенных явлений и процессов; этапы развития и т.д.

Word	**Definition**	**Example**	**Context**
a boarding school			
a tragedy			
a pseudonym			

Изучаемый материал т.е. текст, представленный с помощью условно- графической наглядности служит стимулом, образцом высказывания, содержательной базой и условием для совершенствования речевых навыков.

Обучение иностранному языку преследует практическую цель, которое предполагает практическое владение языком, т.е. извлечение информации при чтении текста и слушания речи. Таким образом, условно-графическая наглядность в виде графика, таблицы, картограммы способствует увеличению эффективности обучения, упрощению учебного материала, организации самоконтроля, улучшению результатов учебной деятельности, мотивации к изучению предмета. Сяо Фу пишет, что единственным фактором в эффективном и успешном освоении иностранных языков является мотивация студентов к изучению данного аспекта [11].

Рассмотренная модель текста как условно-графическая наглядность служит мощным мотиватором для выполнения заданий и развития навыков говорения. В ходе работы с условно-графической наглядностью развиваются навыки говорения, и осуществляется устная форма общения. Формирование и развитие навыков говорения является неотъемлемой частью в изучении

языка, так как язык – это средство коммуникации. Г.В. Колшанский отмечает, что владение языком означает участие в реальном общении, а не знание просто отдельных элементов языка [12].

Основополагающим принципом развития коммуникации является максимальное увеличение различных средств и способов речевой активности, направленные на говорение. По мнению Г. Р. Хасаншиной, «язык – это средство коммуникации, поэтому конечной целью обучения является не определенный запас слов и выражений, не знание текстов и правил, а прежде всего коммуникативная компетенция, т. е. творческое владение средствами и способами иноязычного общения, как в письменной, так и устной форме» [13]. Условно-графическая наглядность используется в прагматическом аспекте (связь с преподавателем, сознанием, мышлением и духовно-практической деятельностью) и включает в себя способы иноязычного общения, как в устной, так и в письменной форме.

Разработка модели текста и условно-графической наглядности в обучении иностранному языку позволяет выявить структуру, усвоить лексико-грамматический материал, определить взаимосвязь объектов и предметов, повторить и закрепить изучаемый материал.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Коменский Я. А. Великая дидактика//Пискунов А. И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов/Сост. и авт. вводных статей А. И. Пискунов. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1981. – С. 80 – 161.

2 Е.С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/; под ред. Е. С. Полат. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – С. 3 – 144.

3 Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). СПб: «Златоуст». 1999. 472 с.

4 Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. Т. 11. – М.: Педагогика, 1974.

5 Песталоцци И.Г. Педагогические сочинения. – М., 1950. – С. 273.

6 Вахтеров В. П. Избранные педагогические сочинения / Вахтеров В. П.
— М. : Педагогика, 1987. — 400 с.

7 Фридман, А. М. Наглядность и моделирование в обучении — М. Знание, 1984. —80 с.

УДК 37.026

Шелестова Т.Ю.,
PhD, зав.кафедрой переводческого дела,
факультета иностранных языков,
Карагандинского Государственного Университета им.Е.А.Букетова,
shelestova2009@mail.ru

Кохановер Т.А.,
магистр пед.наук, ст.преподаватель кафедры теории и методики иноязычной подготовки,
факультета иностранных языков,
Карагандинского Государственного Университета им.Е.А.Букетова,
ztan@mail.ru

Несговорова И.Н.,
учитель иностранных языков высшей квалификационной категории
«КГУ Гимназия №93»
г.Караганда,
ira- nes@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ РАННЕГО ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ ТРЕХЪЯЗЫЧИЯ

Аннотация. Бұл мақалада авторлар Үш тілді білім беру жағдайында ағылшын тілін ерте (мектепке дейінгі) оқытуды енгізу мәселесін қарастырады. Қазақстан Республикасының мектептеріне 1 сыныптан бастап оқу үрдісіне ағылшын тілін енгізу кезең-кезеңмен 2012 жылдан басталды. Үш тілді білім беру бағдарламасын іске асыруға байланысты бастауыш мектеп үшін ағылшын тілі бойынша Типтік оқу бағдарламасы қайта қаралып, жаңартылды және мектепке дейінгі мекемелерге ағылшын тілі курсын енгізу өзекті болып отыр. Ағылшын тілін ерте оқытуды енгізу қазақстандық көптілділікті ескере отырып, теориялық негіздеуді, яғни көпэтникалық білім беру кеңістігінде жұмыс істейтін бірнеше тілді қатар оқытуды, сондай-ақ оның оқу-әдістемелік сүйемелдеуін әзірлеуді талап етеді.
Мақаланың негізіне мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының ағылшын тілі мұғалімдеріне жүргізілген сауалнаманың нәтижелері алынған.

Түйінді сөздер: ерте (мектепке дейінгі) оқыту, үш тілді білім беру, Оқыту нәтижелері, типтік оқу бағдарламасы.

Аннотация. В данной статье авторами рассматривается вопрос внедрения раннего (дошкольного) обучения английскому языку в условиях трехъязычного образования. Внедрение английского языка в учебный процесс с 1 класса в школы Республики Казахстан начался поэтапно с 2012 года. В связи с реализацией программы трехъязычного образования была пересмотрена и обновлена типовая учебная программа по английскому языку для начальной школы и актуальным становится внедрение курса английского языка в дошкольные учреждения. Внедрение раннего обучения английскому языку требует теоретического обоснования с учетом казахстанского полиязычия, то есть параллельного изучения нескольких языков, функционирующих в полиэтническом образовательном пространстве, а также разработки его учебно-методического сопровождения.
В основу статьи положены результаты анкетирования учителей английского языка дошкольных организаций, проведенного с целью мониторинга качества на данной ступени образования для выявления существующих проблем.

Ключевые слова: раннее (дошкольное) обучение, трехъязычное образование, результаты обучения, типовая учебная программа.

Annotation. In this article, the authors consider the introduction of early (pre-school) English language training in the conditions of trilingual education. The introduction of English into the educational process from grade 1 in schools of the Republic of Kazakhstan began in stages since 2012. In connection with the implementation of the trilingual education program, the standard English curriculum for primary schools has been revised and updated, and the introduction of English language courses in pre-school institutions is becoming relevant. The introduction of early English language training requires a theoretical justification, taking into account the Kazakh multilingualism, that is,

the parallel study of several languages functioning in a multi-ethnic educational space, as well as the development of its educational and methodological support.
The article is based on the results of a survey of English teachers of preschool organizations, conducted in order to monitor the quality at this stage of education to identify existing problems.
Keywords: early (pre-school) education, trilingual education, learning outcomes, typical curriculum.

Введение

Государственная политика Республики Казахстан в области языкового образования на современном этапе нацелена на формирование «лингвистического капитала каждого казахстанца», включающего знания казахского, русского и английского языков. Для реализации данной политической идеи был разработан ряд нормативных документов, регламентирующих реформирование всех ступеней образования, среди них Государственная программа развития и функционирования языков в РК на 2011-2020 гг., «Дорожная карта развития трехъязычного образования на 2015- 2020 годы», Государственная программа развития образования и науки на 2016-2019 годы. Последняя нацелена на повышение конкурентоспособности образования и науки и, в частности, на обновление содержания дошкольного воспитания и обучения, ориентированного на качественную подготовку детей к школе, то есть подготовку детей к «модернизированной» школе, где внедрена программа «Трехъязычия» и английский язык воспринимается не как цель, а как средство получения знаний.

Формирование полиязыковой личности реализуется в рамках экспериментальных площадок разных уровней (дет.садов, центров, школ, гимназии, вузов) по обучению учащихся на трех языках: казахском, русском и английском. Хорошие результаты полиязычного обучения показывают частные детские дошкольные учреждения с углубленным обучением английскому языку, казахско-турецкие лицеи, Назарбаев Интеллектуальные школы и др.

По поручению Главы государства, данному на XXII сессии Ассамблеи народа Казахстана от 23 апреля 2015 года (Пункт 89) Плана Нации «100 конкретных шагов: современное государство для всех» был разработан проект «Дорожная карта развития трехъязычного образования на 2015-2020 годы». Согласно данному проекту были внесены изменения и дополнения в стандарт дошкольного воспитания и обучения в части создания необходимых условий для трехъязычного образования и разработана новая Типовая учебная программа дошкольного воспитания и обучения (12.08.2016). Так, с 2016 года обучение трем языкам является обязательным для всех дошкольных учебных учреждений республики.

Раннее обучение английскому языку в дошкольных организациях включено в область «Коммуникация» типовой учебной программы дошкольного воспитания и обучения (2016). Ожидаемые результаты, указанные в типовой программе, касаются развития коммуникативных навыков и расширения словарного запаса детей.

В психологии (Л. С. Выготский, С. И. Рубинштен, Б. Уайт, ДЖ. Брунер, В. Пенфильд, Р. Робертс, Т. Элиот) уже аксиомой является утверждение о том, что ребенок овладевает иностранным языком легче, чем взрослый.

Длительность сензитивного периода характеризуется разными авторами неодинаково: Пенфильд и Робертс определяют его с 4 до 8 лет, Элиот – с 1,5 до 7 лет. Физиологи считают, что «существуют биологические часы мозга», так же как существуют во времени этапы развития желез внутренней секреции ребенка. Ребенок до девяти лет – это специалист в овладении речью. После этого периода мозговые механизмы речи становятся менее гибкими и не могут так легко приспосабливаться к новым условиям. После 10-летнего возраста приходится преодолевать множество препятствий. Мозг ребенка имеет специализированную способность к иностранному языку, но она уменьшается с возрастом» [Пенфильд В., Робертс Л., 1964, с. 117].

Курс английского языка на дошкольной ступени системы образования республики Казахстан очень важен и является пропедевтическим курсом перед началом осознанного обучения языку на школьном этапе. Пряничникова Л.В. в своей статье «Психологическая готовность ребенка к изучению иностранного языка» описывает результаты эксперимента по выявлению возраста, с которого можно начинать осознанное обучение иностранному языку. В эксперименте были задействованы четырех и пятилетние дети. В результате эксперимента было отмечено, что четырехлетние дети усваивают материал гораздо медленнее, чем пятилетние и более старшие. Их реакции спонтанны, внимание переключается с одного предмета на другой, не развита способность

к общению. Средние показатели успешности составили 50-60%. Дети пятилетнего возраста обладают хорошим речевым слухом и цепкой языковой памятью, у них развито эмоционально-образное восприятие языка, проявляют чувствительность к фоно-семантическим закономерностям, готовы вступать в общение на языке с преподавателем. В результате обучения показатели успешности составили 85-95%. Таким образом можно говорить об успешности внедрения английского языка в старшую группу дошкольных учреждений с целью формирования элементарного уровня коммуникативной компетенции, необходимого для успешного освоения школьной программы. К тому моменту у них будет сформировано главное – интерес к дальнейшему изучению английского языка, накоплен определенный объем знаний, что значительно облегчит освоение любой программы обучения английскому языку в начальной школе.

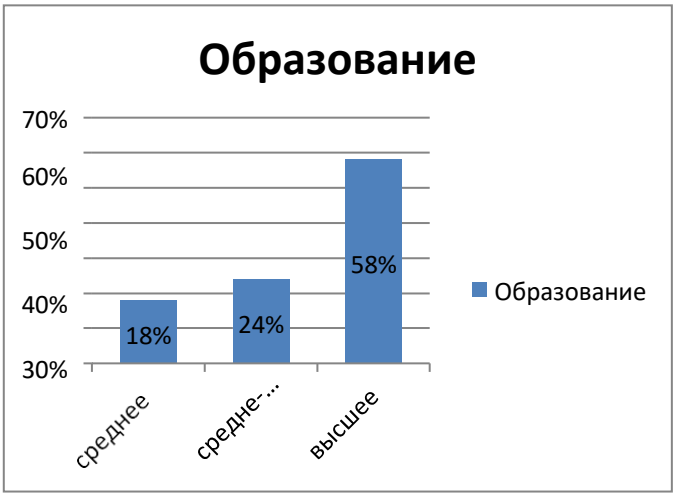
Для получения положительных результатов обучения английскому языку необходимо создать приемлемые педагогические условия. К ним относятся обеспечение квалифицированными кадрами, использование форм и методов обучения, развивающих психические функции ребенка, удовлетворяющих его познавательным потребностям, соответствующее материально-техническое и дидактическое оснащение процесса обучения. В связи с этим дошкольные учреждения находятся в поиске оптимальных решений для создания необходимых условий обучения.

Любые нововведения в сфере образования сопряжены с существенными трудностями, рисками. Не является исключением и раннее обучение английскому языку на дошкольном этапе образования. В связи с этим возникла необходимость проведения мониторинга процесса обучения английскому языку в дошкольных учреждениях, направленного на изучение реальной ситуации. Целью мониторинга является выявление положительных и отрицательных сторон раннего обучения английскому языку на дошкольном этапе образования. В качестве метода исследования было выбрано анкетирование учителей английского языка дошкольных организаций образования.

Проведенное исследование охватило 68 дошкольных учреждений Карагандинской области из 174 (40%). Анкета, предложенная респондентам, содержала вопросы, направленные на изучение процесса внедрения обучения английскому языку в дошкольных учреждениях.

С 2016 года в штатное расписание всех без исключения дошкольных учреждений была включена должность учителя английского языка. Согласно квалификационным требованиям педагоги дошкольных учреждений должны иметь средне-специальное или высшее образование так, как для качественного обучения детей языку важным является не только уровень владения преподавателя языком, а также знания в области методики раннего обучения английскому языку.

Первый блок вопросов анкеты касается квалификации педагогического состава дошкольных учреждений. Реальная ситуация согласно проведенному опросу представлена на диаграмме 1.

Из диаграммы видно, что 82% педагогов имеют необходимую квалификацию, остальные 18 осуществляют педагогическую деятельность, не имея педагогического образования, оперируя лишь знаниями языка, полученными на языковых курсах.

В связи с актуальностью внедрения дошкольного обучения языку основной региональный вуз, снабжающий регион педагогическими кадрами, КарГУ им.Е.А.Букетова, в рамках

специальности «Иностранный язык: два иностранных языка» с 2017 года начал реализацию обучения по траектории раннего обучения английскому языку. В качестве основной цели обучения в рамках данной траектории выдвигается совершенствование методической и профессионально-коммуникативной компетенции преподавателя в сфере раннего обучения, что включает расширение теоретических основ и освоение практических умений обучения иностранным языкам на начальном этапе; изучение психологических возрастных особенностей дошкольников; уточнение лингводидактических представлений об усвоении языков; совершенствование проектировочных методических умений; ознакомление с методами, приемами, средствами обучения ИЯ на начальном этапе.

Изучив ответы респондентов, было выявлено что, большинство учителей английского языка, осуществляющих педагогическую деятельность в дошкольных учреждениях, имеют средний стаж работы 3-5 лет, имеют высшее или средне-профессиональное языковое образование. Повышали свою квалификацию по курсу методики раннего обучения английскому языку 35% респондентов, 80% которых имеют стаж более 5 лет, т.е. можно предположить что, молодые учителя работают в дошкольных учреждениях, не имея теоретической подготовки по курсу раннего обучения английскому языку. Это обуславливает необходимость разработки курсов повышения квалификации и переподготовки учителей дошкольных учреждений.

Из сказанного становится очевидным проблема качества обучения детей. Даже при условии, что обучение дошкольников производится специалистами, хорошо владеющими языком, это может не дать ожидаемых результатов. Обучать маленьких детей непросто, не владея методиками обучения английскому языку детей дошкольного возраста, основанными на психолого-педагогических характеристиках. Сталкиваясь с некачественным или неправильным обучением, любой ребенок теряет желание заниматься, не верит в свои силы и даже спустя многие годы испытывает негативное отношение к изучению английского языка.

Второй блок вопросов анкеты касался нормативного обеспечения процесса обучения английскому языку на начальном этапе. Респонденты сошлись во мнении, что «типовая учебная программа дошкольного воспитания и обучения» является основополагающим документом при планировании и разработке учебных занятий. Однако, 21% респондентов считают ожидаемые результаты, заявленные в Типовой учебной программе недостижимыми на данном этапе обучения. Сопоставление типовой программы дошкольного воспитания и обучения с программой для 1 класса, которая была разработана в соответствии с Государственным стандартом развития среднего образования (23.08.2012) не выявило значительных различий, хотя согласно психологическим и возрастным и особенностям программа дошкольников должна быть несколько проще для усвоения (ККСОН).

Проблема внедрения раннего школьного обучения английскому языку была подробно исследована в работе Шелестовой Т.Ю. Авторы рассматривают процесс внедрения обучения английскому языку с 1 класса с учетом казахстанского полиязычия, то есть параллельного изучения нескольких языков, функционирующих в полиэтническом образовательном пространстве, а также разработки его учебно-методического сопровождения. Проведенное авторами исследование позволило выявить такие проблемные моменты процесса реализации раннего языкового образования в Республике Казахстан, как недостаточная обеспеченность квалифицированными педагогическими кадрами организации раннего языкового обучения; отсутствие специально разработанной методики преподавания английского языка в начальной школе с учетом казахстанского контекста, когда речь идет о параллельном изучении 3-х языков (казахского, русского, английского); недостаточная разработанность учебной литературы с национальным контентом для начальной школы; отсутствием целенаправленной программы переподготовки учителей начальной школы для работы в условиях трехъязычного обучения.

Настоящее исследование процесса внедрения обучения английскому языку в дошкольные учреждения имеет аналогичные цели, а выявленные проблемные моменты послужили ориентирами для его проведения. Помимо этого, глубокое и всестороннее рассмотрение трудностей в обучении английскому языку дошкольников содержится в трудах Онищик Н.А., где дается их полное научное обоснование [Онищик Н.А., 2013, с.151]. На основании вышеизложенного, такие моменты, как реализация программы трехъязычия в Республике Казахстан, несистематичность и нерегулярность обучения английскому языку, психологическая неготовность детей к изучению английского языка, недостаточное освоение родного языка и другие легли в основу следующего блока вопросов анкеты.

Так, 98% опрошенных педагогов полностью поддерживают политику внедрения трехъязычного образования и считают дошкольный возраст особенно благоприятным для начала изучения английского языка. Что касается трудностей, то 61% опрошенных считают, что недостаточное освоение родного языка негативно сказывается на изучении английского.

По данному вопросу существует большое количество точек зрения, но мы придерживаемся взгляда Негневицкой Е.И., что овладение родным языком является психологическим фактором в обучении английскому языку, который не «тормозит» процесс овладения английском языком, а наоборот развивает способность к общению и эмоционально-образному восприятию языка.

«Типовым учебным планом дошкольного воспитания и обучения детей от 1 года до 6 (7) лет» предусмотрен объем учебной нагрузки по английскому языку в количестве 1 занятия в неделю продолжительностью 25-30 минут. Данные нормы 60% опрошенных считают недостаточным для формирования элементарного уровня коммуникативной компетенции дошкольников и для достижения ожидаемых результатов, заявленных в типовой учебной программе.

Вопрос частоты занятий в методике является спорным, так же как продолжительность занятия. З.Я. Футерман утверждает, что занятия для пятилеток не должны длиться более двадцати минут, а для детей шести лет, двадцати пяти. Это утверждение также подтверждено результатами эксперимента, однако, И.Л. Шолпо считает, что его результаты связаны с предыдущим условием: при наполняемости группы в 25-30 человек ни преподаватель, ни дети не в состоянии заниматься дольше. Опыт работы Е.И. Негневицкой в группах от 5 до 15 человек и опыт И.Л. Шолпо в группах 7-10 человек, показывают, что при таком количестве детей продолжительность занятия от тридцати пяти до сорока пяти минут (в зависимости от возраста) не утомляют детей, и у них сохраняется то нежелание уходить, завершать занятие, которое, как совершенно справедливо считает З.Я. Футерман, необходимо для эффективного обучения. Важно лишь каждые пять минут менять вид деятельности, переходить от подвижной игры к разговору за круглым столом; затем - к танцу, зарядке; после этого к пению песенки и т. д. Обычная частота занятий, считает И.Л. Шолпо - два-три раза в неделю. Занятия раз в неделю чрезвычайно малопродуктивны, дети успевают забыть материал, в течение стольких дней не получавший подкрепления.

По вопросу наполняемости групп дошкольных учреждений можно сослаться на Приложение 1 Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 10 июля 2000 года N 708 «Правила о порядке организации деятельности дошкольных организаций Республики Казахстан», в котором установлена наполняемость 25 детей для старших и подготовительных групп. Однако реальная ситуация в государственных дошкольных учреждениях несколько иная. Количество детей в старших группах, согласно данным проведенного опроса, варьируется от 30 до 35 детей. Ни СанПиН, ни типовая учебная программа для дошкольных учреждений не предусматривает разделение детей на подгруппы для изучения языков.

Таким образом, одно занятие в неделю по английскому языку в группе с 30-35 детьми не может гарантировать качество обучения. В сложившейся ситуации, выходом могли бы стать дополнительные вариативные занятия языком, интегрированные с иной деятельностью и занятиями казахским и русским языками. Данные занятия являлись бы не «организованной учебной деятельностью», а проводились бы в целях закрепления в свободной форме.

Вопросы, затрагивающие методы обучения в дошкольных учреждениях, составили следующий блок вопросов анкеты. Все респонденты сошлись во мнении, что оптимальным, эффективным и апеллирующим интересам детей является игровой метод. Он же в данной возрастной категории является и формой организации учебного процесса.

Мнения современных методистов и педагогов сошлись на том, что основной формой обучения детей дошкольного возраста иностранному языку является игра. «Только дошкольный возраст в силу специфики ведущей для этого возраста деятельности – игры – позволяет сделать коммуникативно- ценными практически любые языковые единицы, в том числе звуки, слоги, слова» (Негневицкая Е.И.). Обучающие игры при обучении иностранному языку можно подразделить на ситуативные (ролевые); соревновательные; ритмо-музыкальные; Пальчиковые и т.д.

Результаты обучения согласно разделу «Типовой учебной программы дошкольного воспитания и обучения», посвященному обучению английскому языку, касаются навыков аудирования и говорения, хотя среди ожидаемых результатов имеются такие, как умение различить и узнать буквы в тексте, умение узнавать простые слова, т.е. можно говорить о развитии

первоначальных навыков чтения. 90% респондентов согласны с тем, что аудирование и говорение, являются основными языковыми навыками на данном возрастном этапе, 10% считают необходимым развитие навыков чтения. Коммуникативный характер обучения иностранному языку в раннем возрасте предполагает использование двух взаимосвязанных сторон устной речи-говорения и аудирования. Аудирование используется как средство ознакомления детей с новым языковым и речевым материалом. Обучение говорению может выступать в форме монологического (связного высказывания) и диалогического - беседы и должно быть коммуникативно направлено. На начальном этапе обучения говорение можно рассматривать как цель и средство обучения. Оно используется при формировании произносительных, грамматических и лексических навыков. Необходимость постоянного использования наглядности при обучении дошкольников диктуется, во-первых, особенностями зрительных впечатлений, в-третьих, тем, что ребенок сам может догадаться о значении слова [Жетписбаева Б.А., 2018, с.105].

Как показали результаты проведенного исследования, еще одним важным аспектом качественного обучения английскому языку в дошкольном учреждении, так же как в школе, является использование дидактических материалов (программы, УМК, методические разработки, методические рекомендации и др.). Как показали результаты анкетирования, учителя используют при подготовке и проведении занятий широкий спектр материалов, таких как интернет источники, пособия казахстанских и зарубежных авторов. Отсутствие единого дидактического обеспечения учебного процесса соответствующего требованиям Типовой учебной программы было отмечено, как одна из основных проблем дошкольного обучения английскому языку 56% респондентов.

Сложившаяся ситуация с организацией обучения английскому языку в условиях трехъязычного образования не позволяет в полной мере обеспечивать качество обучения дошкольников. Причинами этого являются:

- недостаточная обеспеченность квалифицированными педагогическими кадрами организации раннего языкового обучения;
- недостаточное количество часов, отведенных на занятия английским языком;
- переполненность групп в дошкольных учреждениях;
- отсутствие единого дидактического обеспечения.

В целом, проведенное исследование позволило выявить положительное отношение учителей к процессу внедрения раннего обучения английскому языку в дошкольные учреждения в контексте трехъязычного образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Государственная программа развития и функционирования языков в РК на 2011-2020 гг.
2. Пенфильд В., Робертс Л. Речь и мозговые механизмы. – Л.: Медицина, 1964. – 217с.
3. Успешное обучение английскому языку детей 3-7 лет. Психологические аспекты его усвоения: Учебно-методическое пособие. – СПб.:КАРО, 2013.- 320с.
4. Жетписбаева Б.А., Кохановер Т.А., Асылбек Т.Д.Problems of continuity of English language curricula of preschool institutions and elementary schoolsin Kazakhstan//Наука и жизнь Казахстана.- Астана, 2018- №1(54).- С.105-107.

ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ
ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PSYCHOLOGICAL SCIENCE

МРНТИ 15.41.21

Дуйсенова А.А.,
педагогика ғылымының магистрі, оқытушы

Ертукешова Г.М.,
педагогика және психология магистрі, оқытушы

Книсарина М.М.
PhD докторы, аға оқытушы,
Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті КЕАҚ,
Ақтөбе қаласы

ЖЕКЕ ТҰЛҒА КОНФЛИКТІСІНІҢ (ҚАҚТЫҒЫС) ӘЛЕУМЕТТІК – ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗІ: ЖАҒДАЙДЫ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Анықтама: Ұсынылып отырған мақалада жеке тұлғаның қақтығысқа ұшырауының әлеуметтік – психологиялық негізі мен оны талдау, шешу жолдары қарастырылады. Соған қоса, мақалада жеке тұлғаға қақтығыстың әсер етуі мен ерекшеліктеріне түсінік беріледі.Автор мақалада жеке тұлғаның қақтығыстаға ұшырауының түрлі себептері мен жағдайлары туралы теориялық еңбектерді жан – жақты талдап, оны шешудің жолдарын ұсынады.

Кілт сөздер: конфликт (қақтығыс), қарым – қатынас,бітістіруші (конструктивті), бұзақы (деструктивті) қақтығыстар, күйзеліс.

Аннотация: Статья посвященасоциально- психологическимосновам конфликта личности анализу ситуации и перспективам ее разрешения. В данной статье рассмотрены понятия конфликта, методы разрешения конфликтной ситуации личности и окружающей средой, в которой может оказаться любой человек в силу обстоятельств. Так же, автором статьи проанализированы теоритические источники посвященные внешнему и внутреннему конфликту.

Ключевые слова: конфликт, общение,конструктивный, деструктивный, конфликты, стресс.

Resume: The article is devoted to the socio-psychological foundations of personality conflict, analysis of the situation and the prospects for its resolution.
This article discusses the concepts of conflict, methods of resolving a conflict situation of an individual and the environment in which any person can be due to circumstances. Also, the author analyzes the theoretical sources on external and internal conflict.

Keywords: conflict, communication, constructive, destructive, conflicts, stress.

Заман дамыған сайын адамзаттың бағындырмаған белесі мен дүниесі жоқ шығар. Жаһандану дәуірінде адамның мүмкіншілігінің жоғары әрі оны дамыту жолында талайғы белестерге қол жеткізетініне көзіміз жетті. Қазіргі кезде осы адамзаттың бір – біріне деген қарым – қатынасы, араласуы, көзқарастарының ерекшеліктерін зерттеу өзекті мәселелердің қатарында. Себебі, қоғамдағы адамдардың араласу кезінде небір жағдайлар мен мәселелер туындайды, оған әрине, ең алдымен адамның психологиялық ерекшелігі мен оның әлеуметтік жағдайы немесе әлеуметтік мәселелер әсер етеді. Сол себепті де бүгінгі педагогика, психология, социология мен конфликтология және тағы да басқа ғылымдарында адамаралық қатынасты зерттеу басты мәселелердің біріне айналды.

Адам арасындағы қатынаста ең қауіпті және қарым- қатынасқа қайшы болатын мәселелердің бірі ол – конфликт. «Конфликт» - ғылыми халықаралық термин, қазақ тілінде – *шиеленіс, қақтығыс, егесу, керісу, жанжал, дау, тартыс* деген мағыналарды білдіреді. Қазақ тіліндегі аудармасына нақты бір атаумен айдар тағуға келмейтіндіктен, бүгінгі зерттеу мақаламызда осы ұғымды «қақтығыс» деп қарастырамыз.

Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесінің басты міндетінің бірі : ғылым мен тәжірибенің жетістіктері негізінде алынған білімді нақты жағдайда пайдалану, икемділігін меңгерген, өз бетінше дұрыс, тиімді шешімдер қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру болып табылады. Психология ғылымында психологиялық ортада болып жатқан *түрлі жағдайларды шешу*, қызметкерлердің қарым-қатынас жасау кезінде туындағын *қақтығыс*

жағдайлардан сауатты, дұрыс шешімарқылы шығу, бұл жағдайларды басқару мәселесін шешуде қолданылатын *психологиялық білімдерді практикада қолдану* – психологияның өзекті мәселелердің бірі.

Соған сәйкес қазіргі білім беру саласы мен психология, социологияда қарым-қатынас кезінде туындайтын мәселелерді оңды ету үшін оның жолдарын іздеудің маңызы артып отыр.

Осыдан туындайтын **зерттеу мәселесі** – қаншалықты қоғамдық ортада адамдар қақтығысқа тап болудың мәнін түсінеді, оның шешу жолдарын қалай анықтайды деген мәселе туындайды. Осы мәселе бойынша біз медициналық оқу орнымыздағы студенттер арасында тәжірибе жүргізу керектігін анықтадық.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Күнделікті өмірде кездесетін қақтығысты теориялық негізде түсіндіру арқылы оның даму дәрежесі, шешу жолдарын студенттерге түсіндіру және тәжірибе арқылы жастар арасында көптеп кездесетін мәселелер бойынша қақтығыстарды анықтау.

Зерттеудің болжамы: жүргізілген зерттеу адамдар арасында пайда болған қақтығыстардың деңгейі, оларды талдау мен шешудің жолдарын іздеу арқылы студенттердің қақтығысқа тап болу кезінде дұрыс шешім жасай білуге және оның даму дәрежесін анықтай білуге жол ашады.

Материалдар мен әдістемелер: әдебиеттердегі теориялық анализдер, бақылау, тәжірибе жасау, ситуациялық сұрақ қою, бір қақтығыс мәселесі төңірегінде әңгіме жүргізу.

Қарым-қатынас – тұлғаның сыртқы объектіге, адамға, рухани байлыққа, әлеуметтік ортаға қатынасын білдіретін экзопсихикалық ұғым.

Адами өркениет тарихы қақтығыстардың көптүрлілігімен бірге даму процесінде қалыптасқан. Ежелгі заманнан-ақ адам қоғамы пайда болған қақтығыстарды тиімді жолмен шешудің әдіс-тәсілдерін іздестіріп, қақтығыссыз ортада өмір сүруді армандайды. Ежелгі құлпытастарда, Қорқыт Ата, ұлы ғұламалардың еңбектерінде адамаралық қатынастарда қақтығыстарға жол берілмеуі керек деген пікірлер кездеседі. Ұлы Әбу Насыр Әл-Фараби адамдар арасында қарым-қатынас болмаса, ол өзімен өзі және басқалармен қақтығысқа түседі деген ой білдіреді. Жүсіп Баласағұн «Құтты білік» дастанында, Махмұд Қашқари де адамдардың арасындағы жақсы қасиеттерге көңіл бөлген. Сол себепті де бүгінгі қарастырып отырған өзекті мәселеміз – адамдар арасында пайда болатын қақтығыстардың себептері мен оның әлеуметтік – психологиялық ерекшелігі мен шешу жолдарын қарастырамыз.

М. М. Бахтиннің сөздері кеңінен танымал: "адам болмысының өзі (адам болмысының өзі (сыртқы және ішкі) терең қарым-қатынас бар. Болу-қарым- қатынас. Бұл дегеніміз - өзгелер үшін және ол арқылы болу - өзіңіз үшін" [1].

Конфликт – (лат.тіл. conflictus - қақтығыс) – күрделі қайшылықтардың пайда болуы, қарама – қарсы қызығушылықтардың қақтығыстары, күшті эмоциялық күйлермен байланысты әр түрлі мәселелерге өзара түсініктің болмайы [2].

Соған қоса, *конфликт (қақтығыс)* - әлеуметтік - психологиялық мәселе. Адам мен қоғам арасында туындаған қақтығыс ежелгі дәуірден – ақ бастау алады. Ол әркезде болған және әлі де болатыны баршаға аян, тек оны тиімді шешу мен ушықтырмаудың жолын табу бүгінгі күннің еншісінде, өйткені қақтығыс жолындағы нәрселерді күйретіп, адамның психикасы мен айналасына әсер етеді. Жалпы алғанда бұл ұғымға зерттеуші ғалымдар түрлі түсініктер береді. Солардың бірі және бүгінгі қарастырып отырған мәселемізге сәйкес келетін пікір – Дж.фон Нейман мен О.Моргенштейннің анықтамасы бойынша қақтығыс – бір мақсатты көздемейтін және оны жүзеге асыруда түрлі жолдарды пайдаланатын екі объектінің өзара әрекеттесуі. Осы объектілер ретінде қандайда бір ұйымдар мен басқармалардың алға қойған мақсатын жүзеге асыратын жеке тұлға, арнайы топтар, әскер, монополиялар, кластар, әлеуметтік институттар және тағы да басқа жатады [3].

Әрине, қақтығыс ең біріншеден жеке тұлғаның қайдай да бір мәселеге өз көзқарасы мен ойы, сезінуі мен әлеуметтік жағдайына байланысты туындайтын процесс. Жеке адам бір өзі өзге тұлғамен араласу арқылы қандайда бір сатыдағы қақтығысқа ұшырайды. Тұлғалық қақтығыс сипаттамасына: комплекстер, жоғары өзіндік баға, ескертулер, сын қою, жағымсыз психикалық жағдай, өзінің қауіпсіздігіне үрейлену және т.б. жатады.

Көңіл бөлетін ең басты нәрсе ол – қарым – қатынас кезінде қандайда бір мақсатты

көздеуде туындаған қақтығыс (болатын, болып жатқан және өтіп кеткен) екі фактор бойынша анықталады: әлеуметтік жағдай мен жеке психоэнергетикалық шығындар.

Адам қақтығысқа түскенде жеке психикасына үлкен әсер ететін күш түсіреді. Ол әрине, адамды күйзеліске ұшыратып, денсаулыққа әсер ететіні бар. Сондықтан, күйзелісті жеңудің әр қилы стратегиялары бар. Олардың *бірі*
– эмоцияларды білдіруептілігі. *Екіншісі* – жағдайды қайта бағалау, оқиғаның басқа суретін құрастыру және жағымсыз жағдайдың өзінен өзіңіз үшін көптеген пайдалы нәрсені таба білу машығы. *Үшінші жол* – қайта бағалауға келмейтін жағдайды өзгертуге мүмкіндік беретін мақсатты бағытталған әрекеттер.Жағдай ықтималды қауіпті, күрделі немесе жаңа ретінде қабылдануын доғарғанда, күйзеліс тиылады. Мұнда білуге тиіс жайт, негативтік (теріс) жай-күй тек біздің теріс ойларымызбен ұшталып құрылады. Сол себепті адам өз ойымен жұмыс істеуді үйреніп, эмоционалдық жағдайын реттеуді үйренуі тиіс.Жеке тұлғалық қақтығыс ішкі және сыртқы себептерге байланысты болып келеді.

Ішкі тұлғалық қақтығыс – ол бір адамды қызығу, қажеттілік және мотивтердің қарама-қарсы соқтығысуынан пайда болады. Олардың негізгі тұлғаның негативті психологиялық жағдайы: ішкі уайым, реніш, көңіл қалу,ал сыртқы себептер: іркерлік және өзара тұлғааралық келіспеулер,жұмыстағы қателіктер, жұмыс тәртібі мен келісім негізін бұзу және т.б.[4].

XIX ғасырдың аяғында жарық көрген Г.Спенсер, М.Вебер және Л.Гумпловичтің еңбектерінде қақтығыс әлеуметтік дамуға ықпал ететін процесс ретінде қарастырылады. Л.Гумплович К.Маркстен кейін қақтығыстардың шығу себептерін адамдардың материалдық қажеттерін өтеуге бағытталған күрестен іздеу қажеттігін айтады.

Қақтығыстар әлеуметтік біртекті құрылымдар ішінде – *горизонталды* және басқарушы мен басқарылушы құрылымдар ара қатынасында – *вертикалды* – пайда бола алады. Дегенмен, қай жағдайда да ол өз ара алшақтауға, тайталасқа алып келеді.Қақтығыстар пайда болып қана қоймайды, екінші аймақтарына өтіп, жаңа келіспеушіліктердің пайда болуына себепші болады. *Қақтығысты мәселелер*қатынасқа түскен тараптардың болмысқа деген көзқарастарының өзара сәйкес келмеуінен *шынайы* және *жалған* сипат алады. Кейде туындаған қайшылықтар күшейіп, күрделене түседі. Айырым кезеңдерде негізсіз ойдан жасалған қайшылықтардың себебінен жалған, әдейі ұйымдастырылған қақтығыстар да кезігіп жатады. Кейде адамдар өздеріне қаратылған ақпарат қателігінің көп мәнділігін ұқпай, оның арасынан өз пайымына сай мәліметті орынсыз бөліп алып, қақтығыстың пайда болуына себепші болады.

Әлеуметтік жүйені дамытудағы рөліне орай қақтығыс*бітістіруші (конструктивті)* не *бұзақы (деструктивті)*болып ажыралады. Бітістіруші қақтығыс –жүйенің өзгермелі қоршаған орта шарттарына икемдесуге қолайлы жағдайлар жасауда жәрдемін көрсетеді, ал бұзақы қақтығыс –белгілі құрылым тиімділігін төмендетіп, оның біртіндеп жойылуына себепші болады. Соған сәйкес адам өзі болып жатқан жағдайды санасынан өткізіп, ой елегінен өткізіп, дұрыс шешу жолын қарастыруы тиіс. Қазақтың сөз мәйегіне айналған «Он саусақ бірдей емес» деген сөзі бар. Шынында, айналамызда болып жатқан

құбылыстардың барлығының жақсы әрі жағымды болуы мүмкін емес. Сондықтан, адам өзін – өзі тәрбиелеп, қандай да бір ұстанымға ие болуы тиіс және болып жатқан жағдайды басқарып, талдап, шешімін табуы керек [5].

Конфликтогендерді үш типке бөліп қарастыруға болады:

1. біреуден асып түсуге ұмтылу;
2. агрессияға бой ұру;
3. эгоизмге бой ұру.

Адам қақтығысты жағдайлардан қашпауға тырыспағаны жөн, керісінше, одан шығудың жолын табуға тырысқаны дұрыс. Қақтығысты шешудің жолдарымен айналысатын көптеген ғалымдар, қақтығысты басқару процесі түрлі факторларға байланысты, олардың көпшілік бөлігі басқару әсеріне оңайлықпен берілмейді. Мысалы, ол қалыптасқан стереотиптер, түсініктер, ырымдар шешімді қабылдаушылардың әрекеттерін жоққа шығаруы мүмкін. *Қақтығыстың шешімдері:* қақтығысты тудырушы себептерді тұтасымен немесе жекелеп жою болып табылады, сонымен бірге оған қақтығысқа қатысушы жақтардың мақсатын өзгерту де жатады.

Қақтығыстарды шешудің түрлі әдіс тәсілдері екіге бөлінеді: тура (ашық) және жанама (жасырын).

Тура шешу әдісі:

1. Өз көзқарасынан таймау:
2. Бағынушылардың көзқарасын ескере отырып, өз әрекетін қайта қарастыру;
3. Дау- дамайды елеп - ескермеу;
4. Бірлесе жұмыс істеп, бірлесе шешім қабылдау.

Жанама шешу әдісі:

1. сезімін сыртқа шығару принципі: қазіргі кездегі көрнекі психотерапевтердің бірі К.Роджерстің айтуынша егер адамның оны толқытып тұрған барлық негативті сезімдердің шығуына мүмкіндік берсе, бұл сезімдер бірте – бірте позитивті сезімге айналады.

2. эмоцияны қайтару принципі: дау дамайды басудың төте тәсілдері, адамдар арасында тұрақты және жағымды қарым қатынас орнату әлеуметтік өмірдің өзекті мәселерінің бірі. Сондықтан адамдардың бірімен бірі жалпы тіл табысуында, қоғамдық өмірді кеңейту жолындағы еңбек әрекетін дамытуында, бүкіл қоғамдық игілітерді жасауда шексіз маңызды, әрі мұндай әрекеттер игі мақсат болып табылады [6].

Қақтығысты басқару–бұл қақтығысты тудырушы себептерін жоюға (минимазациялауға) қатысты бағытталған әсер, немесе қақтығысқа қатысушы жақтардың қимыл-әрекетін өзгерту.Қақтығысты басқарудың көптеген әдістері бар. Үлкейте отырып оларды, әр қайсысының өзінің қолдану ережесі бар саласы болатын, бірнеше топшалар түрінде көрсетуге болады:

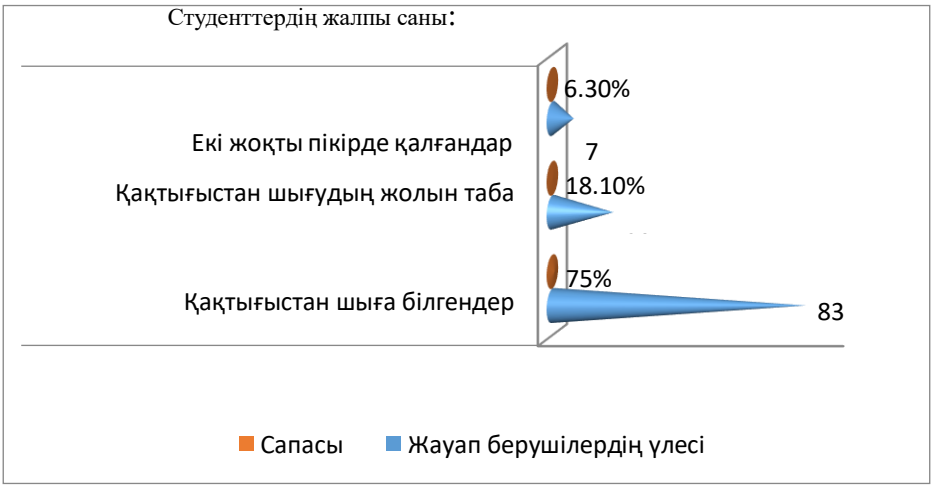
- тұлға ішіндегі: яғни жекелеген тұлғаға әсер ететін әдістер.
- құрылымдық, яғни ұйымдастыру қақтығыстарын жою әдістері
- тұлға аралық әдістер немесе қақтығыстағы қимыл-әрекетттің
- стилі.
- келіссөздер.
- жауап ретіндегі агрессивті қимыл-әрекеттер, әдістердің бұл тобы

тек шектен тыс шығып кеткен жағдайда ғана, барлық мүмкіндіктер таусылған кезде ғана қолданылады [7].

Қақтығыстың шешілуі – бұл қақтығысқа алып келген мәселенің аяқталуы. Қандайда бір шешімді табу екі жақтың да белсенділігін қажет етеді және оның себебінің жойылуын қамтамасыз етуі тиіс[8].

Қақтығысты шешу үшін, оппонент өзгеруі керек не екі жақтың бірі өз ұстанымы мен ойын өзгертіп, өз позициясынан бас тартуы қажет. Тұлға арасындағы қақтығыс әдетте бір – біріне деген теріс пікір мен «менмендіктен» пайда болып жатады. Оның шешімін табу адамның өзара араласуы кезінде жақсы қарым - қатынастың орнатылуына, тұлғаның психикалық жағынан өзін жақсы сезінуге, өзге ойлардан арылуға, бітімге келуге көмектеседі.

Жоғарыда аталып өткен пайымдарды ұстана отырып, зертеу жұмысымызды тәжірибе арқылы нақтылауды жөн көріп отырық. Сол себепті ұсынылып отырған **тәжірибемізде** медициналық университетіміздің «Жалпы медицина» , «Қоғамдық денсаулық сақтау», «Стамотология» мамандығының 2-3 курс студенттеріне қақтығыстың пайда болуы мен одан шығудың жолдары бойынша ситуациялық сұрақтар қойылды. Аталмыш тәжірибемізге **110** студент қатысты. Олармен жүргізілген тәжірибенің нәтижесі төмендегідей болды:

Яғни, 110 студенттің ситуациялық сұрақтар бойынша пайда болған қақтығыстан **83 – і** (75,4%) шығудың дұрыс жолдарын көрсете білсе, **20** (18,1%) студент одан шығудың жолы қажет емес немесе шығу жолын таба алмады, ал **7-і** (6,3) екі жақты пікірде қалды.

Бұл тәжірибеміздің басты мақсаты жастардың қақтығыс кезіндегі іс- әрекеті мен одан шыға білудің жолдарын ізденудің үлесін анықтау болды. Себебі медициналық оқу орнында оқыған әр болашақ маман қақтығыстан шығудың және оның адамның денсаулығы мен өміріне қаншалықты қиындық туындайтынын түсінуі қажет. Тәжірибеміз көрсетіп отырғандай, студенттердің көпшілігі яғни, 60% - ы қақтығысты шешу керек деген пікірде болып, оны шешудің жолдарын ұсына білді. Осындай жүргізілген тәжірибелер туындаған жағдайларды бірлесе шешіп, оның жолдарын іздеудің қажет екендігін түсіндіріп, студенттердің ортақ бір шешімнің болатындықтары көз жеткіздіреді.

Қорытынды:Ресейлік ғалымдар А.Я.Анцупов және А.И.Шипилов былай деп айтқан: «Өмір бұл күрес, ал күрес – бұл конфликт». Күнделікті өмірде жеке тұлға бір жерде тұрмай, жан – жағында құбылыстармен кезігіп, адамдармен араласады. Өзара түсінісіп, бірлесе отырып бір ортақ шаруаны шешу, бір – біріне сенім арту, жұмыла іс атқару, араларында жағымды психикалық ахуал орнату, көзқарастарын ескеру, пікірлерін тыңдай білу, өз ойын орынды жеткізу қарым – қатынасқа түсу кезінде қажет басты құндылықтар болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда араласу кезінде адамдарда осындай ерекшеліктердің болмауынан қарсыластық туындап, кез келген істің алға басуы үшін кедергі болады. Қақтығыс кезінде пайда болған кедергілерді жеңу, жағдайды талдау мен тұлғаның эмоцианалды тұрақтылығына, өз көзқарастарын қорғау, көптеген факторлардың әсер етуін теріске шығару, оны шешудің жолын табу ең басты мәселердің бірі. Сондықтан, бүгінгі мақаламызда осы өзекті мәселені тақырып етіп, осы арқылы адамдар арасындағы түрлі жағдайларды шешуге, алдын алуға, өзара үйлесімді қарым – қатынас орнатудың жолын іздеуге тырыстық. Біз, үлкен қоғамда өмір сүреміз, оның тыныштығы мен тұрақтылығы әрбір азамат үшін маңызды. Сол себепті қоғамның құраушы бөлігі адамдар арасындағы қарым - қатынасты жағдайларды талдау, оның басын ашып көрсету, себебі мен салдарын талдау, сипаттама беру, жолын табу арқылы қазіргі заманның өркениеті мен қоғамын алға бастырамыз. Зерттеу жұмысымыздың бір бөлігі ретінде жоғары оқу орындарында оқитын студенттердің осы қақтығыстарды қалай қабылдайды және оны шешу жолдарын қалай қарастырады деген сұраққа тәжірибе жүргізіп көрдік, сонда анықталғаны көпшілік жастар қақтығысты шешуге және оның неден туындайтынына мән берілетіндігі байқалды. Алдағы уақытта осы зерттеуімізді жалғастыра түсу үшін қақтығысты жас ерекшеліктеріне байланысты адамдар қалай қабылдайтындығын қарастыратын боламыз.

Қақтығыс - бұл өзекті мәселе, оны әрі қарай зерттеу әлі де көптеген ғалымдар мен мамандардың еншісінде деп қорытамын. Қақтығыссыз қоғам – адамзатты үлкен белестерге жетелейтін құндылық.

ПАЙЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Нурманбетова Д.Н. Индивид, индивидуальность, личность как актуальные концепты философии // «Наука и жизнь Казахстана», № 6 (33). 2015 - 11с. 2.Теориялық саясаттану // Оқулық. — Алматы: Баспа орталығы ОФППИ «Интерлигал», 2005.
2. Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.Э. Кризисы профессионального становления личности // Психологический журнал, 1997, т.18, № 16.
3. А.Я. Ансупов, С.Б. Баклоновский. Конфликтология в схемах и рисунках Питер 2007 стр127-128.
4. Вердербер Р., Вердербер К. Психология общения. – СПб:«Прайм- ЕВРОЗНАК», 2003. – 318 с.

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ
ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PHILOLOGICAL SCIENCE

Дуйсенова М.М.,
PhD,
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

Абдукаримова А.А.,
магистр, аға оқытушы,
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

Жекебаева Р.Д.,
магистр, аға оқытушы,
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

АДАМНЫҢ ЗИЯТКЕРЛІК ҚАБІЛЕТІН БІЛДІРЕТІН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

Ұсынылған мақалада "ақылды адам" компоненті бар ағылшын және қазақ фразеологизмдерінің салыстырмалы талдауы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Ұқсастық құрылымдар мен Семантиканың ортақтығында көрінеді, дене бөліктерін белгілеу арқылы лексиканы қолдану, материалдық мәдениет заттарын пайдалану, ақыл-ой мен ақылға қарсы қою. Ағылшын және орыс фразеологиясындағы айырмашылықтар грамматикалық құрылымдармен ерекшеленетін прецеденттік феномендердің әртүрлі түрлерін пайдалануда көрінеді.

Түйінді сөздер: салыстырмалы талдау, ағылшын және қазақ фразеологизмдері, фразеология.

В предлагаемой статье рассматривается, сравнительный анализ английских и казахских фразеологизмов с компонентом «умный человек» позволяет выявить черты сходства и различия. Сходство проявляется в общности структур и семантики, использование лексики с обозначением частей тела, использование предметов материальной культуры, противопоставление ума и глупости. Различия в английской и русской фразеологии проявляются в использовании различных видов прецедентных феноменов, различающихся грамматическими структурами.

Ключевые слова: сравнительный анализ, английские и казахские фразеологизмы, фразеология.

This article discusses a comparative analysis of English and Kazakh phraseological units with the “smart person” component to identify similarities and differences. The similarity is manifested in the commonality of structures and semantics, the use of vocabulary with the designation of body parts, the use of objects of material culture, the opposition of mind and stupidity. The differences in English and Russian phraseology are manifested in the use of various types of case-law phenomena that differ in grammatical structures.

Keywords: comparative analysis, English and Kazakh phraseological units, phraseology.

Фразеология-бұл тілдің қазынасы. Фразеологизмдерде халық тарихы, оның мәдениеті мен тұрмысының өзгешелігі көрініс табады. Фразеологизмдер жиі ашық ұлттық сипатқа ие. Ағылшын және қазақ фразеологиясында таза ұлттық фразеологиямен қатар көптеген типологиялық ортақ фразеологизмдер бар. Ағылшын фразеологиялық қоры-күрделі-бастапқы және кірме фразеологизмдердің күрделі болатындығы. Кейбір фразеологизмдерде алдыңғы дәуірдің өкілдері – архаикалық элементтер сақталады.

Фразеологизмдердің басым көпшілігі адаммен, оның қызметінің түрлі салаларымен байланысты болғандықтан, адам факторы үлкен рөл атқарады.

Фразеологизмдер-тілдік универсалияның бірі, өйткені фразеологизмдерсіз тілдер жоқ. Ағылшын фразеологиясы өте бай және оның көп ғасырлық тарихы бар. Сондай-ақ қазақ тілінің көне түрікі тілі ретінде бай тіл екенін негізге ала отырып, ағылшын тілінің фразиологиясымен байланыстыра отырып зерттеуді жөн санадық.

Лексикология бойынша барлық отандық оқулықтарда "Фразеология, идиомалар немесе сөздердің тұрақты тіркесімі "бөлімі бар. Бұл бөлім қазір дәстүр бойынша лексикология құрамына кіреді. Бұл фразеология ресми түрде лингвистикалық пән ретінде ресімделмегендіктен түсіндіріледі. Сонымен қатар, біздің еліміздегі фразеология сөз туралы ілімнің ұзақ уақыт бойы бір бөлігі болғанын және фразеологизмдерге таза лексикологиялық көзқарас – бұл құбылыс өте сирек емес екенін ескерген жөн.

Кейбір зерттеушілер фразеологиялық бірліктерді тілдің сөздік құрамына қосады, ал фразеология лексикология құрамына негізінен фразеологизмдер сөздердің баламасы ретінде

қарастырылады, ал лексикология – тілдің сөздік құрамын, яғни сөздер мен олардың баламаларын зерттейтін лингвистикалық пән ретінде кіреді.

Интеллект терминін 1911 жылы австриялық ғалым В. Штерн енгізді. Штерннің пікірінше, Интеллект жаңа өмір жағдайларына бейімделудің кейбір жалпы қабілеті бар. Штерн бойынша, бейімдеу актісі - бұл "ақыл-ойдағы іс-әрекет" арқылы объектінің метал эквивалентімен іс-әрекет арқылы жүзеге асырылған өмірлік міндеттің шешімі [1, 18].

Орыс тілінің түсіндірме сөздігінде С. Ю. Ожегов және Н. Ю. Шведова "интеллект" "адамда ойлау қабілеті, ақыл-ой басы"ретінде анықталады. «Зияткер» сөзі орыс тіліндегі «интеллектуаль» сөзінің қазақша баламасы. Осыған орай, ойлау қызметінің тереңдігі, ақыл-ой ерекшеліктерін анықтайтын адам зияткерлігінің негізін құрайды. Зияткерлік көбінесе анықтаудағы ойлаумен теңестіріледі: зияткерлік-бұл адамның ойлау қабілеті. Дегенмен, француздық психолог Ж. Пиаже осы екі ұғымды ажыратты. Ол ақыл-ойды "жаңа жағдайларға психикалық бейімделу"деп түсіндіруді ұсынды. Пиаж бойынша, "интеллект тепе-теңдік жағдайы болып табылады, оған сенсомоторлы және когнитивті тәртіптің барлық бейімделуі ағзаның ортамен өзара әрекеттесуі сияқты" [2, 61].

Зияткерлік қабілеттерін зерттеуге А. Бине және Т. Симон, Г. Айзенк, Р. Стернберг, Л. С. Выготский, Ф. Гальтон, Б. Г. Ананьев В. Н. Дружинин және т. б. үлкен үлес қосты.

Халықтардың көп ғасырлық тарихын, мәдениеттің, тұрмыстың, дәстүрдің өзіндік ерекшелігін фразеологизмдер қорын көрсетеді. Фразеологизм (фразеологиялық айналым) - бір сөзді басқаларға ауыстыруға болмайтын сөздердің тұрақты тіркесімі. Фразеологиялық айналым шын мәнінде сөздердің және ауыспалы сөз тіркестерінен ерекшеленетін тілдің ерекше құрылымы болып табылады [3, 17].

Зияткерлік қабілеттер аспектісінде адамның тілдік бейнесі лингвистикалық тұрғыдан ерекше қызығушылық тудырады. "Адам зияткерлігі" ұғымына көптеген тұжырымдамалар кіреді: "ақыл", "ақылсыздық", "зияткерлік қызмет".

"Адамның ақыл-ойы" компоненті бар фразеологизмдердің маңызды ерекшелігі бағалау коннотациясы болып табылады. Осы тұрғыдан фразеологиялық бірліктерді екі үлкен топқа бөлуге болады:

Оң бағасы бар фразеологиялық бірліктер;

Теріс бағасы бар фразеологиялық бірліктер.

Бағалау коннотациясы "ақылды-ақымақ"қарама-қарсы жүзеге асырылады. Фразеология ауызекі сөйлеуге қатысты болғандықтан, ақылсыздық концепті жиі "ақымақ"лексемасында жүзеге асырылады. Алайда, ағылшын және қазақ тілдері жүйелерінде зияткерлік қабілеттер деңгейін белгілеу үшін әртүрлі лексикалық бірліктер бар:

Данышпан-genius; ақылды-a wise guy; қуыс ми - a bag of wind;

Ақылды адам оң коннотациямен сипатталады: "басы толған ми", "ақыл(ой) таразысына салды ", "to have one' s head screwed on the right way", "smart as paint", "mind like a steel trap".

Тиісінше, ақыл – ой қабілеттерінің жоғары деңгейі жоқ адам сыйластық тудырмайды: "тауық миы", "бастағы жел", "the brain of a pigeon", "someone is a leather – brain".

Бұл ретте ақыл - ой көбінесе табанды еңбек және өзін-өзі дамыту нәтижесі ретінде қабылданады, ал ақымақтық табиғат апатына ұқсас құбылыс болып табылады: "ақымақ өздері пайда болады", "ақымақ заң жазылмайды", "fools grow without watering"; "fools rush in where angels fearto tread".

Теріс коннотациямен сипатталатын фразеологизмдер жарқын эмоционалдық бояумен ерекшеленеді және тілде берік бекітіледі. Сондықтан ағылшын және қазақ тілдерінде ақылды адамға қарағанда ақымақтық таңбалайтын фразеологизмдер әлдеқайда көп.

Екі тілдік жүйедегі фразеологиялық бірліктерді талдау құрамы мен құрылымы бойынша ұқсас конструкциялардың болуын көрсетеді:

"Be out of one' s mind " - "ақылдан алжасу"; "into one' s mind (to cross one 's mind)" - "Ақыл(ой) таразысына салды"; "have a head one' s shoulders " - "ақылға салды, қабырғамен кеңесті»; "read SMB ' s mind" - " біреудің ойын оқу»; "listen to reason" - " түйсікке сену»; "go out of one' s mind " - " есі шығу»; "poison SMB' s mind " - " біреудің санасын улау»; "not to have a brain in one 's head" - "су ми»; have one ' s feet on the ground - ақылға ие болу.

Ағылшын және қазақ тілдерінде "адамның ақыл-ойы" компоненті зоонимдер арқылы жиі таныстырылады, бірақ тілдердің бейнелі жүйесі әртүрлі салыстыруды көздейді:

"The brainof a pigeon" - "тауық ми".

Материалдық әлем пәндеріне де қатысты: "Be smart as a whip","Be sharp as a tack".

Қазақ тілінде мұндай салыстырулар жиі ақымақтық: "Ат басты", «ақымақ бас, аяқтың соры»

Сондай-ақ, екі тіл жүйесінде де дене бөліктерінің атаулары бар:

"Clear head" - "жарқын ақыл"," to have a good head on the shoulders " - "ақылына көркі сай".

Сонымен қатар, екі тілдік жүйенің ұқсас ерекшелігі-ақыл-ой мен ақылға қарсы қою:

"Ал silent fool is counted wise" – "сабырлы жетер мұратқа".

Алайда, жалпы қасиеттерден басқа, екі тілдің фразеологиялық құрамында ұлттық-мәдени ерекшелікке байланысты айырмашылықтар байқалады.

Фразеологизмдер-халық даналығы, этнос әлемінің құнды бейнесі бейнеленген тілдің ерекше бірліктері. Олар ұрпақтан ұрпаққа тіл тасушы халықтың мәдени санасын білдіреді. Б. А. Лариннің пікірінше, фразеологизмдер-халықтың мәдениеті менталитеті туралы мәліметтердің ең құнды көзі. Олар " халықтың көзқарасын, қоғамдық құрылысты, өз дәуірінің идеологиясын жанама түрде көрсетеді. Көрсетеді - жарықтың таңғы көрсетіледі тамшыдан шық" [4, 58]. Кез келген тілдің фразеологиялық байлығы - оның ұлттық тілдік санасының игілігі. Өйткені, фразеологизмдердің көпшілігі басқа тілдерге де ауыспайды: әрбір ұлт өз мінезін, дағдылы сөйлеуді білдіреді. Профессор Бабкин А. М. халық тілінің фразеологиялық қоры-бұл әдеби тілді жаңа мәнерлі құралдармен және мүмкіндіктермен байытуды қамтамасыз ететін тірі және сарқылмайтын қайнар көзі. Бұл дереккөздің әсері тілдерге ұлттық сипаттың жарқын бейнесін береді және бір-бірінен көпғасырлық мәдениет тілдерімен ерекшеленетін қайталанбас реңк береді [5, 11].

Қазақ тілі фразеологизмдерге өте бай. Оның фразеологиялық жүйесінде халықтың үлкен тарихи тәжірибесі бар, онда ұлттың тұрмысы мен мәдениеті көрсетілген,фразеологизмдер қазақ тілінің інжу-маржаны деп аталады. Шет тілімен таныса отырып, адам бір уақытта жаңа ұлттық мәдениетке енеді. Фразеология бойынша жұмыстар қатарында фразеологизмдердің мынадай қасиеттері ұсынылады: қайта ойлану, нұсқалық шеңберіндегі орнықтылық, дайын түрдегі ойнату, бөлек-бөлек формлендік, семантикалық асқыну, семантикалық тұтастық, бейнелік, экпрессивтілік, номинацияның глобалдығы, сөздердің ауыспалы тіркесімі схемасы бойынша бөлшектелмеушілік. Ал В. Н. Телия фразеологизмдердің категориялық қасиеттерінің қатарына экспрессивтілік кіреді [6, 82].

Қазақ және ағылшын тілдерінің фразеология әлемі өте үлкен және алуан түрлі.

Осыдан бірнеше жыл бұрын кейбір тілшілер фразеологизмдер басқа тілдерге аударылмайтынын айтты. Шынында да, ағылшын тілінде аналогы жоқ фразеологизмдер бар: басында патша жоқ, пустозвон және т. б.

Фразеологизмдердің сөзбе-сөз аудармасы жиі кездеседі. Жалпы, аударма мүмкіндігі және аударма қабілеті және ол нақты (изоморфтық аналогтың көмегімен идиомды аудару мүмкіндігі) және әлеуетті (контексте окказиональды аударма мүмкіндігі) болуы мүмкін. Дегенмен, фразеологизмдер олардың мотивациясы ұлттық-спецификалық сипатқа ие (eat for the bar), олар сөзбе-сөз басқа тілдерге нақты да, әлеуетті да аударылмайды. Осылайша, егер тілде аналогтар жоқ болса, онда біз абсолюттік нақты сөзбе-сөзсіздікпен айналысамыз, егер изоморфтық аналогтар тек кейбір тілдерде болмаса, онда біз салыстырмалы нақты сөзбе-сөзсіздікпен айналысамыз. Фразеологизмдердің ерекшелігі көбінесе салыстырмалы және әрқашан бірегей емес. Жоғарыда айтылғандардан қорытынды мынадай: аударма-бұл фразеологизмнің екінші белгісі, және ол дефинцияны тұжырымдауда маңызды емес.

Фразеологизмдерді зерттей отырып, бірінші кезекте фразеологиялық бірліктердің бағалануы - олардың эмоциялық мәнінен туындайтын сапасы туралы айту керек. В. Н. Телийдің анықтамасына сәйкес, бағалау деп "жалпы белгіленген құндылық немесе оның жеке қасиеттері туралы пікір" түсініледі [6, 109]. Тұлғаның зияткерлік қасиеттерін білдіретін фразеологизмдерде бағалаудың болуы "бағалау мәндері әрқашан болмыс нормаларына релятивизацияланған және әлемнің құндылықтық бейнесін жасайды, бұл тілдік ұжым үшін ерекше нәрсе" [6, 11]. Осылайша, интеллект-бұл құндылық, интеллектінің болуы оң бағаланады.

Фразеологизмді бағалау тұрғысынан екі топқа бөлуге болады: оң бағасы бар фразеологизмдер және теріс бағасы бар фразеологизмдер. Қазақ және ағылшын тілдерін тасымалдаушылардың санасында тұлғаның зияткерлік қасиеттері бірінші кезекте "ақылды-ақымақ"оппозициясында көрсетілген. Қазақ және ағылшын тілдерінде интеллектуалдық қабілеттіліктің жоғары деңгейі ақыл - ой шектеулігіне қарсы (даышпан - genius, ақылды - a wise guy; су ми - a bag of wind, тауық ми-a slow coach).

Ақылды адам фразеологиялық айналымдарда оң қасиеттерге ие адам ретінде ұсынылған, онда: бас орнында - to have one ' s head screwed on the right way; ақылды және тапқыр - smart as paint; ақыл таразысына алды - a mind like a steel trap және т .б.

Ақылды адамның болуы өмірді жеңілдетеді: ақылды жартысын түсінеді - a word is enough to the wise. Ақымақтар туралы халық айтады: ақымақтар өздері туылады - fools grow without watering; ақымақтар заң жазылмаған - fools rush in where angels fearto tread; *Ақымақ* бұзуға бар,түзеуге жоқ. - every fool will be meddling.

Қазақ және ағылшын тілдерінде ақымақты білдіретін фразеологизмдер ақылды адамды білдіретін фразеологизмдерден көп. Демек, тілдің фразеологиялық деңгейінде оның зияткерлік қабілеттерін ескере отырып, адамның түсінігі лексикалық деңгейде ақылды және ақымақ түсінігін көрсетеді.

Екі тілде де адамның зияткерлік қабілетін білдіретін фразеологизмдерді салыстыра отырып, фразеологизмдер құрылымы бойынша ұқсас, яғни құрылыста, бейнеде және стилистикалық бояуда ұқсастықтар табылды. Адамның зияткерлік қабілетін көрсететін, қазақ және ағылшын тілдеріндегі құрылымы бойынша ұқсас оң бағасы бар келесі фразеологизмдерді бөліп көрсетуге болады: be out of one 's mind – ойынан шығару ; some into one' s mind (to cross one 's mind) - ; occupy SMB' s mind-біреудің назарын аудару.; have a head on one 's shoulders – өз өзіне би болу; read SMB' s mind - бөтен ойларды оқу; listen to reason - ақыл дауысын тыңдау; be in one ' s right mind (be of sound mind) - ақыл - ойда болу; a wise guy - "ақылды"; a clear head - айқын ақыл; a sound mind in a sound mind in a sound body - дені сау денеде сау рух; intellectual food- дені саудың тәні сау. Теріс мағынадағы фразеологизмдер: be out of one 's mind - ақылнан шығу, ақылдан айыру; go outof one' s mind – ақылдан адасу; poison SMB ' s mind- сана улануы; drive smb out of his sense-біреуді ақылға салу; not in one 's right mind – есіне алмау; of unsound mind - ақыл - ессіз; not to have a brain in one' s head-басыңызда ештеңе жоқ, ақыл-ессіз ақымақ болу, жаман ойлау;to be fooled-ақымақ болу.

Ментальдық жағдайдың оң дәрежесі келесі фразеологизмдерде де көрсетілген: have one 's feet on the ground - ақылға ие болу; have an old head on young shoulders - жылдар бойы емес ақылды болу; thinking mug – ақыл қалта; as wise as Solomon – данагөй болу; sut one' s eye - ақылға ие болу; drive home - ақылға жеткізу және т.б.

Фразеологизмдер ментальды жай-күйінің теріс дәрежесімен синонимдік қатарларды құрайды: have got apartments to let, be eighteen bob in the pound, be a button short, to have a tile loose; ақымақ - act the ass, make a fool, to play the fool, cut didoes, act the goat ; ақыл - be a fool, to play the fool, cut didoes, act the goat; ақыл-be a shingle short, be gone in the upper storey, have wheels in one 's head, be off one' s onion; ақылсыз-том о 'Bedlam, barmy, Dotty, half-baked, scatter-brained, balmy on the crumpet, off one' s head, soft in the head.

Тілге аудару кезінде жиі бейнені өзгерту орын алатынын атап өту маңызды. Бұл екі тілде де өте қызықты құбылыс. Бейнелердің айырмашылығы келесі фразеологиялық айналымдарда байқалады: the brainof a pigeon - тауық ми; laugh at SMB ' s beard) – иегімен күлу; run in blinkers көзін шел басқан.

Дене бөліктерінің атаулары қазақ және ағылшын тілдерінің фразеологизмдерін жасауға жиі қатысатынын атап өткен жөн, бәлкім, бұл ауызша мағынада сөйлеу бөліктерінің атауларын пайдалана отырып, адам өз ойлары мен эмоцияларын айтылғандардан терең және толық жеткізуге тырысады. Басы-ақыл-ойдың бір түрі, сондықтан көптеген фразеологизмдерде бұл лексема қолданылады. Қазақ тілінде: ашық бас, ақылды бас, саусақ басы, емен басы, бас піспейді, басына келіп, басы салбырап, қай жерде басың қалды? бас басына би, басы сабанмен толтырылған, бассыз; мимен қозғалту, мимен бояу, миды түзету, мидың ағып кетуі,тауық миы, мидың ашуы, миы пісірілмейді, миы жоқ, су ми. Бұл бейнелер екі тілде ұқсас екенін атап өткен

маңызды: clear head - жарқын ақыл, to have a good head on the shoulders-иықта Бас бар; to have one 's feet on the ground - ақылға қонымды болу; turn SMB' s brain - біреуді ақылға салу.

Ағылшын тілінде көптеген етістік фразеологизмдерде, зат есімдер тек қана көпше түрде қолданылады, өйткені олар белгілейтін әрекет бір ғана емес тұлғамен жүзеге асырылады немесе олар белгілейтін мәндер жалғыз емес: Come to one 's senses - ақыл - есінен адасу, not to have all one' s buttons - ұйықтау; to pick SMB 's brains - бөтен ойды пайдалану, have an old head on young shoulders - жыл сайын ақылды болу, go bananas - ақыл түсу, lose one' s marbles – басына ми жетіспейді, a meeting of minds-толық келісім, толық келісім және т. б.

Зияткерлік қабілеттерді білдіретін көптеген ағылшын фразеологизмдері көп мәнді болып табылады, яғни екі және одан да көп мағынасы бар: Be of the same mind - 1) бір немесе сол пікірді ұстану; 2) өз пікіріңізбен қалу; Do you mind - 1) пайдалы болыңыз; 2) сіз қарсы емеспіз? 2) (to smth.) татуласуға ие.

Фразеологизмдер халық тарихы туралы естелікті сақтайды,онда ұлы адамдардың ой-пікірлері мен суретшілердің қаламынан шыққан сөздер көрсетілген. Қазақ тілінде фразеологизмдердің маңызды көздерінің бірі- қазақ мақал-мәтелдерінде көптеп кездеседі.

Осыған ұқсас құбылысты біз ағылшын тілінде де байқаймыз, атақты ағылшын классигі Вильям Шекспирдің шығармалары ағылшын тілін байытқан фразеологизмдер саны бойынша ең маңызды дереккөздердің бірі болып табылады. Менталдық жағдайды сипаттайтын келесі шексперизмдерді атап өтуге болады: to cudgel one 's brains, midsummer madness - ақыл-ой кең болу, to out-Herod Herod-шатастыруға келтіру, a fool' s paradise-бақыт, there is method in my madness-менің ақыл-ойым бар.

Қорытынды

Көптеген басқа жазушылар сондай - ақ ағылшын фразеологиялық қорын байытады: Александр Поп (fools rush where angels fear to tread - ақымаққа заң жазылмаған), А. Теннисон (a little rift within the lute - ақылсыздықтың басы), Л. Кэррол (as mad as a hatter және as mad as a March hare-ұйықтап жатқан, ақылсыз).

Осылайша, қазақ және ағылшын тілдері-бұл халықтың шынайылығы мен тұрмысын көрсететін маңызды жүйе. Әрбір тіл әлемді қабылдау мен ұйымдастырудың белгілі бір тәсілін көрсетеді. Әрбір халықтың өз тарихы, тұрмысы, құндылықтары, фразеологизмдері бар және қандай да бір ерекшелікпен халықтың рухы мен ділін бейнелейді. Зерттелетін екі тілдің фразеологиялық байлығы-бұл орыс және ағылшын халықтарының ұлттық санасының игілігі. Біз қазақ тілі фразеологизмдерге бай деп айта аламыз. Бұл елдің географиялық кеңдігімен, оның көпұлтты және халықтың орасан тарихи тәжірибесімен түсіндіріледі. Екі тілдердің фразеологизмдерін зерттеу және зерделеу қызықты және танымдық болып табылады.

Фразеологизмдер айқын бағаланған сипатқа ие және айқын бағалаумен ерекшеленеді. Фразеологизмдерді зерттеу әдетте салыстырмалы түрде жүргізіледі, бұл еуропалық тілдер үшін ортақ модельдерді бөлуге мүмкіндік береді. Бұл еуропалық халықтардың көпшілігіне тән ұқсас тұрмыспен түсіндіріледі. Сонымен қатар, Еуропа халықтары жалпы мәдени бастаулары бар – тұрақты өрнектердің негізінде Інжіл немесе антикалық сюжеттер жатыр.

Дегенмен, фразеологиялық бірліктерді талдау ұлттық фразеологизмдер корпусын ерекшелейтін ұлттық ерекшеліктің ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Штерн В. Дифференциальная психология и ее методические основы. – М.: Наука, 1998. – 80 с.
2. Ожегов С.Ю., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: Азбуковник, 1997. – 944 с.
3. Жетпісбай Ш.А. «Мінез-құлыққа қатысты лингвистикалық ерекшеліктері» Монография/Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті. – Қарағанды: ТОО «САНАТ-Полиграфия», 2018. – 120 б.
4. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии. О систематизации и методах исследования фразеологии – Л., 1956. – 196 с.
5. Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники. – М.: Либроком, 2009. – 264 с.
6. Телия В.Н. Русская фразеология: семантические, прагматические и лингвистические аспекты. – М., 1996. – 204 с

Есембеков Т.У.
д.ф.н., профессор
КазНУ имени аль-Фараби

Қазыбек Г.Қ.
к.ф.н., ассоцированный профессор
КазНУ имени аль-Фараби
E-mail: kazybek__68@mail.ru

Қазыбек А.Қ.
преподаватель
КазНУ имени аль-Фараби

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕРПРЕТАТИВНЫХ ПЕРЕВОДОВ СТИХОВ АБАЯ

Түйін. Мақалада ұлттық аударматанудың зәру мәселелерінің бірі - поэзиялық мәтінді аударудың амалдары мен тәсілдері қарастырылған. Абайдың өлеңдерін тәржімалаудың теориясы мен тарихы сөз етіліп, түпнұсқа мен аударма мәтін арасындағы эквиваленттілік деңгейлері талданған.

Тірек сөздер: аударма, сәйкестік, интерпретация, поэзиялық мәтін, талқылау, мән.

Резюме. В статье рассматривается одна из проблем национального переводоведения - приемы и способы перевода поэтического текста. Стихи абая теория и история тәржімалаудың слово, то есть на оригинал и перевод текста эквивалентность между ее уровнями.

Ключевые слова: перевод, соответствие, интерпретация, поэтический текст, обсуждение, значение.

Summary: The article is devoted to the study of the urgent task of national translation studies - the problem of translation of poetic texts. Attention is drawn to the theory and history of the translation interpretation of the works of Abay.

Keywords: translation, original, poet, poetry, artistic.

Введение

Известно, что первые переводы избранных стихов Абая Кунанбаева появились в 30-е годы XX века. Творчество Абая с тех пор вызывает живой интерес читателей, ученых, переводчиков различнызх стран и народов. Его произведения в переводе читают жители многих стран мира. Их количество увеличивается ежегодно. В год 160-летия Абая была опублокована уникальная книга «Двадцать стихотворений Абая», в которую вошли различные варианты переводов стихотворений поэта, предпринятых разными переводчиками. Автор и составитель этого издания - М.Х.Адибаев. Переводчик-билингв предложил новый интерпретативный перевод двадцати медитативных стихотворений великого Абая на русский язык с оригинала, пытаясь при этом сохранить идиостиль и авторскую творческую позицию.

Абай – великий поэт мира, мыслитель, олицетворение духа и творческого потенциала казахского этноса и целой эпохи. Его своеобразная поэзия удивительно созвучна нашему времени и духовным запросам современного общества. Ментальные, нравственные, этнокультурные проблемы, поднятые в его творениях, являются значимыми и актуальными не только для потомков, многие хотят познать глубинные смысловые пласты его гениальных идей. Удивительно то. что каждое новое поколение ищет и находит ответы на свои вопросы в его богатейшем поэтическом мире. В 2020 году мировая общественность готовится достойно встретить 175-летие А. Кунанбаева. Пишутся книги, готовятся новые переводы, намечены большие мероприятия республиканского масштаба. Сейчас уровень осознания учения Абая о полноценном человеке стал настолько высок, что многие современные научные направления проявляют большой интерес к его наследию.(1). Таким образом, научно-исследовательская интерпретация поэзии Абая будет востребована в антропологии, социологии, конфликтологии, когнитологии, герменевтике, семиотике, в поэтике и лингвистике текста. Поэтому возникает острая необходимость новых переводов, толкований и трактовок творений великого Поэта [2, 41].

Основная часть

Известно, что большинство известных переводов произведений Абая на русском языке многократно стали объектом исследователей. Были высказаны интересные и продуктивные мысли для повышения качества переводческих интерпретаций. Конечно. предметно указывались и причины существующих недостатков и упущений. Отмечались недостаточность знаний у переводчиков фоновой информации, об особенностях художественно-эстетических взглядов поэта. Естественно, поэзию Абая пытались переводить известные поэты и переводчики XX века, в числе которых В. Рождественский, С.Липкин, М.Луконин, Вера Звягинцева, С. Санбаев, Р. Сейсенбаев, Г. Бельгер, Ауэзхан Кодар, Бахытжан Момышулы, С.Тлеубаев, М. Адибаев, А. Штейнберг и многие другие, чьи переводы позволили увидеть философскую глубину, таинственность и многозначность творчества Абая. Не следует отрицать наличие в интерпретативной позиции переводчиков идеологизацию, адаптацию, смысловую девиацию, примеры экзотизации и натурализации. Исследователи, изучающие изданные в XX веке публикации, посвященные поэзии А. Кунанбаева, отмечают, что комментарии не всегда составлялись продуманно и научно. В связи с этим, такие важнейшие темы, как религиозные взгляды просветителя, его связи с Востоком не были предметом пристального анализа. культурные богатства Востока, к которым обращался Абай в своих произведениях, зачастую были игнорированы, иногда просто пропущены как нечто второстепенное. Но ведь именно такая парадигма может раскрыть огромную палитру духовных взглядов и воззрений творца. Известный переводчик-билингв Марат Адибаев выполнил перевод 20 стихотворений Абая, собрав их в книге «Двадцать стихотворений Абая» [3], выпущенную к 160-летию Поэта. Впервые в одном сборнике были собраны лучшие переводы двадцати оригинальных произведений Абая, сделанные в разные годы, Такой подход в оформлении книги удачен и удобен не только для сравнительного анализа, но и для понимания, вербализации и перевыражения. Это издание послужило материалом для глубокого научного исследования проблемы интерпретации поэзии Абая, вопросы вариативного перевода поэтических текстов..

На неоднократно звучавший вопрос «почему трудно переводить Абая?» Г.Бельгер ответил так: «Образы Абая пронизаны национальным мироощущением. Их бессмысленно воссоздавать буквально, их можно только трансформировать в другой языковой лад, в иную плоскость восприятия, в иную сферу представлений. Степь за многие века выработала свои поэтические каноны, свой эстетический вкус, свои прочные традиции, своеобразный культ устной речи. Абай сознательно разрушает эти каноны, ломает сложившиеся традиции, отвергает былые, тысячекратно воспетые на все лады «восточные» темы, привносит в казахскую поэзию свежие краски, новые слова, насыщает их многозначным глубинным смыслом» [4, 3]. Следует поддержать и такую его оценку: «Есть старательные, бережные, аккуратные поэтические переводы М.Петровых, В. Рождественского, М.Тарловского, Л.Озерова, Ю.Неймана, О.Румера. Читаешь их - вполне прилично, весьма близко, похоже, узнаваемо. Начинаешь вникать в перевод, сравнивать с оригиналом - нет того обаяния, того поэтического шарма, той естественности и многослойности, того дыхания, той мудрости, что в подлиннике». Думается, что известный переводчик хотел обратить внимание на значимость интерпретации когнитивно-культурной, оперативной, интенциональной и коммун икативной ситуаций в переводе поэзии Абая. В этой связи необходимо обратиться к принципам интерпретативной теории перевода. Д. Селескович не была согласна с господствующим в то время мнением, что перевод есть языковая деятельность, где один язык перекодируется в другой. Разработчики данной теории утверждали, что смысл текста несводим к сумме значений языковых единиц текста. Они предложили перевод считать трехчастным процессом – 1) переход от одного языка к смыслу, 2) от смысла к другому языку. 3) от языка к смыслу. Таким образом, перевод для ИТП состоит из понимания, девербализации и перевыражения. Данная теория находит объяснения пониманию, основываясь на принципах ассимиляции и аккомодации по Пиаже, где понимание есть интеграция новой информации в предыдущее знание, все это затем подстраивается к новой ситуации. То есть, понимание означает добавление экстралингвистических знаний языковым знакам. А новая информация обогащает экстралингвистические знания. Интерпретативная теория перевода признает тот факт, что смысл не содержится в языке и тексте как данное, а возникает благодаря сигналам языка текста с когнитивным вкладом потенциального читателя. На полноту понимания

смысла исходного текста, по их мнению, влияют такие факторы как уровень знаний переводчиком языка оригинала и его знание предмета речи. Не секрет, что первые переводчики поэзии Абая плохо ориентировались в казахском языке, прибегали к помощи подстрочных переводов, что отразилось на качестве переводов. Конечно, преувеличение роли интуитивного в переводе не поддержали некоторые ученые (5, 42). Вместе с тем, большинство исследователей отметили очевидные достоинства данной теории, реализуют в письменном переводе. Поэтому переводческий опыт М. Адибаева, на высоком уровне владеющего казахским и русским языками, хорошо знающего предмет речи, представляет научный интерес для исследователей художественного перевода. Особа интересна его интерпретативная позиция. Обращает внимание и тот факт, что переводчик обнаружил своеобразный тип отношения Абая к читателю, где усилена коммуникативно-оценочная функция речи. Эти качества обнаруживаются во всех переводах М. Адибаева. Наглядный пример этому – переводческая интерпретация стихотворения «Жүректе қайрат болмаса», написанное в 1898 году, которое раскрывает культурноисторический образ позиции автора. Обуславливающую диалогичность текста. Здесь имеет место и монолог, оснащенный риторическими вопросами и экспрессивной лексикой. Абай в этом стихотворении воспевает онтологическую сущность человеческого сердца, обращая свой взор на такик качество как благородство и нежность. Проводит идею о том, что если человек будет слушать свое сердце, не дав воли и желанию взять вверх над разумом, он не уподобится животному. Это можно проследить на первых строках стихотворения:

Жүректе қайрат болмаса,
Ұйықтаған ойды кім түртпек?
Ақылға сәуле қонбаса,
Хайуанша жүріп күнелтпек [5, 116].

Подстрочный перевод С. Тлеубаевв выглядит так:
Когда нет в сердце стойкости,
Кто возбудит спящие мысли /думы/?
Если уму не придет просветление,
Будешь существовать как животное.

Сердце энергичное и бодрствующий разум, – два основных образа. Обратим внимание на некоторые переводческик прочтения. Первый перевод, представленный в сборнике, принадлежит известному переводчику А. Штейнбергу (1907—1984).

Если мысль за волею вслед
Оскудеет в сердце пустом,
Ты, утратив разума свет,
Станешь тварью, темным скотом.

Нетрудно заметить, что здесь упущен риторический тон оригинала. Абай стремится к диалогу с читателем, давая ему пищу для размышления, чего нет в переводе. Далее выражение «Если мысль … оскудеет в сердце пустом» не вполне семантически удачный вариант, так как в оригинале Абай указывает на отвагу сердца и не дремлющие мысли.
Марат Адибаев переводит следующим образом:

Коль сердце вялое в груди,
Кто мысли сонные пробудит?
Коль свет ума не озарил,
Как у скотины дни пребудут.

Наблюдается интерпретативное и эквивалентное воссоздание убеждений Абая, в котором все образы сохранены. Переводчик ясно описал глубинные смыслы автора, потому перевод доступен для восприятия и понимания. Он пытался встроить свой текст в литературную

традицию языка перевода. Немаловажно и то, что он обратил внимание на мелодичность, созвучие и размеры стиха .Надо полагать, что в данном стихотворении Абай рассуждает о сущности человеческой жизни, воспевает силу духа и мысли, присущую только человеку. отличающих его от животных. Человек глубоко мыслящий, обладающий светлым разумом, сильным сердцем и благородными чувствами должен быть в почете у народа и истории. . Далее поэт размышляет об истинном положений вещей и понятий. Указывает те силы, которые тянут казахское общество назад. Абай негодует, что людей с темными помыслами становится все больше. Они всюду окружают его. Стоят на пути развития и просвещения.. Горячее и отважное сердце Абая не дает заглушить эту боль, и он в связи с этим пишет:

Атымды адам қойған соң,
Қайтіп надан болайын?
Халқым надан болған соң
Қайда барып оңайын?! [6, 279]

Коль назван я человеком,
Как я могу стать глупцом?
Коль народ мой такой темный /отсталый/,
Откуда мне быть мудрым?
Подстрочный перевод С. Тлеубаева

Раз назван был я человеком,
Могу ли я невеждой слыть?
Но коль народ дремуч мой темный,
Везде мне проклятому быть!

Перевод М. Адибаева

В данных переводах хотелось бы обратить внимание на последние строки. Как уже было отмечено ранее - Абая тревожило невежество народа и в конце стихотворения он как бы задает вопрос «Куда мне податься?». На наш взгляд в подстрочнике переданы основные смыслы оригинала. Теперь обратим внимание на переводы. Например, А. Штейнберг переводит данное предложение так: «Как найти мне смысл бытия, коль народ невежествен мой?», перевод Ю. Кузнецова выглядит так: «Коль народ мой невежда, куда мне пойти, чтобы честь обрести?», перевод А. Кодара - «Раз народ мой внушает мне грусть, где я славу могу заслужить?...». Слово «оңайын» переводится как «становится *мудрым*». В переводах мы видим «честь, смысл бытия, славу». Марат Хасенович перевел «Везде мне проклятому быть!». На наш взгляд переводчик воспользовался антонимическим переводом, который в целом перекликается со смыслом оригинала. Это, на наш взгляд. удачная переводческая интерпретация основной идейной установки автора.

В переводах Абая на русский видно, что его органичные мысли подменяются реалистической национально-натуральной картиной или клише-тюркизмами, в лучшем случае хоть как-то близкими к строю казахского языка. Заметно, что многим переводам на русском языке характерно движение эстетической мысли от общего к частному, что не всегда способствует обнаружению оригинальной поэтики Абая. В предыдущих переводах стихов поэта архаизмы, арабизмы, фарсизмы и русизмы, несущие каждый раз особую художественную функцию, ориентированные на ассоциацию. Не интерпретированы должным образом. В этом контексте привлекает внимание стихотворение Абая «Көк тұман – алдындағы келер заман». В нем присутствуют такие арабизмы как: «Ғапыл» - не заметить, не знать, «Мазлұмға» - наткнувшийся на коварство, подлость, «Ғадәләт» - справедливость, «Мархамат» - милосердие, «Хақиқат» - истина, правда.

Подстрочный перевод данного стихотворения принадлежит талантливому переводчику Г. Бельгеру. Также в сборник «Двадцать стихотворений Абая» вошли переводы, сделанные В. Звягинцевой, А. Штейнбергом, А. Кодаром и новый перевод М. Адибаева.

Данное стихотворение описывает содержание внутреннего монолога творца. В нем не прослеживается мотив прямого обращения к читателю, за исключением выражения «оған бекі» - с этим согласись. Вступление носит философский характер, автор как бы размышляя о бытие, утверждает, что прошлое забыто, будущее неизвестно, настоящее не статично, только Всевышнему известно что нас ожидает. Тезаурус Абая очерчивает его широкий кругозор, богат лексико-семантический состав текста, многозначна точка зрения автора. Сравнивая переводы, хотелось бы отметить, что наш анализ направлен на выяснения сохранения коммуникативного намерения Абая, поэтому.будет носить определенный оценочный характер.
Последние строки стихотворения, на наш взгляд, являются наиболее сложными для перевода. Поэтому была предпринята попытка обнаружения процесса переводческой интерпретации этой трансламы.

Саяз жүзер сайқалдар ғапыл қалар,
Хақиқат та, дін-дағы тереңінде.
Подстрочный перевод Г. Бельгера:
Греховодникам на мелководье введут в смятение,
И истина, и вера обитают в глубине.
В.Звягинцева умело используя подстрочник переводит так:
Пройдохи с невеждами сядут на мель,
Лишь вера и правда – на гребне волны.
Перевод А.Кодар:
Прохвосты стараются зря в мелководьи,-
И вера, и истина глубже морей.

Так, оба переводчика склоняются к общему инварианту стиля, рассчитанного « на нравы» эпохи. Иначе поступили А.Штейнберг и М.Адибаев. А.Штейнберг девербализует в переводе «Хақиқат та, дін-дағы тереңінде» (истина и вера) на эпитет «истинный праведник». Налицо случай перевода метафорических единиц эпитетами, хотя чаще всего на практике используется сравнение для передачи смысла метафоры. Хотя план выражения не был сохранен, в целом переводчик смог уловить авторский замысел.
М.Адибаев переводит так:

Как истину и веру сохранить,
Не потерявшись в греховодных плясках?!

Не сохранение пунктуации в переводе поэтических текстов способствует неправильной интерпретации читателями оригинального текста. Абай не задает вопрос читателю, не дает им пищу для размышления, а лишь констатирует тот факт, что и истина, и вера не находятся на поверхности, для их постижения необходимо заглянуть вглубь. Лексическая единица «греховодные пляски» - это метафора, внутри метафоры эпитет. Эпитет «греховодный» обозначает наполненный грехом, некое дно – образ перекликается с образом «глубины». Многие теоретики могли бы дать отрицательную оценку переводу Адибаева по известным причинам, но, на наш взгляд, его переводы необходимо «расшифровывать», то есть в них скрыт авторский замысел, который не лежит на поверхности и не так очевиден, как в других переводах. Он как бы отдаляется от оригинала, но при этом описывает полную картину, созвучную со смыслом, заложенным в оригинал.

Анализируя интерпретативную позицию М. Адибаева, нужно отметить, что непосредственный перевод с оригинала в достаточно полно отображает план содержания поэтического текста, чего не скажешь о переводах с подстрочника или языка-посредника. Сравнительно-сопоставительный анализ переводов Адибаева показывает, что переводчик использует иной подход к постижению смысловой иерархии творений Великого Поэта.

Антонимический перевод, перестановка, опущение, замена, добавления, ревербализация, переформулирование – вот далеко не полный список удачно использованных приемов Адибаева. Переводы М.Адибаева в меру сложны и более поэтичны.Заметно его стремление преодолевать

неясности(двусмысленности), где он обращается к когнитивным «входным данным», необходимых для вербального понимания. К тому же он не стремится к буквальному изложению смысла стиха, а стремится сохранить в точности его лексическое содержание (тропы и фигуры речи). Переводчик вскрывает перед нами ядро того универсального смысла, что был закодирован поэтом. Поэт-переводчик ставит перед собою цель: помочь читателю проникнуть в потаенные глубины содержания стихотворения, узреть предел семантизации поэтического слова Абая, выявить степень его аксиологии и метафоричности. Иногда переводчик и вовсе как будто бы отходит от содержания оригинала, но, внимательный взгляд замечает, что тот глубокий этнокультурный и ценностный смысл, заложенный в оригинале, восстановлен в переводном тексте и, более того, приобрел достойный интеллектуальный эквивалент.

Заключение

Следует подчеркнуть, что выход в свет книги « Двадцать стихотворений Абая» ознаменовал новое переводческое слово в переводе поэзии Абая. Издание это подчеркнуло значимость переводческой интерпретации в межкультурном, межязыковом освоении творческого наследия Абая Кунанбаева. Есть полное основание присоединиться к известной оценке Г.Бельгера: «я не исключаю, что именно русскоязычный казахский поэт, дерзкий и бесстрашный, преодолев робость, воссоздаст когда-нибудь достойно Абая на русском языке. P.S. Основные положения моей статьи были сформулированы более десятка лет назад. И вот, кажется, предчувствия мои оправдались. Хороший шаг в освоении, воссоздании поэзии Абая на русском языке сделан.». Новому поколению переводчиков указаны новые проективные пути освоения «теории смысла».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Жетписбаева Б. «Приближаясь к Абаю…» –// Книголюб. – 2005–№85. –С. 41- 43.
2 Проблемы современного сравнительного литературоведения.– М.: ИМЛИ РАН. - 2004. – С.23-27.
3 Адибаев М. Х. «Двадцать стихотворений Абая». – Алматы., 2005. –286 с.
4 Бельгер Г. «Почему трудно переводить Абая?». //–http://abai-inst.kz/rus/=150.
5 Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. - М,1999.
6 Абай Кунанбаев. Стихоторения. Поэмы. Проза. – М.: ГИХЛ,–1954.–С.116.
7 Абай Кунанбаев. Стихотворения. Поэмы. Проза. - ГИХЛ., - М.,–1954.– С.279.

Қалниязова А.Қ.
Филология мамандығының 3 курс PhD докторанты,
Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті,
Алматы қ. Қазақстан,
aika_asirjan@mail.ru

ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ТІЛ БІРЛІКТЕРІНІҢ ТЕРІСТЕУ МӘНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа. Мақалада жыраулар шығармашылығында дүниетаным көріністері көркем тілмен берілуі туралы сөз болады. Жыраулар поэзиясында кездесетін терістеу мәндегі, көркемдік қуаты күшті, әрі көріктеуіш поэтикалық тіл құралдарға толы жыр жолдары талданады. Айтушы тыңдаушысына терістеу ұғымда ой қағидаларын бергенде, нақтылықты, туралықты талап етеді. Ал жырау алдындағы тыңдаушы (хан немесе халық) жырау сөзінен кейін артқа шегініс жасай отырып, алға ұмтылуға жол ашады. Сондықтан да жыраулар ойын терістеу мағынада айтса да, тыңдарман ой астарындағы негізгі ойды бірден түсініп отырады.

Түйін сөздер: жыраулар поэзиясы, дүниетаным, эмоциялық күйі, терістеу мәнді сөз, үндестік.

ФУНКЦИЯ НЕГАТИВНЫХ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В ПОЭЗИИ ЖЫРАУОВ

Аннотация. В статье рассматривается мировоззрение жырауов (поэтов-сказителей) основанные на их творчестве. Анализируется поэзия жырауов стихосложения художественно сложенные выраженные на особый поэтический взгляд. Жырау дают отрицание слова - назидания, что требует ясности и правильности выбора. А слушатель, будь это правитель или народ делает отступление в мыслях, которые дают возможность духовному росту. Поэтому отрицание слова мысли в стихах-назиданиях жырауов со стороны слушателей принимается за основную мысль.

Ключевые слова: поэзия жырау, мировоззрение, эмоциональное состояние, отрицательное слово, гармония.

FUNCTION OF NEGATIVE LINGUISTIC UNITS IN ZHYRAU POETRY

Summary. This article analyzes about the artistic expression of worldview in the works of Zhyrau. It analyzes negative meaning, power of expression, the stylistic way of poetry language in Zhyrau Poetry. When speaker tells to listener in negative meaning, he needs to talk clear and straight. When speaking to listeners (khan or people)he retreats after his speech and inspires to go ahead. Even if speaker talks in negative meaning, listeners understand a general idea.

Keywords: zhyrau poetry, worldview, emotional mood, negative meaning word, consonance.

Кіріспе. Қазақ халқының поэзия тілі ерекшелігі халық ауыз әдебиеті үлгілерінен, ертегі, аңыз-дастандандарынан, айтыс, толғау, жырларынан көрініс табады. Соның ішінде ерекшелігімен, қуаттылығымен дараланатын поэзия тілі – жыраулар поэзиясы тілі. Жыраулар поэзиясынан көркемдік шеберлікке толы үлгілер көрінісі бар. Қай уақытта да жыраулар шығармашылығында қазақ халқының дүниетаным көздері басты орында жырланады. Жыраулар поэзиясында дүниетаным көздері – қазақ халқының рухани ойлауы, әлеуметтік өмірі, таным санасы, халық рухына әсер еткен жағдайлары, өзінің өмірдегі орны шынайы көрініс табады. Сондықтан да қазіргі таңда жыраулар поэзиясы маңыздылығын жойған емес, жоймайды да. Әр жырау шығармашылығына үңілетін болсақ, сол кезең көрінісін ғана емес, халық ой-арманы, сонымен қатар, қоғамдық, саяси, мәдени көріністері байқалады. Әр дәуір кезеңдегі жыраулар өскелең ұрпаққа қазақ халқының болмысын ашатын рухани мұралар қалдыра білді. Қоршаған ортасы, табиғат пен әлеуметтік мәселелерді қатар алып толғай білді. Дүниені тануда, қабылдауда қазақ халқының түйсінуі жоғары деңгейде болды. Сондықтан дүниетанымы кең болғандықтан, келешек ұрпағы әр мәселені жете түсіне білді. Жыраулар халықтың жақсы мен жаманды, ақ пен қараны, әділдік пен әділетсіздікті, оң мен солды айыра алатындықтарын білгендіктен барлық мәселені алдын алу, оны шешу жолдарын айтады.

Жыраулар поэзиясы қазақ халқының басынан өткен тарихи оқиғаларды, арман-мұратын, еліміздің саяси-әлеуметтік көріністерін, ой-санасын, дүниетанымын көркем, бейнелі тілмен бере алуымен бағаланады. Жыраулар жыр-толғауларында:

1) өмірден көргенін қорытынды ойымен нақты жеткізіп отырады;

2) өмірден жинаған тәжірибесін астарлы береді;

3) халықтың арман-тілегін жеткізеді;

4) халыққа да, хан-сұлтандарға да ақыл-кеңесін, өсиетін, айтар ойын нақты береді;

5) халыққа да, хан-сұлтандарға айтар ойын терістеу мәнде жеткізеді (бірақ тыңдаушы терістеу мәнді ойдың астарын бірден түсініп отырады);

6) ер мен әйел адам бойындағы жақсы және жаман қасиеттерді айтады;

7) ел мен жер мәселесіне қатысты және т.б. жайттарды жеткізіп отырады.

Жыраулар тыңдарманына ой тастайтын ақыл-кеңес қана емес, жекелеген адамдарға да өсиет айтады. Жалпыға бірдей немесе жекелеген адамдарға ақыл-кеңес немесе өсиетті айтудағы мақсаты – адам өміріне қатысты ой қағидаларын айту арқылы әділ, тура жол сілтеу, жақсылыққа ұмтылдыру. Өсиет өлеңдер мен толғауларда қазақтардың адамшылық пен ізгілік туралы барша таным-түсінігі алақанға салғандай анық көрініс тапқан. Ол замандағы халықтың арман мұраты, жақсылыққа ұмтылуы, бүкіл адамдық кредоны сақтай білуге тәрбиелеуі жатыр [1.172 б.]. Ия, қай уақытта да жыраулар өсиет толғауларын халыққа да, жекелеген тұлғаларға да (хан-сұлтандар, би, батыр, т.б.) арнау толғауын айтып отырған. Айтылған ой өмірдегі болып жатқан құбылыстармен байланысты болды. Сол ойды жыраулар тура мағынада немесе ауыспалы мағынада, терістеу не тікелей мәнде берді. Тыңдарманы тура ойды түсініп, іштей талдай алды. Ал терістеу мәндегі ұғымды беру арқылы тыңдарманына салмақты ой тастап отырған.

Негізгі бөлім. Жыраулар поэзиясында кездесетін терістеу мәндегі жыр-толғауларды талдау барысында көркемдік қуаты күшті, әрі көріктеуіш поэтикалық тіл құралдарға толы жыр жолдарын көре түсеміз. Жоғарыда айтып өткеніміздей сөйлеуші тыңдушысына терістеу ұғымда ой қағидаларын бергенде, алдындағы тыңдаушы артқа шегініс жасай отырып, алға ұмтылуына жол ашады. Біз сөз қылып отырған теріске шығару ұғымы түсіндірме сөздікте: *«(логика) басқа пікірді теріске шығаратын ой, екіншісі қате болған кезде ғана шын болып саналады»* [2] деп анықтама беріледі. Қай уақытта да сөйлеуші айтпақ ойды, пікірді теріске шығару арқылы мәселені оң жағына шешеді. Сөйлеуші тарапынан айтар ойын тура жеткізе бермейтін де жағдайлар болады. Оны тыңдаушы сөйлеушінің ойын бірден түсініп жатады. Оған себеп қазақ халқының туа бітті сөз құдіретін терең ұғынуында екенін білеміз. Сондықтан да сөйлеуші ойын терістеу мағынада айтса да, тыңдарман ой астарындағы негізгі ойды бірден түсініп отырады. Ғалым А.Салқынбай «Кісінің өмірден көргені мен байқағандарының түйіні, өз тәжірибесінен және өзгелердің тәжірибесінен түйгені, әртүрлі күрестер пен қарсылықтардан алған сабағы, бағалауы – теріске шығару арқылы да өрнектеледі. Теріске шығару – бұл келіспеу, қарсылық, қарама-қайшылық, белгілі бір пікірмен, көзқараспен келіспей, өзіндік пікірін, көзқарасын ұсыну» [3. 179 б], - деп тың ғылыми тұжырымын береді. Жыраулар поэзиясының көркем қуаттылығы ерекше тұлғалану жолдарында, көркем айшықтану жолдарында. Сондықтан жыраулар айтар ойын ерекшелеуді, айқындауды берем деп ойламаса да, тыңдарманы ерекше ден қойып, зейін қоя тыңдауынан прагматикалық қуаттылығын байқаймыз. Соның ішінде тыңдаушысына жеткізер ойы терістеу ұғымда болғанымен, оны ешкім айтпай-ақ, іштей біліп, тұжырымын шығарып отырады. Айтпақ ойды терістеу көбіне жыраулар шығармашылығында кездеседі. Жыраудың қай толғауында алсақ та, жекелік сипатта емес, әлеуметтік ортаға, жалпыға немесе жалпыны бір адам ретінде қабылдап арнау ретінде айтылу кездеседі. Терістеу мәнде қолданыс біріншіден, логикалық жақтан қабылдауы (айтпақ ойы, қандай мақсатта, қай кезеңде беруіне байланысты), екіншіден, қоғамда көтерілмек мәселе негізінде қабылдауы, үшіншіден, эмоциялық қабылдауы бәріне бірдей ортақ болып келеді. Жыраулар шығармашылығында терістеу мәнді ой түбір негізгі және туынды етістіктерге *-ма, -ме, -па, -пе, -ба, -бе* болымсыздық мағынасын білдіретін жұрнақ жалғануы арқылы жасалу жиі кездеседі. Ғалым Т.Маманов «Болымсыз қосымшалар -ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе негізгі етістіктер, яғни етістіктің лексика-грамматикалық категориясы мен функциялық етістіктердің, етістіктің таза грамматикалық категорияларының шекарасын көрсетіп тұратын белгі ретінде жұмсалады» [4.196 б.], -деп көрсетеді. Жыраулар ішінде «таза мінсіз асыл сөзді» тани білген Асан қайғы жырау өз заманының асқан ақылшысы, данасы болды. Асан қайғы жырау толғауында:

...Қырында киік жайлаған,
Суында балық ойнаған..

Ойына келген асын жейтұғын,
Жемде кеңес ***қылмадың,...***
Ойыл көздің жасы еді,
Ойылда кеңес ***қылмадың,*** *...*
Еділ деген қиянға,
Еңкейіп келдің тар жерге,
Мұнда кеңес ***қылмадың***

Кеңестің түбі нараду [5.23б.],- деген жолдарда Асан жырау *-ма* болымсыздық мағынасын беретін туынды етістік жұрнағы арқылы жасалған ***қылмадың*** сөзі тура мағынадағы іс-әрекетті көрсетіп тұр. Бұл жерде Асан жырау хан әрекеттеріне көңіл толмаушылығын ашық білдіреді. Жырау берген ойда терістеу мағынасы болып тұрған жоқ, болымсыз әрекетті, ішкі сезімі арпалысып жатқандығын көрсетеді. Жырда эмоцияның төмендігі және айтушының көңілі пәс, көңілсіз екендігі байқалады.

Ай, хан, мен ***айтпасам, білмейсің,***
Айтқаныма ***көнбейсің***
Шабылып жатқан халқың бар,
Аймағын көздеп ***көрмейсің****...[5.24б.],* - деген жолдарда ***айтпасам*** сөзіндегі *-па* жұрнағы болымсыздық мағынасын білдіргенмен, айтылған ойға терістеу ұғымын беріп тұрғанын көреміз. Егер де ханға сөзін өзінен басқа ешкім айта алмайтынын, шындықты жеткізуші өзі екенін тұспалдайды. Ал *білмейсің, көнбейсің, көрмейсің* болымсыздық ұғымын анық көрсетеді. Берілген жыр жолында терістеу мәндегі сөз бен тура мағынадағы болымсыз әрекет грамматикалық жағынан көркем үйлесім, эмоциялық жақтан нақтылықты, талап еткенін байқаймыз. Сондай-ақ,

Қатын алдың қарадан,
Айырылдың хандық жорадан
Ел ұстайтын ұл таппас
Айрылар атты мұрадан!

Мұны неге білмейсің, -деген жолда ұл таппас – елге ие болатын ұлды таппау себебін айтады, ал *мұны неге білмейсің* деуінен ханның барлық жағдайдан хабардар бола, жете білмей қалуын сұрайды. Төрт жолдан кейін «мұны неге білмейсің» деп сұрауынан ханның сұрақ шешімін біліп тұрып, теріс әрекет жасау себебін кез келген тыңдаушы (халық) түсінеді. Бұл жерде терістеу кумулятивті терістеу ұғымын беріп тұр. Ханға арнау толғауында «Оны неге білмейсің?!» - нақты сұрауды береді. Ал «Мұны неге білмейсің!?» терістеу төрт жерде қайталанғанымен, әр қайталануында ханға ақылын және теріс әрекеттерін ашық айтып, терістеу ұғымда риторикалық сұрау арқылы береді. Асан қайғы жырау ханға берген сұрауының жауабы белгілі екенін, тіпті жауабын қажет етпейтінін көрсетеді. Жыраудың эмоциялық көңіл-күйі құбылмалы екенін және зілді сұраққа жылдам жауап алғысы келіп тұрған ашулы айтушыны көреміз. Айтушының толғауда халық атынан ерекше леппен сұрауын, эмоционалдылығы көтеріңкі адамның күйін байқауға болады. Риторикалық сұрау арқылы көкейдегі келелі мәселелерін сұрап, соның шешімін шығаруға ұмтылмайтынын әсерлі лепті лебізбен, ойлы көзқараспен ойын жеткізеді. Берген сұрауынан жауапты талап еткенімен, оны жырау да, тыңдарман да (хан немесе халық) сұрақтың жауабын біліп отыр. Жыраулар сөздерін көркемдікпен жеткізіп тұрғанын нақты білмейді, бірақ әр сөзі, әр жолы көркемдік шеберлікке толы, әрі прагматикалық қуаты күшті сөзді беріп отырғанын біле түсеміз.

Асан қайғы жыраудың толғауларында терістеу ұғым да бар, ал терістеу мәнде берілген ой, пікір – қоғамдағы басты мәселені көрсетеді, басты мәселені шешуде нақты ойды айтады, ал нақты ой жүйелі әрекет жасауға жол ашады.

Есті көрсең кем ***деме,***
Бәрі тұйғын ***табылмас***
Қарындасың жамандап,
Өзіңе туған ***табылмас*** *[5.25 б.].*

Бұл толғауда айтылған *«есті көрсең кем деме»* деп есі бар адамды кем санамауын сұраса да, кез келген адам естілерді кем санамайтынын біледі, сондықтан естіген кезде есті, ақылды адамдарды кем санамайтынымыз белгілі. Бірақ та сол есті адамдар (азаматтар) барлығы

«тұйғын» құстай қырағы, ұшқыр болып келмейтінін жеткізеді. *«Бәрі тұйғын табылмас»* жолы болымсыз әрекетті емес, тұйғын құстай азамат табыла қоймайтынын айтады. Жыраудың эмоционалды көңіл күйі салмақты, бірақ шешімін таба алмай отырғанын, салқынқандылықты сақтағанымен, іштей толғанысы көп адамның жай-күйін көреміз. *«Қарындасың жамандап»* - қасындағы бауырластары бәрі бірдей болмайтынын және *«өзіңе туған табылмас»* деген жолы қандай жағдайда да өзіңе жақын туғандарың табылмайтынын айтады. Бұл жерде екі жерде екі ақпаратты береді. Терістеу мәнді өлең жолдарындағы ой астарын тыңдаушы жауабын іштей сезіп, іштей біліп отырады.

Адам әзіз айтар деп,
Көңіліңді ***салмағыл***
Нәпсі алдаушы дұспанның

Насихатын ***алмағыл****...[5.25б.],* -деген жолдарда бір ғана ақпаратты теріске шығару емес, кумуллятивті мәнді терістеу берілген. Тыңдарман дұшпанға сенбеу, оның ақылын тыңдау қажеттігі керек еместігін біліп отыр. Толғауда айтылған ой нақты, өмірде кездесетін жайларды көрсетеді. Жырау әрдайым сақтанып жүру керектігін ескерту түрінде салмақты оймен жеткізеді. Асан қайғы жырау толғауында:

.... арғымаққа міндім деп,
Артқы топтан ***адаспа****.*
Күнінде өзім болдым деп,
Кең пейілге ***таласпа***
Артық үшін айтысып,
Достарыңмен ***санаспа***

т.б. мысалдарды кездестіруге болады.

«...Өлеңде қолданылған туынды сөздердің негізгі семалары арқылы теріске шығару мәні орындалғанын атап көрсетеді. Сонымен қатар, мәселе, бұл жердегі өлеңдегі ырғақта немесе ұйқаста ғана емес, мәселе, автор ұсынып отырған келелі ойдың санаға құйылуында, әсерінде [2. 180-б], -деп ғалым А.САлқынбай Абай өлеңін талдау барысында тұжырымды ойын айтады. Сонда Абайға дейінгі, тіпті қазақ хандығы құрылған тұстан жыраулар шығармашылығында да айтушы терістеу мәнде ақпарат, ой айтқанымен, автор берген ойдан ақпарат шындығын айтпақ болғандығын білуге болады.

Қазақ әдебиетінде ерекше орны бар, рубасы көсемі, әскербасы, қырағы батыры, әрі жырау Қазтуған Сүйінішұлының жыр-толғауларынан терістеу мәнді ойларды кездестіруге болады. Мысалы,

Белгілі биік көк сеңгір
Басынан қарға ***ұшырмас****,*
Ер қарауыл қарар деп,
Алыстан қара шалар деп...
...Азамат ердің баласы
Жабыққанын ***білдірмес****,*
Жамандар мазақ қылар деп [5.28 б.],

- деген жолдарда айтушы ойын нақты жеткізеді, қиын-қыстау күнде сақтықпен қарайтын ердің жасайтын әрекетін береді. Терістеу мәні бұл жерде нақты. Жасайтын әрекеті де көңілге қонымды, өлең жолы ұйқасты, жасалатын әрекетке байланысты терістеу мәнді «ұшырмас», «білдірмес» деген етістікті береді. Бұл жерде –ма, -ме болымсыз жұрнағы мен қимылдың келешекте жасалуы да, жасалмауы да мүмкін екенін білдіретін -с жұрнағы жалғану арқылы жасалып тұр. Жыраудың айтуында іштей қиналысы бар, бірақ халқына рух беріп тұрған күйін байқаймыз. Өмірдегі мысалдармен бере отырып, табиғат пен адамның арасындағы байланысты шебер береді. Сондай-ақ «Алаң да, алаң, алаң жұрт» толғауында болымды (болған) ойды беріп келе жатып:

...Боз сазаны тоқтыдай,
Балығы тайдай тулаған,
Бақасы қойдай шулаған,
Шырмауығы шөккен түйе ***таптырмас****,*
Балығы көлге жылқы ***жаптырмас****,*

Бақасы мен шаяны
Кежідегі адамға
Түн ұйқысын ***таптырмас****...[5.29 б.]*

- деген жолдардағы кездесетін «таптырмас, жаптырмас» терістеу мәнді сөздері болымсыз және болжалды әрекетті беретін мән беріп тұрғанын байқаймыз. Сонымен қатар жыраудың туған елі мен жеріне деген сағынышы бар адамның эмоционалды күйін көруге болады. Жыраудың ата-бабасына деген құрметін және елі мен жеріне деген адалдығын сақтағаны көрінеді.

Әскери жорықтарға қатысқан жауынгер Доспамбет жырау да:

Қоғалы көлдер, қом сулар,
Қоныстар қонған өкінбес.
Арыстандай екі бұтын алшайтып,
Арғымақ мінген өкінбес,
Кілең бұздай кілшейтіп,

Көбелер киген өкінбес, - деген жолдарда өкінбес бірнеше рет қайталанады және -бе болымсыз етістік жұрнағы мен -с болжалды келер шақ жасайтын есімше жұрнағы жалғану арқылы жасалып тұр. Сондай-ақ Доспамбет жырау:

Тоғай, тоғай, тоғай су,
Тоғай қондым, өкінбен,
Толғамалы ала балта қолға алып,
Топ бастадым, өкінбен...
...бүгін, соңды өкінбен,
Өкінбестей болғанмын,
Ер Мамайдың алдында
Шаһид кештім, өкінбен! [5.34 б.]
Толғауда берілген «өкінбен»

деп терістеу мәнді уәжді ойларын береді, жасаған іс-әрекеттеріне өкінбейтіндігін танытады. Жырау қолынан келетінін бар мүмкіндігін жасай отырып, еш нәрсеге өкінбейтіндігін айтады. Ғалым О.Тұржан Доспамбет жырау толғауын талдай келе, «...Осындай кесек-кесек себеп-салдардық факторлардан келіп шығатын өкінбеу идеясы – ақынның аса қуатты концепциясы...»[6], - деген тұжырымды ойын айтады. Ғалым Доспамбет жырау толғауында кездесетін терістеу ұғымды білдіретін «өкінбен» сөзіне терең философиялық тұжырымдарын береді. Доспамбет жырау қолбасшы батыр болғандығын, ел мен жерінің жағдайын ойлағандығын, ұлы мұрат жолында аянбай шайқасқандығын толғауында анық жырлайды.

Қорытынды. Қазақ халқының дүниетанымдық түсінігімізді ерекшелейтін тарихи оқиғаларға қатысты мәселелер, болып жатқан оқиғаларда ерекшеліктерді танытатын рухани құндылықтарымызды жыраулар поэзиясында ерекше орын алады. Адамзат баласының өмір мен өлім, дүние, жақсы мен жаман, әділдік пен әділетсіздікт, өкіну мен өкінбеу, ер мен ез, т.б. бұл дүниедегі маңызды жағдайлар туралы жыраулар әр кезде өзіндік үнін қосып отырды.

Асан қайғының «жер жәннатын үздіксіз іздеуінен», ханға берер ақыл-кеңесінен, жақсылар мен естілердің жайын, Қазтуған жырау азамат ердің ұлына тән қасиеттерін, ал Доспамбет жырау елі мен жері үшін аянбай күресетіндігін, ешнәрсеге өкінбестей іс жасағандығын айтуда жүйелі жеткізіп отырды. Әрбір салауатты әрекеттеріне уәжді ойын, салмақты сөзін бере білді. Жыраулардың жыр-толғауларында берген ойлары уәжділігімен, керкем шеберлігімен, эмоциялық қабылдауымен ерекшеленді. XV-XVIII ғасырда қазақ хандығының қалыптасу жолында жыраулардың рөлі әлеуметтік тұрғыдан да, көтерген мәселелері жақтан да, поэтикалық шеберлік көрсетуден де рухани үндестік тауып отырды. Жыраулар өз кезеңін шебер суреттеуші, өз кезеңі Үнін беруші бола білді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Отарбекова Ж.К. Нургалиева Н.Б. Қазақ тіліндегі өсиет концептісі. // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. Астана, №2 (77) 2019.
2. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Әлеуметтану және саясаттану бойынша. Павлодар, 2006. - 569 б. ISBN 9965-808-89-9.

3. Салықбай А. Мазмұн мен мән гармониясы // ҚазҰУ хабаршысы, филология сериясы. № 1 (153) 2015.
4. Маманов Ы. Қазіргі қазақ тілі. Етістік. Алматы, 1966. – 156 б.
5. Ай, заман-ай, заман-ай...(Бес ғасыр жырлайды). Алматы, 1991. -Т. 1. -384 б.
6. Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. Алматы, 1969. -243 б.
7. Тұржан О. Доспамбет жыраудың соңғы сөзі // https://adebiportal.kz/ kz/news/view/12333. 09.10.2015 ж.

Қанабекова М.Қ.,
ф.ғ.м., аға оқытушы,
menya.56@mail.ru

Асанбаева С.А.,
ф.ғ.к., профессор м.а.
Aseke-1970.25@mail.ru

Абдирасилова Г.Қ.
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
ab.gulmira@mail.ru

ҚАЗАҚ СӨЗ МӘДЕНИЕТІН ЗЕРТТЕУ МЕН ОҚЫТУДЫҢ АНТРОПООӨЗЕКТІК ҮРДІСІ

Түйін сөз: Мақалада қазіргі антропоөзектік бағыттағы ғылыми ізденістердің де даму әлеуеті мен өзектілік дәрежесі қысқаша сипатталады. Мұндай тың теориялық еңбектердегі ғылыми тұжырымдар мен концептуалдық пайымдаулардың қазақ сөз мәдениеті теориясына қатысты ғылыми таным-түсініктерді кеңейте түсуге, жаңа мазмұнмен толығуына септігі тиетіндігі пайымдалады.

Түйінді сөздер: антропология, сөйлеу мәдениеті, құрылымдық-нормативтік аспект, антропоцентрикалық аспект, концепт, сөйлеу акт.

Резюме: в статье кратко описывается потенциал развития и степень актуальности научных изысканий современной антропогенной направленности. Таким образом, в теоретическом трудове рассматривается, что научные концепции и концептуальные суждения способствуют расширению научных представлений, касающихся теории казахской культуры речи, пополнению нового содержания.

Ключевые слова: антропология, культура речи, структурно-нормативный аспект, антропоцентрический аспект, концепт, речевой акт.

Abstract: This article discusses the theoretical principles and concepts of speech of the Kazakh language. Also, it refers to the modern scientific researches in the field of anthropology.It was analyzed the theoretical concepts and scientific approaches about culture of the Kazakh language speech at the works of Kazakh scientists.

Keywords: anthropology, culture of speech, structural and normative aspect, anthropocentric aspect, concept, speech act.

Жаңа ғылыми парадигма аясында дамып, жетіліп отырған қазақ сөз мәдениеті, оның басты ұғымдары мен категорияларын, теориялық негіздерін айқындау, сөздің қатысымдық сапаларын антропоөзектік бағытқа сәйкес зерттеп-зерделеу – қазіргі тілтанымдағы өткір де өміршең мәселелердің бірі екендігі даусыз. Бұл бағытта оның теориялық концепцияларын ғылыми түрде саралауды мақсат еткен зерттеу жұмыстары жүргізіліп келеді әрі оны оқыту ісінде жүйелі де тиянақты түсінік-танымды қалыптастыру жолға қойылып отыр.

Осыған байланысты қазақ тіл білімінде функционалды, когнитивтік, этнолингвистикалық, прагматикалық, елтанымдық, мәдениеттанымдық, қолданбалы т.б. тіл ғылымының бағыттары туып қалыптасты, дамыды. Қазақ сөз мәдениетін зерттеуде антропоөзектік жаңа бағыттарды оқытуға байланысты жаңа ақпараттық технологиялар, тың әдіс-тәсілдер пайда болды. Қазіргі тіл білімінің жаңа бағыттары бойынша толық ғылыми ақпараттар мен олардың зерттеу ұстанымдары мен ғылыми – теориялық мәселелері талданып, ғылыми концепциялары айқындалып нақты түсінік пен білім қалыптастыратын тың зерттеулер пайда болды. Атап айтқанда, тіл мәдениетіне, әлеуметтік тілтаным мен психотілтанымға және қолданбалы тіл білімінің басқа түрлеріне ғылыми зерттеулер жүргізіле бастады. Қазіргі тіл білімінің соны зерттеулеріне қарайтын болсақ, тілді антропоөзектік бағытта қарастыру көптеген тілші-ғалымдардың нысанына айнала бастағанын байқаймыз. Қазақ сөз мәдениетін зерттеуде қазіргі тіл біліміндегі жаңа бағыттар тұрғысынан яғни тілдік, коммуникативтік, прагматикалық, когнитивтік, лингвомәдени, этикалық тұрғыдан қарастыру оның негізгі белгілерінің түгелденіп біртұтас пән ретінде қалыптасуына негіз болады.

Қазіргі сөз мәдениетін заманауи аспектіде зерттеу ісі, ең алдымен, жалпы тілтанымдағы дәстүрлі парадигмалардың жаңа ғылыми парадигмаларға ығысып орын беру үрдісімен тығыз

байланысты. Демек, жаңа ғасыр басында өзге де ғылым салалары сияқты қазақ тіл білімінде, оның ішінде сөз мәдениеті саласында да заманауи креативті зерттеулер дүниеге келе бастады. Бұған дейін сөз мәдениеті ғылымы негізінен тілдік-құрылымдық жүйеде көбірек қарастырылған болса, ендігі жерде антропоөзектік бағытты бағдарға алған ғылыми жұмыстар қолға алынып, сөз мәдениетінің біртұтас теориялық пән ретінде қалыптасуына негіз болды. Мұндай бағыттағы еңбектерде сөз мәдениетін зерттеудің қазіргі аспектілері жөнінде біршама құнды ой-пікірлер айтылып, ғылыми тұжырымдар жасалуда.

Берілген ой-тұжырымдар мен концептуалдық пайымдаулардың қазақ сөз мәдениеті теориясына қатысты тілімізде біршама орныға түскен ғылыми таным-түсініктерді кеңейте түсуге септігі тиетіні сөзсіз. Демек, сөз мәдениеті лингвистика ғылымының бір саласы ретінде антропоцентристік, коммуникативтік-прагматикалық, когнитивтік және этикалық, лингвоэкологиялық бағыттар тұрғысынан қарастырыла бастауы үлкен жетістік. Бұл жетістігіміз ғалымдардың бұл салаға үнемі мән беруімен, әсіресе зерделі ғалым Нұргелді Уәлидің зерттеулерінің нәтижесі десек, артық айтқандық емес. Ғалым қазіргі тілтанымдағы антропоөзектік бағытқа сәйкес қазақ сөз мәдениетінің іргелі ұғымдары мен негізгі теориялық қағидаларын, сөздің коммуникативтік сапаларын объективті түрде анықтау және тілдік нормаларды кодификациялаудың теориялық негіздерін нақты дәлдей отырып, тілді адамның жан дүниесіне сәйкес сипаттауға, яғни тілдік құбылыстарды, оның құрылым жүйелерін, тілдік бірліктердің қызметін тілдің субъектілерімен байланысты зерттейтін антропоцентристік ұстанымға ерекше мән береді.

Тілді халық арқылы, халықты тіл арқылы, сондай-ақ адамды тілі (сөзі) арқылы, сөзі арқылы тану идеясы (антропоцентризм идеясы) бұрыннан да айтылып келе жатқанымен, оның заңдылықтары мен ерекшеліктері енді ғана қолға алына бастағанына ғалым назар аударып отырады [1,]. Демек, қазіргі тіл біліміндегі «тілдік тұлға» категориясын сөз мәдениеті пәнінің түпқазық ұғымы ретінде алуды ұсынады, яғни «тіл тұтынушысының» мәдени болмысын тереңірек тануға жол ашып, сөз мәдениеті ғылымының мазмұнын жаңаша бағамдауға бағыт-бағдар болғандығы мәлім. Қазақ тіл біліміндегі сөз мәдениетін антропоөзектік бағытта зерттеген алғашқы ізашар ғылыми еңбек болып табылады.

Ғалым Б.Қалиев аталмыш бағыттағы антропоцентризм ұғымын былайша түсіндіреді: «Антропо – грек сөзі. Ол «адам, адами, адамға қатысты, адам әрекеті негізінде жасалған, адам үшін» деген мағынаны білдіреді. Ал центризм – бұл да гректің сөзі: «дүниенің (әлемнің) басты, маңызды тұлғасы, негізгі мұраты – адам», «дүниені түсінетін, түсіндіретін – адам», «табиғаттың ең жоғарғы туындысы (жемісі) – адам» деген сияқты түсініктерден бастау алатын ұғым» [17]. Демек, сөз мәдениетін антропоөзектік бағытта зерттеу – сөзді (тілді) сол тілдің «тұтынушысы» болып табылатын адамның ақыл-ойымен, парасатымен, дүниетанымымен, философиялық көзқарасымен, ұлттық мәдениетімен байланыстыра сипаттау деп ұғуға болады. Себебі тіл дүниені бейнелеп қана қоймайды, сонымен бірге, ол адамның танымы мен білімінде өзінің қолтаңбасын, ізін қалдырады. Яғни дүниенің тілдік бейнесін жасайды.

Антропоөзектік парадигмадағы лингвистиканың алға қойған мақсаты тілдік субъектінің дүниетаным ерекшеліктерінің семиотикалық жүйе ретінде тілдің барлық деңгейлерінде көрініс беруін анықтау болып табылады. Ғалымдар тілді антропоөзектік тұрғыдан зерттеуге негіз болатын мынадай мәселелерді де атап көрсетеді: лингвогносиология (тілдің танымдық қызметін сипаттайтын бірліктер), әлеуметтік лингвистика (тіл мен қоғамның арақатынасын, қоғамдық қызметін зерттейтін сала), лингвомәдениеттану (тіл мен мәдениеттің өзара қатынасы негізінде ұлт мәдениетінің сақталуын қарастыру), психолингвистика (тіл мен тұлғаның өзара байланысындағы индивидтің тұлғалық мінез-құлқы мен ұғымды қабылдауы, оны санада өңдеуін қарастыру), т.т. Яғни тілдің антропоөзектік бағыты тіл біліміндегі адамның тілдік факторы мәселесін, тілдің адамға қызмет ету мәселесін, адам арқылы тілдің табиғатын ашу мәселесін айқындаумен байланысты.

Антропоөзектік парадигмада сөз мәдениетін танудың бір қыры – оның прагматикалық-дискурстық әлеуетін анықтау. Прагматика тілдік таңбалардың қарым-қатынас кезіндегі әрекеті мен қолданыстағы әсер ету қызметін зерттейді.

Прагматика мен дискурстың мақсаты – сөйлеу не жазу арқылы адамдардың бір-біріне тиімді ықпал ету стратегиясы мен тактикасы. Бұл бағыттағы ой-пікірлерге жүгінсек: «прагматика

дегеніміз – алдын ала ойланып, дайындалып, таңдап-талғап қолданылған және қағазға түсірілген тілдік бірліктер, яғни мәтін.

Дискурс дегеніміз – сөйлеуші мен тыңдаушының арасында болатын ауызша сөйлеу актісі, коммуникативтік іс-әрекет, күнде болып тұратын тілдесу. Басқаша айтсақ, дискурс дегеніміз – тілдік және тілдік емес бірліктердің қолданысқа түсуі, коммуникативтік қызмет атқаруы», – дей келе, прагматиканы негізінен жазба тілден, дискурсты ауызекі сөйлеу тілінен іздестіргенді жөн [17] деп санайды. Ғалымның пікірлерін саралай қарасақ, прагматика жазба тілге тән тілдік ерекшеліктерді, ал дискурс сөйлеу тіліне тән тілдік ерекшеліктерді қарастырады. Осы ерекшеліктеріне қарай ғалым прагматикада – жазушы және оқырман, дискурста – сөйлеуші, тыңдаушы терминдерінің қолданылатындығын да нақтылап кетеді.

Прагматика – сөз актісін, сөйлеу әрекетін және оны жүзеге асыру жайттарын қарастыратын бағыт. Яғни прагматика тілдің өмірдегі қолданысын, оның ұжымдық тәжірибеде жүзеге асуын көрсетеді. Прагматика теориясы кез келген айтылымды, мәтінді сөйлеушінің әлеуметтік әрекеті деп таниды. Лингвистикалық прагматиканың қызметі нақты емес, оған сөйлеуші-субъект (адресант) пен тыңдаушының (адресаттың) өзара қарым-қатынасынан туатын мәселелердің бәрі кіреді. Прагматика теориясында сөз субъектісі (адресант) түпқазық категория болып табылады. Прагматика стилистика, сөйлеу теориясы, әлеуметтік лингвистика, психолингвистика, т.б. салаларға қатысты мәселелерді қамтиды.

Қазіргі сөз мәдениеті теориясына қатысты жаңаша мазмұнға ие зерттеу еңбектерден ғалым Д. Әлкебаеваның «Сөз мәдениеті» атты оқу құралының да құндылығы мен маңыздылығын атап өткен абзал. Бұл еңбегінде қазіргі қазақ сөз мәдениетінің негізгі көп аспектілі сипаттары мен сөзтану ғылымының өзекті мәселелері, негізгі категориялары мен ұғымдары жүйелі қарастырылған.

Сөз мәдениеті ғылымының теориялық негізі сөзтану (речеведение) ғылымымен сабақтас дей келе, ғалым оның себебін адамдық фактормен байланыстырады. Сөз мәдениетінің құрамдас бөліктері: сөз экологиясы, тіл саясаты, тілдік сана, жеке тұлғаның сөйлеу мәдениеті де ғылыми тұрғыдан зерделенеді. Әсіресе, сөйлеудегі кездесетін қателіктерді: орфографиялық, орфоэпиялық, грамматика-морфологиялық, пунктуациялық, коммуникативтік деп саралай отырып, әрқайсысының басты себептеріне тоқталуы – адамтанымдық бағыттағы ізденістердің өнімді нәтижесі екені даусыз.

Сондай-ақ ғалымның зерттеуінен туындаған сөз экологиясы мәселесін де сөз мәдениетіндегі лингвоэкологиялық аспект тұрғысынан арнайы қарастыруды қажет етеді. Бұл аспектіде негізінен тілдік орта мәселесі, оның өзгеру, даму динамикасы, тілдің дамуына, тілді қолдануға теріс әсер ететін себептер зерттеу нысанына алынады. Сөз экологиясы жайында ғалым Д.Әлкебаева: «сөз экологиясы ойлау-сөйлеу мәдениеті, сөйлеу тәртібі, лингвистикалық дәстүрге тәрбиелеу, ұлттық тілді қорғау және «тазалау», ұлттық тілді меңгеру, сөз сапасын арттыру, функционалды стильдердегі баланстарды сақтау, сөз эстетикасының жолдарын анықтау деген ұғым түсініктердің кешенді мәселелерін қарастырады», – деп пайымдайды.

Тілдік орта, оның сөз тазалығы – лингвоэкологияның басты мәселесі. Тілді «тұтынушының», яғни тілдік тұлғаның, тілдік субъектінің ана тіліне деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелеуді, ана тілін ұлттық мәдениеттің қазынасы ретінде бағалай білуді, оны қалай болса солай қолданып, мән-маңызын кетірмеуді қарастырады. Бұл аталған бағыттардың қай-қайсысы да адамның тілге қалай ықпал жасайтынын және тілдің адам санасына, ойлауына, мәдениетіне қандай әсер ететінін анықтау мәселелерін шешуге бағытталатындықтан, сөз мәдениетіне де тікелей қатысты.

Сөйтіп, қазіргі кездегі антропоөзектік парадигма аясындағы зерттеулер мен бұл бағыттағы ізденістердің қолға алынуы «тіл тұтынушысының» сөз қолданысындағы тілдік бірліктердің лингвокогнитивтік, лингвоэкологиялық, прагматикалық деңгейлерде сипатталуына, сондай-ақ жеке тұлғаның өзіндік тілдік әлемін (тезаурусын) анықтауға, аялық білімі мен тілдік мәдениетін жетілдіруге зор ықпал ететіндігі даусыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1.Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері: филол. ғыл. док. ... дисс. автореф. – Алматы, 2007.
2. Қалиев Б. Тіл білімі теориясының негіздері. – Алматы, 2014.
3. Әлкебаева Д. Сөз мәдениеті: Оқу құралы. – Алматы, 2011.
4.Уәлиев Н. Сөз мәдениеті. – Алматы, 1984. – 220 б.

ҒТАХР 16.21.47

Meirbekov A.K.,
PhD senior teacher,
K.A.Yessewi IKTU,
ameirbekov@mail.ru

Duisebekova Zh.K.
MA student,
K.A.Yessewi IKTU,
88.janka@inbox.ru,
Turkestan, Republic of Kazakhstan

DISCURSIVE-PRAGMATIC TYPES OF THE SPEECH ACT OF COMPLIMENTING

Abstract. This article examines speech acts of complimenting, compliment responses and discursive-pragmatic aspects of compliment speech acts. The paper identifies the main linguistic features of the representation of the analyzed speech acts. Also, the differences and similarities of compliment speech acts between English and Kazakh languages were considered.

Keywords: speech act, compliment, compliment response, discourse, pragmatics

Мейірбеков А.Қ.,
PhD аға оқытушысы,
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ,
ameirbekov@mail.ru

Дуйсебекова Ж.К.
Магистрант,
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ,
88.janka@inbox.ru,
Түркістан қ, Қазақстан Республикасы

МАҚТАУ МӘНДІ СӨЙЛЕУ АКТІСІНІҢ ДИСКУРСИВТІ-ПРАГМАТИКАЛЫҚ ТҮРЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада мақтау мәнді сөйлеу актілері, мақтауға қайтарылатын жауаптар және мақтау мәнді сөйлеу актілерінің дискурсивті-прагматикалық аспектілері қарастырылады.Жұмыста талданған сөйлеу актілерін бейнелеудің негізгі тілдік ерекшеліктері анықталған.Сонымен қатар, қазақ және ағылшын тілдеріндегі мақтау мәнді сөйлеу актісінің айырмашылықтары мен ұқсастықтары қарастырылған.

Кілт сөздер: сөйлеу актісі, мақтау, мақтауға жауап, дискурс, прагматика.

Мейрбеков А.К.,
PhD старший преподаватель,
МКТУ им.Х.А.Ясави,
ameirbekov@mail.ru

Дуйсебекова Ж.К.
Магистрант,
МКТУ им.Х.А.Ясави,
88.janka@inbox.ru,
Туркестан, Республика Казахстан

ДИСКУРСИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ВИДЫ РЕЧЕВЫХ АКТОВ КОМПЛИМЕНТА

Аннотация. В этой статье рассматриваются речевые акты комплимента, ответы на комплименты и дискурсивно-прагматические аспекты речевых актов комплимента. В статье определены основные языковые особенности представления анализируемых речевых актов. Также были рассмотрены различия и сходства речевых актов комплимента между английским и казахским языками.

Ключевые слова: речевой акт, комплимент, ответ на комплимент, дискурс, прагматика.

Introduction

This study is carried out in line with the theory of speech acts. The core of the theory of speech acts is the ideas presented by J. Austin in a lecture course published under the title "Word as an Action" [Austin, 1962]. The object of study of the theory of speech acts is the act of speech, consisting in the speaker making a sentence in a situation of direct communication with the listener. According to I.M. Kobozeva (1986), the theory of speech acts is a logical-philosophical study of initial interests and a linguistic study of the structure of the elementary unit of verbal communication of mainly interpersonal relationships.

A compliment is defined as a positively evaluative expressive syncretic speech act, characterized mainly by the coincidence of the recipient and the object of the positively evaluative expression, also characterized by a small expected exaggeration of the interlocutor's merits. A compliment is formulated primarily as an initiating communicative move and differs from other positively evaluated speech acts by the absence of argumentativeness in its structure. The objects of speech acts of compliment are the appearance and achievements of the addressee.

A compliment is an attempt to please an addressee. Even if the addresser is genuinely delighted with the qualities of the addressee, exaggeration in the structure of the compliment does not allow us to define this act as completely sincere. As many researchers have noted, a compliment is always at risk of misunderstanding. It balances between hackneyed compliment and exaggeration. A compliment also helps the addresser not to look envious, which is often more important than the danger of sounding insincere.

When the speaker feels that he/she should strengthen his positive commentary in order to avoid the alleged suspicion of insincerity of the compliment, as well as to prevent his statement from being perceived as flattery, he can defiantly renounce the compliment. Phrases such as "that's not a compliment", "I'm telling you the truth", or "it's true" may precede or less often follow the statement of a positive assessment as an attempt to alleviate the possible negative reaction of the interlocutor.

Compliments and compliment responses are considered to be amongst the most researched speech acts, including refusals, requests and apologies. Compliments not only signify true admiration of positive features, but also lessen face-threatening acts, like criticism or scolding and substitute apologies, greetings or thanks[Holmes 1988;Brown & Levinson,1987].

Most sociolinguistic and psycholinguistic studies, especially foreign ones, are devoted to compliment (R.K. Herbert, S. Straight, J. Holmes, D. Johnson, N. Wolfson, J. Manet, O.A. Agarkova, E.G. Zvereva, R.V. Serebryakova, L.E. Bezmenova , A.V. Bobenko). It should be noted that foreign scholars do not differentiate compliment and praise, interpreting any statement of praise as a compliment. This is due to the lack of foreign studies on the actual act of praise.

Main part

Wolfson (1983) has divided main topics of compliments into two categories: appearance and skills. Suppressing number of compliments on individual appearance, especially hairstyles and clothes is one of the most remarkable aspects of compliments in American English. Moreover, compliments on skills or efforts of the addressee, such as a tasty meal, a well-done task or a nicely played game, are considered the most common types of compliments.

Chen (1993) found out that Chinese and American compliments use various courtesy strategies: strategies of Chinese English speakers are mainly motivated by his Modesty Maxim, while the Americans are motivated by Agreement Maxim of Leech. This distinction refers to diversity of social values in these two cultures, especially in their corresponding beliefs about what composes self-image.

Han (1992) conducted a comparative research on speech acts of complimenting in English and Korean intercommunion. The implementation and responds of the act fairly differed across cultures.

To use the language appropriately in various contexts is the goal of second language learning, that's why meta-pragmatic competence ought to be put forward. Pragmatic competence can be taught in the classroom. Thus, students should be thought theories of speech acts and how to use these acts. To make the learner know there are big differences in implementing speech acts as complimenting, apologizing and requesting in different contexts.

Some pragmatic competence theories such as face view by Brown & Levinson's, model of politeness by Gu as well as Leech's politeness principle should be explained. When learners are aware of culture differences, implicit teaching is required, practicing can raise their pragmatic competence.

Many researchers asserted that [Wolfson, 1981; Homes & Brown, 1987] languages vary from each other according to speech acts and their linguistic implementations. These variations in speech act conventions have been one of the major reasons of cross-cultural misunderstanding. Wolfson (1981) found out that there are differences among languages concerning how to pay compliments and what is complimented, comparing American and other cultures with regard to syntactic and semantic structure of compliments.

Using a suitable compliment and response to the compliment can sometimes build a successful communication. However, paying a compliment not having an awareness of compliment norms and society's cultural agreement can be menacing. For instance, according to Nafise Razi (2012), in Iranian culture, a woman will feel uncomfortable if she receives a compliment by a distant man, and it can be considered as an insult.

The frequency of use of various types of compliments in the English communicative culture is shown below [Serebryakova R.V.,2002]:

Table 1

Types of compliments	**% of the total number**
Compliments characterizing committed deeds	28%
Compliments characterizing intention	22%
Compliments characterizing the way of thinking, point of view	14%
Compliments characterizing professionalism or certain abilities.	13%
Compliments characterizing the correct answer in the lesson	8%
Compliments characterizing intellectual abilities	5%
Compliments characterizing inner, moral qualities	4%

Thus, it was established that compliments characterizing committed deeds are used with the greatest frequency in English communication. This type accounts for 28% of all recorded cases of the use of compliments in English communicative behavior. Compliments that characterizes intention, amounting to 22% are slightly inferior to the compliment characterizing the committed deeds. The results of compliments characterizing the way of thinking, point of view (14%) and compliments characterizing professionalism or certain abilities(13%) are almost the same. Compliments, characterizing the internal, moral qualities, recorded in 5% of cases are considered the rarest.

There are a lot of differences between Kazakh and English language compliments and responds to compliments. They appear to be different due to the mentality. For example, if an unfamiliar man says "You are beautiful" to a woman, instead of thanking, as many other people from different nationalities would respond, she will probably respond negatively. Such results had been identified by Nafise Razi (2012) before. Differences may also occur due to different religions.

As it was mentioned in the study by Serebryakova (2002), the most frequent compliments in the English language were compliments paid to committed deeds.In Kazakh language it appears to be the same. The majority of compliments in Kazakh language are addressed to the abilities and possessions rather than appearance.

Conclusion

Speech acts of positive evaluation perform appraisal-characterizing expressive, etiquette functions: they express a positive assessment of the qualities of the object, ensure the normal course of the communication process and form a positive emotional reaction of the interlocutor.

Compliments and compliment responses are considered to be amongst the most researched speech acts, including refusals, requests and apologies. The objects of compliments are mainly on appearance and skills. Along with these objects, the home of the addressee and his/her actions can also serve as a topic for complimenting. As a number of studies have shown, responses to compliments may vary. The possible responses to compliments can be gratitude, surprise, joy. The recipient can also respond with a compliment to the speaker too.

Speech acts are a significant indicator of students' communicative competence because they indicate crucial moments of non-verbal and linguistic expression when the speaker's aim has to be communicated correctly within a cultural context. Speech acts are now being represented explicitly in many textbooks of dominant languages like English and Spanish. Teachers can get involved in the process of learning pragmatics and can hasten their students' comprehension and performance of speech acts. It means that the explicit teaching of speech acts to second language learners can influence on their knowledge positively.

REFERENCES:

1.Austin J. How to Do Things with Words. Oxford; Oxford University Press, 1962.-PP.22-31.

2.Brown P., Levinson, S. Politeness:Some universals in language use. Cambridge. Cambridge University Press, 1987.

3.Chen R. A contrastive study of politeness strategies between American English and Chinese speakers, 1993.

4.Han, C.A comparative study of compliment responses: Korean females in Korean interactions and in English interactions. Working Papers in Educational Linguistics, 1992.-V.8(2.)-PP.17-31. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 354 726).

5.Herbert, K. Say "thank you" or something. American Speech,1986.-V .61(1). P.76.

6.Holmes.J.,Brown,D. Teachers and students' learning about compliments//TESOL Quarterly-1987.-V. 21,-PP. 523-546.

7.Nafise Razi, A contrastive study of compliment responses among Australian English and Iranian Persian speakers, Iran, 2012.

8.Wolfson, N.Compliments in cross-cultural perspective. TESOL Quarterly, 1982a.-V. 15.-P. 117-124.

9.Бигунова Н.А.,Прагматические особенности речевых актов комплимента и лести, 2013.

10.Кобозева И.М. Теория речевых актов как один из вариантов теории речевой деятельности, 1986.

11.Серебрякова Р.В. Национальная классификация речевых актов комплимента и похвалы в русской и английской коммуникативных культурах. Дисс..канд.филол.наук. Воронеж, 2002.

УДК: 811.11-112, 811.512.122

Meirbekov Akylbek Kairatbekovich,
PhD., acting associate professor,
International Kazakh-Turkish University named after Khoja Akhmet Yassawi,
Turkestan,
e-mail:ph-doctor@mal.ru

Meirbekova Gulnara Kairatbekkyzy,
Master's student,
International Kazakh-Turkish University named after Khoja Akhmet Yassawi,
Turkestan,
e-mail:meiirbekovagulnara@gmail.com

Meirbekov Assylbek Kairatbekuly,
PhD,
International Kazakh-Turkish University named after Khoja Akhmet Yassawi,
Turkestan,
e-mail:ameirbekov@mail.ru

VERBALIZATION OF TOPONYMIC CONCEPTS IN LITERARY TEXTS

Аннотация: Бұл мақалада қазақ және ағылшын тілдеріндегі топонимдердің концептуалды мәндерінің рөлі зерттеледі. Топонимдердің көркем мәтіндерде ұсынылуы мүмкін әдістерді қарастырылады. Топонимикалық тұжырымдамалар-әлемнің тілдік суретінде ұлттық сипатты анықтайтын лингвомәдени индекстер типтері түймелеледі.Екі түрлі халықтардың (қазақ және ағылшын) лингвомәдени ортасында бірнеше функцияларды орындайтын топонимикалық ұғымдар белгіленеді.

Кілт сөздер: ағылшын, қазақ, концепт, топонимия, ономастика.

Аннотация: В данной статье исследуется роль концептуальных значений топонимов в казахском и английском языках. Изучается способы, с помощью которых топонимы могут быть представлены в художественных текстах. Вербализуются типы топонимических концептов-лингвокультурных индексов, определяющих национальный характер в языковой картине мира. Выделяются топонимические понятия, выполняющие несколько функций в лингвокультурной среде двух разных народов (казахских и английских).

Ключевые слова: английский, казахский, концепт, топонимия, ономастика

Annotation: This article studies the role of conceptual meanings of toponymies in Kazakh and English languages. Studies the ways through which toponyms can be represented in literary texts. Verbalizes types of toponymic concepts –linguo-cultural indices that define the national character in the linguistic image of the world.Underlinestoponymic concepts that perform several functions in linguocultural environment of two different nations (Kazakh and English).

Keywords: English, Kazakh, concept, toponymy, onomastics.

Onomastic words occupy special place in word-stock of literary works. It is an expressive, stylistic and semantically fixed expression tool that catches the eye of any writer and is also a bright sign of style. Proper names, forming the text of the work of fiction and the "onomastic world" of the writer's work, do not only serve as an integral part of the text from paradigmatic and syntagmatic development point of view, in addition, the aesthetic forms they represent participate in the expression of artistic thoughts and worldview of the author, the development and construction of speech and literary composition of the text, the implementation of all categories and properties of the literary text.

By studying the onomastic world in literary texts, its onomastic space in the language of the writer, modern science considers the elements of the individual onomastic system as a functionally derived and detailed system from the point of view of the onomastic system of the national language.

The method and genre of the literary representation, the composition of the literary work, the theme and the idea, all the features of the individual artistic word and usage of pronouns, reflecting a wide range of aesthetic expressions in the literary work, have a decisive influence on this system.

In the development of modern literary onomastics, its combination with the ideas and methods of stylistics and linguistics of the general text gives significant results.

V. V. Vinogradov, creating the doctrine ofliterary fiction, in his work "Problems of Stylistics" said: "In literature, the problem of choosing a name, surname, nickname, their structural features in different genres and styles, their figurative and descriptive function is not solved with the help of small examples. It is a very large and complex theme of the stylistics of literature.[Vinogradov V.V.,1963,p. 37-38.].Indeed, these questions are a big theme of stylistics and onomastics. The reason why not much research has been done is because these two fields are not yet sufficiently interfaced and their objects of research are not combined with each other. According to the materials of different writers, all aspects of the paradigmatic and syntagmatic literary text are not fully disclosed and that is why very little is known about theory and methodology of literary onomastics.

Nowadays, principles and aspects of systematic analysis of proper names in literary texts can be determined by means of distinctive features.

1) by the object of research on proper nouns: textual, out of text (social linguistic, encyclopedic, historical, etc.)

2) in relation to the nature of connotation is divided into stylistic (internal) and general (external) language

3) by the out of context information: linguistic (onomastic, connotative) – extralinguistic (encyclopedic, social, historical-cultural and etc.)

4) depending on the degree of semantic composition of the literary text: onomastic – onomatopoetic

5) on the coverage of the onomastic space of the literary text: full – various

6) depending on the types of system connections of proper names in the literary text (for each level of semantic composition): paradigmatic-syntagmatic.

7) by aspects of semantic-stylistic analysis of proper names: structural-functional.

Systematic comprehensive study of the literary texts in Russian language started in 1920-30s and now occupies a leading place. In such systematic studies (Y.N. Tynyanov, B.A.Larin, L. V. Shcherba, V. V. Vinagradov, A.M. Peshkovsky and etc.) functional-semantic analysis of units of different structures and levels (word, word combination, complex syntactic integrity, methods of application of words, etc.) is the main aspect of the study of literary text. And the purpose of the description is the search for an individual semantic-stylistic system depicted in the use of the writer.The use of proper names is a part of literary works that submits to the general functional system. Pronouns do not stand alone in the text, they are related to close and common contexts.

Thus, in the text of literary works, proper names are an important element of the stylistic system of the work, actively cooperating in creating a common image of the work.

The system analysis of the paradigmatic approach includes the following questions:

- identification and systematization of the means of onomastic space in the text;
- typological analysis of groups and sections of the topic, including onomastic and occasional structures, composition of proper names;
- consideration of all variants and methods of onomastic names in relation to one denotation in the literary text;
- study of the relationship of proper names with the theme of the literary text and its supporting words;
- Classification of proper names in the development of the plot of a literary text, semantic composition of all levels, expediency and connectedness of a literary text

Syntagmatic research includes the analysis of proper names in a sequential series-a sentence, a complex syntactic text (paragraph), etc.

In this case, the following issues are studied:

-All types if usage of proper names (individual and group usage, nominative-figurative, transitional, peripheral, gathered –symbolic, etc.) and their connection with appellate and other proper names

- Implementation of various stylistic functions, etc. methods of inclusion in the context, application in various forms of artistic works within the speech composition.

The number of proper names in the text of a literary work can vary. These names, which occur in the text of literary works composes onomastic space.

Proper names in literary works can be divided into several groups in relation to their characteristics. First, there are several opposition groups in relation to the subject-semantic features of proper nouns: anthroponyms-toponyms, toponyms- urbanims.

All these units form the core of the onomastic space in the literary text. However, there are small literary texts that use only occosion methods of artistic nomination.Therefore, according to literary nomination methods in a literary text, one can divide proper names as a usual lexical method and occasional, contextual and individual and author's own methods. Toponymic names are included in the core of onomastic names of any literary text.

Proper names have different semantic nuances at the level of language, speech, text, and especially at the level of literary works. All groups of proper nouns are used in different functional styles of speech in different stylistic directions. In literary style, proper names are actively combined with aesthetic functions. It is manifested in various genres of literature, such as: in communicative - nominative, descriptive, characteristic, temporal-spatial, ideological, cultural-historical, etc.

According to L. V. Shcherba, the text of a literary work is the result of aesthetically organized "personal speech activity" of the writer. It forms and symbolizes the «activity dictionary» of the writer which represents the personal world of the writer. [Shcherba L. V., 1974, p. 34-487.].

In 1923, B.A.Larin named the specific meaning of literary words, an «aesthetic meaning». On the creation of aesthetic meaning the scientist says:

"Aesthetic meaning arises when the direct meaning of the word is absorbed, it is hidden in those included in it "overtones of meaning" that appear when the meaning is inextricably connected with different parts of the literary text from a sentence, a paragraph to a chapter and a whole work, i.e. from a small to a large context. It is not necessary, even unexpected, about a given reality, but irreplaceable as an expression of the modal quality of thought» [Larin B. A., 1974, p. 32-237.].

M.N.Kozhina in her article " Stylistics correlation with the linguistics of the text» says: «Textual linguistics and stylistics are not only the objects of research, but also the subject of research. These two scientific fields aim to study the structural (or systemic) features of the text»[Kozhina M. N., 1979, p. 97-105.].

She points out the following characteristics of the text:

- Connectivity (connectivity in the expression of feelings);
- Completeness (completeness of the content and structure of the text);
- The depth of the text (content within the text);
- Conceptuality or concept (according to V.A.Kukharenko);
- Integration;
- Prospection;
- Retrospection;
- Cohesion (links within the text);

In the work of I. R. Galperin "Text as an object of linguistic research" the following main features of the text can be found:

- Informativity;
- Partiality;
- Cohesion;
- Continuum (categories of literary space and time) ;
- contents of parts of the text;
- retrospection and prospection in the text;
- the modality of the text (subjectivity and objectivity);
- stages and completeness of the text;[Galperin I. R., 1981, p. 92-312.].

All these features characteristic of a literary text are associated with the lexical-semantic system of the text and the use of proper names. Onomastic words can be found in all types of literary speech and help to actualize the main functions of a literary text.

However, the authors of the literature on the linguistics of the text do not consider proper names as an important tool in organizing texts from structural and semantic aspects. Only the researcher V.A.Kukharenko devotes a segment to the theme «Actualization on the text level» in the chapter

«Proper names» of his work called «Interpretation of the text». He focused on stylistic categories such as theme in a literary text and proper names, defining the text as an independent communicative unity.

In a literary text, certain toponyms have many additional connotational and associative meanings depending on the structure and meaning of a literary work. Semantic facets of proper names gradually appear in the text; all classifications and meanings of proper names assigned by the author can be included in it. A proper starts to semantically replenish, function as a special sign and becomes a symbol of associative meaning. These meanings can be called spatial semantic structure. They are peculiar only to that context, can be viable only in that context, and can only function as proper names with individually-literary meaning. [Kukharenko V. A., 1988, p. 106].

The functions of onomastic concepts in language are the functions of the Kazakh mentality, worldview and cognitive process. In addition, there is a semiotic political facets of names and onomastic concepts, all this reflects the activity of these concepts in the political linguo mental space.

Since onomastic concepts are linguocultural structures, their function and characteristics are observed in the system of linguistic consciousness, ethnos and man's worldview, spiritual culture.If language and culture are considered to be a semiotic system,the main characteristics of the semiotic systems are labeling and storage.In onomastic concepts, the existence, versatile aspects, worldview, spiritual values of an ethnos are marked and preserved by a semiotic character.Conceptual knowledge of the world is preserved for centuries, from the experience of the people, and is preserved from generation to generations. The function and reflection of onomastic and other concepts in language are mostly recognized by their verbalization in texts. With such ethnotic, ethnocratic tendencies, the integrity of the nation and culture is preserved, and we can say that it is a cumulative activity of language and consciousness that forms the whole.

The categorical and cognitive nature of the concepts that comprise the mentional field of the Kazakh cognitive onomasticity is structurally different. For example, onomastic concepts depending on the category of onomastic units can be divided into concepts such as: anthroponomic, toponymic, mythical, zoonimic, theonymous, and cosmonymic. These onomastic concepts may differ depending on different types of inner cognition, for example: toponymic mythopoetic (mythotological) concepts, toponymic historical (historical-cognitive) concepts, toponymic political (formed on the basis of political cognition) concepts, etc. Onomastic concepts relating to these categories and types of knowledge, in their cumulative activities collect a variety of cognitive-mental information.

It takes a lot of time and a lot of effort to reveal the content of various cognitive-mental information in different concepts. However, for the first time, without experience, one can argue that anthroponymical concepts have accumulated mental and cognitive information that directly or indirectly relates to man. And in toponymic concepts, we can say that various mental and cognitive information, which is related to the geographical environment, space, landscape, geographical objects, has been preserved, summed up and reflected. The accumulation and preservation of these enormous mental information in their conceptual field, space is the result and manifestation of the cumulative functions of these individual names and onomastic concepts.

Some of the onomastic conceptual mentality is familiar to most of the members of the linguistic community, and common names with preconceived conceptual information are called precedent proper names. In our opinion, due to the cumulative function of onomastic concepts, the common name has a precedent phenomenon. In the onomastic concepts associated with certain names, or depending on those names, a multitude of mental concepts, concepts widely known to the human community or nation as a whole, are generalized. Some of the well-known mental concepts gathered within, around, certain names mark the nature of the typical or symbolic essence of the proper name. That is why the precedent name is a linguocultural, well-known, universal or publicly familiar sign. In speech acts in which communication takes place, concepts of a national or universal character, cognitive associations with respect to precedent names appear.

As for the verbalization of English toponymic concepts in literary texts: the literary heritage of writers carries out a certain stage of language development and reflects the linguistic state of a particular historical period. Author's word-stock help to understand and evaluate the literary skill and unique style of the writer.

Toponyms are often found in literary works and periodicals. Among stylistically differentiated variants of toponyms, the most common are toponyms-colloquialisms, poetic-toponyms, periphrase-toponyms.

Here are some examples to consider.

Toponyms-colloquialisms, on the one hand, different abbreviations – morphemes ('sippi = Mississippi),initial abbreviations (UK = United Kingdoms), different kinds of ellipse (Jersey = Jersey City = New Jersey), and on the other hand it includes dialectisms and deviations from the literary norm(Brummagem - Birmingham) .

Authors of literary works use toponyms to describe direct and indirect symbols. For example, extract from «Great Gatsb»y of F.Fitzgerald:

- And you found he was an Oxford man, said Jordan helpfully.
- An Oxford man! Hewas incredulous: Like hell he is. He wears a pink suit.
- Nevertheless he's an Oxford-man.
- Oxford, New Mexico, snorted Tom contemptuously.

Here the toponym ***Oxford*** serves as the determiner of a noun, means a living person and gives him the level of knowledge of the character and his relation to the rich privileged class. Gatsby's attitude to this event, belonging to the class causes distrust of others. The latter is represented in Tom's response where there are two toponyms, objects that are located in different countries, called far: Oxford-is a city in UK, famous for its university, New Mexico is one of the United States of America, not as famous as the first one. These toponyms indicate the unreliability of the speaker, on the other hand, the socially-oriented description of Gatsby. [Stewart G. R., 1975, p. 206.].

The concept of "London" is a complex mental formation, which reflects the mutual transitions and mutual enrichment of the features of different concepts represented in the language by concepts that are part of different taxems. Thus, the concept name is not the only "key" that activates the meaning of a thought in consciousness other than the concept lexeme names, the concept of "London" is explained by lexical representations of the concepts included in the taxeme / / urban area//. 1) /capital city / / («town», «borough», «city», «emporium», «cosmopohs», «metropolis», «agglomeration», «conglomeration», «conurbation», «sprawl», «megalopolis», «capital»), due to the fact that this concept is subject to cognitive processes of categorization and ordering of taxonomy, affecting lexical expression at the cognitive-conceptual level, this verbalization is associated with the inclusion of the concept of "London" in the high-level frame schemes "urban area" and "capital city".»

Table 1. Lexical representations of the concept "London" included in the taxeme /urban area/

Lower limit of urbanization: town	
The increasing level of urbanization ↕	borough
	city
	emporium
	cosmopolis
	metropolis
	agglomeration conglomeration
	conurbation (~metropolitan area)
	sprawl
	megalopolis megapolis
	megacity
	metroplex
	eperopolis
Upper limit of urbanization:ecumenopolis	

Since language units are identified by conceptual layers, we can distinguish 12 layers in the concept "London", in this case, phraseological units, as well as constant phrases and phrases involving this concept, as well as derivatives of them form small layers of the concept of metaphorical

verbalization - the participation of various semiotic systems in the formation of the concept within the framework of the consideration of metaphor as a categorical shift ensures its multidimensionality. [Field J., 1980, p. 45.].

The representation of lexical units of the concept "London" is presented as follows, *«Saladin Chamcha and Hyacinth Phillips ran side by side <>taking the low roads to* ***London town»*** [Rushdie S., 1988,.].

The values of the English language units describing different types of urbanized spaces include modal frames, social norms, pragmatics, emotional components, and so on. It consists of the units of potential afferent values that are generated.

In the course of the analysis, a number of cognitive metaphors were presented to formulate the London concept.These include metaphors that characterize London as a great city, such as London-Babylon, - Jerusalem, - Pompeii, - ancient Rome. *(«this mercantile Babylon»),*[Manby S., 1857.].

Traditionally, the word "London" is considered to be the Celtic word Llyndun which means "fortress on the river". From this word the word "Londmium" of the Latin language is formed and the English word in the process of language development becomes London.The need to determine the etymology of the word, which is the name of the concept, is explained by the fact that conceptual content "Concept Memory" - does not deviate from the dynamic process of the formation of the word formation, which has the original meaning in the concept.

A complete access to the structural components of the concept that is being considered in the analysis of derivative words from the London concept(*London-ian, London-er, London-ese, London-esque, Londonism, London-ize, London-o-logist, eight adjectives derived from the Latin name London, Londinens-ian+ derivative of nouns, LondonizeLondomz-ation)* has been achieved. On a cognitive-conceptual level, 'London' provides a clear conceptual replenishment of a common framework / schematic action or an affixed phenomenon (for example, the suffix "-ize", which refers to a frame action, is something like a description of the concept of "London")

The cumulative function of the toponymic concepts can be reflected in any types of proper names and in any language: on the basis of the cumulative function, ethnocultural and mental information in the common memory is accumulated, preserved, and subsequent generations are miraculously preserved. The cumulative activity of onomastic concepts is carried out in the language consciousness, cognitive space of ethnic groups and personality, the results of which give a diverse picture in the language, in the system of proper names.

It should be noted that toponymic concepts perform several functions in linguocultural environment. First, the linguistic consciousness structure is characterized by the cumulative activity of onomastic concepts as an instrument.Secondly, the concepts serve as a translator for the mentality of the next generation, retaining spiritual values in their mentality.Thirdly, it provides relations between members of linguistic society (ethnos) in the common cultural space.

Verbalized types of toponymic concepts – linguoculturaltoponyms are linguo-cultural indices that define the national character in the linguistic image of the world.The use of toponymic concepts in linguistic literary texts, verbalization is based on the discourse characteristics of literary text and is an important tool (element) for constructing discourse.From the meaning of the toponyms used in the folklore or other literary texts, information can be obtained from the mentality of the concept of etymology, and the poetics of the toponyms can make one aware of the ethnic perception of the text writer (author, ethnos).

REFERENCES:

1. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика./В.В.Виноградов; Изд-во Акад. Наук СССР – М.: Наука, 1963. – 570с.
2. Языковая система и речевая деятельность /Л.В. Щерба; Наука.Ленинг. отд-ние – М.: Наука, 1974. – 487с.
3. Эстетика слова и язык писателя /Б.А. Ларин; Л.: Наука, 1974. – 237с.
4. Кожина М.Н. Стилистика в соотношении с лингвистикой текста // Теория и практика преподавания русского языка и литературы: Доклады советской делегации на IV конгрессе МАПРЯЛ. – М.:Изд. МГУ, 1979. – С. 97-105.
5. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин; – М.: Наука, 1981. – 312с.
6. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко; – М.: Наука, 1988. – 322 с.

7. Names on the globe / G.R. Stewart; Oxford University Press, 1975 – 411p.
8. Place names of greater London / J. Field; London, 1980 – 45p.
9. The Satanic Verses / A.S. Rushdie; 1988.
10. The Little World of London / C.S. Manby; 1857 – 408p.

Оралова Г.С.
филология ғылымдарының кандидаты,
Қорқыт Ата атындағы ҚМУ,
Қызылорда

АҚЫН – ЖЫРАУЛАР МҰРАСЫНДАҒЫ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚ

ТҮЙІНДЕМЕ. Бұл мақалада ақын-жыраулар шығармаларындағы ұлттық рухани құндылық пен тәуелсіздік жолындағы арман-мұраттары баяндалған. Ақындық өнерде сөздің мағыналық құдіреті арқылы адамдардың жақсылық пен жамандықты түсіну, түйсіну әсері суреттелген. Әр кезеңдегі ақын-жыраулар поэзиясына шолу жасала отырып, халықтың өлең сөзбен рухтанып, жігерленіп, ел болуға ұйымдасатындығы дәлелденген.

Басты сөздер: ақын-жырау, қазақ халқының ұлттық – рухани байлығы, шығармалар.

РЕЗЮМЕ. Данная статья знакомит читателей с произведениями поэтов-жырау XIX-XX вв., в которой повествуется национально – духовное богатство казахского народа, его заветная мечта о независимости. Рисуется человек, его понимание добра и зла. Также статья доказывает, что через поэтическую силу воодущевляющего слова можно научить народ жить в мире, согласии и созидании.

Ключевые слова: поэт-жырау, национально – духовное богатство казахского народа, произведения.

RESUME. This article touches upon dreams of people about true spiritual values and national independence in the works of poets – improvisators (akyns and zhyraus). The art of improvisation depicts ideas of mankind about good and evil. From time immemorial people was inspired by poetical works and they called for unity.

Keywords: poet-zhyrau, national and spiritual wealth of the Kazakh people, works.

Өлең – ақындық поэзиядағы халықтық көңіл-күй психологиясын танытатын өнер. Ақындардың өлең өнері арқылы қалыптастырған мұралары жалпы ұлттық рухани мәдениетіміздің тұрмыстағы еңбек, шаруашылық кәсіптерінің де дамуына ықпал етті. Сол ықпалдасудың нәтижесінде фольклор мен әдебиет мұраларында, ақындық поэзия туындыларында халықтың қоғамдық-әлеуметтік дамуының оқиғалары, жеке тұлғалар, тұрмыстағы жетістіктер мен кемшіліктер толық қамтыла жырланды. Ақындық поэзияның байырғы бастаулары болып саналатын түркі өркениеті жазба ескерткіштерінде де, орта ғасырлық түркілік-исламдық әдебиет мұраларында да, Алтын Орда – Қыпшақ – Ноғайлы (XII–XIY ғғ.), Қазақ хандығы (XY– XYIII ғғ.), Ресейге бодандық (XIX ғ. және XX ғ. басы), Кеңес (XX ғ. 20–80 жж.) дәуірлері ақын-жыраулары шығармаларында өлең өнеріне деген көзқарас арқылы азаматтық-отаншылдық сезім әлсіремеді. Өлеңге және ақындық өнерге деген халықтық сүйіспеншілік осылайша ұрпақтарымыздың ұлттық-азаматтық, отаншылдық-патриоттық сенімдерін үнемі биікке көтерумен келді. Ақындық өнердің көркемдік жалғастығы ғасырлар бойы халық тарихының көркем шежіресі болды.

Қазақ әдебиетінің қалыптасу, даму кезеңдеріндегі ақындық поэзияның көркемдік дәстүрі ұлттық сөз өнеріндегі әдебиет тектерінің (эпос, лирика, драма) жанрларының молая өркендеуіндегі өзекті желі болды. Ал, сол көп жанрлы әдеби дамудың сипатында поэзияның ықпалдылығы үнемі сабақтасып отырды.

Бұл орайда, әрине, қазақтың ақындық поэзиясының осындай қасиеттерінің ұлттық және әлемдік әдеби дамумен де үндесетін болмысы айқындалады.

Профессор С.Негимовтің пікірі бойынша халықтың мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан дүниетаным байлығының ақындық поэзиядағы қамтылу болмысы:

«... шексіз кеңістіктің, табиғат дүниесінің және адамзат қоғамының барлық құбылыстарын, жай-күйін, қозғалысын, түр-түстерін, заттарын, байланыстарын қамтып, ішіне сыйғызып тұрады. Олардың бәрі де өлең тіліне түскен кезде көз алдыңа әдемі суреттер келіп, өлең де оларды жатық бейнелеп, суретке түсіріп жатады. Мұның үстіне ақынның да жан-сарайы, болмыс-бітімі, философиялық, эстетикалық көзқарасы, интеллектуальдық, психологиялық ерекшеліктері поэзия тіліне айнымай көшеді. Ақындар халықтың ғасырлар бойы жасаған рухани – мәдени байлықтарын ана сүтіндей бойларына сіңіріп жатулары тиіс. Олар эпос тілінің дархан шалқарлығын, ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып қалған ділмәр поэзияны, символикалық белгілерді,

көркемдік-мәнерлегіш құрал-әдіптемелердің алуан түрлі, сан қилы үлгілерін, қанатты, жатық тіркестерді меңгеруге, игеруге ұмтылады» [1, 13].

Бұл пікір бойынша біз ақындық поэзия дәстүрінің авторлы шығармашылық болып қалыптасуында фольклордағы, этнографиядағы, тарихи оқиғалар жүйесіндегі көркемдік-эстетикалық мәні бар игіліктердің барлығын да өзінің бойына сіңіретіндігін байқаймыз. Халықтың мыңдаған жылдар бойы қалыптасып жинақталған сөздік қоры мен құрамындағы жалпыхалықтық сипат алған жеке сөздер мен фразеологиялық оралымдардың лексикалық мағыналылық аясына сіңіскен бейнеліліктердің ең көрнектілері ақындық дуниетанымның көркемдік құралдары болып қолданылды. Қарапайым адамдарға қарағанда Жаратушының құдіретімен дара бітімді дарындылық, таланттылық қасиеттерін иеленген ақындардың шығармашылық тұлғалары халықтың үнемі назарында болды.

Ал, ақындық өнердің адамдардың тұрмыстық, қоғамдық әлеуметтік қатынастарында аса елеулі орын алатындығы туралы қазақ әдебиетінің түркілік дәуірлеріндегі әдеби мұраларда да үнемі сөз арқауында болып келеді. «Қорқыт Ата кітабында» [2], Махмұд Қашқаридың «Түркі тілдерінің жинағында» [3], Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігінде» [4], Қожа Ахмет Иасауидың «Ақыл кітабында» [5], Ахмет Йүгінекидің «Ақиқат сыйында» [6] және т.б. кейінгі дамудағы көрнекті ақындық-жыраулық мұраларда [7, 113,] сөз өнерінің, ақындық поэзияның адамдардың жан-дүниесін адамгершілік-имандылық нұрымен сәулелендіретін құдіретіне жоғары баға беріледі. Мысалы:

1. «Қолына қобыз ұстаған ұзан елден елге, бектен бекке барады. Кімнің батыр, кімнің бақыл екенін жырау білер» [2, 8]. *(«Қорқыт Ата кітабынан)*.

2. Ақыны ақындардың білген ізбен,
Өлеңге сөзді гауһар әріп тізген.
Бұл күнде Тәңірім оны жарылқасын,
Ол күнде басшы болсын Сізге бізбен» [6, 89].
(Ахмет Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» кітабынан).

3. Шайырлар бар сөзден кесте тігуші,
Кісілерді мақтап, даттап-сөгуші.
Қылыштан да өткір, ащы тілдері,
Қылдан нәзік ойларының іздері.
Ұққың келсе ұшқыр нәзік сөздерін,
Естіген әр сөздің тінін көздегін.
Ақын көңіл теңізіне батады.
Інжу, гауһар, жақұт нұрын шашады!
Мадақтаса – елге даңқың жетеді,
Егер сөксе масқара, қор етеді [4, 411].
(Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» кітабынан).

4. Менің хикметтерім ғаламға толған,
Есітпей өлгеннің бәрі қылады арман.
Менің хикметтерім дертке дәрмән,
Кімдер бойсұнбаса жолда қалған.
Менің хикметтерім ғаламда дастан,
Көңілім түссе сұхбатың болар гүлстан.
Менің хикметтерім білгенге өсиет дүр,
Білмегенге кепиет дүр [5, 118-119].
(*Қожа Ахмет Яссауйдың «Ақыл кітабынан»).*

Ақындық өнердің жан жүйелік болмысы – азаматтың дүниетаным кеңістігінің көрсеткіші. Қазақ өркениетінің ата-бабалардың салт-дәстүрлері арқылы қалыптасып, дамып ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан дүниетану көзқарастары көркем кестелі, бейнелі тілдік өрнектермен

нақышталды. Адамдардың тұрмыстық-әлеуметтік қарым-қатынастары мәдениеті, қарама-қайшылықтардың бірлігі мен күресі байланыстарынан құралатын тіршілік қозғалысы сөз өнері мұраларында бейнеленді. Ақындық өнер шығармаларында халықтың ата-бабалық дәстүрлер жүйесі негізіндегі шыншылдық, сыншылдық пікірлері, адамгершілік-имандылық ұлағатын танытатын дидактикалық-философиялық көзқарастары қамтылды. Сондықтан, қазақ әдебиеті тарихының барлық кезеңдеріндегі туындыларда да ақындық өнер ұлағаты хақындағы бағалау толғаныстары үздіксіз жырланды. Мысалы, Қазақ хандығы кезіндегі жыраулар поэзиясы халықтың өлең сөзбен рухтанып, жігерленіп, ел болуға ұйымдасатындығын дәлелдеді. Қазақ хандығы мемлекеті ұйымдасуының нығаюының аса қуатты насихаттық құралы – жыраулардың толғаулары. Бұл орайда, жыраулардың өздері де сөз ықпалының адамдардың жан-жүйесіне айрықша әсер ететінін, жақсылыққа бағыттайтынын, жамандықтан сақ болуға жетелейтінін үнемі назарға ала жырлаған. Мысалы:

1. **Асан Қайғыдан:**
... Жақсыларға айтпаған
Асыл шырын сөз ғаріп.
... Ғылымым жұрттан асты деп,
Кеңессіз сөз бастама [7, 25].

2. **Доспамбеттен:**
... Кет Бұғадай билерден,
Кеңес сұрар күн қайда? [7, 33].

3. **Шалкиізден:**
... Қара сия, ақ қағаз,
Дестірге өнер төктірдің! [7, 40].
... Батыр жігіт қол бастар,
Шешен адам сөз бастар [7, 43].

4. **Бұқардан:**
... Үлгісіз сөз болмайды,
Мақтасыз бөз болмайды.
Сөз ұғарлық ер болса,
Айтылмас шын сөз болмайды.
Алтындай асыл сөзіңді
Кәдіріне жетіп бағалап
Тыңдайтын ер кез болмайды [7, 90].

Ақындық дәстүрдің өзекті желісінде шығармашылық тұлғалар өлең өнері құдіретіне табына, тебірене жыр арнайды. Сөз құдіретінің адамзатқа, жалпы бүкіл тіршілік қозғалыстарына жасайтын эстетикалық-әлеуметтік ықпалы – күрделі құбылыс. Қазақ әдебиетінің көп ғасырлар бойы қалыптасқан шығармашылық қозғалыс жүйесінде ақындардың сөз құдіретінің тіршілік құбылыстары ортасындағы аса ықпалды болмысын даралап атауы – үздіксіз жалғасқан үрдіс. Көркемдік жалғастық – шығармашылық тәсілдердің, дүниетаным тұжырымдарының ұрпақтан ұрпаққа сабақтаса ұласуының көрінісі. Сондықтан фольклор мен ақындар шығармашылығындағы сөз құдіретінің эстетикалық-гуманистік, дидактикалық тағылымына арналған пікірлерді сабақтастыра айту арқылы біз осындай жалғастықтың мәнін аңғарамыз.

XYIII–XIX ғасырлардағы ақындар поэзиясында да сөз өнерінің материалдық – рухани саласы бойынша адамдардың тұрмыстық, тіршілігі қозғалыстары арнасындағы ұлағатына арналған бағалаулар үздіксіз жырланды. Мысалы:

1. **Шал Құлекеұлынан:**
Түседі өлең десе қайғы-шерім,
Шығады айқайласам ащы терім.

Басылмас аузымды ашқанмен бір көрік,
Барады ықыласыңа көңілім еріп.
Жел сөзді Тәңірім берген неге аяйын,
Шашылған несібемді жүрмін теріп [8, 22].

2. **Дулат Бабатайұлынан:**
...Жырымды менің тыңдаған,
Сөз ұғатын соңғы адам.
Тыңдаудан әсте тынбаған.
Гауһардай дүрге бұлдаған,
Сарқырап аққан жылғадан
Жыр арнасы – суатпын.
Шашудай болып шашылар,
Меруерттей асыл сөз деген.
Жыршылардың шайыры,
Асыл сөзді езбеген.
Нысананы дәл басып
Қалаған жерден көздеген...
Қамқа бірдей бола ма.
Қаламы мата бөзбенен.
Қосылып алтын қорымас
Мырыш пен мыс, жезбенен.
Меруерттей сөзбен шашайын –
Бойыма біткен асылым
Ақындық әсер қуатпен [9, 23].

Ақындық өнердің жан жүйелік болмысы сөздің мағыналық құдіретін, адамдардың жақсылықты да, жамандықты да түсінулеріне ықпал ететін эстетикалық, педагогикалық-психологиялық ықпалын түсінуге негізделеді. Сондықтан, фольклорда да, жазба әдебиетте де адамзаттың қоршаған тіршілік қозғалыстарының ортасынан дұрыс бағдар алуына сөзбен әсер ету қызметі айрықша назарға алынады.

Өлең өнерінің көркемдік мағыналарынан қуаттанған ақындық дәстүрдің көрнекті тұлғалары дидактикалық өлеңдерімен, айтыстарымен және эпикалық дастандарымен халықтың ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан дүниетанымына әсер етті. Өлең өнеріндегі поэтикалық бейнеліліктер арқылы халықтың жақсылық пен жамандықты айыра білетін мінез-құлық психологиясын қалыптастырды.

Қазақ тарихының барлық кезеңдерінде де халықтың тұрмыстық қарым-қатынастарының дәнекері, насихатшысы болған ақындық-жыраулық поэзия әрбір жаңа ұрпақтың өлең өнеріне деген аса ілтипатты көзқарастарын қалыптастыруға негіз болды. Ақындық поэзия арқылы өлең өнеріне арналған айрықша құрмет сезімі қалыптасты. Халықтың өзіндік ұлттық-этнографиялық дүниетанымын ұрпақтан-ұрпаққа жалғастыра насихаттаған ақындық поэзия шығармалары қазақ сөз өнерінің шынайылығын, тәлім-тәрбиелік болмысын дәлелдеді.

Дәстүрлі ақындық поэзияның фольклор мен әдебиет дәстүрлері арқылы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан өлеңге, сөз өнеріне арналған көзқарастар жүйесі жалпыхалықтық дүниетанымның эстетикалық, гуманистік болмысын танытады. Бұл – әлемдік өркениеттегі өзіндік тұғырымен даралана танылып отырған қазақ ұлтының мәртебелі көрсеткіші.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. *Негимов С.* Ақын – жыраулар тілінің бейнелілігі. – Алматы: Ғылым, 1991.
2. Қорқыт Ата кітабы: Оғыздардың батырлық жырлары / Ауд. Ә.Қоңыратбаев, М.Байділдаев. – Алматы: Жазушы, 1986.
3. *Қашқари Махмұд.* Түбі бір түркі тілі («Диуани луғат-ит түрк»). – Алматы: Ана тілі, 1993.
4. *Баласағұн Ж.* Құтты білік. – Алматы: Жазушы, 1986. – 616 б.
5. *Иасауи Қожа Ахмет.* Диуани хикмет (Ақыл кітабы). – Алматы: Мұраттас, 1993.

6. *Иүгінеки Ахмед.* Ақиқат сыйы. – Алматы: Ғылым, 1985. – 152 б.

7. Ай, заман-ай, заман-ай... (Бес ғасыр жырлайды): 2 томдық / Құрастырушылыр М.Мағауин, М.Байділдаев). – Алматы. 1991. – Т. 1. – 384 б.

8. *Құлекеұлы Шал.* Шығармалары. Зерттеулер. Алматы. 1999. – 264 б.

9. *Бабатайұлы Дулат.* Шығармалары. Өсиетнама: өлеңдер мен дастандар (1-кітап); Дулат тағылымы: сын-зерттеулер (2-кітап). – Алматы: Рарирет, 2003. – 288 б.

Садирова К.Қ.
филология ғылымдарының докторы, доцент,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
Ақтөбе қ.
kulzat.sadirova@mail.ru

ПОЛИГЛОТ-ТҰЛҒАНЫҢ ЖАЗБАША ДИСКУРСТЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ

Түйін. Мақалада полиглот-тұлғаның коммуникативтік құзыреттілігінің құрамдас бөлігі – жазбаша дискурстық құзыреттілік туралы ой қозғалады. Шетел тілінде жазбаша қарым-қатынасқа түсу ерекшеліктері, бұл мәселенің зерттелуі, жазбаша қарым-қатынастың сәтті орындалу шарттары сөз болады. Жазбаша сөздің ойды берудің құралы сапасындағы белгілері сипатталады. Жазбаша формада ойды жеткізу мен қалыптастыру құралдарына тоқталып, полиглот-тұлға сөзінің ерекшеліктері туралы тұжырымдар жасалады.

Түйін сөздер: полиглот, құзыреттілік, дискурс, жазбаша қарым-қатынас.

Резюме. Статья посвящена компетенции письменного дискурса, что является составной частью коммуникативной компетенции полиглота-личности. Речь идет об особенностях письменного общения на иностранных языках, изучении данного вопроса, условиях успешной реализации письменного общения. Описываются особенности письменного слова как средства, передающего мысль. Уделяется внимание средствам формирования и передачи мыслей в письменной форме, даны выводы об особенностях слова полиглот-личность

Ключевые слова: полиглот, компетенция, дискурс, письменное общение.

Summary. The article touches upon the idea of written discourse competence-an integral part of the communicative competence of a polyglot personality. We are talking about the features of written communication in a foreign language, the study of this problem, the conditions for the successful implementation of written communication. The signs of writing as a means of expressing thoughts are described. In writing, we shall talk about the means of forming and bringing thoughts, draw conclusions about the features of the word polyglot-personality.

Keywords: polyglot, competence, discourse, written communication.

Полиглот-тұлғаның коммуникативтік құзыреттілігінің құрамдас бөлігі – жазбаша дискурстық құзыреттілік. Ол тілдік тұлғаның түрлі типтегі жазбаша туындыларды пайдаланып шетел тілінде қарым-қатынасқа түсе алуымен анықталады. Сонымен қатар жазбаша дискурс шетел тілінде жазбаша қарым-қатынас өнімі сапасында қандай ерекшелікке ие екенін анықтау, оны қандай белгілері арқылы жазбаша коммуникацияның өзге актілерінен ажыратуға болатынын білу қажеттігі туындайды.

Бұл мәселемен Б.В.Беляев, Л.С.Выготский, Н.И.Жинкин, И.А.Зимняя, В.Я.Ляудис, И.П.Негурэ, А.Н.Соколов сияқты психологтар, Т.В.Ахутина, В.П.Глухов, В.А.Ковшиков, А.А.Леонтьев, А.Р.Лурия, Л.С.Цветкова тәрізді психолингвистер айналысқан, И.Л.Бим, Н.Д.Гальскова, Н.И.Гез, Н.П.Головина тәрізді аталған мәселені әдістемелік тұрғыдан зерделеген ғалымдар еңбектері де бар. Бұл зерттеулерде шетел тілінде жазбаша қарым-қатынас жасау немесе сөйлесу коммуникацияның бір түріне жатқызылады. Философ М.С.Каган өз зерттеулерінде қарым-қатынасты «субъект аралық әрекеттесу» үдерісі сапасында қарастырады, оның құрылымын бөліп көрсетеді. Оған, ең алдымен, өзара әрекеттесетін субъектілер, нақты айтқанда, бір-бірімен өзара қоғамдық-тұлғалық қарым-қатынасқа түсетін, өздерінің мақсаттары мен уәждері бар индивидтер енеді, екінші компонент сапасында қарым-қатынас құралдары енеді, қарым-қатынастың қызметіне қажетті тіл мен тетіктер және оны жүзеге асыру жолдары енеді. Субъектілер осындай құралдар арқылы қарым-қатынасты жүзеге асырады, әлеуметтік мәдени ортамен әрекеттеседі, ал үшінші компоненті сапасында қарым-қатынастың формасы мен мазмұны, бағыты, сипаты кіреді [Каган М.С., 1988., 255-б.].

Жазбаша шетелдік қарым-қатынасқа түсуші әрекеттесуші субъектілер әртүрлі мәдениет өкілдері, түрлі социум мүшелері, түрлі норма мен дәстүрлердің, құндылықтардың иелері болып табылады. Олар жеке тұлғалық, субъектілік сипаттарға ие, әрі оның деңгейлері де түрліше болады. Жеке тұлғалық сипаттарына жастық, жыныстық, қабылдау, жад, елестету мен ойлау ерекшеліктері жатады. Субъектілік сипаттарына белсенділігі, жеке даралығы, әрекеттік тәжірибесі, әрекетті орындау құралдары мен қабілеттілігі, статусы мен рөлдік позициясы енеді.

Ал тұлғалық сипаттамасына көзқарасы, менталитеті, эмоциялы-сезімдік ортасы, қызығушылығы, тілегі, икемділігі жатады. Оның үстіне әрекеттесуші субъектілердің біреуі жазбаша сөзді бастаушының рөлін атқарады. Оның мақсаты нақты бір тілдің кодын (біздің жағдайымызда шетел тілі) пайдалана отырып, нақты бір ақпаратты жеткізу үшін жазбаша туынды түзу, соған қатысты ойы мен сезімін де білдіру, оны екінші тұлғаға жеткізу, екінші тарапқа әсер ету арқылы жазбаша не ауызша формада естігісі келген жауабын алу. Өзара әрекеттесу тиімділігі, ең алдымен, шетел тілінде жазбаша қарым-қатынасқа түсуші белсенді субъектінің тұлғалық, субъектілік сипатына байланысты, бұл қасиеттер олардың жазғанынан да көрініп тұрады, екіншіден, реципиенттің тұлғалық қасиеттерінен қаншалықты хабардар болуымен де байланысты. Олардың жазбаша қарым-қатынасқа түсуінің сәттілігіне көзқарастары, қызығушылықтары мен қабілеттері, әлеуметтік тәжірибелері, әлеуметтік статустары, олардың атқаратын рөлдері де ықпал етеді. Өзара әрекеттесуші субъектілердің аталған қасиеттері шетел тілінде жазбаша қарым-қатынас жасауды қалыптастырудың бірінші факторы болып саналады, әрі ол жазбаша дискурс өнімі мәтінде көрініс табады. Өзара әрекеттесуші субъектілер әлеуметтік ортада кездеседі, ол ортаға тұлғалардың сыртқы әлеммен, қоршаған ортамен қарым-қатынасы да енеді. Бұл жүйе субъект-объектілік, субъект-субъектілік қоғамдық және тұлғалық қарым-қатынасты да қамтиды, бұлар өз кезегінде адамның танымдық, білімдік және құндылық-бағыттық әрекетін қалыптастырады. Әрбір қарым-қатынастың жекелеген актісінде орта әлеуметтік-мәдени жағдаяттармен шарттасады, ол ортада қарым-қатынас субъектілері әрекеттеседі, жазбаша коммуникацияға қатысушылардың субъект-объектілік қатынасы негізінде жататын субъект-субъектілік қатынастар жиынтығы көрініс табады. А.А.Леонтьев жағдаятты «сөйлеу әрекетін жүзеге асыратын жеткілікті және қажетті сөйлеу және сөздік емес жағдайлар жиынтығы» деп түсіндіреді [Леонтьев А.А., 2001, 85-б.]. В.А.Аврорин жағдаятты күрделі тұтастық деп таниды, ол тұтастыққа адресант пен адресат оларға тән әлеуметтік-демографиялық белгілер енеді, сонымен бірге олардың өзара қарым-қатынасы, жағдайлары да енеді, сол жағдайларда қарым-қатынас орындалады, ал сөйлесу барысында түзілетін айтылымдар мен лингвистикалық меншіктілігі мен тақырыбы да осы жағдаятқа жатады [Аврорин В.А., 1975., 116-б.]. В.Л.Скалкин жағдаят деп «қарым-қатынастың бір актісі шеңберінде сөз әрекетін анықтайтын және адамды тілдік коммуникацияға итермелейтін нақты экстралингвистикалық ақпараттық факторлар жиынтығын» атайды [Скалкин В.Л.,1993,58-б.]. Е.И.Пассов жағдаят деп шетел тілінде қарым-қатынасқа түсетін субъектілердің адамгершілік, әрекеттік, рөлдік, әлеуметтік-статустық интегративті динамикалық жүйесін түсінеді [Пассов Е.И., 2010, 85-б.].

Жоғарыда келтірілген анықтамаларды негізге ала отырып, біз шет тіліндегі жазбаша қарым-қатынастың әлеуметтік-мәдени жағдаятын күрделі біртұтастық деп түсінеміз, ол коммуникация субъектілерінің әрекеттесуін ұйымдастыратын сөйлеу және сөздік емес шарттардың жиынтығынан тұрады. Бұл кезде біз сөздік емес жағдайлар не шарттарға мыналарды жатқызамыз: а) шетел тіліндегі жазбаша қарым-қатынастың мақсаты, б) пәнінің қарастырылуы (жағдай, тәртіп, даулы субъектілік пайымдау т.с.с.с), в) қарым-қатынас субъектілерінің өзара қатынасы, бұл кезде сөйлеу қарым-қатынасына жазып отырған жанның не реципиенттің шетел тіліндегі қарым-қатынасқа түсу тәжірибесінің болуы, тілдік не сөйлеу материалдарының жеткілікті болуы мен қажетті деңгейде болуы белгілі маңызды болады. Жазбаша шетел тіліндегі қарым-қатынасқа түсетін әрекеттесуші субъектілерге қатысты айтсақ, олардың өзара қарым-қатынасында қатысатын әрекеттік субъектілердің әлеуметтік-статустық, рөлдік және олардың әрекетінде астарлы көрінетін адамгершілік қатынас ерекше маңызға ие болады. Әлеуметтік-статустық қарым-қатынас субъектілердің қарым-қатынасы арқылы көрінеді, олар түрлі кәсіби (мұғалім, рецензент, журналист, сыншы және т.с.с.) және жас ерекшелік топтары (оқушы, студент, ересек жан т.с.с.), этникалық (белгілі бір ұлт не халық өкілі), территориялық (жерлес, отандас, көрші т.с.с.) қауымдастық болып келеді. Ал рөлдік қарым-қатынас шетел тілінде жазбаша формалды және бейформалды қарым-қатынас үдерісінде белгілі бір рөлдерді орындау барысында көрінеді. Әрбір жағдайда жазбаша қарым-қатынас субъектілері сол қарым-қатынас қатысушылары болып табылады, әрі гуманистік, толеранттылық, әділеттілік, тактикалық, жауаптылық түрғысынан әрекет жасайды [Глухов В.П., 2007., 130-134-бб.]. Мұндай әлеуметтік-мәдени жағдаят жазбаша коммуникация субъектілері әрекеттесетін қарым-қатынастың мазмұны

мен формасын, бағытын анықтайды, сол арқылы шетел тіліндегі жазбаша қарым-қатынастың сәттілігін қамтамасыз ететін екінші факторға айналады.

Шетел тіліндегі жазбаша қарым-қатынастың мақсаты оның әрбір актісінде коммуникативтік міндеттер көмегімен жүзеге асады, нақты әлеуметтік мәдени жағдаяттағы қарым-қатынас субъектісінің сөз әрекетін басқару құралы болып та саналады, әрі субъектінің жазбаша сөз әрекетіне стимул саналады. Ол жазып отырған коммуникант үшін жақын аралықта қол жеткізетін нәтиже саналады, сол арқылы оның санасында шетел тілінде жазбаша қарым-қатынасқа қол жеткізгенге дейін сақталады. Коммуникативтік міндет, мысалы, хабарлау, түсіндіру, мақұлдау, талқылау, көз жеткізу т.с.с. жазып отырған коммуникантты әлеуметтік мәдени жағдаятқа бағдарлайды, шетел тіліндегі жазбаша қарым-қатынаста нақты бір талаптарға сай сөз туындысының түрі мен типін құруға қажетті құралдарын нақты таңдауға апарады, бұл жазбаша коммуникацияны сәтті құрудың үшінші маңызды факторы болып саналады.

Шетелдік жазбаша қарым-қатынас құралы сапасында ең алдымен, оны жүзеге асыру құралдары түсініледі, ал ол пайдаланылып отырған тілдің жазу таңбаларын қолданумен мүмкін болады, оның қызметінің негізінде жалпыфункционалды және сөйлеу механизмдері жатады. Жазбаша сөйлеу әрекетінің жалпыфункционалды механизміне Н.И.Жинкиннің айтуынша, ой елегінен өткізу механизмі, мнемикалық ұйымдасу немесе сөйлеу жадының механизмі, «ой жинақтау/реттеу» механизмі жатады [Жинкин Н.И., 1958, 38-б.]. Бұл көрсетілген механизмдердің ішінде маңыздысы – ой елегінен өткізу механизмі, оның жұмысының нәтижесі арқылы жазбаша сөз әрекетінің мазмұндық талдауы, оның құрылымдық ұйымдасуы мен тілдік қолданыстары да анықталады. Осы механизм көмегімен әлеуметтік мәдени жағдаят талданады, жазбаша айтылымның ойы мен уәжі, коммуникативтік міндет сана сүзгісінен өтеді, сонымен бірге жазатын сөз жоспарланады, жобасы, бағдарламасы түзіледі, жазбаша сөз әрекетінің нәтижесі бақыланады, басқаша айтқанда, жазбаша шетелдік қарым-қатынаста қозғалысқа түсетін сөздік емес шарттар да талданады. Олар шетел тілінің сөз бірліктерін сәйкесінше таңдау мен пайдалануға мүмкіндік береді, жазбаша коммуникацияның нәтижелілігіне қол жеткізуге мүмкіндік беретін жолды таңдайды. Жазбаша сөзді түзген кезде мнемикалық ұйымдасу механизмі ерекше рөл атқарады, ал ол ұзақмерзімді және қысқа мерзімді жад арқасында мүмкін болады. Біз жад деп күрделі психикалық үдерісті атаймыз, оған еске сақтау және сол материалды шетел тілінде жазу тәжірибесінде қайта пайдалану жатады. Ұзақ мерзімді жад механизмі қалыптасқан әлеуметтік мәдени жағдаяттағы білім мен шынайы өмір нысандары туралы түсініктерді, жазбаша сөз әрекетін жүзеге асыруды, шетел тілінің таңбалық жүйесін белсенділендіреді. Бұл жүйе шетелдік жазбаша қарым-қатынастың, үйренетін тіл елінің әлеуметтік нормаларын және жазбаша жұмыс жазудың тілдік ережелерін (орфоэпиялық, графикалық, орфографикалық, грамматикалық, лексикалық, стилистикалық т.с.с.) бейнелейді [Зимняя И.А., 2001, 44-б.].

Коммуникант жазбаша сөз түзу үдерісінде, ең алдымен, қысқамерзімді жадта жазбаша шеттілдік қарым-қатынасқа тән әлеуметтік мәдени жағдаятты және оның барлық сөздік емес жағдайларын ұстайды. Екіншіден, ол ұзақмерзімді жадтан қысқамерзімді жадқа коммуникативтік міндетті жүзеге асыруға қажетті әрі әлеуметтік мәдени жағдаятқа шетел тілінің нормасына сай реципиентке түсінікті тілдік құралдарды таңдап көшіреді.

Жалпы функционалды механизмге «ой жинақтау/реттеу» механизмі де жатады. Ол сөз таңдауды реттейді, жағдайларды, анықтамаларды, толықтыруларды таңдайды. И.А.Зимняя атап көрсеткеніндей, ол үш бағытта қызметін жүзеге асырады: а) сөз стереотиптері бойынша (сөздік-артикуляциалық), б) лингвистикалық міндеттер бойынша және в) ойды ашатын міндетті мән бойынша [Зимняя И.А., 2001, 117]. Жазбаша коммуникацияда осылардың соңғы екі бағыты назарда болады. Олардың ішінде ойда берілген міндетті мән ішкі сөздің ерекше кодымен жадта сақталады да, ол болашақ жазылатын сөз туындысының ойы мен уәжін түзуге түрткі болады. Бұл міндет жазуды жазып отырған коммуниканттың коммуникативтік міндеті мен әлеуметтік мәдени жағдаятын бейнелейтін белгілерді бөліп көрсетуді, әрі сөздің субъективтік мәнінің пайда болу ықтималдылығын анықтайды. Бұл субъективтік мәннің объективтік мағынаға айналуы әрі жазушы үшін де, реципиент үшін де түсінікті болуы үшін лингвистикалық міндеттемелер бағыты іске қосылады, ол бағыт сөздердің тіркесімінің лингвистикалық ықтималдылығын, олардың валенттілігін бейнелейді және жазуда грамматикалық ережелерді ашып түсіндіруді жүзеге

асырады. Іріктелген сөздер мен айтылымдар жазу жазып отырған коммуниканттың міндетімен, ойымен салыстырылады. Барлық өлшемдер сәйкестігі анықталған соң жазбаша сөз түзу жалғасады. Басқаша жағдайда сөз туындысын түзу үшін өзге сөз қолданыстар, тіпті жаңа бағдарлама таңдалады. Жалпыфункционалды механизмдер жазбаша сөз туындысының сыртқы ресімделуі мен лексика-грамматикалық ашылуына, ішкі ресімделуіне жауапты сөйлеу механизмдерінің жұмысын қамтамасыз етеді. Осыдан тағы бір маңызды фактор анықталады, ол жазбаша коммуникацияның қызметінің сәттілігін қамтамасыз етеді, шетел тілінде жазуда қажетті құралдарды дұрыс пайдалана білуді, олардың негізінде жатқан микро және макрооперацияларды игеруді қамтамасыз етеді. Егер микрооперация кез келген тілде жазбаша сөз үшін әмбебап сипатта болса, макрооперациялар нақты бір тілдің жазу әрекеті үшін ғана тән болады, біздің жағдайымызда бұл шетел тіліне қатысты болады. Шетел тілі және оның қызметінің негізінде жатқан жалпы функционалды әрі сөйлеу механизмдері жазбаша шетелдік қарым-қатынасты жүзеге асыру құралы сапасында жазбаша сөзге қызмет етеді. Ол арнайы білімді білдіреді, ол білім сыртқы ауызша сөзден жазбаша коммуникация үдерісінің орындалуында ойдың қалыптасуы мен берілуі жолы бойынша, психологиялық мазмұны мен функциясы бойынша ерекшеленеді. А.Р.Лурияның пікірінше, жазбаша сөздің ерекшелігі оның әңгімелесушісінің қатынасқа тікелей қатыспайтыны, ал оның ой уәжінің субъектімен, яғни жазып отырған коммуникант тарапынан анықталатындығында [Лурия А.Р. 1998, 221-б.]. Оның үстіне Н.А.Пронин көрсеткеніндей, жазбаша сөзді құрушы коммуникант реципиент тарапының әсерінсіз, қатысуынсыз әлеуметтік мәдени жағдаятты өзінің ойынша құрады, жағдаяттық-мәнмәтіндік толықтыру мүмкін болмайды [Пронина Н.А., 2005, 69-б.]. Сондықтан да жіберілген жазбаша сөзде реципиент жазылғанның бәрін дұрыс қабылдап түсінуге қажетті ақпарат толық берілуі шарт. Оның үстіне жазбаша сөзге бақылау жасаудың толық үдерісі жазушының интеллектуалды әрекетінен тыс болады, екінші тараптың түзетуінсіз жүзеге асады, жазбаша шеттелдік қарым-қатынас субъектісінің бейнесі елестетіледі. Жазбаша сөзде сондай-ақ тілден тыс, айтылымның қосымша құралдары, мысалы, жест, мимика, интонация, пауза – қолданыла алмайды, автор тек мәтіндегі кейбір бөлікті курсивпен бөліп көрсетуі мүмкін, ол реципиенттің сөз туындысын дұрыс түсінуіне мүмкіндік береді.

Д.Б.Эльконин жазбаша сөздің тағы бір ерекшелігін атап көрсетеді: ол тұрақты уәжделетіндігі, нақты айтқанда «жазбаша сөздің уәжі жалпылама, барынша абстрактілі формада болады. Оған қатысты тыңдаушылардың репликасы болмайды, аудиторияның реакциясы көрінбейді, жазбаша сөз өзгеріссіз қалады. Жазбаша сөздегі айтылым жалпы тұрақты уәжге ие» [Эльконин Д.Б., 1980, 256-б.]. Осыған байланысты жазбаша сөз синсемантикалық, ашық сипатта болады, ал лексикалық және грамматикалық құралдар әлеуметтік мәдени жағдаятты бейнелейді, коммуникативтік міндетті шешеді және реципиентке сол арқылы түсінікті болады. Жазбаша сөзде фразалар ауызша сөздегі фразаларға қарағанда ұзындау болады, есімше және көсемше оралымдар мен сабақтас құрмалас сөйлемдер кеңінен қолданылады. Жазбаша сөз табиғаты туралы Л.С.Выготский былай деп жазады: «жазбаша сөз көпқабатты, нақты және сөздің ашық формасы: онда ауызша сөзде интонацияның көмегімен қабылданатын мәнді және жағдаятты тікелей қабылдауды сөзбен беруге тура келеді» [Выготский Л.С., 2013, 363-б.]. Сондықтан жазбаша сөз ойды берудің құралы сапасында мынадай белгілерімен айырықшаланады: сөздің аталуы, ауызша сөзге тән емес құрылымдардың, атап айтқанда, сын есімдердің, есімшелер мен көсемше оралымдардың, үстеулердің, сабақтас құрмалас сөйлемдердің молынан пайдаланылуы; ырықсыз етіс формаларының және жақсыз сөйлем конструкцияларының қолданылуы; басыңқы және бағыныңқы сөйлемдер арасындағы қатынасты көрсететін коннекторлардың түрліше қолданылуы; сөйлемнің логикалық құрылымының эксплициттілігі; тұтас мәтіннің қатаң риторикалық ұйымдасуының қатыстылығы мен қисындылығы.

Жазбаша сөздің маңызды ерекшелігінің бірі – құрылған мәтінді түзеу мүмкіндігінің болуы, сол арқылы сөзбен ойлау операциясының ағынына бақылау жасауға болады. Жазбаша сөздің тағы бір сипаты Е.В.Кобелованың пікірінше, жоғары деңгейдегі еркіндігі [Кобелева Е.В., 1999, 70-б.], ол үйреніп жүрген шетел тілінің лексикалық және грамматикалық бірліктерін сана сүзгісінен өткізеді, сөз таңдау мен олардың комбинациясын құруда аса мұқияттылықты талап етеді. Сол арқылы тілдік құралдарды жазбаша шетелдік қарым-қатынастың әлеуметтік мәдени жағдаятымен және қойылған коммуникативтік міндетке сәйкестеп таңдай отырып олардың

қажеттілігін не қажетсіздігін саналы түрде бағалайды. Жазбаша сөздің алғашқы нұсқасын коммуникация актісінде қайта қарап, оның мазмұнын айтылуға тиісті мазмұнымен салыстырып, қажеттігіне орай қайта құрастыруға болады. Осыған байланысты жазбаша сөзді жазуға дайындық, ойлау кезеңі ерекше маңызды. Шеттілдік жазбаша сөздің өнімін қағазға түсірмес бұрын коммуникант оны ішкі сөзге айналдырады, басқаша айтқанда сөзді ойша құрып алады, сонан соң сол ойдағы бірізділігіне сай жазады. Демек, жазбаша сөз – шеттілдік қарым-қатынасты жүзеге асырудың бір жолы сапасында ойды жазбаша сөзге көшірудің коммуникативтік қажеттілігін қамтамасыз етеді. Біз сөз әрекетін И.А.Зимняяның ізімен шеттілдік қарым-қатынаста «тілдің тікелей қатысымен белсенді, мақсатты бағдарлы жүзеге асырылатын және адамдардың өз араларында сөзбен берілген жағдаятпен шарттасатын хабарламаны беру мен қабылдау үдерісі», «коммуникативтік-танымдық қажеттілікті қамтамасыз етуге бағытталған үдеріс» деп түсінеміз [Зимняя И.А., 2001, 52- 57-бб.]. Осы берілген анықтамаларға сүйене отырып біз шеттілдік жазбаша сөз әрекетін белсенді, мақсатты бағдарлы, тілдік жүйемен тікелей байланысатын, қарым-қатынас үдерісінде құрылатын жазбаша сөз әлеуметтік мәдени жағдаятпен шарттасатын, өзгелерге арналған, оларға әсер ету арқылы коммуникативтік-танымдық қажеттілігін қанағаттандыру үшін жүзеге асырылатын үдеріс деп сипаттаймыз. Жазбаша сөз әрекеті де кез келген сөз әрекеті сияқты пәндік мазмұнымен және құрылымдық ұйымдасуымен сипатталады. Оның пәндік мазмұнына тоқталсақ, ол мынадай компоненттерді енгізеді: пән, құрал, әдістері, өнім және нәтиже. И.А.Зимняя жазбаша сөз әрекетінің пәні деп ойды атайды, бірақ ол жай ғана ой емес, жазбаша коммуникация актісі туындайтын шынайы әлеуметтік жағдаяттың заттар мен құбылыстарға қатысын бейнелейтін форма сапасындағы ой [Зимняя И.А., 2001, 78-82-бб.]. Бұл кезде ой әр деңгейлік мәндердің қатынастары мен байланыстарының күрделі иерархиялы құрылымы сапасында қаралады. Оның бірінші деңгейінің негізінде түсінікаралық байланыс жатады, ол жазушы коммуниканттың тілдік түйсігін дамытады, сөздерді еркін тіркестіруді қамтамасыз етеді. Бұл кезде мәндік байланыстар екі түсініктің сипаттамасы берілгенде олардың мазмұнынан жалпы бір сипатты шығаруға негізделеді. Екінші деңгейге сөйлем мүшелерінің арасындағы өзара байланыс жатады, ол субъект-объектілік, предикативтік қатынастармен және сөздердің валенттілігімен, түсінікаралық мәндік байланыспен анықталады. Үшінші деңгейде бар мәлімет пен жаңа мәліметтің арасындағы мәндік байланыс жатады, басқаша айтсақ, тема мен реманың арасындағы байланыс. Ол ой қисыны мен онымен білдірілетін оқиғаны бейнелейді. Мәндік қатынастың иерархиялық құрылымын оның жоғары деңгейінде сөз ететін болсақ, ол мынадай сипатта көрінеді: сөйлемдер арасындағы, фразадан жоғары тұтастықтар мәнінің арасындағы, тұтас сөз туындысы мен жазбаша сөздің ішкі микротақырыбының арасындағы байланыс. Жазушы коммуниканттың барлық деңгейдегі мәндік байланыстарды дұрыс орната білуі жазбаша туындының тұтастығы мен байланыстылығын, қисындылығын анықтайды.

Жазбаша формада ойды жеткізу мен қалыптастыру құралдарына тоқталсақ, бұл қатарға мыналар жатады: лексикалық, графикалық, орфографиялық, грамматикалық және өзге де құралдар, нақты айтқанда, тілдің өзі, біздің жағдайымызда шетел тілі, сол тілдің жүйесі, ал ойдың берілуі мен қалыптасу жолдарына, әдістеріне жазбаша сөз әрекетінің үдерісінің өзі жатады, оның негізгі көрінісі – сыртқы жазбаша сөз. Жазбаша сөз әрекетінің өнімін анықтағанда біз екі мәселеге көңіл аударамыз: реципиент тұрғысынан жазбаша сөз әрекетінің өнімі қағазда не электронды тасымалдағышта жазылған материалданған байланыстағы жазбаша мәтін түріндегі жазбаша сөз туындысы болып табылады. Сол мәтінде жазушы коммуниканттың субъект сапасындағы әрекеттік, жеке-даралық-психологиялық ерекшеліктері және оның жүзеге асырылуының психологиялық шарттарының жиынтығы объективтенеді. Мәтін, яғни, аяқталған жазбаша туынды жазушы коммуниканттың жазбаша сөз әрекеті қызметінің үдерісінде түзіледі, шеттілдік қарым-қатынас құралы сапасында қызмет етеді, оның өнімі экстралингвистикалық факторлармен бірге алынған жазбаша дискурс болып саналады әрі ол жағдаятымен бірге алынады. Кез келген жазбаша өнімді екі қырынан алып қарастыруға болады: жазып отырған коммуникант тарапынан, нақты айтқанда, автор тарапынан және жазбаша сөз бағытталып отырған реципиент тарапынан. Жазбаша сөз әрекетінің нәтижесі реципиенттің әрекет өніміне ауызша не жазбаша формада берген жауабы, әрекеті не тәртібі, жалпы айтқанда, реципиенттің реакциясы болып саналады.

Жазбаша шеттілдік қарым-қатынас нақты бір әлеуметтік мәдени жағдаятта түзіледі де, соған қатысты коммуниканттың коммуникативтік мақсаты мен міндеті анықталады. Ол мақсат-міндеттерін анықтауды коммуниканттың жеке даралық қасиеті және реципиенттің белгілі мінез-құлқы есепке алынады, уәждік-бұйрықтық кезеңде коммуникантта қандай да бір ақпаратты жазбаша хабарлау уәжі пайда болады. Бұл кезде жазбаша сөз әрекетінің бастау көзі сапасында коммуникативтік-танымдық қажеттілік және соған сай коммуникативтік-танымдық уәж іске қосылады. Жазушы коммуникантта ойдың айтылымы пайда болады, ол болашақ сөз туындысының жалпы тұжырымдамасын түзеді. И.А.Зимняяның сөзіне сүйенсек, бұл деңгейде коммуникант өзінің не жазатынын, реципиентке қалай әсер ететінін, әсер ету формасын анықтайды. Аналитикалық-синтетикалық кезеңде жазбаша туынды жазылады, оның логикалық бірізділігі мен синтаксистік дұрыстығы анықталады. Бұл кезеңнің өзіндік құрылымы бар, әрі ол екі деңгейдің өзара байланысты деңгейлерінен түзіледі. Бірінші деңгейі – мәнтүзушілік деңгей, ол жазбаша сөзтуындысын түзуге жауап береді, бұл кезеңде коммуникантта жазатын ойы қалыптасады, оның мәні айқындалады. Осы деңгейде хабарламаның пәні, мақсатқа түрткі болған жекетұлғалық мән, әлеуметтік мәдени жағдаят пен коммуникативтік міндет сәйкестігі жүзеге асады. Бұл деңгейдегі тірек ұғым – айтылмақ ой, ол болашақ жазылатын сөздің негізгі тезисі сипатында болады, айтылатын ойға қатысты мән жоспары, ол жазбаша сөзді түзу үдерісінде нақтыланып, толықтырылып отырады. Оның үстіне ойдың қалыптасуы мен берілу үдерісінде шетел тілі арқылы бірмезгілде номинацияға да бағытталады, яғни сөздің не туралы болатыны аталады, предикациясы анықталады, нақтырақ айтқанда, тема-ремалық байланыс түзіледі. Соған сәйкес шетел тілінің барлық семантикалық кешені белсенділенеді. Онан басқа, ой «уақыт бұтақшасы сызбасында» жүзеге асады. Ал ол оқиғаның қисынын анықтайды, мәндік блоктардың бірізділігін қамтамасыз етеді. Бұл кезең А.А.Леонтьевше, сөз айтылымының бағдарламалану үдерісімен сәйкестенуі болады, ол кезде айтылмақ ой іске асудың алғашқы қадамын жасайды деген сөз [Леонтьев А.А., 2001, 158-б.]. Бағдарлама динамикалық құрылым сапасында қарастырылады, ол бағдарламаға сай айтылмақ ой кеңістіктік-уақыттық сызбада өзінің мәнін ашатын үдеріс болып басталады. Жазып отырған коммуникант айтылымның тілдік ұйымдасуы мен мәндік блоктардың бірізділігін, мазмұнын анықтайды. Екінші деңгейінде – қалыптастырушы – болашақ жазбаша туындының грамматикалық-синтаксистік ресімделуіне жауап береді, «сөздік синтаксис және сөз грамматикасы» жүзеге асырылады (Л.С. Выготский). Осы деңгейде номинация мен предикацияның органикалық бірлестігі туындайды. Олар тіл ережелеріне сай сөздерді орналастыру операциясы мен сөз таңдау операциясына құрылады. Бірінші кезекте бұл жерде субъектінің лингвистикалық тәжірибесі, шетел тілінің білімі мен оның бірлігін пайдалану ережесі алға шығады. Орындаушылық кезеңде жазбаша сөз әрекетінің өнімі графикалық таңбалар көмегімен тіркеледі. Ол бақылау мен өзін-өзі бақылау кезеңімен жалғасады. Коммуникацияның жазбаша түрінде уақыттың елеулі бөлігі айтылым тұтастығы мен қисыны тұрғысынан, сондай-ақ тілдік құралдардың лексикалық, грамматикалық және стилистикалық жағынан дұрыс қолданылуы тұрғысынан бақылауға, жазбаша туындыны бағалауға, түзетуге жұмсалады. Әрекеттесуші субъектілердің шеттілдік сөз тәжірибесінің негізінде коммуникация құралдарын білу жатады, ол жазбаша сөздің қызметімен шарттасады. Ал енді шеттілдік жазбаша қарым-қатынас қалай орындалатынына көңіл бөлейік, ол белгілі бір тілдік, механикалық құралдармен қамтамасыз етіледі, әлеуметтік мәдени жағдаят пен соған сай коммуникативтік міндет, жазушы мен реципиенттің жеке даралық сипаты мен олардың шеттілдік сөз тәжірибесі осы үдерістің қызметіне әсер етеді. Жазбаша шеттілдік қарым-қатынастың бір актісі өзінің құрамына А.А.Леонтьевтің теориясына сай мынандай кезеңді енгізеді: уәж – ой – ішкі бағдарламалау кезеңі – айтылымның лексика-грамматикалық ашылу кезеңі – айтылымның сыртқы сөзге айналу кезеңі, ол басында белгіленген мақсатқа жету үшін қорытындыға қол жеткізу жоспардан, уәжден басталады. Олардың арасында жетістікке бағытталған нақты әрекет пен операцияның динамикалық жүйесі жатады. Мысалы, шетел тілін үйренуші өзінің өмір жолында шетел тілінде әріптесіне хат жазады, ол хатта коммуниканттың жеке тұлғалық қасиеті, субъектілік, тұлғалық сипаты көрініс табады. Ол өзі хат жазып отырған әріптесін білгендіктен, жасын, қызығушылығын, қабілетін, әлеуметтік тәжірибе, әлеуметтік статус және олардың орындайтын рөлін елестете алады. Сол арқылы коммуникант коммуникацияның мақсатын анықтайды, коммуникативтік міндетті қарым-қатынаста жүзеге асырады. Өзара әрекеттесуші

субъектілер бір жас ерекшеліктер тобындағы өкіл болып саналады, бірақ олар әртүрлі этникалық қауымдастыққа жатады, шеттілдік жазбаша қарым-қатынас үдерісінде тиісті рөлді атқарады. Бұл сөздік емес шарттардың жиынтығынан тұрады, ол жерде нақты әлеуметтік мәдени жағдаят қалыптасады, ол жағдаят жазбаша коммуникация актісіндегі субъектілердің сөз тәртібін анықтайды. Әлеуметтік мәдени жағдаятпен және реципиенттің болжанған сипатына сай коммуникативтік міндет пен коммуникативтік ниеті анықталады, ол сөз әрекетінің жақын аралықта күтетін нәтижесімен сәйкестеледі. С.С.Куклиннің айтуынша, коммуникативтік міндет жазушыны шеттілдік қарым-қатынаста әлеуметтік мәдени жағдаятқа бағыттайды, оны жазбаша туындыны құру үшін жазбаша сөз әрекетіндегі тәжірибесі мен нақты тілдік құралдарды пайдалануын жүзеге асыруға итермелейді [Куклина С.С., 2007, 39-б.]. Шеттілдік жазбаша қарым-қатынас актісінде бастапқы түрткі – уәж болып саналады, ол уәжде бастапқыда ешқандай мәндік мазмұн болмайды [Амирова Т.А., 1985, 59-б.]. Келесі кезеңде ол әлеуметтік мәдени жағдаятқа сай келетін, болашақ жазбаша туындының жалпы мәндік сызбасы құрылған, жазушының коммуникативтік міндетіне әрі реципиенттің болжамданған сипаты мен мінезіне сай келетін ойға айналады.

Полиглот-тұлға құзыреттілігінің құрамдас бөлігі болып саналатын, өзінің қалыптасқан ережелері мен нормалары бар жазбаша дискурстық құзыреттілік өте маңызды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка. – Л.: Наука, 1975. – 276 с.
2. Амирова Т.А. Функциональная связь письменного и звукового языка. – М., 1985.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь: Избранные психологические исследования / Л.С.Выготский. – М.: АПН РСФСР, переизд., 2013. – 492 с.
4. Головина Н.П. Формирование дискурсивной компетенции у учащихся старших классов в процессе обучения репродукции и продукции иноязычных письменных текстов: школа с углубленным изучением английского языка: дис. … канд. пед. наук. – СПб., 2004.
5. Глухов В.П., Ковшин В.А. Теория речевой деятельности. – М.: Издательство: АСТ, 2007. – 318 с.
6. Жинкин Н.И. Механизмы речи. – М.: АПН РСФСР, 1958. – 378 с.
7. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. – М.: Московский психолого-социальный институт. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 432 с.
8. Каган М.С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.
9. Кобелева Е.В. Психологические основы обучения иноязычной письменной речи в языковом вузе // Совершенствование преподавания иностранных языков в школе и вузе: сборник научно-методических трудов. – Киров: Изд-во ВятГГУ, 1999. – Вып. 4. – С.69-73.– 311 с.
10. Куклина С.С. Система организационных форм коллективной учебной деятельности в группе для овладения учащимися иноязычным общением: монография / С.С.Куклина. – Киров: Изд-во ВятГГУ, 2007. – 209 с.
11. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогический психологии. - М.: Воронеж, 2001. – 444 с.
12. Лурия А.Р. Язык и сознания (под редакции Е.Д.Хомской). – 2-е изд. – М.: Издательство, МГУ, 1998. – 336 с.
13. Пассов Е.И. Урок иностранного языка/ М.: Глосса-Пресс, 2010.-640 с.
14. Пронина Н.А. Формирование субъектной позиции у студентов языкового вуза: дис. … канд. пед. наук: 13.00.01, 13.00.08 / Пронина Наталья Александровна. – Ижевск, 2005. – 163 с.
15. Скалкин В.Л. Основы обучения устной иноязычной речи. – М.: Просвещение, 1993.- 165 с.
16. Эльконин Д.Б. Развитие устной и письменной речи учащихся// Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Работы сов. авторов периода 1918-1945 гг. / Под ред. И. И. Ильясова, В. Я. Ляудис. – М.: Издательство Московского государственного университета, 1980. – С.254-264.

УДК 75

Тасмагамбетова А.Р.,
аға оқытушы,
«Тұран-Астана» университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан,
E-mail: aitkull1968@mail.ru

Мүсәпір Ж.К.,
аға оқытушы,
«Тұран-Астана» университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан,
E-mail: zhanyzak_@mail.ru

Аяпбекова А.Е.,
к.г.н., доцент,
«Тұран-Астана» университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан,
E-mail: alya1960@list.ru

Балтабаев М.С.
к.т.н., доцент,
«Тұран-Астана» университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан,
E-mail: muhamet_baltabaev@mail.ru

КЕСКІНДЕМЕ ЖАНРЛАРЫ, ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ ЖӘНЕ ӘДІСТЕРІ

Аннотация: Бұл суретшілерге және дизайнерге қажетті эстетикалық сезім, ойды көркем бейнелеуді үйретеді. Жазық бетті дұрыс пайдалануды, схемалық сурет, заттың формасына конструктивті - кеңістікке анализ беруді, салыстыра білу әдісі методикасы сипатталған.

Кілт сөздер: жеке тұлға; мәні; этномәдени дәстүрлер; фольклор; тәрбиелеу.

Аннотация: В статье показано влияние живописи на духовно-нравственное развитие личности. Обучает навыкам, необходимым художникам и учит творчески мыслить при изображении предметов. Дает понятие о правильном использовании плоских поверхностей, схематических рисунков, форме предмета, конструктивной передаче пространства и анализу.

Ключевые слова: личность; ценность; этнокультурные традиции; фольклор; воспитание.

Abstract: It is necessary dizainere artists and aesthetic sense, teaching ideas, art image. Proper use of flat surfaces, a schematic drawing, the shape of the object, structurally-transfer space analysis to compare the methods described method.

Keywords: personality; value; ethnocultural traditions; folklore; education.

Кескіндемеде негізгі заңдылықтарын, реңдік, түстік қатынастар заңдылықтарын және оларды анықтау әдісін игеруге ерекше көңіл бөлінеді. Кескіндеменің бастапқы курсы теориялық білім мен төменгі сұрақтар бойынша жаттығулар арқылы қалыптастырудан тұрады.

Кескіндеме дегеніміз – әр түрлі бояу түрлерімен жазықтық бетінде орындалатын көркем шығарма [1].

Кескіндеменің орысша атауы живопись – «живо писать» деген сөзінен құрылған, яғни көріністер мен нәрселерді өмірдің өзіндігідей жанды етіп жазу деген мағынаны білдіреді.

Кескіндеме – бейнелеу өнерінің аса дамыған түрі болып табылады.

Кескіндеме суреттері қағазға, картонға, тақтайға, кенепке, т.б. салынады. Негізінен қолданылатын бояу түрлері: акварель, гуашь, темпера, акрил, майлы бояу, пастель, сангина және т.б.

Кескіндеме станокты және монументтік деп екіге бөлінеді. Арнаулы мольбертте орындалған сурет «станоктық кескіндеме» деп аталады. Ал, үйлердің, ғимараттардың ішкі немесе сыртқы қабырғаларына салынған сурет «монументтік кескіндеме» деп аталады.

Монументтік кескіндемеда зертас пен фреска қолданылады.

Декорациялық кескіндеме дегеніміз – театр сахнасын безендіруде қолданылатын бейнелеу өнерінің түрі.

Суретші Ә.Жүсіпов «Менің Отанымның әйелдері» атты шығармасында тұлғалардың түстік құрылымын декорациялық кемеліне келтіріп бейнеленген. Ол декорациялық монументі туынды болып табылады.

Монументтік бейнелеу өнері туындылары әр түрлі болып келеді: витраж, мозайка, панно, фреска.

Мозайка – смальта мен асыл шынының түрлі-түсті тақырыпты таңдап алады [2]. Біреулері портрет жазғандағы ұнатады, екіншілері пейзажды, үшіншілері тарихи, соғыс немесе тұрмыстық көріністерді бейнелеуге құштар. Бейнелеу өнерінің бұлай сипатталуы оның жанрларға бөлінуі деп аталады. «Жанр» - француз сөзі, «түр» немесе «тек» деген мағынаны білдіреді. Кескіндеме мынадай жанрларға бөлінеді: натюрморт, пейзаж, портрет, тақырыптық картина. Айтатын жайт, соңғы жанр көбінесе «жарлық картиналар» делінеді.

Натюрморт – француз сөзі, дәл мағынасы «өлі табиғат» деген ұғымды білдіреді. Натюрморт алғаш рет 17 ғасырдың басында Голландияда пайда болды. Натюрморт өнердің дербес жанры ретінде 18 ғасырда Батыста кеңінен дамыды. Әр ғасыр натюрморт шеберлерінің өзіндік қолтаңбасы бар. Натюрморт Ж-Б.С Шарден, П.Сезанн, М.Сарьян, А.Матисс, И.Машков, К.Коровин, А.Геросимов, т.б. көркем шығармаларында көрініс тапқан. Қазіргі Қазақстан суретшілерінің көркем шығармаларында да натюрморт жанрын жиі кездестіруге болады. Атап айтқанда, Ә.Кастеев, Қ,Телжанов, А.Ғалымбаева, Г.Ысмаилова, Т.Тоғысбаев, С.Айтбаев, Ш.Сариев, М.Нұрлыбаева, т.б. еңбектерінен айқын байқай аламыз.

Пейзаж – француз сөзі, бұл ландшафты, табиғатты бейнелеу. Пейзаж дербес жанр ретінде Қытайда, Жапонияда және басқа шығыс елдерінде, сондай-ақ Еуропада дамыған.

Пейзаж қайсібір жерлерді жай ғана айнытпай бейнелей салу емес, онда суретшінің сыныктарын құрастарылған сурет. Русьте мозаика өнерін дамытуда В.Ломоносов смальтаның 112 реңін тапты.

Витраж – терезеге салынатын шытыра сурет. Ол француздың «терезе, әйнек» деген мағынадағы сөзінен шыққан.

Панно – үйдің ішкі және сыртқы қабырғасын безендіру үшін қолданылатын көлемді кескіндемеік сурет.

Фреска - әктелген сыз қабырғаға суға езілген бояумен салынатын сурет. Кескіндеме шығармаларында қолданылатын майлы бояу негізінен (XX) 10 ғасырда пайда болды. Оны кеңінен пайдалану ағалы-інілі нидерланд суретшілері Ван Эйктердің атымен тығыз байланысты [3].

Олар майлы бояулардың жаңғақ майы мен зығыр майына жақсы еритінін анықтайды.

Миниатюра – ең алғаш шығыстың парсы, иран елдерінде жақсы дамыды. Ағашқа, металға, сүйектерге бояулармен салынған кішігірім суреттер миниатюра деп аталады. Әсем бояулардың жарасымды суретке жан бітіруі көздің жауын алады.

Миниатюра майлы бояу, акварель, гуашь бояуларымен орындалады, өте ұқыптылықты, еңбек сүгіштікті қажет етеді.

Кескіндеме - бейнелеу өнерінің ең негізгі түрлерінің бірі. Кескіндемеда өң мен түс, жарық пен көлеңке және сызық пен дақ жетекші орын алады.

Кескіндеме – бейнелеу өнерінің неғұрлым бай әрі кемел түрі, онда бейнелеудің сан алуан құралдары қолданылады. Суретшілер өнердің ұшы – қиырсыз осы саласына өздері сүйген сезімдері мен ойларын берудің үлкен мүмкіндіктері жатыр. Адам өмірімен салыстырып қарағанда табиғат өмірі мәңгілік сияқты болып көрінеді.

Суретті жалпылау, заттарды жиектеу алғашқы кезеңде орындалмайды. Жиектерді біріктіру суретті аяқтау кезеңі болып көрінуі мүмкін. Негізгі міндет, пішінді — оның бөліктерін анық айқындау болып табылады.

Суреттің түстік міндеттерін шешу барысында өңінің жарық көлеңкедегі түрлілігін беруде, контур сызығының жарық көлеңкесінің жиектеліп сызылмайды, ондай жағдайда айқындығын жоғалтады.

Жұмыс жасау барысындағы әр бейнелеу кезеңінде негізгі принципті есте сақтау керек.

Жалпыдан жекеге өту.

Бейнелеу барысында тек сол кезде ғана бейнеленіп жатқан затты ғана емес, барлық затты әрқашан көз тасасында ұстау керек. Көлемді бейнелеу, жарық көлеңкені және перспективті қысқаруды берумен байланысты. Суретті жарық пен көлеңке қатынасын бейнелей отырып, көлем мен пішіннің ерекшеліктерін берген жөн.

Жарық көзінің түсуіне байланысты, заттың кейбір бөліктері анық айқындалып, қалғандары әлсізденіп, көлеңкеге сіңіп жатады.

Зат, әлсіз, қатты жарықта әртүрлі қабылданады.

Жарық және көлеңке дақтары, заттық пішініне қарай орналасады.

Дөңгелек бөліктерде өтпелі кезең жарықтан көлеңкеге бірте-бірте, білінбей, жартылай көлеңке арқылы өтеді [4].

Жарық көзінің шығылысуының нәтижесінде жақын орналасқан заттардан құлаған, заттың қараңғы бөлігіндеашық дақ пайда болады. Бұл орындағы зат басқа да түс өңін игеруі мүмкін. Ол, рефлекс. Зат жарықтығының деңгей және жарықтан көлеңкеге бірден өтуі, жарық көзімен заттың арақашықтығына байланысты.

Заттар жарық сәулесін жұтуы және онымен шағылысуы мүмкін. Жамтыр емес заттың беті жарықты бойына көп сіңіреді, ал жылтыр айна беті жарық көзімен түгелдей шағылысып, жылт пайда болады.

Жарық деген ұғымға — заттың ең жарық бөлігі, жылт — жарық жақтағы ең ашық дақ, көлеңке — ең қараңғы бөлік.

Жартылай көлеңке — жарықтан көлеңкеге өтетін жер. Құлама көлеңке — Заттан екінші бір бетке, оның орналасқан жағына түскен көлеңке.

Рефлекс - Қоршаған заттар мен жарық көзі және түстердің ықпалынан пайда болған, заттың көлеңке бөлігіндегі өңдер.

Түс бейнелеу өнерінде, заттардың материалдылық қасиетін шағылыстырушы, қоршаған әлемнің алуандылығын оның түстік үндестілігімен жеткізетін негізгі айқындаушы құрал.

Түстер ахроматиқалық хроматиклық болып екіге бөлінеді.

Ақ, қара, сары түстер ахроматикалық түстерге жатады, ал қалған (түрлі-түсті боялған) түстер хроматикалық түстерге жатады.

Хроматикалық түстерді адам үш мінездемесі арқылы ажыратады,

1.түстік реңі арқылы.

2.қанықтылығына қарай.

3.жарықтығына қарай.

Хроматикалық түстер сонымен қатар жылы-суық болып 2-ге бөлінеді.

Жылы түстерге — сары, күлгін, қызыл түстер жатады, яғни күн сәулесіне, оттың қызуына жақын түстер.

Суық түстерге — суық мұздың, судың, аспаның түсіне жақын, көк, ашық көк, жасыл жатады.

Хроматикалық түстер негізгі және көлденең болып 2-ге бөлінеді.

Гризайль (французша £гіз - сұр)- бейне бір жартылай кескіндеме, жартылай сурет сияқты, біртүсті немесе біртүсті дерлік, «сұр» кескіндеме. Біртүсті бояманы да, қылқаламмен салынған біртүсті акварель суреттерді де, тіпті қайсы бір біртүсті станоктық шығарманы да гризайль деп атауға болады. Бірақ өдетте гризайль деп скульптураға ұқсас өзгеше кескіндемені айтады. Тамаша гризайль көркем суреттерін (қабырғаға салынған сурет) классицизм дәуіріндегі көптеген ғимараттардың интерьерлерінде кездестіруге болады. «Скульптура етіп салынған» гризайльдердің негізіне бейнеленіп отырған көлемдік формаларды жарық пен көлеңкелік модельдеу жатады, ол сол үйдің сол жерінде орналасқан шынайы скульптураға жарықтың нақтылы бар көздерінен (терезеден, люстрадан) түсетін жарыққа сәйкес келеді [5].

Гризайльде түс, жартылай өң мен көлеңкелер неғұрлым дөлірек берілген сайын, соғұрлым шынайы скульптураның жалған өсері күштірек болады, оның үстіне, гризайль әдетте — фриз немесе үй төбесін сәндеу сияқты — көрерменнен алыс қашықтықта орналасады. Алайда суретшілер әдетте толық жалған әсер тудыруға да ұмтыла бермейді. Жақсы жасалған гризайль, скульптураға ұқсай отырып, сонымен бір мезгілде шын мәнінде мұның өзі қалай болғанда да скульптура емес, живопись, әшекейлі көркем сурет екенін естен шығаруға мүмкіндік бермейді.

Натюрмортты бейнелеу бірнеше кезеңдерден тұрады. Алдымен натюрмортты қағаз бетіне орналастырады, оны композициялық орналастыру дейміз. Ол үшін бір жұмыс қағазына бірнеше кішкентай көлемде нобайлар жасаймыз. Бұл жерде біз жарық пен көлеңкелер барлықт заттарда қалай бөлінгенін, қай жерлерінде өте жарық, қай жерлері қатты көлеңкелерін табамыз. Қайсі бір заттар алдыңғы планда, қайсысы артқы тереңдікте, қайсы затқа жарық көбірек түскенін, көлеңкесінің өте қою түскен жерлерін анықтап аламыз. Содан соң негізгі қағазға натюрмортты орналастырамыз. Кескіндемеда суретпен жарық, көлеңкенің күшін көрсетпейді. Суретпен көмекші ретінде тек бейненің шекараларын көрсетеді.

1-кезең: Сонымен натюрмортты бейнелеуде карындашпен әлсіз, қатты баспай құрылысын саламыз, пропорцияларын белгілейміз, конструкциялық құрылымын тұрғызамыз. Жарық пен көлеңке шектерін белгілейміз. Суретін карындашпен салған кездегі көмекші сызықтарды өшіреміз. Қағаздың сурет салынған бетін ылғалдаймыз.

2-кезең: Акварель бояуларымен негізгі заттардың көлемдерін жалпылама жағып шығамыз. Натюрморттың артқы фонының түсін анықтай отырып негізгі түстік қатынастарды анықтаймыз. Түстерді политрада бояуларды араластырып, тексеріп отырып табамыз. Түстерді араластырып отырып қажеттісін үлкен дақтармен жағамыз. Әрбір түсті бір бірімен салыстырамыз.Түстерді ең жарық жағынан бастайды. Содан соң көлеңкелерді көрсетеді, біртіндеп өте көлеңке жерлерді көрсетеміз. Қажетті жерлерінде біртіндеп жарықтан көлеңкеге жәймен өтеді. Бұл жерлерде акварель әдістерінің қажеттісін дұрыс пайдалану қажет. Кейбір жерінде түсін қайталап күшейту қажет болады. Сонымен біртіндеп түстердің қатынасын акварель жұмысында натураға жақындатамыз. Түстерді жаға отырып көлеңке түсін, рефлексті және жарық жағындағы жылтырды көрсетеміз.

3-кезең. Негізгі түстік шешімдерді таба отырып, заттардың көлемін бөлшектеуге көшеміз. Көлемді аумағы үлкен дақтармен жарық жерлердің түсін анықтаймыз, рефлекс пен жартылай және негізгі көлеңкелерді анықтаймыз. Мүмкіндігінше қанықтылығы басым жағын өте жарық етіп жібермеу қажет. Сол үшін ол жерлерді ақ қағазбен салыстырып отырған жөн. Заттың көлемін көрсету үшін жарық түсіп тұрған жердің жарықтығы мен түс қанықтылығын жарықта және көлеңкеде салыстыру қажет. Кеңістіктің кескіндемелі шешімі түстің перспективалық өзгеруімен көрсетіледі. Алдыңғы жақта орналасқан заттар анығырақ көрінеді, ол заттардың бөлшектері түстердің көлемін көрсеткенде бір біріне ауысуы анық көрінеді. Неғұрлым көруші нысанадан алыстаған сайын заттардың түс анықтылығы, қанықтылығы көлеңке мен жарықтың қарама-қайшылыға бәсеңдейді. Натюрмортты бейнелеу барысында заттардың түстерін бір бірімен салыстырып отыру қажет. Артқы планда тұрған заттар алдыға қарай шығып тұрса, олардың түс қанықтылығын, жиек анықтылығын бәсеңдету қажет. Натюрмортта кеңістік терңділігін көрсетуде фонның атқаратын рөлі үлкен. Фон түсін заттардың түстерімен салыстырып жарық, көлеңке күштерінің айырмашылығын тауып отыру қажет. Натюрморттағы заттардың материалдылылығын, түстік және тондық айырмашылықтарын таба отырып, қажетті жерде дұрыс бағытта бояу түстерімен салу әдістемесін дұрыс бағытта пайдалана білу қажет. Натюрмортты аяқтау кезінде жеке түстерді жалпыға жымдастыру қажет. Сонымен қойылымдағы түс бірлестігі шешіміне келуге болады. Соңға дақтарды анық және мөлдір етіп берген дұрыс. Натюрмортты орындаған кезде натураны дұрыс көрген жақсы: барлық жерін тұтас көре білу, түстік шешімін табу кезде және бөлшектеп жазған кездегі ұстамын сақтаған дұрыс: «жекеден жалпыға, жалпыдан жекеге». Мұндай ұстама кескіндемеда заттардың өзара түстік, тондық, жарықтық және түстік қанықтылығы байланысын және көлемін кеңістікте бейнеленуіне жетуге болады.

Архитектуралық гризайль әдетте күні бұрын дайындалған бірнеше колерлермен (бірнеше бояуды қосып жасалған бояу) жасалады, олардың әрқайсысы белгілі бір жарық градациясына: жарыққа, жартылай өңге, меншікті көлеңкеге, түспе көлеңкеге, рефлекске сәйкес келеді. Алынған

колерлердің санына ұқсатылып отырған материал, бейненленетін формалардың күрделілігі мен талдап жасалғандығы, архитектуралық композициядағы «барельефтің» маңызы және оған қандай қашықтықтан қарайтындығы сияқты факторлар да әсер етеді. Әрдайым колерлерді мейлінше аз мөлшерде алуға ұмтылу керек.

Көркемдік материалдар: Қағаз (формат А-4), Акварель бояулары, қылқаламдар.

Түстің кескіндеме бейнелеу өнерінде ролы үлкен. Түс еңбектерге ерекше рең береді. Әртүрлі түстер туралы, айтқанда "Жылы және суық" сөздері қолданылады.

Спектор түсті шеңбер - әртүрлі түстен құралған түсті шеңберлер:

Жылы: Қызыл, сарығылт, сары, тоқ сары.

Суық: Көк, көгілдір, (фиолетовый).

Түс таңдау: Түс туралы ғылым.

Лессировка әдісі — бояудың мөлдір, тазалығын сақтай отырып, бір қабат бояуды, екінші бояу қабатымен бастыра отырып, үшінші бір жаңа реңді тауып, қагаз бетіндегі бояу кепкен соң, құрғақтай жазу.

А-ля прима әдісі - дымқыл күйде жазу. Бір қабат бояу түстерін, қағаз беті кеппей жатып, екінші бір бояу қабатымен араластыра отырып қатар жазу.

Берілген реңнен басқаға көшу немесе бір түстен басқа түске ауысу бояуды жуу арқылы орындалады немесе бір түсті екіншісіне араластыру керек.

Суреттің жоғаргы шетін жуу (размывания) барысында анықталған тұспен жол жүргізіледі, сосын кистті жуып және бояулы түспен жазылған жолдар таза сумен төменгі жиегі жуылады да, қажетті кеңістік боялмайынша қайталанбайды. Бұл тәсілмен ауыр реңнен ашық реңге бірте-бірте ауысуға болады. Бояудың бірнеше қабаты кеппей тұрып, олардың араласуы жүзеге асуы керек, сонда екі бояудың шеті араласады.

Акварель — кескіндеме техникасының бір түрі, сулы боя кескіндеме. Акварель бояулары мөлдірлігімен ерекшеленеді, оны негізінен жуып тастауға болады. Акварель бояуы ерітіндісін ақ қағазға өте жұқа қабатпен жағады. Акварельмен жұмыс жасағанда, боя кепкеннен кейін қанықтылығының 1/3 есе кемитіндігін есте сақтау керек. Жұмыс жасау барысында бояу түстерін қойылымнан қанық етіп алған жөн. Акварель бояуы 3-5 аралығнда кебеді. Түс кепкеннен кейін өзгермейді, сөйтіп кескіндеме жұмысын жеңілдетеді. Акварельмен жұмыс жасау тәсілдері әртүрлі.

Солардың төртеуін қарастырайық.

Лессировка — бір түс қабатын екінші бір түс қабатымен жазу әдісі.

Лессировка акварель түстерінің мөлдірлігіне негізделген, бір қабат бояу түсін екінші бояу қабатымен көмкере отырып, түсін өзгертеді.

Ол үшін бірінші бояу қабаты жақсы кебуі керек. Лессировка бірнеше мақсатпен орындалуы мүмкін, жазықтықтың бәрін, контур сызығына дейін бояумен қажетті қанықтылықта жазып, жазуды барлық кеңістік емес, қажетті әсер алатын жерлерді ғана қайталап жазу керек. Лессировка арқылы жоғарғы қабатқа жақын үшінші бір түсті алуға болады.

Мысалы. Егер сары түсті қызылмен жапсақ жаңа қызғылт сары түс шығады, егер қызыл түсті сарымен жапсақ сарғыш қызыл (оранжевый) түс аламыз.

2.Қандайда бір түстің қанықтылығын төмендету үшін. Лессировкаға қосымша басқа бір түс қосады. Егер лессировкаға қанықтылығы аз қосымша бояу ерітіндісін қоссақ, түс ахроматизациясы біртіндеп болады, толығымен емес. Мысалы, қызыл сары түстің көк түспен қанықтылығы, керісінше сары түсті ахроматизирлеу үшін, лессировканы фиолетовый түспен жүргізеді.

3.Қандай да бір түстің қанықтылығын төмендету үшін лессировканы оған қосымша түспен қолданады. Егер лессировкаға қанықтылығы аз қосымша бояу ерітіндісін қоссақ, түс ахроматизациясы толығымен емес, біртіндеп болады.

Мысалы, қызыл сары түстің көк түспен қанықтылығын немесе керісінше сары түсті архоматизациялау үшін лессировканы фиолетовый түспен жүргізеді. Түстің бұлыңғырлануы бір түсті екінші түстің үстіне бірнеше рет жағудан пайда болады. Өте қанық бояу ерітіндісін 3 реттен артық араластыруға болмайды.

4.Акварельді Кескіндеме спецификасына, - дымқыл күйіндегі техника жатады. Бұл әдіс бояу қабатын қағазға жайып сіңіру үшін қолданылады. Бояуды қағаз бетіне жақпас бұрын, қағаз бетін сулап, дымқылдатып, сіңіртеді. Қағаз қатты кеуіп кетпеу керек. Жұмыс жасау барысындақағаздың дымқылдығын бақылап отырады. Сондықтан уақыт өту аралығында, қағаздың екінші бетінен сулап отырады. Егер қағаздың екінші бетін салу сулау мүмкіндігі болмаса, қағаз бетін жылдам кеппей жатып жазу керек. Дымқыл жазу техникасында күтпеген кейбір түстер эффектісі бір түсті екінші түстің үстіне күю арқылы орындалады. Түстерді бір-біріне күю қағаз бетіне сіңбей тұрып орындалады. Ағу арқылы бояу зат фактурасының қажетті шешімдерін береді — түктілігін үлпілдектілігін матаның өрнегін және т.б. Бұл тәсілді заттың материалдылық фактурасының оның суретін беру үшін сонымен қатар киімді модельдеу эскиздерін шешуде қолданады [2].

Акварель техникасында қызықты кескіндемелі шешімдерді кебу күйде жазу тәсілімен алуға болады. Бұл жағдайда кебу кистіні қолданады. Кистіге шамалы ғана қою бояу ерітіндісін алып заттың пішінінің бағытына қарай орналастырамыз. Мұндай тәсілдерді жұмыстың соңына қарай немесе этюдтерді орындауда қолданады. Пайда болған бояу қабатының астынан ақ қағаз күйде немесе бұрын жағылған түстер байқалып тұрады. Бұл түстер фактурасын шешу жұмысын байытады. Акварельді кескіндемеде түстің жаңалығын беру үшін алля прима — тәсілін қолданады. Палитрада бояуларды араластыру арқылы алынған түс қойылымның түсімен толығымен үйлесуі керек. Мұндай жұмыс тәсілінің дәрежесі жұмыстың реңдік және түстік шешімдерін бірте-бірте емес бірден шешумен аяқталады. Егер жұмыс процесінде мұндай кескіндеме тәсілінде түстің жарықтығын қанықтылығын артыру немесе келтіру қажет болса үйлесімді түстер көмегімен лессировканы қолданады.

Жарықтан басқа, түстерді қабылдауға қашықтық, ауа қабаты әсер етеді. Бұл жөнінде ауа перспективасы туралы тарауда айтылды. Заттардың біз қабылдайтын түстері шағылысқан сәулелермен — заттар бір-біріне жіберетін рефлекстермен де анықталады. Бәрін де тесіп өтіп, қоршап алғандай болатын күшті де әлсіз, үлкен де кіші рефлекстердің осынау айқұш-ұйқыш айқасқан ағымдары ерекше түстік ортаны, әлдебір жалпы түстік қатарды жасайды. Картинаның барлық бояулың үйлесімдері бірыңғай, тұтас, жарасымды реттілікке және өмірлік щынайылыққа ұмтылған кезде, оның мұндай жалпы түстік кейпін живописьте **колорит** деп атайды. Профессионал живописьтің басты белгілерінің бірі — жылы және суық реңктердің бірлігі мен күресі. Белгілі бір заттың жарық түсіп тұрған және көлеңкеленген бөліктері жарықтанумен ғана емес, сонымен бірге жылы немесе суық түстік реңктермен де міндетті түрде ерекшеленеді: егер жарық жылы болса, онда көлеңке суық, ал егер жарық суық болса, керісінше, онда көлеңке жылы реңкті болады [6]. Бірақ осы жалпы түстік дақтарда оларға қарама-қарсы реңктер: жылыда — суық реңктер, суықта — жылы реңктер кей-кейде қылаң береді. Әрбір жағылған бояу көрші бояуға ұқсамайтын, оған контрасты болуы тиіс. Жылы және суық түстердің қатарлас түруы живопиське интенсивті әуен береді.

Алля прима — тәсілі жұмыс жасауда жоғарғы тәжірибелік навык пен көңіл бөлуді талап етеді. Мазоктар әртүрлі орналасуы мүмкін. Зат пішіні мен үйлесімді бір-біріне паралелді жатуы бірінен соң - екіншісінің қиылысуы — анық айқындалған түстер реңімен жеке үлкен емес геометриялық жазықтықтарды құрайды. Жақын ара-қашықтағы әр түрлі бояудың жеке мазоқтары бір күрделі түсті құрайды.

Кескіндемелі акварельдің нәтижесін айқындаушы барлық техника әдістері бір ғана жұмыста үйлесуі мүмкін. Таза акварельде жылттың ролін ақ, қағаз беті атқарады. Бұл әсіресе жылт орындарына өте бережное қатынасты талап етеді. Егер жылт орны сақталмаған жағдайда түстерді ақырын ұқыпты түрде жуып тастайды. Түс табиғаттың тамаша құбылысы. Ол заттар жайындағы ерекше информацияны бере алмағанмен адам сезімімен ойының қобалжуын туғызатын ерекшелігі бар. Қызыл түс қосындығы мен жасыл түстің адамдарды басатындығы және қара түс әбіржітіп сары түстің көңіл күйді көтеретіндігі бұрынан белгілі. Түстің адам техникасына әсер етуімен әр ғасырда түрлі оқымыстылар оқып зерттеген. Сонымен қатар немістің ұлы ақыны ойшыл И.В.Гете — жарық. пен эмоцияны бір

тізбектің үніне жатады деп есептеген. Сонымен қатар түстердің адам организіміне (физиологиялық) және оның ішкі дүниесіне (психологиялық) әсер ететінін айыра білді. Көк түс көңіл күйді тұнжыратқан жағдайда қызыл сары түс көңілдендіріп энергияны қоздыратыдығын атап көрсетті.

Психалық процеске түстердің әсер ету жылдамдығын орыстың атақты невропотологы В.М.Бехтерев зертеген. Спектрдің жылы жағындағы сәулелер (қызыл-сары) іс-әрекетті тірілтеді сары түс психикаға аса әсер ете қоймайды жасыл — психикалық. процесті баяулатады ал фиолетовый түс оны тоқтатады.

Зертеу негіздерінен В.М.Бехтерев мынадай тұжырымға келеді.

Психикалық жағдай қозыған кезде ашық көк түстер тоқтататын ықпал етеді. Күлгін қызыл түс психикалық жағдай төмендегенде көңіл күйді көтеріп ынталандырады. Негізгі ролді қызыл түс атқарады. Қызыл түстің қозытатын қасиетін әсерін психологтар адамның тарихи тәжірибесіне байланыстырады. Қызыл түс қызып тұрған темірдің қанның түсін береді. Түстің адамға әсер етуімен көптеген елдің оқымыстылары айналысуда.

Адам заттың түсін қабылдай отырып оның басқада қасиеттерін көз алдына елестете алады. Зат жеңіл ыстық тыгыз дөңгелек үлкен т.б. болуы мүмкін. Зат түсі мен қасиетінің байланысы көрерменнің анықтаушы ассоцияциясын туғызады. Сары түсті күнмен көкті — су және алыс көк жиек пен жасылды — орман мен жайлау қызылды қан мен отқа теңейді [7]. Кейде қанды отты қызыл - деп атайды.

Адамдар қазіргі кезге дейін әр түске мінездеме беріп келеді.

Мысалға. Европада ақ түсті — тазалықтың қуаныштың белгісі ретінде қабылдаған ал сары түсті көңілдің әлсіз қуанышының белгісі ал көк түсті - қою көлеңке қаталдық әбіржу ретінде ал қара түсті қайғы кәрілік белгісіздік ретінде қызыл түсті — сезімталдық жастықтың адамгершіліктің символикасы ретінде ұғынады.

Электр жарығы (қызу лампасы) құрамында табиғи жарықпен са-лыстырғанда сары-қызғылт сары сәулелер едәуір көп болады, мұның өзі біздің түстерді қабылдауымызға елеулі әсер етеді. Мұндай жарық кезінде барлық түстер қызғылт сары реңге ие болады: қызыл түстер етеді. Мұндай жарық кезінде барлық түстер қызғылт сары реңкке ие болады: қызыл түстер бұрынғыдан да қызғылт сары және бояуы қанық бола түседі, ал суық түстер — күлгін және көгілдір түстер — қанықтылығын жоғалтып, сұрғылттанады, күңгірттенеді. Сары түстер ашықтана түсіп, неғұрлым бозғылт болып көрінеді. Осының салдарынан электр жарығы кезінде шамалау емес, түстік жағдайды оны нақты жағдайларда біз қабылдағанымыздай етіп көре білу керек. Біз қиярдың жасыл, помидордың қызыл, ал қардың ақ екенін тәжірибеден білеміз, картинада оларды осындай бояулармен бояй аламыз ба? Бұл сұраққа «иә» деп те, «жоқ» деп те жауап беруге болар еді. Жасыл қиярды іс жүзіндс сұрғылт немесе көк дерлік, немесе тіпті қызыл дерлік (мысалы, батып бара жатқан күн сәулесінде) болып шығуы мүмкін. Егер картинада қарды бір ғана ақ бояумен» боясақ, қар сияқты әсер қалдырмай, жәй ақ дақ болып шығады.Мұның бұлай болатын себебі, ақ қарда мыңдаған — қызғылт, алтын түстес, көгілдір және күлгін реңктер болады. де керек емес. Суретшіге қолына қылқалам ұстап затқа жақын келіп, таңдап алынған түсті, ол дәлме-дәл сәйкес келуі үшін затпен салыстырып жатудың қажеті жоқ. Картинада, басқа түстердің қоршауында заттың өзіне сәйкес келетін, дұрыс та дәлме-дәл түс ретінде нанымды қабылданатындай түсті тауып, іріктеп алу қажет. Сөйтіп, суретші заттардың түсін емес, олардың түстік өзара байланысын зерттейді. Ол қайсыбір заттардың бізге белгілі табиғи түсіне онша сәйкес келмейтін, біршама басқаша сияқты болып көрінетін бояуларды пайдалануы мүмкін. Бірақ ол осы бояуларды картинаның ішіндегі барлық түстік дақтар заттың өзіндегідей бір-бірімен арақатынаста болатындай етіп алады. Картинада натурада бізге солай болып көрінетіндегіге қарағанда бәрі біршама күңгірттеу немесе суықтау болуы ғажап емес, бәрібір картина шынайы болып шығады, өйткені онда түстік қатынастар дұрыс сақталған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Визер, В. В. Живописная грамота : система цвета в изобразительном искусстве / В. В. Визер. - Спб. : Питер, 2006. - 191 с.

2. Прокофьев, Н. И. Живопись. Техника живописи и технология живописных материалов. Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Изобразительное искусство». Гриф УМО МО РФ / Н. И. Прокофьев. - М. : Владос, 2010. 158 с 6. Могилевцев В.А. Основы живописи. Учебное пособие..-

3.Беляева, С. Е. Основы изобразительного искусства и художественного проектирования : учебник для начального профессионального образования / С. Е. Беляева. - М. : Академия, 2007. - 203 с.

4.Смирнов Г. Б., Унковский А.А. Рисунок и живопись пейзажа. – М., Просвещение, 1975.

5.Белова Ю.И., Куклис М.С., Леоник О.Я. Музеи мира. 100 шедевров - Москва: Эксмо, 2015. – 96с.

6. Гнедич П.П. Мировая живопись.-Москва: Эксмо, 2011. – 240 с.

7.Голованова А. Е. Энциклопедия мирового искусства https://www.labirint.ru/books/277529/

8. URL:http://www.antikzone.ru

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
LAW SCIENCE

Алтынбеккызы А.,
PhD,
Департамент «Права»,
Университет «Нархоз»,
ormysh@mail.ru

Тлеулесова Б.Т.
докторант PhD,
КРМУ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ И ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация. В статье выявляются проблемы и противоречия, связанные с закреплением этого института в Конституции Республики Казахстан, проведено сопоставление с конституциями других стран и особенностями международно-правового регулирования данного института. Автором выделены основные действующие международные нормативно-правовые акты, обозначены тенденции регулирования права собственности нормами международного права. Положения, отстаиваемые автором, выводы и предложения по применению международного опыта могут быть использованы при подготовке изменений в действующее законодательство Казахстана по регулированию отношений собственности.

Ключевые слова: публичная и частная собственность, право собственности, конституционное регулирование, унификация регулирования права собственности.

Алтынбекқызы А.,
PhD,
«Құқықтану» Департаменті,
«Нархоз» университеті,
ormysh@mail.ru

Тлеулесова Б.Т.
PhD докторанты,
ҚОХ университеті

МЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ ЖЕКЕ МЕНШІКТІ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада меншік институтын Қазақстан Республикасының Конституциясында шоғырландыруға байланысты проблемалар мен қарама-қайшылықтар, басқа елдердің конституцияларымен салыстыру және осы институтты халықаралық-құқықтық реттеудің ерекшеліктері көрсетілген. Автор негізгі қолданыстағы халықаралық нормативтік құқықтық актілерге назар аударады, халықаралық құқық бойынша меншік құқығын реттеудің тенденцияларын көрсетеді. Автор насихаттаған ережелер, халықаралық тәжірибені қолдану бойынша тұжырымдар мен ұсыныстар Қазақстанның мүліктік қатынастарды реттеу туралы қолданыстағы заңнамасына түзетулерді дайындауда қолданылуы мүмкін.

Кілт сөздер: мемлекеттік және жеке меншік, меншік, конституциялық реттеу, меншік құқығын реттеуді біріздендіру.

Altynbekkyzy A.
PhD,
Department of Law,
Narxoz University,
ormysh@mail.ru

Tleulesova B.T.
Doctoral student PhD
KRIU

SOME ISSUES OF CONSTITUTIONAL REGULATION OF STATE AND PRIVATE PROPERTY

Annotation. The article reveals the problems and contradictions associated with the consolidation of this institution in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, a comparison is made with the constitutions of other countries and the peculiarities of the international legal regulation of this institution. The author identifies the main existing international regulatory legal acts, outlines trends in the regulation of property rights by international law. The provisions advocated by the author, conclusions and suggestions on the application of international experience can be used in preparing amendments to the current legislation of Kazakhstan on the regulation of property relations.

Keywords: public and private property, property right, constitutional regulation, unification of regulation of property rights.

Исследование вопросов взаимосвязи прав публичной и частной собственности поднимает также проблему соотношения публично-правового и частно-правового регулирования института собственности в целом. При этом представляется совершенно справедливым вывод о приоритете конституционных норм в регулировании отношений собственности[1]. Поэтому взаимосвязь прав публичной и частной собственности проявляется и в вопросе соотношении в содержании комплексного института права собственности норм гражданского и конституционного права. Как отмечает В.Д. Мазаев: «признание права собственности сугубо гражданско-правовым явлением требует отнесения порядка его регулирования к частному праву. Тогда все публично-правовые установления в данной сфере принимают вид досадных, временных ограничений, которые только мешают развитию отношений в указанной сфере. Если же признать право собственности сложным комплексным межотраслевым институтом, то в таком случае не только частное право, но и другие отрасли права в своей подведомственной части участвуют в его регулировании «на равных»» [2].

Конституционное регулирование отношений собственности в законодательстве различных стран может быть весьма разнообразным. В одних конституциях право собственности представляет собой развернутый комплекс статей, а в других – одно-два положения; стараниями законодателя одного государства право собственности занимает одно из первых мест в статьях основного закона, а правотворческие органы других государств не сочли нужным вводить право собственности в число ведущих положений Конституции и т.п.[3]

Во многих странах, например регулирование права собственности в конституционном законодательстве, носит далеко не столь лаконичный характер, который наблюдается в Конституции РК. Как справедливо отмечено учеными, в конституциях вполне возможно (по сути, даже необходимо) закрепление принципиальных взаимосвязей экономической сути собственности и правовой формы ее осуществления[1]. Недаром конституции многих государств пытаются отразить эти взаимосвязи, например, в закреплении социального назначения собственности, роли общественных форм собственности в общественном развитии. Так, в одной из первых статей Конституции Уругвая содержится указание на особый статус такого вида собственности, как собственность Католической церкви, несмотря на конституционное закрепление светского характера государства и прямые конституционные нормы, запрещающие государству поддерживать какую-либо религию. Особым образом в Конституции этой страны урегулированы и условия экспроприации собственности[4].

В Конституции Республики Чили говорится о свободе приобретения в (частную) собственность любого имущества, кроме того, которое по своему характеру стало принадлежностью всех, или того, которое должно принадлежать государству в целом, и закон закрепляет это именно таким образом. Конституция Республики Чили также предусматривает ограничение права собственности, включая и ограничение отдельных правомочий – по владению, пользования и распоряжению – при условии, что такое ограничение осуществляется в общественных интересах[4].

Многообразие конституционно-правового регулирования отношений собственности порождает необходимость унификации различных подходов законодателя к конституционному статусу собственности [5].

Попытки сформировать унифицированный режим права собственности в международном праве были сделаны в 20 веке одновременно с процессом создания единого культурного и экономического пространства в мире и, прежде всего, на европейском континенте, где более благоприятные предпосылки к созданию унифицированного режима права собственности существовали на региональном уровне. После второй мировой войны в странах Западной Европы резко углубляются интеграционные процессы, начинается строительство единого гуманитарного и экономического пространства[6].

В европейском праве на данном этапе формируется унифицированный режим, который охватывает как концептуальные моменты, так и особенности правового регулирования права собственности. Указанный процесс осуществляется в рамках различных международных организаций (Совета Европы и ЕС), каждая из которых обладает специфической компетенцией и которые активно взаимодействуют друг с другом. Под влиянием единых унифицированных международных норм, которые обладают преимущественной силой действия, в европейских государствах происходит модификация национальных норм о праве собственности[6].

На международном уровне реализация права собственности гарантируется в различных международных договорах. Сегодня благодаря инструментам международного права, таким как закрепление права частной собственности в международно-правовых актах (Всеобщей декларации прав человека 1948 года (статья 17)[7] и Европейской конвенции по правам человека 1950 года (статья 1 Протокола №1)[8]), решениям Европейского суда по правам человека и другим, создается унифицированный режим права собственности, который оказывает влияние на национальные правовые системы и позволяет смягчить или нивелировать имеющиеся различия в подходах между европейскими странами [9]. Стоит также отметить важную роль, которую играет унификация норм права в Европейском союзе. Также на настоящий момент наблюдается тенденция к росту двусторонних инвестиционных договоров между странами, в которых особое внимание уделяется вопросу защиты собственности иностранного инвестора от изъятия в пользу государства, а также от вмешательств со стороны принимающего государства в процесс использования этой собственности.

Сложность процесса международно-правовой унификации права собственности можно объяснить тем, что основным методом правового регулирования является коллизионный подход, тогда как напрямую международными нормами регулируются лишь отдельные элементы международного обмена. Можно констатировать, что большинство источников международного права и, соответственно, международно-правовая унификация норм, регламентирующих осуществление трансграничного движения капиталов, исходят из признания первоочередности именно защиты инвестиций. Сближение норм права различных стран, которое обусловлено происходящей интернационализацией почти всех сфер деятельности, представляет собой многоаспектное правовое явление. Оно раскрывается, в частности, в процессе унификации права [10]. Правовые принципы, которые находят место во всех или в большинстве различных национальных правовых систем, естественно, претендуют на повсеместное применение в международной правовой системе. Представляется, что общепризнанными правовыми принципами становятся принципы правовой системы развитых государств, которые обеспечивают успешное экономическое развитие[11]. Оправданно говорить о завершенности процесса унификации только лишь тогда, когда нормы международного договора станут частью внутреннего права государств, то есть в национальном законодательстве соответствующих стран появятся одинаковые правовые нормы [12]. Фундаментальным условием эффективного международного обмена является эффективно функционирующий институт защиты права собственности. Сегодня право на собственность практически повсеместно закреплено в конституциях государств: 193 государства (ситуация меняется от страны к стране, речь идет о признании права индивида на собственность), которые являются членами Организации Объединенных Наций, гарантируют право на собственность [13].

Ограниченное использования унифицированных принципов в обращении с правами собственности объясняется тем, что международное право традиционно регулирует в основном взаимодействие между государствами и в тех случаях, где принципы внутригосударственного права неуместны. Но объем международных споров расширился за последние десятилетия до новых предметных областей, где минимальное международное право существует, часто включая

отношение между государственным субъектом и частными лицами. Поэтому необходимо использовать новые источники права, чтобы соответствовать изменяющемуся положению вещей [14].

Возвращаясь к регулированию права собственности в конституционном праве Республики Казахстан, следует привести практический пример из деятельности Конституционного Совета РК.

В постановлении от 3 ноября 1999 г. № 19/2 «Об официальном толковании пункта 2 статьи 6 и подпунктов 1) и 2) пункта 3 статьи 61 Конституции Республики Казахстан» [15] при ответе на постановленный Правительством РК, позволяют ли нормы Конституции предусмотреть в законе особенности правового положения государственных учреждений, заключающиеся в ограничении распоряжения ими деньгами и их ответственности в пределах утвержденной сметы, регистрации гражданско-правовых сделок, Конституционный Совет указал на невозможность ограничения ответственности государственных учреждений размером утвержденной им сметы, так как такое ограничение противоречит положению статьи 6 Конституции Республики Казахстан о равной защите государственной и частной собственности, поскольку этим ущемлены права и законные интересы не государственных учреждений, а их договорных и иных контрагентов.

Данный пример показывает, что в Республике Казахстан существует механизм конституционного регулирования права собственности, основанный на принципе равенства всех ее форм. Однако, по мнению автора, для эффективной и согласованной работы этого механизма его необходимо совершенствовать.

Конституционный механизм регулирования права собственности в Республике Казахстан, как показывает практика, является весьма действенным и эффективным, в общем не уступает международным стандартам, однако ряд норм нуждается в нормативном уточнении. Такое уточнение позволит эффективнее управлять публичной собственностью на благо общества и осуществлять правовую защиту собственности граждан.

В целом конституционный механизм регулирования собственности способствует обеспечению, реализации и осуществлению конституционного права собственности.

Таким образом, Конституция Республики Казахстан гарантирует реализацию права собственности, обеспечивает ее охрану и защиту, независимо от ее вида, в равной степени. Конституционная охрана собственности обеспечивается наличием в Основном законе норм о собственности, нарушение которых недопустимо, и наличием действенных механизмов восстановить нарушенное права. Требования к объему для данной статьи не позволили провести исследование конституционных основ регулирования собственности, однако данное направление, безусловно, является перспективным и требует продолжения исследований.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Саурин А.А. Взаимосвязь прав публичной и частной собственности/ Сборник научных трудов: материалы международной научно-практической конференции. АНО содействия развитию современной отечественной науки Издательский дом «Научное обозрение»; ред. кол. М.В. Васильева (гл. ред.). М., 2013.
2. Мазаев В.Д. Понятие и конституционные принципы публичной собственности М.: Институт права и публичной политики. 2004.
3. Алтынбекұлы А., Ормышева Т., Алтынбеккызы А. Конституционная охрана и защита собственности в республике Казахстан/Colloquium-journal. 2018. № 8-4 (19). С. 55-60.
4. Конституции государств (стран) мира. Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова. URL : http://worldconstitutions.ru/ 8
5. Минникес И.В. Нормы-установления и нормы-гарантии в конституционном регулировании права собственности (теоретикокомпаративистский анализ)// Материалы ежегодной Международной научной конференции памяти профессора Феликса Михайловича Рудинского. Под общей редакцией Д.А. Пашенцева. 2017, С.18.
6. Ахаева М.В. К вопросу о международно-правовом регулировании права собственности и его защите/Студенческая наука XXI века. 2016. № 3 (10). С. 324-326.
7. Всеобщая декларация прав человека Принята резолюцией 217 A (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года// https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

8. Конвенция о защите прав человека и основных свобод (Европейская конвенция о правах человека, ETS № 005) (Рим, 4 ноября 1950 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.05.2004 г.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007545#pos=0;0
9. Старженецкий В.В. Соотношение международного (европейского) и российского правового регулирования института собственности: Дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2003.
10. Фролкина Е.Н. Правовое регулирование защиты инвестиций в международном частном праве: основные направления унификации // Современное право. 2013. № 5. С. 110-115.
11. Хатунцев О.А Теоретические аспекты содержания права собственности // Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. 2008. №2. С. 278-281.
12. Ажинов Д.Г., Шапка В.В. Международно-правовые стандарты права собственности и его правовое регулирование/Вестник Калининградского филиала Санкт-Петербургского университета МВД России. 2015. № 4 (42). С. 116-118.
13. Sprankling J.G. The global right to property // Columbia Journal of Transnational Law. 2013. P. 1-31.
14. Sprankling J.G. The international law of property. Oxford, 2014.
15. Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 3 ноября 1999 года № 19/2 Об официальном толковании пункта 2 статьи 6 и подпунктов 1) и 2) пункта 3 статьи 61 Конституции Республики Казахстанhttps://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1015502#pos=1;-368

УДК – 343.1

Апенов С.М.,
заң ғылымдарының кандидаты,
халықаралық құқық кафедрасының доценті,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
E-mail: apienov68@mail.ru

Жалғас Д.
4 курс студенті,
Халықаралық Құқық мамандығы,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
E-mail: dori.zhalgas@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕГІ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ КЕЛІСІМНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бұл мақала Қазақстан Республикасының Қылмыстық процессуалдық кодексі бойынша процессуалдық келісім институтының мәселелеріне арналған. Осы институттың пайда болған жері ретінде АҚШ қылмыстық процесімен салыстырмалы талдау жүргізіледі. Мақалада қолданыстағы заңды жетілдіру мақсатында прокурордың процессуалдық келісім жасаудан бас тарту негіздерін нақтылау ұсынылады. Авторлардың пікірінше, прокурордың процессуалдық келімінен бас тартуының себебі, күдіктімен немесе сотталушымен процессуалдық келісімді жасаудың пайдасыздығын көрсететін, жасалған қылмыстың кінәлі адамның көмегінсіз-ақ ашылуы болып табылады.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, кінәні мойындау туралы келісім, процессуалдық ынтымақтастық, прокурор, күдікті.

ПРОБЛЕМЫ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СОГЛАШЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация: Данная статья посвящена к проблеме института процессуального соглашения по Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Проводятся сравнительный анализ с уголовным процессом США как место зарождения данного института. В целях совершенствования действующего законодательства в статье предлагается законодательного уточнения основания отказа прокурора от заключения процессуального соглашения. По мнению авторов, поводом отказа прокурора от процессуального заключения является раскрытия совершенного преступления без помощьи виновного лица, что означает безполезность заключения процессуального соглашения с подозреваемым или осужденным.

Ключевые слова: уголовный процесс, сделка о признании вины, процессуальное сотрудничество, прокурор, подозреваемый.

ISSUES OF PROCEDURAL AGREEMENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation: This article is devoted to the problem of the institution of procedural agreement under the Criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan. The comparative analysis with criminal process of the USA as a place of origin of this Institute is carried out. In order to improve the current legislation, the article proposes legislative clarification of the grounds for refusal of the Prosecutor to conclude a procedural agreement. According to the authors, the reason for the refusal of the Prosecutor from the procedural conclusion is the disclosure of the committed crime without the assistance of the guilty person, which means that it is useless to conclude a procedural agreement with the suspect or convict.

Keywords: criminal process, a plea bargain, cooperation procedure, the prosecutor, the suspect.

Қазіргі қолданыстағы Қазақстан Республикасының қылмыстық процессуалдық заңындағы елеулі жаңа ережелердің бірі ҚПК 13 бөлімінде қарастырылған «процессуалдық келісім жасалған істер бойынша өндіріс» болып табылады. Бұл бөлімде процессуалдық келісімнің екі түрі, яғни

612-617 баптарда кінәсін мойындау туралы келісім және 618-621 баптарда «ынтымақтастық туралы процессуалдық келісім» келтірілген. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі. [Электронды ресурс]: 2014 жыл 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Кодексі № 231-V ЗРК. Қол жетімділік режимі http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231.

Қазақстан Республикасы мұндай қылмыстық процессуалдық институтты шет елдердің практикасынан алған. Біздің анықтауымыз бойынша кінәні Процессуалдық келісімнің бір түрі кінәні мойындау туралы келісім (plea-bargain) АҚШ қылмыстық процесінде пайда болған және осы елдің қылмыстық процесінің бір ерекшелігін білдіреді. Біздің бұл мақаладағы мақсатымыз біріншіден, процессуалдық келісім түрлерінің шет елдік сипаттамасымен қаншалықты ұқсас немесе айырмашылығы бар екендігін анықтау, екіншіден, бұл институттың проблемаларын анықтап, оларды тиімді шешу тәсілдерін ұсыну болып табылады.

Қылмыстық істерді осындай тәртіпте қараудың, яғни кінәні мойындау туралы келісімді немесе процессуалдық ынтымақтастықты қолданудың мақсаттары және себептері бірдей анықталады. Олар қазіргі құқықтық жүйесі дамыған болып саналатын елдердегі жиі қолданылатын күдікті мен жәбірленушінің, сонымен қатар күдікті, сотталушымен сот-тергеу органдарының да арасындағы қатынасты бейбіт, жеңіл және жедел шешу болып саналады.

Американ қылмыстық процесі бойынша кінәні мойындау туралы келісім айыпталушының заңда көрсетілгеннен көрі жеңіл жазаға тартылуы үшін тағылған айыпты толық немесе ішін-ара мойындай отырып, айыптау тарабының қорғану тарабымен келісім жасауын білдіреді [Махов В. Н., Пешков М. А., 1998, 167-194 бб.]. Бұл елде жазаны жеңіл тағайындауға болатын бірнеше тәсілдер қолданылады. Олар: жасалған ауыр қылмысты жеңілірек қылмыс түрімен қайта квалификациялау, кейбір айыптауларды алып тастау, жауаптылықты ауырлататын жағдайға сілтеме жасамау, қылмыс жасау сатысын алғашқы сатыға ауыстыру, қылмысқа қатысу формасын өзгерту, сотқа жеңілірек жазаны қолдануды ұсыну [Боботов С. В., 1989, 160-161 бб.].

Күдіктінің өз кінәсін өз ар-ұяты алдында мойындайтындығынан болар, кейбір деректер бойынша АҚШ –тағы қылмыстық істердің 75-тен 90%-на дейінгі істерге осындай процессуалдық тәсіл қолданылады [Уильям К. Брайсон, 1992, 175 б.]. Кінәні мойындау туралы келісім Америкада құқықтық ережелермен реттелген болса, ал Англо-американдық құқықтық жүйенің отаны және таратушысы болып саналатын Англия қылмыстық процесінде айыптаушы мен қорғанушының келісімі кәсіби заңгерлікке қайшы, құптауға тұрмайтын тәсіл болып бағаланады [Апарова Т.В., 1996, 113 б.]. Оның бірнеше себептері болуы мүмкін. Солардың бірі Bordenkircher v. Hayes (1978 ж.) ісі бойынша прецедентте келісім жасау туралы сөз басталғаннан кейінгі прокурордың берген уәдесі сотталушы өзінің кінәсін мойындаудан бас тартқан жағдайда да орындалуы керек деген шешім шығарылған [Criminal procedure, 1978, 501]. Алайда АҚШ округ соттарындағы қылмыстық процесс бойынша Федералдық ереже айыптау және қорғану тараптарының араларындағы келісім процедурасын барынша анық реттеуге тырысқан (IV бөлім) [Махов В. Н., Пешков М. А., 1998, 187-190 бб.]. Бұл бөлімнің ережесі бойынша сотталушы өзінің кінәсіз екендігін дайындық процедураларынан (қарсы тараптың дәлелдемелерімен танысу нәтижесінде кейбір немесе барлық айыптауларды заңсыз деп тану туралы өтініш жасап айыптаудан бас тартқаннан) кейін мәлімдеген болса, онда істі сотта тыңдау басталады.

Енді ҚР ҚПК сәйкес кінәні мойындау туралы келісімнің сипаттамасына келер болсақ, онда мұндай келісім онша ауыр емес, ауырлығы орташа және ауыр қылмыстар бойынша күдікті адамның келтірілген күдікпен, айыптаумен келіскен жағдайында жасалады.

ҚР ҚПК 613-бабы бойынша кінәні мойындау туралы келісімді жасау үшін төмендегідей міндетті жағдайлар орын алуы керек:

1) күдікті, айыпталушы процессуалдық келісім жасасуға ниетін өз еркімен білдіруі керек;

2) күдікті, айыпталушы келтірілген күдікке, айыптауға және қолда бар дәлелдемелерге, өзі келтірген зиянның түрі мен мөлшеріне дауласпауы керек;

3) жәбірленуші процессуалдық келісімнің жасалуына қарсы болмауы керек. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі. [Электронды ресурс]: 2014 жыл 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Кодексі № 231-V ЗРК. Қол жетімділік режимі http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231.

Ынтымақтастық туралы процессуалдық келісім қылмыстық топ жасаған қылмыстарды, өзге де адамдар жасаған аса ауыр қылмыстарды, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстарды ашу мақсатында күдіктімен, сотталушымен жасалады.

Кінәні мойындау туралы келісім де, ынтымақтастық туралы келісім де прокурормен күдікті, сотталушының арасында жасалады. Мерзімі бойынша адам күдікті ретінде танылған кезден бастап, судья сот шешімін шығару үшін кеңесу бөлмесіне кеткенге дейінгі аралықта жасала алады. Процессуалдық келісімдерді жасау мерзімі туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Соттардың қылмыстық істер бойынша келісімдік тәртіпте іс жүргізу практикасы туралы» 2016 жылғы 7 шілдедегі № 4 Нормативтік қаулысының 4 тармағында «Күдіктінің, айыпталушының, сотталушының не оның қорғаушысының немесе прокурордың кінәні мойындау туралы келісім жасасу жөніндегі өтінішхаты сотқа дейінгі іс жүргізу сатысында – адамның күдікті мәртебесін алған сәтінен бастап, бірінші және апелляциялық сатыдағы сотта – соттың кеңесу бөлмесіне кетуіне дейін берілуі мүмкін» деп анықтаған. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 7 шілдедегі № 4 Нормативтік қаулысы. Қол жетімділік режимі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P160000004S.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей процессуалдық келісімді жасаудың мақсаты тергеуді және істі сотта қарауды үнемді, бейбіт және жеңіл жүргізу, сонымен қатар қылмысты толық ашу болып табылады. Қазақстандық сот-тергеу органдарының қызметкерлері де өздерінің еңбектерінде процессуалдық келісімнің осы жақтарын атап көрсетуде. Мысалы, Қанат Сырлыбаев процессуалдық келісімнің сот процессіндегі артықшылықтарын келтіре отырып «Қазақстандық және шет елдердің сарапшылары атап өткендей, келісімдік өндірістің артықшылығы барынша жеңілдетілген сот өндірісінде уақытты үнемдеу орын алады. Мұнымен қатар процеске қатысушылар да өз пайдасын көреді. Мысалы, сотталушыны сотқа дейінгі істі қарау мерзімінің қысқартылуы, процессуалдық келісімде көрсетілгеннен көрі артық жазаны сот тағайындай алмайтындықтан жеңілірек жазаны алуы мүмкіндігі қанағаттандырады. Қылмыс жасады деп танылып айыпталған азаматтың әділсотпен келісім жасаған жағдайда сотта өзін қорғауға кететін ақша шығындарын үнемдей алатындығы да маңызды болып саналады. Процессуалдық келісім жасау кезінде айыпталушы келтірілген зиянның мөлшерін мойындайтындығын және келісімде белгіленген мерзімде өз еркімен қайтаратындығын ескере отырып келісімдік өндіріс институтының жәбірленушінің мүдделеріне сай келеді деуге болады» дейді [Сырлыбаев Қ., 2016, 72 б.].

Жанат Абенова жалпы тәртіпте сотта қаралған қылмыстық істер мен келісімдік істерді салыстыра отырып, «келісімдік өндірістер бойынша үкім шығару кезінде судья прокурордың сот алдында процессуалдық келісім бойынша ұсынып отырған жазаның түрі мен көлемімен байланысты болмайды. Сот процессуалдық келісімде көрсетілген жазадан да жеңіл жаза қолдана алады. Сондықтан сотталушы, күдікті процессуалдық келісім жасай отырып, баптың санкциясында көрсетілген жазаның төменгі мөлшерінен де аз немесе процессуалдық келісімде белгіленген жазаның көлемінен де төмен жазаға тартылуға есеп жасауға мүмкіндігі болады» дейді [Абенова Ж., 2016, 86 б.]. Бұл айтылғандармен қатар жоғарыда аталған судьялардың анықтаулары бойынша сот процессуалдық келісімде көрсетілген жазаның мөлшерімен келіспеуі де мүмкін және жаңадан процессуалдық келісім жасау үшін істі прокурорға қайтара алады. Ж. Абенованың айтуынша қайтарылған істерді талдаудың мәліметтері бойынша келісімде көбінесе жасалған қылмыстық құқық бұзушылыққа сәйкес келмейтін жазаны қолдану туралы көрсетілген. Соның ішінде халықтың денсаулығы мен адамгершілікке (есірткі заттарды өткізу), жеке адамға қарсы (әйел зорлау) ауыр қылмыстарға ҚК 63 бабын (шартты соттау) қолдану туралы ұсынылған [Абенова Ж., 2016, 87 б.].

Процессуалдық келісіммен келіп сотқа түскен істер бойынша үкім де қысқаша шығарылады.Үкімде судьялар сотталушы мен прокурордың арасында жасалған келісімді көрсетеді. Жәбірленуші мен куәлар сотқа шақыртылмайды және олардан сотта жауап алынбайды және осы жағдайлар істі қылмыстық істі қараудың мерзімін қысқартады. Мұнымен қатар сот үкіміне жәбірленуші, сотталушы, оның қорғаушысы арқылы апелляциялық шағым берілмейді. Себебі ҚР ҚПК 613 бабы бойынша кінәні мойындау туралы келісімді жасау үшін алдымен жәбірленушінің келісімін алу керек. Жәбірленушілер және олардың келісімі туралы жоғарыда аталған ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының 12 тармағында «Егер

қылмыстық іс бойынша жәбірленуші болып заңды тұлға танылса, онда кінәні мойындау туралы келісім жасасуға келісімді заңды тұлғаның осындай өкілеттілік берген өкілі береді.

Кінәні мойындау туралы келісім қылмыстық іс бойынша жәбірленуші – жеке немесе заңды тұлға жоқ болған кезде де жасалуы мүмкін (мысалы, есірткі заттарының заңсыз айналымы және тағы басқа істер бойынша).

Жалпы, процессуалстердің арасында кінәні мойындау және процессуалдық ынтымақтастық туралы келісімнің мағынасы мен ролі жоғары бағалануда. Соның дәлелі ретінде ҚР Жоғарғы Сотының судьясы Әбдрашид Жүкенов «Кінәні мойындау туралы келісім нысанындағы процессуалдық келісім және мұндай істерді келісімдік соттарда қарау практикада өзінің тиімділігін көрсетті. 2015 жылы республика соттарымен үкім шығара отырып 1 915 қылмыстық іс келісімдік өндірісте қаралған. Бұлар сот үкімі шығарылған барлық істердің ішінен 3,3% құрайды. 2016 жылдың бірінші жартысының өзінде-ақ республика соттарымен үкім шығарыла отырып 1 181 іс келісімдік өндірісте қаралған, бұл барлық сот үкімі шығарылған (14365) істердің 8,2 % құрайды» деген қылмыстық істерді осындай сот өндірісінде қаралудың жиілей бастағандығы туралы мәлімет келтіреді [Жүкенов Ә., 2016, 64 б.].

Біз бұл сот қызметкерлерінің процессуалдық келісімнің мәні мен ролін жоғары бағалауына сынмен қараймыз. Өйткені 2014 жылғы ҚПК процессуалдық келісім енгізілгеннен кейін, тергеу органдарының тергеушілері тарапынан кінәсін мойындау туралы келісім немесе процессуалдық ынтымақтастықты жасау туралы жай ескерту емес, күдікті адамды үгіттеу, кейде қысым жасау байқалуда. Жоғарыдағы Ә. Жүкеновтың келтіріп отырған статистикалық мәліметтерінің ішінде осындай қысымның нәтижесін де болуы мүмкін. Біз мұндай жайттар туралы статистикалық мәліметтер дайындалмайтындықтан, бұл туралы ресми ақпарат келтіре алмаймыз. Біз бұл сөзді сот-тергеу органдарында қаралған бейресми мәліметтерге сүйеніп айтып отырмыз. Бұл мәселеде процессуалдық келісімді жасау туралы ұсынысты жасаудың процессуалдық тәртібін қарау қажеттілігі туындайды.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Соттардың қылмыстық істер бойынша келісімдік тәртіпте іс жүргізу практикасы туралы» Нормативтік қаулысының 3 тармағы бойынша «Кінәні мойындау туралы келісім күдіктінің, айыпталушының, сотталушының немесе оның қорғаушысының өтінішхаты бойынша не прокурордың бастамасы бойынша жасалуы мүмкін. Қорғаушының өтінішхаты бойынша немесе прокурордың бастамасы бойынша кінәні мойындау туралы келісім жасасу кезінде күдіктінің, айыпталушының осындай келісімді жасасуды қалайтынын ерікті түрде білдіруі сотқа дейінгі тергеу сатысында қылмыстық істе тиісінше анықталуға және тіркелуге тиіс» деген ереже келтіреді. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 7 шілдедегі № 4 Нормативтік қаулысы. Қол жетімділік режимі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P160000004S. Негізінде процессуалдық келісімнің қылмыстық процестегі, оның ішінде сотқа дейінгі тергеу сатысындағы мағынасы, тергеушінің, анықтаушының күдікті адамға прокурормен процессуалдық келісім жасауға мүмкіндігі бар екендігін және оның сот шешімі шығарылғанда ескерілетіндігін ескертуін білдіреді. Сотқа дейінгі тергеуді жүргізіп отырған адам немесе істі сотта қарау кезінде прокурор процессуалдық келісім жасауға бірінші болып ұсыныс білдірген жағдайда, олар өздері толық аша алмаған қылмыстық істі толық ашу үшін осындай келісімді ұсынуы мүмкін. Күдіктіге процессуалдық келісім жасау туралы ұсынысты қорғаушыда жасай алады. Күдікті адам қылмыстық процесте сенімді көбірек қорғаушысына артады. Сонымен қатар күдікті заңда процессуалдық келісім түрлерінің бар екендігін және оның нәтижесі кейін істі сотта қарап шешім шығарылғанда оң әсер ететіндігін қорғаушысы арқылы білмесе, ондай келісімнің бар екендігін біле бермеуі де мүмкін. ҚПК 67 бабы 1 бөлімінің 11) тармақшасы бойынша процессуалдық келісім жасау туралы ұсыныс білдірілген және осындай келісім түрі жасалған істерге қорғаушының қатысуы міндетті болып табылады. Заңның мұндай талабын құптауға болады, себебі қорғаушысыз келісім жасалып, іс жүргізілген жағдайда тергеуші тарапынан күдікті әртүрлі арандатушылыққа ұшырауы, алдауға түсуі мүмкін. Сондықтан процессуалдық келісім жасау барысында және онан кейінгі сатыларда қорғаушының процеске қатысуы күдіктінің құқықтарының бұзылмауына жағдай жасайды. Алайда қорғаушы өз қорғауындағы адамның кінәлі немесе кінәсіз екендігіне көзі жетпей тұрып процессуалдық келісімге жасау туралы оған ұсыныс жасамауы керек. Күдікті, сотталушы кем дегенде қорғаушысының алдында өз кінәсін

мойындамай тұрып, оны процессуалдық келісімге итермелеу, бұл қорғаушының кәсіби этикасына, процессуалдық позициясына қайшы келеді. Сондықтан бұл жағдайды қорғаушыға шектеулер белгілейтін ҚПК 70 бабының 5 бөлімінде анық көрсеткен жөн. Заңның бұл аталған бөлімінде өзінің қорғауындағы адамның мүдделеріне қарсы қандай да бір әрекетті жасауға құқылы емес екендігі көрсетілген. Бірақ заңның бұл сөзінен процессуалдық келісімді жасауға қорғаушының күдіктіні, сотталушыны негізсіз үгіттеуі, олардың мүдделеріне тікелей қайшы екендігі анық көрінбейді. Басқаша айтқанда, қорғаушының осындай ұсынысты негізсіз, яғни адамның кінәлі екендігіне көзі жетпей тұрып жасауының өзі, оның қорғауындағы адамның мүддесіне сай деп бағалануы немесе бұрмалануы мүмкін. Сондықтан Заңның жоғарыда аталған бөліміне **қорғаушының да процессуалдық келісімді жасауды өз қорғауындағы адамға ұсына алатындығын ескере отырып, «қоғаушы қорғауындағы адамның кінәлілігіне сенімі болмаған жағдайда процессуалдық келісімді жасау туралы ұсыныс білдіруге» құқылы еместігін тікелей көрсеткен дұрыс**.

Сонымен бұл ұсыныстың мағынасы, қорғаушының күдіктінің, сотталушының жазаға тартылатындығына көзі жеткен болуы, сонықтан оның жауапкершілігін жеңілдетіп тағайындауға көмектесу үшін прокурормен процессуалдық келісім жасауға мүмкіндігі бар екендігін күдіктіге хабарлау болып табылады. Басқаша айтқанда қорғаушы мұндай жағдайда процессуалдық келісім жасауды ұсынбайды, тек ондай мүмкіндіктің бар екендігін ескертеді.

Кінәні мойындау туралы келісім және ынтымақтастық туралы келісімнің жасалғанда екі жақты міндет пайда болады. Яғни күдікті, сотталушы қылмысты ашуға, дәлелдемелерді табуға көмектесуге міндеттенеді, ал прокурор жазаның түрі мен мерзімін сотта жеңіл түрде тағайындауға ұсыныс жасауға немесе жазадан босаттыруды сұрауға міндеттенеді.

Процессуалдық келісім жасалған қылмыстық істер сотқа келіп түскенде олар ҚПК 64 тарауында белгіленгендей келісімдік тәртіпте қаралып, істі сотта жалпы тәртіпте қараудың көптеген процедуралары орындалмауы мүмкін. Мысалы куәларды шақыртып жауап алу, дәлелдемелерді қарау және т.б. Мұндай тәртіпте істерде сотта қарау кезінде сот процессуалдық келісімнің талаптары орындалғандығына көз жеткізуі тиіс. Егер процессуалдық келісім жасалған қылмыстық істер бойынша сотталушы сотта келіспейтіндігін білдірсе, онда сотты келісімдік тәртіпте қарау қолданылмайды.

ҚР ҚК 67 бабы бойынша процессуалдық келісімнің барлық шарттарын орындаған адам жазадан босатылуы мүмкін. Республикасының Қылмыстық кодексі. [Электронды ресурс]: 2014 жыл 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Кодексі № 231-V ЗРК. Қол жетімділік режимі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226.

ҚР Жоғарғы Сотының «Соттардың қылмыстық істер бойынша келісімдік тәртіпте іс жүргізу практикасы туралы» нормативтік қаулысының 14 тармағы бойынша «Кінәні мойындау туралы келісімді жасаған кезде прокурор оған күдіктінің, айыпталушының өз кінәсін мойындауы шарт деп тануға құқылы емес. Кінәні мойындау туралы келісімде ҚПК-нің 613-бабы бірінші бөлігінің 2) тармағына сәйкес күдікті, айыпталушы келтірілген күдікке, айыптауға және жасалған қылмыс туралы істегі бар дәлелдемелерге, өзі келтірген зиянның сипаты мен мөлшеріне дауласпағанын көрсету жеткілікті болып табылады». Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 7 шілдедегі № 4 Нормативтік қаулысы. Қол жетімділік режимі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P160000004S [6].

Біздің байқауымызша Қылмыстық процессуалдық кодексте процессуалдық келісімді прокурордың ұсынуы және күдікті немесе сотталушы өзі ұсыныс жасағанда прокурордың мұндай келісімнен, ынтымақтастықтан бас тартуы туралы нақтылауды қажет ететін жағдайлары бар.

ҚПК 615 баптың 4 бөлімі бойынша прокурор кінәні мойындау туралы келісім жасаудан бас тарта алады. Заңның бұл бөлімінде «прокурордың процессуалдық келісім жасаудан бас тартуына шағымдануға болмайды, бірақ бұл жағдай алдағы уақытта келісім жасауға кедергі бола алмайды» деп көрсетілген. Сонымен қатар ҚПК 620 баптағы прокурордың процессуалдық ынтымақтастық туралы келісімді бекіту тәртібінің 3) тармағында ынтымақтастық туралы процессуалдық келісімді бекіту немесе одан бас тарту туралы қаулы шығаратындығы айтылған. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі. [Электронды ресурс]:

2014 жыл 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының Кодексі № 231-V ЗРК. Қол жетімділік режимі http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231.

Демек, заң бойынша прокурор процессуалдық келісімдерді жасаудан бас тарта алады. Бірақ заңда прокурордың процессуалдық келісімді жасаудан бас тарту негіздері туралы айтылмаған.

Біз бұл жерде заңның аталған ережелеріне қатысты өз шешімімізді көрсетуден бұрын өз түсіндірмемізді бергіміз келеді.

Кейде практикада қылмыс процессуалдық келісімсіз-ақ толық ашылатын кездер болады. Мұндай жағдайда күдіктінің, сотталушының кінәсін мойындауының немесе процессуалдық ынтымақтастыққа барғысы келуінің құны, мағынасы болмайды. Мұндай жағдайда егер прокурор соттаушының кінәсін толық дәлелдеп, қылмысты толық аша отырып, істі сотқа әкеліп отырған болса, онда сотта кінәні мойындау туралы келісім жасаудың не қажеті бар немесе сотталушының сот алдында өз кінәсін мойындауының маңызы бар ма деген сұрақ туындайды. Бұл жерде, егер сотталушының келісімінсіз оның кінәсі толық дәлелденген болса, онда процессуалдық келісімді жасаудың негізсіздігі байқалады. ҚПК бойынша сотта істі қарау кезінде сотталушы кінәсін мойындау туралы келісім жасағысы келетіндігін мәлімдесе, онда судья істі қарауды қисынды мерзімге тоқтатып, прокурормен сотталушының арасында келісім жасауға уақыт беруі керек. Мұндай жағдайда жоғарыда аталған нормативтік қаулы бойынша іс сотта қалады. Алайда, судьялардың келтірген практикалық материалдары бойынша істі сотта қарау кезінде прокурорлардың процессуалдық келісімді жасаудан бас тартатын кездері кездеседі. Сотталушы осындай жағдайда процессуалдық келісім жасауға қайталай тілек білдірмесе, онда қылмыстық істі сотта қарау жалпы тәртіпте жүргізіле береді. Алайда прокурор істі сотта қарау кезінде процессуалдық келісім жасаудан бас тартатын болса, онда жауапты сот және сотталушы, оның қорғаушысы алдында негізделген түрде беруі керек деген пікір кездеседі [Абенова Ж., 2016, 87 б.].

Бұл келтірілген деректерден прокурордың процессуалдық келісім жасауға баруының негізі, келісім жасалған жағдайда оның іске белгілі бір деңгейде пайдасы тиуі керек екендігін түсінуге болады. Сондықтан сотқа дейінгі тергеу сатысында болсын, істі сотта қарау кезінде болсын, прокурор іс толық ашылмаған немесе ашылмай кеткен басқа қылмысты әрекеттер бар деген күдік болған жағдайда баруы керек. Яғни процессуалдық келісімнен прокурор өз позициясына сай келетіндей пайда іздеуге құқылы. Ал **егер сотталушының кінәні мойындауынсыз немесе процессуалдық ынтымақтастық туралы келісімсіз қылмыс толық ашылған, қажетті дәлелдемелер жеткілікті жиналған болса, онда мұндай келісмінің құны болмайды және осындай негізде прокурор келісім жасаудан бас тарта алады.** Прокурордың процессуалдық келісімнен бас тарту туралы шешімі себептері көрсетіле отырып, негізделген қаулы түрінде шығуы тиіс. Сондықтан жоғарыда аталған баптың тиісті бөлігінде прокурордың процессуалдық келісімнен бас таруының себептерін көрсетіп, заңның бұл бөлігін келесідей мазмұнда бейнелеу ұсынылады. **Прокурор процессуалдық келісім жасалмай тұрып қылмыстық құқық бұзушылық толық ашылған және күдіктінің, сотталушының кінәсін анықтайтын дәлелдемелер жеткілікті деп санаса, онда ол процессуалдық келісім жасаудан бас тарта алады.**

Біз жоғарыда кінәні мойындау туралы келісімнің Американ қылмыстық процесінен пайда болғандығын және ол елдің құқығы бойынша ерекшеліктерін келтірген болатынбыз. Отандық қылмыстық процессуалдық құқықтан кінәні мойындау туралы келісім бойынша аз-кем мәліметтер келтіргеннен кейін, салыстырмалы бағалау келтіргенді жөн көріп отырмыз.

АҚШ және Қазақстан қылмыстық процестеріндегі кінәні мойындау туралы келісімнің шарттары бір-біріне ұқсамайтындығын байқауға болады немесе ол елдегі жасалған ауыр қылмысты жеңіл қылмысқа ауыстыру (мысалы, тонау қылмысы жасалған болса оны ұрлық қылмысына ауыстыру), аяқталған қылмысты қылмысқа дайындалу немесе оқталу деп квалификациялап, жеңілірек жаза қолдануға жағдай жасау, қылмысқа қатысу формасын өзгерту (мысалы ұйымдасқан қылмыстық топқа қатысқан адамның әрекеттерін жай қылмысқа қатысу деп бағалау) Қазақстанда қолданылмайды. Бұл дұрыс. Себебі істің мән-жайларын толық біле отырып қылмысты әрекетті жауаптылықты жеңіл түрде қолдануға болатын басқа баппен квалификациялау бізде заңдылық қағидасын бұзу ретінде бағланады. Заңдылық

қағидасы – бұл заң ережелерін (нормаларын) қатесіз, бұрмаламай, дұрыс қолдануды білдіреді және заңды әдейі бұрмалап қолдану қауіптілік деңгейіне қарай әр түрлі құқықтық, соның ішінде қылмыстық жауаптылыққа соқтырады. Ал АҚШ қылмыстық процесіндегі прокурордың сот алдында сотталушыға жеңіл жаза тағайындауды сұрауы, Қазақстан қылмыстық процессуалдық заңындағы келісім жасаудың шартына сәйкес келеді.

Сонымен, Қазақстан және АҚШ елдерінің қылмыстық процессуалдық құқығындағы келісім жасау институтының мақсаты, процедурасы сәйкес келеді, бірақ процессуалдық келсім жасау шарттарының көпшілігі сәйкес келмейді деген шешім жасаймыз.

Қорытындылай айтқанда, қазіргі ҚР Қылмыстық процестік кодексінде шет елдердің ұтымды, прогрессивті заң практикалары жеткілікті кездеседі және олардың барлығы қылмыстық процессуалдық заңның міндеттері мен мақсаттарын тиімді жолдармен, яғни адам құқықтарын қорғау, оларға мүмкіндік беру арқылы іске асыруға бағытталған. Қазіргі ҚР қылмыстық процессуалдық заңын негізінен сапалы және практикалық тұрғыдан қолдануға икемді институттар мен нормалардан құралған, бірақ олардың осы мақалада ұсынылғандай жетілдіруді қажет ететін нормалары бар деуге болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1 Абенова Ж. Процессуальное соглашение или сделка с прокурором // Заңгер. 2016. № 3 (176). – С. 86-88.

2 Апарова Т. В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия. – Москва: Институт международного права и экономики. Издательство «Триада, Лтд» 1996. -1 5 7 с .

3 Боботов С. В. Буржуазная юстиция. Состояние и перспективы развития. – Москва: Наука, 1989. -253 с.

4 Жукенов А. Институт процессуального соглашения в судебной практике //Заңгер. 2016. № 8 (181). – 63-65.

5 Махов В. Н., Пешков М. А. Уголовный процесс США. – Москва: ЗАО Бизнес школа «Интел-синтез» 1998. -208 с.

6 Сырлыбаев Канат. Институт согласительного производства: зарубежный опыт //Заңгер. 2016. № 7 (180). – С. 71-72.

7 Criminal procedure C. 501

8 Уильям К. Брайсон. Американская судебная система // Верховенство права. – Москва: Прогресс, 1992. -228 с.

УДК 328.185:351.746.1

Жумагулова Ш.Р.,
старший преподаватель, кандидат юридических наук,
Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата,
jumagulova_sholpan@mail.ru

Абдикалыков А.А.
студент,
Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата,
aisyltan.a@gmail.com

БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ - ГЛАВНОЕ УСЛОВИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Түйін: Бұл мақалада сыбайлас жемқорлық ұғымы сипатталған, елдегі сыбайлас жемқорлықтың жағдайы туралы және сыбайлас жемқорлықты төмендету жолдарын қалыптастыру шаралары ұсынылған. Сыбайлас жемқорлық тек азаматтық қоғамның барлық институттарын тарту арқылы ғана барынша азайтылуы мүмкіндіктерін қарастырылады.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, парақорлық,азаматтық қоғам, БАҚ.

Резюме: В данной статье описано понятие коррупции, предложены меры по формированию путей снижения коррупции и о состоянии коррупции в стране. Предусматривается возможность минимизации коррупции только с привлечением всех институтов гражданского общества.

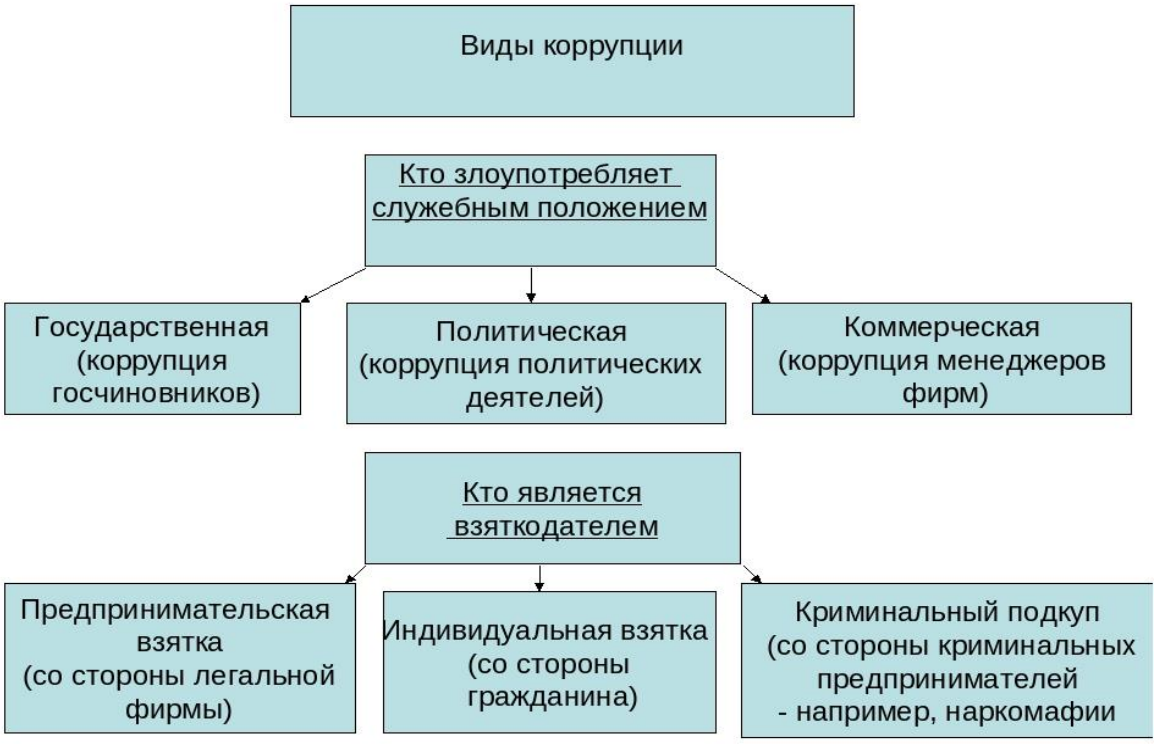
Ключевые слова: коррупция, гражданское общество, СМИ.

Summary: This article describes the concept of corruption, proposed measures for the formation of ways to reduce corruption and the state of corruption in the country. It is envisaged to minimize corruption only with the involvement of all civil society institutions.

Keywords: corruption, civil society, MEDIA.

Коррупция, как явление, давно знакома людям. Это древнее, но не самое молодое явление социальной истины. По словам историков, более семи веков человечество успешно справляется с этим злом. Но в начале третьего тысячелетия мы все еще не достигли искоренения коррупции в полном смысле слова. В связи с ростом фактов коррупции в мире он приобрел актуальность. Коррупция является серьезным препятствием для экономического роста и развития. Это не имеет никакой пользы ни народу, ни государству. Наказание за коррупцию зачастую было очень жестким и тяжелым, но тем не менее борьба с ней зачастую не привела к результату, а коррупция на уровне меньшей взятки была повсеместной. Коррупция была везде и всегда. Проблема заключается в том, что это не полное искоренение явления, так как природа человека сама не позволяет достичь этого, но снижает коррупционные проявления до возможного минимального уровня. Я рассматриваю такие предположения о случаях, которые могут стать высокой причиной коррупции: 1) низкая заработная плата; 2) экономическая нестабильность, инфляция; 3) государственная монополия на отдельные услуги; 4) низкий уровень экономического развития. Значимость исследования проблемы исторически усиливается с прохождением Казахстаном переходного периода. В условиях политической нестабильности, неразвитости и несовершенства законодательства, неэффективной работы государственных органов, слабости институтов гражданского общества и неразвитой политической культуры граждан и отсутствия сильно демократических традиций, сложно разработать и реализовать меры по снижению распространения коррупции в государственных структурах до уровня, не приводящего к прогрессивному уровню. развитие общества. Поэтому всестороннее изучение сущности коррупции, причин ее возникновения и устойчивого роста, форм проявления коррупционных действий в современном казахстанском обществе, а также обоснование на этой основе мер, способствующих ее преодолению, представляет серьезную проблему для социально-гуманитарного образования. Особенно необходимо провести исследование качественных особенностей коррупции как социального феномена, осуществленного в рамках социальной философии. Его изучение - это серия социальных и гуманитарных наук: экономика, социология, политология, история, юриспруденция и так далее.

В широком смысле коррупция - это прямое использование прав должностного лица, связанных с его или ее личной деятельностью, для личного обогащения; продажа, покупка чиновников, политических деятелей. В небольшом смысле под коррупцией обычно понимают должностное лицо, сделавшее незаконное требование, а сам чиновник понимает ситуацию, в которой он /она получает незаконное вознаграждение. Большинству казахстанцев приходится решать свои проблемы и просить чиновника решить вопрос как можно скорее или сделать конверт для достижения желаемого результата. Полгода назад основные законы экономической жизни страны были все те же: крыша. Коррупция "верх" и "низ". Первый включает в себя политиков, чиновников высокого и среднего звена и связан с принятием решений (разработка законов, правительственных заказов и т.д.). Второй касается чиновников среднего и низкого звена и их взаимодействия с гражданами (штрафы, регистрация и т.д.). Привлекательность для чиновников также представляет большую ценность не только для взяточника (или вымогателя), но и для взяточника с минимальным риском для обеих сторон. Взятка может помочь решить постоянную проблему, которая является хорошей платой за наименьшее возможное нарушение законов и руководящих принципов. Известно, что взаимодействие власти с гражданином происходит по двум сценариям. Первый заключается в том, что правительство должно предоставлять некоторые услуги (авторизация, справка). Коррупция в таких случаях создает: - поддержание широкого спектра государственных услуг, охватываемых принципами приема; - незнание права граждан на труд и обязанность чиновников их предоставлять; - сокрытие информации должностными лицами об их обязанностях и правах граждан; - сложные бюрократические процедуры; - монополия агентств, оказывающих услуги; - Структурные особенности органов власти, которые имеют полномочия и полномочия принимать решения. Кроме того, существует широкий спектр связанных с коррупцией видов деятельности: - сбор штрафов и других платежей от различных учреждений, - выдача разрешений и лицензий на участие в различных видах деятельности; - выдача разрешений на строительство и предоставление земельных участков; - контроль государственных услуг (пожарная, санитарно-эпидемиологическая и др.),

Согласно статистическим данным, **за 1 квартал 2019 года** по области зарегистрировано 57 коррупционных правонарушений (за 1 квартал 2018 года - 37), в сравнении с аналогичным

периодом прошлого года наблюдается рост на 46%. Из регистрированных 57 преступлений 19 (16) уголовных дел возбуждено за получение взятки, 11 (5) - за присвоение или растрату вверенного чужого имущества, 9 (6) - за злоупотребление должностными полномочиями, 8 (6) - за дачу взятки, 5 (5) – за превышение власти или должностных полномочий, 4 (0) – за служебный подлог, 1 (0) – за мошенничество.

Динамика коррупционных преступлений по категориям

(Отдел по работе с правоохранительными органами противодействию коррупции аппарата акима области)

Всего с начала года за совершение коррупционных преступлений в суд направлены уголовные дела в отношении 19 (13) лиц, из них в отношении сотрудников центральных исполнительных органов – 6 (6), с участием местных исполнительных органов – 6 (4), другие – 7 (3).

На мой взгляд, коррупцию может быть сведена к минимуму только путем вовлечения всех институтов гражданского общества, поскольку она представляет для них большой интерес. Вовлекая общественные организации в полноценное сотрудничество в решении этой важнейшей проблемы, государство сможет повысить доверие граждан, т.е.достичь поставленных целей. В первую очередь журналистские расследования коррупции.Изменить направление сознания можно только через средства массовой информации, искусство и культуру. Хотя некоторые не любят называть СМИ «пропагандистской машиной», в антикоррупционной пропаганде нет ничего плохого. Нет другого эффективного способа борьбы с коррупцией, такого как развитие гражданского общества и свобода СМИ, и они это делают. Но вопрос эффективности этой борьбы зависит от общества и СМИ. Врач не может вылечить пациента полностью, что скрывает симптомы заболевания. Коррупционные преступления классифицируются как наиболее скрытые, то есть скрытые категории.

Во время различных публичных мероприятий, когда речь идет о коррупции, малый и средний бизнес оказывает явное и огромное влияние на свободу чиновников. Здесь есть даже конкретные имена. Но один вопрос - выступить на собрании или написать плакат и поговорить с

ним на пикете, а второй - обратиться в правоохранительные органы. Предприниматели будут только останавливаться. Поэтому на эту тему очень мало журналистских материалов. Журналистское расследование исчезло на страницах газеты. Может ли редакция разрешить журналистские расследования? Здесь все зависит от гражданской позиции медиа-лидера и, конечно же, опыта и профессионализма журналиста.

В настоящее время в стране разработана многоуровневая система антикоррупционной деятельности, в том числе правовая, основанная на ресурсах.Система объединяет антикоррупционный механизм, обеспечивает соответствующую систематическую антикоррупционную дисциплину, является основой для своевременного применения казахстанского антикоррупционного законодательства в соответствии с нормами международного права.Понятно, что коррупция - это проблема для других обществ, которая не может быть решена другими важными проблемами. Даже хорошее антикоррупционное законодательство является не гарантией, а потенциально эффективной антикоррупционной конвенцией. В связи с этим важно предотвращать и пресекать коррупцию. Приоритетом профилактического и профилактического характера является: стимулирование журналистских расследований. Как журналист может быть вовлечен в ситуацию, чтобы выяснить, почему и как преступление было совершено «без следа» и что оно означает, когда оно рассматривается, и какое расследование оно имеет для общества? Такая информация необходима любому обществу, потому что без нее невозможно разумно бороться за ее исцеление. Как журналист может быть вовлечен в ситуацию, чтобы выяснить, почему и как преступление было совершено «без следа» и что оно означает, когда оно рассматривается, и какое расследование оно имеет для общества? Такая информация необходима любому обществу, потому что без нее невозможно разумно бороться за ее исцеление. Независимо от фактического характера коррупционного явления, с которым имеет дело журналист, будь то взятка, мошенничество, злоупотребление служебными полномочиями и т. д., В любом случае его можно отнести к одной группе, перечисленной ниже:

Необоснованные дела, тяжкие коррупционные правонарушения, когда есть преступление, но преступник «убегает». В этом случае с журналистом работать несколько проще, потому что есть много людей, которые заинтересованы в том, чтобы задержать преступника. Журналисту иногда могут предоставить необходимые материалы и могут рассчитывать на помощь официальных учреждений, которые помогают расследованию.

В каждом случае расследование может повлиять на достижение каких-либо конкретных политических или экономических последствий (например, раскрытие взятки, злоупотребление служебным положением, лишение полномочий и пригодность конкретного нарушения коррупции, коррупционные преступления, возврат вознагражденных). Кроме того, в результате проведенных и опубликованных расследований часто решается важная задача, такая как нравственное воспитание аудитории, поскольку любое из завершенных расследований (включая коррупцию), любая интерпретация, приведет к моральному самоуспокоению и моральному обвинению злых СМИ. Кроме того, расследование (в том числе коррупция) поможет решить главную проблему, такую как привлечение аудитории в разные СМИ.

Анонимные анкеты являются еще одним способом получения исходной информации о коррупции. Для этой цели журналист-следователь может иметь вопросник, содержащий вопросы, касающиеся конкретного адреса для дальнейшего поиска. Общая цель антикоррупционного расследования - «свести» до уровня реалистичных целей. Например, у вас могут быть следующие цели: 1) выявление реальных участников коррупции; 2) Описание механизма коррупционных правонарушений; 3) выявление обстоятельств, побудивших участников уголовного дела к расследованию; 4) определение социальных причин явления исследуемой коррупции; 5) прогноз вероятных последствий криминальной ситуации.

Традиция журналистских расследований в разных европейских странах отличается от роли и значения прессы в обществе, а также от различных условий труда. Например, в Англии ведущие средства массовой информации на протяжении нескольких веков были неотъемлемой частью политического ландшафта, в Швеции - в течение длительного времени существует режим свободы прессы, а газеты в Испании оказали существенное влияние на общественное мнение только за последнее десятилетие. Дания - отличный пример для нашей страны. Борьба с коррупцией на ее территории успешна, и ситуация улучшается с каждым годом, согласно опросу,

проведенному Индексом восприятия коррупции. Конечно, из-за менталитета многие вещи неприемлемы для наших людей, но эти законы могут быть просвещены не контрастом, а предоставлением им возможности испытать их. Но мы не делаем. И из этого "почему?". Но даже государственные чиновники не предлагают такие законы, есть модель как для деловых людей, так и для простых людей. Даже если ваши шаги относятся только к вашей жизни, это большой вклад в будущее вашего и вашего ребенка. И чем ярче будут ваши действия, тем ярче будущее.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мирамбаева Г.Ж. Коррупция как фактор, нарушающий права человека в РК// вопросы современной юриспруденции: сб. ст. по матер. V междунар. науч.-практ. конф. № 5. – Новосибирск: СибАК, 2011.
2. Отдел по работе с правоохранительными органами противодействию коррупции аппарата акима области https://e-kyzylorda.gov.kz
3. Жумагулова Ш.Р. Corruption As From Of Shadow Economy. Алматы, 2018 г. «СмартДаму» ТОО, стр. 45-51 // Материалы международный научный практической конференции.
4. Жумагулова Ш.Р. Вопросы борьбы с коррупцией в Республике Казахстан Казахский национальный исследовательский технический университет имени К.И.Сатпаева. Алматы 2018г,стр. 331-336 // Материалы международный научный практической конференции.
5. Андрианов В.Д. Бюрократия, коррупция и эффективность государственного управления: история и современность. – М.: Wolters Kluwer Russia, 2011. – 271 с.
6. Голубев А.А., Елеськин М.В. Организованная преступность и коррупция: Предпосылки возникновения и современные проявления. – Тверь: Твер. обл. тип., 2002. – 101 с.
7. Карабанов А.Л., Мелькин С.К. Современные проблемы противодействия коррупции: уголовно-правовой и криминологический аспекты. – М.: Wolters Kluwer Russia, 2010. – 185 с.
8. Плехова О.А. К вопросу о формах и методах борьбы с коррупцией в СССР // Гуманитарные и социальные науки. – 2012. – № 3. – С. 171-179.
9. Сатаров Г.А. Антикоррупционная политика. – М., 2004. – 368 с.
10. Электронный учебник экономика коррупции. [Электронный ресурс] URL: http://www.indem.ru/corrupt/Uc2012/Glava3.pdf(дата обращения 26.11.2016)

УДК 343

Жунисбаева Г.Н.,
заң магистрі, құқықтану мамандығы бойынша докторант,
«Туран» Университеті,
Алматы қ.,
E-mail: junisbaevagulzat@mail.ru

Джумабаева К.А.
заң магистрі, құқықтану мамандығы бойынша докторант,
«Туран» Университеті,
Алматы қ.,
E-mail: karla.dzhumabaeva@bk.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПРОБАЦИЯНЫҢ РӨЛІ МЕН МАҢЫЗЫ

Түйін: Осы мақалада автор Қазақстанда пробацияның қалай өткізілетіндігі, оның рөлі мен маңызы туралы баяндайды. Сондай-ақ пробация қызметін құқықтық қамтамасыз етудің іс жүзінде тиімді жүйесін құрған заң шығарушының рөлін көрсететін тұжырымдар келтірілген.

Тірек сөздер: азаматтарды: қайта әлеуметтендіру, сотталғандар, жұмысқа орналастыру, пробация, пробация бақылауы, қоғамға бейімделу.

Резюме: В данной статье автор рассказывает каким образом осуществляется пробация в Казахстане, ее роль и значение. А также приведены выводы, которые свидетельствуют о роли законодателя, создавшего фактически эффективную систему правового обеспечения службы пробации.

Ключевые слова: ресоциализация граждан, осужденные; занятость осужденных трудом, пробация, пробационный контроль, адаптация.

Abstract: In this article, the author talks about how probation is carried out in Kazakhstan, its role and significance. It also presents conclusions that testify to the role of the legislator who created a virtually effective system of legal support for the probation service.

Keywords: resocialization of citizens, convicts; employment of convicts work, probation, probation control, adaptation.

Пробация осындай бақылауды жүргізукезінде, заманауи технологияларды қолдануға негізделген қылмыс жасаған адамдарға қатысты,әлеуметтік бақылау нысандарын сапалы өзгертуге ықпал етебастады. Мұның бәрі адамның қадір-қасиетіне сай өмір сүріп тіршілік етуге бағытталған.

Түпкімақсат –шартты түрде сотталған адамдарға,қайта қонысаудару, бас бостандығынан айыру орындарынан шартты түрде босатылған, жазаны өтеуді кейінгеқалдыру немесе жазаның басқа түрлері қолданылған жеке тұлғаларды қайта өмірге бейімдеу.

Пробация бақылауының мәселелері - 2013 жылғы наурызда Бас Прокурордың бастамасымен «Түрмелердің орнына - пробация және электронды білезіктер» жобасы бойынша түрмелерді реформалаудың бірінші халықаралық форумында талқыланды. Онда талқыланған басты мәселе - Қазақстанның түрмедегі тұрғындарының санын азайту және бұрынғы сотталғандардың қайта әлеуметтенуін қалай қамтамасыз ету, сотталғандардың қоғамға өмірге бейімделу және заңға бағынатын азаматтар ретінде оралу тетіктерін жетілдіру.

Тұжырымдамалық бағыттар атқарушы билікке **Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 7 қарашадағы № 1180 қаулысымен Қылмыстық-атқару жүйесінің пробация қызметі мен ішкі істер органдарының полицейлері қолданатын электрондық бақылау құралдарының тізбесін бекіту туралы, және «Ұлттық алдын алу тетігінің қатысушыларынан құрылған топтардың алдын-ала келу ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 26 наурыздағы № 266 қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы, және 2014 жылғы 2 сәуірдегі № 301 «Ұлттық алдын алу механизмінің қатысушыларының алдын-ала келу тетігі шығындарын өтеу ережесін бекіту туралы» шешім қабылдауға мүмкіндік берді.**

Қазақстан Республикасында 2016 жылғы 30 желтоқсандағы № 38 - VI «Пробация туралы» Заң қабылданды, ол пробацияны ұйымдастыру және жұмыс істеу саласындағы қоғамдық

қатынастарды реттейді, пробацияның түсінігін, мақсатын, міндеттерін, принциптерін, түрлері мен нысандарын, сондай-ақ пробация қолданылатын адамдар және оны жүзеге асыратын тұлғаларға қатысты құқықтық мәртебесін белгілейді [1] . Пробацияны қолданудың қолданыстағы халықаралық тәжірибесіне сүйене отырып, Қазақстан пробацияның төрт түрін - сотқа дейінгі, үкім шығару, пенитенциарлық және пенитенциардан кейінгі деп бекітіп заңдастырды.

Пробация саласындағы Қазақстан Республикасының қазіргі қылмыстық-атқару саясатының мәселелерін зерттеу еліміз халықаралық стандарттарға сәйкес дәйекті түрде бірге жүріп жатыр деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл қорытынды келесі реттілікте келтірілген ережелерге негізделген.

Қылмыстық іс-әрекеттің нәтижесінде де, қоғамнан мәжбүрлеп оқшаулау кезеңінде жоғалған әлеуметтік байланыстарды қалпына келтіруге және алуға бағытталған шаралар кешені болып табылатын сотталғандарды қайта әлеуметтендіру рәсімін жүзеге асыру процесі жүруде. Қайта орналастыру процесіндегі объект - бұл оның субъективті ұстанымымен сотталушының жеке басы. Сотталғандарды босатуға дайындау кезіндегі барлық әрекеттер сотталған адамның түрмеде болған кезінде және олар босатылғаннан кейін қылмыстың қайталануының алдын алуға бағытталған.

Пробация процесі ішкі істер органдарының барлық бөлімшелерінің, атап айтқанда пробация бөлімшелері мен учаскелік полиция инспекторларының жергілікті атқарушы органдармен бірлесіп, сотталғандарға көмек, бақылау және жеке жұмыс бағдарламасын жасайды, соның негізінде көмек және оңалту сияқты әлеуметтік жұмыстар іс жүзінде кешенді жұмыс істейді.

Ішкі істер органдары пробациялық бақылаудағы адамдарға есеп жүргізу, бақылау және профилактикалық жұмыстарды сот шешімімен жүзеге асырады.

Пробация қызметі түрмеден босатылған адамдарға қатысты әлеуметтік бақылау нысандарын сапалы өзгертуге ықпал етеді. Пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің негізі әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің жеке бағдарламасы болып табылады, ол адамның жеке басының өмірі мен өмірлік жағдайын жан-жақты зерттеуге негізделген, сонымен қатар жергілікті атқарушы органдар, ұйымдар және азаматтар ұсынатын шаралар кешенін қамтиды.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға әлеуметтік көмек тек тұрмыстық қажеттіліктерді қанағаттандыру тәсілі болмауы керек. Ол қылмыстың алдын-алу мақсатына бағынады, қайта өмір сүрудің барлық процесіне сәйкес болуы керек және нақты, мақсатты болуы керек. Әлеуметтік көмек - бұл өз бетінше шешуге дайын емес өмірлік мәселелерді шешуде мұқтаж сотталушыларға әлеуметтік көмек.

Атаулы әлеуметтік көмек келесі бағыттар бойынша көмек көрсетуді қамтиды: 1) әлеуметтік-құқықтық көмек (құжаттарды ресімдеуге және қалпына келтіруге көмек, міндетті медициналық сақтандыру полисі, тұрғылықты жері бойынша тіркеу; білікті заң көмегін көрсету; делдалдық көмек); 2) әлеуметтік-педагогикалық және әлеуметтік-психологиялық көмек (жеке қайта орналастыру бағдарламаларын дайындау; психодиагностика және психокоррекция әдістеріне негізделген тәрбие жұмыстары; көмек көрсетудің ең жақсы нұсқасын анықтау үшін мінез-құлықты талдау, тестілеу; психологиялық кеңес беру, тренингтер өткізу және т.б.);3) әлеуметтік және кәсіптік бағдар беру (қылмыстық жазаны өтеген тұлғалардың білім беру жүйесін және кәсіптік даярлығын дамыту және т.б.); 4) әлеуметтік және медициналық көмек (санитария, медициналық тексеру және қарау, гигиена талаптарының орындалуын қамтамасыз ету); 5) әлеуметтік-мәдени көмек (көркем шығармашылық пен бастаманы дамыту, салауатты өмір салтын насихаттау және т.б.).

Пробация қызметінің ұйымдастырылуының және қызметінің құқықтық негіздеріне, қылмыстық-атқару инспекцияларының құқықтық мұрагерлеріне байланысты, құқықтық жүйені реформалаудың күрделі жағдайларында болған, қызметті дамыту, дамыту жағдайында егжей-тегжейлі қарастыру, салыстырмалы талдау элементтерін қолдана отырып, заң шығарушының рөлін көрсететін белгілі бір қорытынды жасауға, іс жүзінде тиімді пробация жүйесіне мүмкіндік берді.

Пробация қызметі мен оның қызметкерлерінің құқықтық жағдайы сотталғандарға пробациялық бақылауды жүзеге асыру үшін маңызды. Жазаны өтеушілерді бақылауды

қамтамасыз ету кезінде пробация қызметкерлерінің өкілеттіктерінің шоғырлануы адамның жеке өміріне қол сұғумен байланысты субъектілердің мінез-құлқына талаптар қойылатындығына байланысты. Сынақ мерзімінде пробация қызметкерлері бір қарағанда қылмыстық сипаттағы қатынастарға түседі.

Пробация қызметінің ұйымдастырылуы мен қызметінің құқықтық негіздеріндегі қиындықтар, қылмыстық-атқару инспекцияларының құрылу кезіндегі құқықтық мұра қабылдап алушылықтары аталған органның тиімді қызметіне ықпал еткен жоқ.Мемлекет басшысының жарлықтары, үкімет қаулылары, сондай-ақ қабылданған заңдар түрінде мемлекет қабылдаған шаралар қылмыстық-атқару инспекциясы мен қолданыстағы пробация қызметін тиісті жағдайға келтіруге ықпал етті. Бүгінгі таңда пробация қызметінің құқықтық қамтамасыз етілуі заңмен реттеледі. Заңнамалық актілер пробация қызметінің түпкілікті нәтижелеріне қол жеткізудің құқықтарын, міндеттерін, функцияларын, мақсаттарын, міндеттері мен құралдарын реттейді.

Қазақстанда пробацияны жақсартуға байланысты мәселелерді қарастыра отырып, қазіргі кезеңде осы ережелерді іске асырудың нақты нысандары мен әдістері анықталған деген қорытындыға келуге болады, және олар келесідей анықталады:

1. Қазақстан Республикасының Президенті бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және Қазақстан Республикасында пробация қызметінде есепте тұрған 2017-2019 жылдарға арналған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың кешенді стратегиясын бекіту туралы 2016 жылғы 8 желтоқсанда № 387 Жарлыққа қол қойды. Жарлықтың мақсаты - бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінде тіркелген азаматтарды әлеуметтік оңалтудың кешенді тиімді жүйесін қалыптастыру;

2. Мемлекеттің пробация саласындағы бағдарламалық құжаттарының негізінде Қазақстан Республикасында пробацияны жақсарту жолдарын нақты анықтайтын, белгілі бір нысандарда, әдістерде және құзыреттерде көрінетін бірқатар салаларды бөліп алуға болады. Оларға мыналар жатады:

- бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға әлеуметтік көмек;
- сотталғандарды еңбекпен қамту;
- кәсіптік білім беруді жетілдіру;
- пробациялық бақылау кезінде, оның қылмыстық-атқару жүйесінде болуының барлық кезеңдерінде, пробацияның барлық түрлері үшін адамдардың құқық бұзушылықтарының алдын-алу;
- пробация бөлімшелерімен бақылау кезеңінде кәмелетке толмағандарды кешенді қолдау.

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңдегі құқықтық саясатының Тұжырымдамасының 2.10-тармағында: «Азаматтардың қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуын барынша азайту, қылмыстық репрессия шараларын сақтау үшін қоғамнан оқшауланумен байланысты емес қылмыстық-құқықтық шараларды кең қолдану үшін жағдайлар жасау қажет.Сонымен қатар, заңнама мен сот практикасында, қылмыстық құқықтық іс-әрекеттің түрі мен өлшемін, ең алдымен, белгілі бір адамға қатысты оның мүмкін болатын тиімділігі туралы мәліметтер негізінде таңдауға болатын тәсілдер әзірленуі керек.Сонымен бірге, соттардың бас бостандығынан айыруға балама шараларды неғұрлым белсенді қолдануы үшін оларды орындау тиімділігін арттыру қажет, бұл мұндай шараларды іске асыруға жауапты мамандандырылған органның институционалды дамуын талап етеді. » [2].

ҚазақстанРеспубликасыҮкіметінің 2012 жылғы 9 тамыздағы"ҚазақстанРеспубликасындақылмыстық-атқаружүйесіндамытудың 2012 - 2015 жылдарғаарналғанБағдарламасынбекітутуралы"№775 Қаулысында қолданыстағы қылмыстық-атқару инспекцияларының жұмысын жақсарту маңыздылығына және
сотталғандарды қайта әлеуметтендіру бойынша нақты мемлекеттік саясатқа ықпал ететін пробацияны тездетіп енгізуге көңіл бөлінген.

Қылмысты бақылау іс-әрекеттерінің заңдылығын анықтау бойынша және сотталғандарды қайта әлеуметтендірудің оңтайлы моделінің алғашқы қадамдарының бірі болып 2012 жылы 15 ақпанда Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасында пробация қызметі туралы кейбір заңнамалық актілерге өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» №556-IV Заңы қабылданды.

Осының негізінде пробацияның институционалдық ұғымдары бекітілген, сондай-ақ шартты түрде сотталғандарға, жазасын өтеу мерзімі кейінге қалдырылғандарға және бас бостандығынан айырылуға қатысы жоқ жазаларға пробациялық қадағалау бекітілген.Одан басқа пробацияға жататын тұлғаны әлеуметтік-психологиялық зерттеу негізі заңдастырылған еді [4].
Заң шығарушы дәйекті түрде Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Қылмыстық-атқару кодексінің 3-бап 7, 8, 9- тармақтарының жаңа редакциясына пробация қызметінің бағыттарын құру жөніндегі құқықтық негіздерін бекітіп, Қазақстан Республикасындағы пробация институтының мазмұнын анықтайтын ұғымдарға түсініктеме берді:
- пробация - бұл әлеуметтік-құқықтық сипаттағы шаралар кешені, яғни пробацияға тартылғанды бақылайтын субъектінің жеке белгісіне тән қатаң сипатта болатын, олардың қылмысқа тартылмауын қадалағайтын шара;
- пробациялық қызмет–бұл қылмыстық-атқарушы қылмыстық-атқару жүйесі мен тәртіптік атқарушы және жазаны қоғамнан оқшаулаусыз өтеу функцияларын қамтамасыз ететін орган, сотталғандарға бақылау жүргізуді қамтамасыз ететін және оларға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсететін орган.
- пробациялық бақылау - бұл пробация қызметінің және басқа да органдардың бақылаудағы тұлғаны қадағалау мен оларға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету қызметі.

Баяндалғанды негізге ала отырып, біздің елде пробация бұл шаралар үйлесімінің жиынтығы: сот үкімі бойынша сотталғандарға жүктелген міндеттерді сондай-ақ олардың мінез-құлқын және әлеуметтік-құқықтық әсерін бақылаудың орындалуынқамтиды. Бұл мемлекеттік уәкілетті органдардың шаралары, олар жеке сипатта болады жәнепробациялық бақылаудағы адамның мінезін түзетуге бағытталған, жасаған қылмыстың алдын алуға бағытталған жәнесотпен тағайындалған бақылау мерзімі ішінде қолданылады.
пробацияның жалпылама ұғымы Қазақстанда пробация қызметінің қалыптасу идеясын сипаттайды, ол үштұғырлы міндеттер шеңберінде, яғни сотталған адамның тәртібіндегі теріс қылықтың алдын алу, жазаны қоғамнан оқшаулаусыз, әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету арқылы пробациялық бақылау болып табылады."Қазақстан Республикасының қылмыстық саясаты" контекстінде пробация қызметін құру міндеттемесі көрсетіледі, қылмыстық жазаларды орындау кезінде мемлекетіміздің құндылықтарына гуманизм, адам құқықтары мен бостандықтары жайлы сөз болады.

Қазақстан Республикасындағы пробация жүйесінің ұлттық үлгісін құру бойынша қызметіне заңнамалық өзгерістерді іске асыру және сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерінің стратегиялық бағыты жатады. Бұл мәселеде мемлекет тарапынан назар аударылатынан аудару қажет.

Жоғарыда айтылғандай, Қазақстан Республикасындағы пробация қызметінің ұйымдастыру-құқықтық зерттеу негіздеріне көшу керек, пробацияны реттейтін қолданыстағы көрсетілген барлық нормативтік-құқықтық актілерді басшылыққа алып, сондай-ақ Қазақстанда пробацияны жетілдірудің жолдарын қарастырылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Пробация туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 30 желтоқсандағы № 38-VI ҚРЗ.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ.
3. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы, "Казахстанская правда" 27.08.2009 ж., N 205 (25949) 27 тамыз.
4. Рахимбердин, К.Х. Сараптамалық шолу Қазақстан Республикасында адам құқықтары жөніндегі 2009-2012 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарының ұсынымдарын орындау // Еуразиялық құқық журналы – 2012. — №8. – С. 45.

УДК 343

Жунисбаева Г.Н.,
заң магистрі, құқықтану мамандығы бойынша докторант,
«Туран» Университеті,
Алматы қ.,
E-mail: junisbaevagulzat@mail.ru

Джумабаева К.А.
заң магистрі, құқықтану мамандығы бойынша докторант,
«Туран» Университеті,
Алматы қ.,
E-mail: karla.dzhumabaeva@bk.ru

ПРОБАЦИЯ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕСЕБІНДЕ ТҰРҒАН АЗАМАТТАРДЫ ҚАЙТА ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ

Түйіндеме: Осы мақалада авторсотталғандарға әлеуметтік көмек көрсету қажеттігін, сотталғанға қайта әлеуметтендіру кезеңінде әлеуметтіккөмек көрсету тәртібі мен ережелерін түсіндіруді атап көрсетеді. Қылмыстық жазаларды, атапайтқанда, бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындау институтын қазіргі заманғы дамыту осы жаза түрін орындау рәсімін құқықтық регламенттеуді жетілдіру қажеттілігін негіздейді, өйткені бұл еңтығыз түрде оның заңмен тұжырымдалған мақсаттарына қол жеткізумен байланысты.

Тірек сөздер: азаматтарды қайта әлеуметтендіру, сотталғандар, жұмысқа орналастыру, пробация, пробация бақылауы, қоғамға бейімделу.

Резюме: в данной статье автор подчеркивает необходимость оказания социальной помощи осужденным, разъяснение осужденному правил и порядка предоставления социальной помощи в период ресоциализации.

Ключевые слова: ресоциализация граждан, осужденные; занятость осужденных трудом, пробация, пробационный контроль, адаптация.

Abstract: In this article the author emphasizes the need to provide social assistance to convict the rules and procedures for providing social assistance during the period of re- socialization.

Keywords: resocialization of citizens, convicts; employment of convicts work, probation, probation control, adaptation.

Бүгінгі күні осы саладағы өзекті мәселелердің бірі сотталғандарға олардың жазасын өтеу кезеңінде әлеуметтік көмек көрсету, ҚАЖ мекемесінен немесе тергеу изоляторынан босатуға дайындық және босатылғаннан кейін қоғам өміріне бейімделу болып табылады. Құқықтық қатынастардың дәл осы саласында адамды қоғамнан оқшаулаудың теріс салдарын барынша азайтып, жеке адам құқықтарының кепілдігін барынша сақтау керек.

Бас бостандығынан айыруға балама қылмыстық жаза шараларын қолдану аясын кеңейтуге бағытталған елдің қылмыстық саясаты еш жағдайда да сотталған адамға көрсетілген кезеңде әлеуметтік көмек көрсету және қолдау жөніндегі жұмысты одан әрі жетілдірудің маңыздылығын төмендетпейді. Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесіне сотталғандармен жұмыстың халықаралық стандарттары мен нормаларын енгізу әлеуметтік сүйемелдеудің қазіргі шетелдік тәжірибесін жеке зерделеуді, оны талдауды және біздің мемлекетіміздің қылмыстық-атқару жүйесіне бейімдеуді талап етеді.

Осы мәселені шешуде Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесінің азаматтық сектормен, оның ішінде қызметі сотталғандарды әлеуметтік сүйемелдеу жүйесін, атап айтқанда, тұтастай алғанда қылмыстық жазаларды орындау жүйесін жетілдіруге бағытталған үкіметтік емес ұйымдармен, қоғамдық қорлармен, құқық қорғаушылармен өзара іс-қимыл жасау мәселесін пысықтау үлкен маңызға ие болуға тиіс.

Сотталғандардың еңбекпен қамтылуы; оларға медициналық, медициналық-санитарлық және психологиялық көмек көрсету және қолдау көрсету; еңбек нарығында сұранысқа ие мамандық алу және қолда бар кәсіби дағдыларды дамыту; бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейін жұмысқа орналастыру; сотталғандарға қажетті құқықтық

көмек көлемін беру; жазаны өтеу кезеңінде жоғары білім алу мүмкіндігі; сотталғанның туысқандарымен байланысын қолдау және т. б. мәселелерді жедел шешуді талап етеді.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған көптеген адамдардың түрлі себептермен жеке басын куәландыратын құжаттары, Жеке сәйкестендіру нөмірі жоқ, онсыз ешқандай әлеуметтік проблемаларды шешу мүмкін емес. Босатылғаннан кейін адам тағы да қылмыстық ортаға түседі.

Сотталғандарды қайта әлеуметтендіру, оларды босатуға дайындау және кейіннен қоғамға бейімдеу мәселелерін құқықтық қамтамасыз ету одан әрі жетілдіруді, ал көрсетілген мәселелер – қосымша зерделеуді талап етеді. Бұл бұрынғы сотталғанның қоғам өмірінің әдеттегі жағдайларында қалыпты бейімделуі тек әлеуметтік сүйемелдеу қызметтерінің ғана емес, сонымен қатар адам жазасын өтеген мекеменің қызметінің тиімділігін анықтауымен де бКөрсетілген контексте бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінің есебінде тұрған азаматтарды қайта әлеуметтендіру процесінің құқықтық аспектілері пробация қызметінің және оның қызметкерлерінің құқықтық жағдайы мәселелерімен тығыз байланысты сотталғандарды пробациялық бақылауды жүзеге асыру үшін маңызды мәнге ие. Бұл аспектілерді жеке қарау мүмкін емес, сондықтан осы тарауда олар бір-бірін толықтыратын болады, бұл сыналушының құқықтары мен міндеттерін іске асыруға мүмкіндік беретін пробация қызметкерлерінің нақты іс-әрекеттерін анықтауға мүмкіндік береді.

Пробация қызметі қызметкерлерінің жазасын өтеп жатқандарды бақылауды қамтамасыз ету кезінде өкілеттіктерін бекіту сыналушылардың мінез-құлқына жеке адамның жеке өміріне енуіне байланысты белгілі бір талаптар қойылуына байланысты. Пробация процесінде пробация қызметінің қызметкерлері бір қарағанда қылмыстық-құқықтық сипаттағы қатынастарға түседі. Құқықтық сипаттағы 50% және әлеуметтік сипаттағы 50%-дан тұратын бақылауды көздейтін Қазақстандағы пробация идеяларын басшылыққа ала отырып, қарым-қатынастар құқықтық, сондай-ақ қоғамдық-әлеуметтік сипатқа ие деп айтуға болады. Жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын объективті түрде шектейтін құқықтармен ұштасқан сыналушыларға жүргізілетін қадағалау шеңберінде жүріп-тұру еркіндігіне, тұрғылықты жерін таңдауға, міндетті жұмыстарды орындау кезіндегі мінез-құлқын бақылауға, тұрмыстағы мінез-құлыққа, міндеттемелерді орындауға байланысты елеулі құқықтар қозғалады.

Сондықтан сынақ қадағалау процесінде пробация қызметі қызметкерлерінің құқықтары мен міндеттерін тиісінше регламенттеу әбден негізді.

ҚР ҚАК 21-бабына сәйкес 2014 жылы пробация қызметіне мына жағдайлар жүктелген [1]:

а) белгілі бір мерзімге тағайындалған қоғамдық және түзеу жұмыстары,
белгілібірлауазымдардыатқарунемесебелгілібірқызметпенайналысуқұқығынанайырутүріндегіжаз аныорындау;

б) сотталған жүкті әйелдер мен жас балалары бар әйелдердің және сот жазасын өтеу кейінге қалдырылған және жас балаларды жалғыз өзі тәрбиелейтін ерлердің мінез-құлқын бақылауды жүзеге асыру;

в) сот әкімшілік қадағалау белгілеген бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек алуға жәрдем көрсету;

г) мемлекеттік наградаларды алып қоюды қамтамасыз ету;

д) сотталғандар еңбек ететін барлық құқық қорғау органдарымен, мекемелер мен ұйымдардың әкімшіліктерімен, жергілікті атқарушы органдармен өзара іс-қимылды қамтамасыз ету.

Мемлекеттің әлеуметтік көмегінің жекелеген бағыттары заңнамамен регламенттелген: "Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы" Қазақстан Республикасының Кодексі, "халықты жұмыспен қамту туралы" , "Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы" Қазақстан Республикасының заңдары»,"Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша және жасына байланысты берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы", "Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы"," Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы"," Тұрғын үй қатынастары туралы"," Мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы"," Жұмыспен қамту 2020 Жол картасы " бағдарламалары және басқалар.

Пробация қызметтерінің қызметін ұйымдастыру Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 15 тамыздағы № 511 бұйрығымен бекітілген пробация қызметін ұйымдастыру қағидаларымен (бұдан әрі – пробация қызметін ұйымдастыру қағидалары),Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 18 тамыздағы № 517 бұйрығымен бекітілген пробация қызметінің есебінде тұрған адамдардың мінез-құлқын бақылау жөніндегі пробация қызметтері мен полиция бөлімшелерінің өзара іс-қимыл қағидалары(бұдан әрі - пробация қызметі мен полиция бөлімшелерінің өзара әрекеттесуі қағидалары) және қолданыстағы бұйрықпен бекітілген жазаны өтеуден шартты түрде босатылған адамдардың мінез-құлқын бақылау ережелері Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрінің м.а , 2014 жылғы 19 қыркүйектегі бұйрығы.

"Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы" Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі № 193-IV Кодексі (14.04.2019 Ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) (©Paragraph 2019 / 5.0 [2].

Халықты жұмыспен қамту туралы. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 23 қаңтардағы Заңы (26.12.2018 ж.өзгерістер мен толықтырулар) // Егемен Қазақстан. – 2018.– 26 желтоқсан.[3]

Зейнетақы және әлеуметтік қамтамасыз ету Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 маусымдағы № 105-V Заңы (2014.08.01.берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // Казахстанская правда. – 2019. – 08 Қаңтар.[4]

Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 маусымдағы N 126-I Заңы
Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша және асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша Мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы)[5]

Қазақстан Республикасының Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы Заңы (01.04.2019 Ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен))[6]

Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 17 шілдедегі Заңы (28.12.2018 ж.өзгерістер мен толықтырулар) // Егемен Қазақстан. – 2018. – 28 желтоқсан.[7]

Тұрғын үй қатынастары туралы. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі Заңы (12.07.2018 ж.өзгерістер мен толықтырулар) // Егемен Қазақстан. -2018. - 12 шілде.[8]

«Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (2019 жылғы 11 сәуірдегі өзгерістер мен толықтырулармен)[9]

Жұмыспен қамтудың жол картасын бекіту туралы. Жұмыспен қамтудың жол картасы жаңа редакцияда - ҚР Үкіметінің 31.12.2013 № 1548 (01.01.2014 бастап қолданысқа енгізіледі) қаулысымен.[10]

Қазақстан Республикасы ҚАК-нің 2014 жылғы 22-бабына және пробация қызметінің жұмысын ұйымдастыру Қағидаларының ережелеріне сәйкес, пробациялық бақылауды жүзеге асыру кезінде пробация қызметі: сотталғандарды есепке алуды жүргізеді, денсаулық жағдайына, білім деңгейіне, тұрғылықты жеріне, еңбекқорлығына байланысты барлық қызықтыратын сәттерді, сондай-ақ оған әлеуметтік немесе өзге де көмек көрсетуге әсер етуі мүмкін басқа да қызықтыратын мәселелерді анықтайды.

Пробация қызметкерлері сотталғанға әлеуметтік көмек көрсетудің қағидалары мен тәртібін, адамның бақылауға келу күндерін және пробациялық бақылауды тоқтату рәсімін түсіндіреді. Бұдан басқа оған өзіне жүктелген міндеттерді орындаудың міндеттілігі мен тәртібі, оларды орындамаудың салдары және пробациялық бақылау талаптарын бұзғаны үшін жауапкершілікке тарту мүмкіндігі түсіндіріледі, пробациялық бақылаудың жай-күйін және адамның өз міндеттерін орындауын бақылайды. Пробация сондай-ақ жасырынған және бақылаудан жалтарған адамдарға қатысты бастапқы іздестіру іс-шараларын жүзеге асырады.

Жазаны өтеу аяқталған, үкімнің өзгеруі, сондай-ақ адамның есептен шығарылғаны туралы дереу БҚК және АЕҚ аумақтық органына алып тастау себептері туралы толық деректермен хабарланады, мұның барлығы бес жұмыс күні ішінде жасалады. Хабарламаның көшірмесі сотталғанның жеке ісіне тігіледі және адамды әскери есепке қою үшін аумақтық ішкі істер органдарына, көші-қон полициясына, әскери басқармаларға хабарлама жіберіледі.

Шартты түрде сотталған адамдарды жазаны өтеуден мерзімінен бұрын босату пробация қызметіне тиісті құжаттар түскен күні жүргізіледі.

Қоғамдық және түзеу жұмыстарын, бас бостандығын шектеуді жазаның басқа түрімен ауыстыруға, шартты соттаудың және жазаны орындауды кейінге қалдырудың күшін жоюға байланысты сотталғандарды есептен шығару, сондай-ақ жаңа қылмыс үшін соттау заңды күшіне енген сот шешімдерінің негізінде оларды алған күні жүргізіледі. Шартты түрде сотталған адамдарды жазаны өтеуден мерзімінен бұрын босату пробация қызметіне тиісті құжаттар түскен күні жүргізіледі. Жазаны орындау кейінге қалдырылған сотталған адамды есептен шығару сот ұйғарымы, қаулысы келіп түскен күні жүзеге асырылады. Қоғамдық және түзеу жұмыстары түрінде жазасын өтеген немесе одан басқа негіздер бойынша босатылған адамдарға жазаны өтеу туралы анықтамалар беріледі.

Жоғарыда көрсетілген және түсініктеме берілген пробация нәтижелеріне қол жеткізу мақсатында заң шығарушы коллизияларды болдырмау мақсатында тек құқықтармен пробацияны ғана емес, сонымен қатар пробациялық бақылауды жүзеге асыру тетігін қарастырды, ол пробация қызметінің бақылауына жататын адамның міндеттерін көздейді.

Пробациялық бақылау сотталғандардың және жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамдардың түзелу мақсаттарына жауап беруі тиіс. Қылмыстық жауапкершілік шектері туралы пробациялық бақылауды белгілеу кезінде болатын элементтің позициясынан, яғни сот белгілеген пробациялық бақылаудың мерзімі ішінде осы адамдар орындауға тиіс міндеттер туралы айтуға болады. Сот жүктеген міндеттер тәрбиелік ықпал етуді жеңілдетуге, күшейтуге және нақтылауға және олардың мінез-құлқын бақылауға бағытталған. Соттың мұндай міндеттерді жүктеуі пробация қызметінің жазалаушы мазмұнын күшейтетін белгілі бір құқық шектеулермен ұштасады.

Пробациялық бақылау шеңберінде әлеуметтік қадағалау процесіне азаматтық қоғамды тарту үлкен маңызға ие. Сонымен қатар жақсы бейімделген нысандар өз дамуын талап етеді. Бұл мәселеде мемлекет, қоғам, азаматтар түпкі мақсатқа дұрыс түзетілуі тиіс. Мемлекетте Волонтерлік қозғалыстың болуы-азаматтарға деген сенімінің жақсы белгісі, ал олардың тарапынан өз жолдастарын, азаматтарын өз ахуалында сақтап қалу ниеті. Бірақ көмек тұрақты, жүйелі және кәсіби сипатта болуы керек. Әйтпесе, пайдасы жоқ көп зиян алуға болады. Қаржыландыру, жұмыс тәжірибесі, арнайы дағдылары, талап етілетін жабдықтар, жабдықтар өздеріне жүктелген міндеттер шеңберінде өздерінің функционалдық міндеттерін әрқашан атқармайды. Пробациялық бақылаудағы адамдардың контингенті жас ерекшеліктерінен, олар көшкен қылмыстық заңнама нормаларынан, сондай-ақ "кәсіби" тәжірибеден бастап, қылмыстық салада өте ерекше екенін назарға ала отырып, пробациялық бақылау туралы мәселені кәсіби негізге қою қажет. Бұл азаматтық қоғамның қатысуын тағы да қайталауды жоққа шығармайды, бірақ мемлекет, содан кейін азаматтар басшыда тұруы тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ.
2. "Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы" Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі № 193-IV Кодексі (14.04.2019 Ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) (©Paragraph 2019 / 5.0.
3. Халықты жұмыспен қамту туралы. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 23 қаңтардағы Заңы (26.12.2018 ж.өзгерістер мен толықтырулар) // Егемен Қазақстан. – 2018.– 26 желтоқсан.
4. Зейнетақы және әлеуметтік қамтамасыз ету Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 маусымдағы № 105-V Заңы (2014.08.01.берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // Казахстанская правда. – 2019. – 08 Қаңтар.
5. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 маусымдағы N 126-I Заңы Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша және асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша Мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы).
6. Қазақстан Республикасының Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралыЗаңы(01.04.2019 Ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)).
7. Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 17 шілдедегі Заңы (28.12.2018 ж.өзгерістер мен толықтырулар) // Егемен Қазақстан. – 2018. – 28 желтоқсан.
8. Тұрғын үй қатынастары туралы. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі Заңы (12.07.2018 ж.өзгерістер мен толықтырулар) // Егемен Қазақстан. -2018. - 12 шілде.

9. «Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (2019 жылғы 11 сәуірдегі өзгерістер мен толықтырулармен).
10. Жұмыспен қамтудың жол картасын бекіту туралы. Жұмыспен қамтудың жол картасы жаңа редакцияда - ҚР Үкіметінің 31.12.2013 № 1548 (01.01.2014 бастап қолданысқа енгізіледі) қаулысымен.

Комаров О.Е.,
к.соц.н., доцент,
профессор высшей школы искусства и спорта Павлоларского государственного педагогического университета

Жамулдинов В.Н.
к.ю.н, ассоциированный профессор (доцент),
доцент высшей школы искусства и спорта Павлодарского государственного педагогического университета

ГРАЖДАНИН КАК ОСНОВНОЙ СУБЬЕКТ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация:

Мақаланың мақсаты қазіргі кезеңдегі азаматтық қоғамның жетілу дәрежесін анықтау, азаматты азаматтық қоғам субъектісі ретінде бөлу, азаматтың қоғам, мемлекет істеріне қатысу құқығына назар аудару, сондай-ақ азаматтық қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылын атап өту болып табылады.

Түйінді сөздер: азамат, азаматтық қоғам, құқықтық мемлекет, азаматтық қоғам істеріне қатысу.

Аннотация:

Целью статьи является определить степень зрелости гражданского общества на современном этапе, выделить гражданина как одного из субъекта гражданского общества, акцентировать внимание на праве гражданина на участии в делах общества, государства, а также отметить взаимодействие гражданского общества и государства.

Ключевые слова: гражданин, гражданское общество, правовое государство, участие в делах гражданского общества.

Annotation

The aim of the article is to determine the degree of maturity of civil society at the present stage, to single out a citizen as one of the subjects of civil society, to focus on the right of a citizen to participate in the affairs of society, the state, and also to note the interaction of civil society and the state.

Keywords: citizen, civil society, rule of law, participation in civil society.

Введение.

Как известно, Республика Казахстан утверждает себя как правовое, демократическое, светское и социальное государство… [1]

Отметим, что «правовое государство органично связано с гражданским обществом, без которого оно не может сформироваться, функционировать и развиваться» [2,с.16]

Продолжая нашу мысль о гражданском обществе все же отметим, что правовое государство решает свои задачи в отличии от общества гражданского, но эти задачи все же близки к друг другу

Итак, гражданское общество можно определить, как систему экономических, социальных, политических и духовных отношений, связей и институтов, которые призваны удовлетворить нужды, потребности и интересы отдельных индивидов, социальных организаций, социальных групп и социальных общностей, социальных институтов и общества в целом, в процессе наиболее полной реализации заложенного в них потенциала посредством социального действия в производстве, распределении, обмене и потреблении[3]

Вместе с тем, следует упомянуть позицию исследователя А.Ю. Сунгуров, считающего, что «гражданское общество может быть представлено в виде специфического процесса коммуникации между государством и гражданином» [3]. При такой точке зрения понятие «гражданин» можно попытаться раскрыть через термин «участие», т.е. через его деятельность в различных общественных организациях и институтах. Собственно, основная функция гражданского общества и состоит в подобном «посредничестве» - между частным лицом и лицами, принимающими решения. Именно такой подход – через возможности и способности к участию – является весьма распространённым в странах развитого гражданского общества. Через категорию «участие» в странах современных западных демократий раскрывается понятие «личности» и «гражданина». А право граждан на участие в формировании своей жизненной среды» признано и регламентируется законодательными актами более чем 30 стран – членов ООН»[3]

Основная часть.

Гражданское участие - важнейший принцип развития гражданского общества, дающий реальную возможность гражданам публично высказывать свою позицию, консолидироваться с единомышленниками для обмена мнениями, для пропаганды своих взглядов, для оказания организованного влияния на органы власти, выдвигать свою кандидатуру на выборах и т. п.

Понятие «гражданское участие» подразумевает включение, или вовлечение, управляемых в управление (в обсуждение и разработку политических, социально-экономических, культурных программ и проектов), влияние на принятие решений и контроль за их исполнением, самоуправление в рамках местного сообщества.

Местное сообщество, структура, представляющая собой местный уровень гражданского общества, удовлетворяющая основные нужды, потребности и интересы местных жителей. Сообщество обычно связывают с местом проживания (микрорайон, аул), группами населения со сходными характеристиками (сельские жители, молодёжь) или общим интересом, объединяющим людей (религия, гендерное неравенство). Для сообществ характерны социальные отношения, отмеченные тесными личными связями, эмоциональной глубиной и продолжительностью во времени.

Кроме того, сообщество – это ещё и структура, принимающая решения. И как вполне справедливо подметил В.И. Патрушев «процесс, в ходе которого люди выступают с инициативой и действуют коллективно, основан на убеждении, что проблемы сообществ должны решаться в самих сообществах и что люди должны участвовать в делах, которые затрагивают их на уровне сообществ»[3].

Из этого посыла можно сделать вывод, что гражданское участие - это непрерывный многоуровневый процесс социального взаимодействия между гражданским обществом и органами государственной власти, в разработке и принятии решений по проблемам, касающимся дальнейшего развития, как общества, так и государства. Причём этот процесс осуществляется между органами государственной власти и гражданским обществом в обоих направлениях, включая в себя: меры, способствующие пониманию, информированию участников; сбор мнений и предпочтений и выбор наиболее приемлемого варианта из возможных альтернатив и т.д.

К тому же, гражданское участие, это во-первых, не стихийный процесс, а запланированные усилия по вовлечению граждан в процесс принятия решений; его эффективность напрямую зависит от правильности выбора уровня, формы и характера взаимодействия. Нам еще предстоит получить не один урок демократии, выучить правила защиты своих интересов путем самоорганизации, научить власти не только признавать объединения граждан, но и вступать с ними в конструктивные отношения, финансировать гражданские инициативы, видеть в партнерстве с местными сообществами перспективу преодоления многих локальных кризисов. Вовлечение в процессы местного управления различных форм самоорганизации и объединений граждан, вполне возможно уже сейчас. Для этого необходимы создание и отработка механизмов гражданского участия на местном уровне, закрепление соответствующих процедур, организация конструктивного диалога между представителями власти и неправительственными организациями.

У человека всегда есть выбор между активностью (в смысле действия по своему выбору и побуждению), с одной стороны, и пассивностью и бездействием с другой. Иногда мы предпочитаем, чтобы кто-то другой принимал за нас решения, но в большинстве случаев нам все же хотелось бы участвовать в этом процессе. Зачастую качество решения становится намного выше, если те, кого оно касается, принимали участие в процессе его выработки. Важным может стать вклад каждого человека, так как местное сообщество нуждается не только в материальных и финансовых средствах, но и в таких ресурсах, как время и умения, накопленные знания и практический опыт.

Многие казахстанские эксперты, сходятся в оценках того, что «настоящее время большинство граждан либо не видят возможностей для участия в принятии решений, касающихся развития территории, либо не считают это необходимым, полагаясь на органы исполнительной и представительной власти. Между тем, в повседневной жизни они сталкиваются с подъездами и дорогами, требующими ремонта, неосвещенными улицами и отсутствием детских клубов, одинокими, забытыми всеми стариками на нижнем этаже и другими

проблемами, которые возникают на территории проживания. Решить большинство из этих проблем возможно на местном уровне, но для этого необходимы, с одной стороны, заинтересованность и инициатива граждан, а с другой - открытость власти и соответствующая нормативно-правовая база»[3]

На наш взгляд, необходимо различать понятия «участие в управлении» и «самоуправление». Так как управление есть, прежде всего, процесс, которой складывается из последовательности фаз: получения информации, её обработки, анализа, разработки альтернатив и предложений, принятия решения, доведения его до исполнителя и контроля, то участие в управлении уже может иметь своё место даже тогда, если будет локализовано какой-нибудь одной фазой. Самоуправление есть такое участие в управлении, когда оно затрагивает решающую фазу управленческого процесса – фазу выбора альтернатив или принятия решения. Это первый отличительный признак самоуправления от «участия в управлении». В качестве второго отличительного признака наличия самоуправления должно служить то, что при самоуправлении решающий голос в решении наиболее важных вопросов жизнедеятельности определённой территории, а это вопросы стратегии, перспектив развития территории, социального развития должен принадлежать жителям этой территории либо специальному выборному органу.

Наряду с этим следует отметить, что понятия «гражданское участие» и «местное самоуправление», обладают некоторой диалектической взаимосвязью и взаимообусловленностью, поскольку гражданское участие наряду с иными формами, включает в себя местное самоуправление.

Вместе с тем стоит поставить вопрос о реальных политических и правовых механизмах участия граждан в управлении общественными делами, как станет очевидным, что реализовать эту идею далеко не просто.

Примером серьёзности проблемы может служить даже вышеупомянутая 89 статья Конституции Казахстана, исходя из юридического анализа которой, можно сделать вывод, что субъектом самоуправления является всё население Республики. Однако с правовой точки зрения возникает коллизия, поскольку люди, составляющие абстрактный образ «население», могут иметь разный юридический статус: гражданина, иностранца и лица без гражданства. Если следовать логике вышеуказанной нормы, получается, что конституционным правом на самоуправление, наравне с гражданами республики обладают иностранцы и лица без гражданства.

Мир отношений, складывающихся между реальными субъектами социальной активности, которые - по разным причинам - считают для себя необходимым участвовать в вопросах местного самоуправления и в состоянии оказывать реальное воздействие на решение его вопросов, взятый в структурах своей повседневной жизни, существенно отличается от того, который может быть представлен на основании логики, прописанной законодателем в статье 89 Конституции Республики Казахстан. И ограничивать понимание местного самоуправления только абстрактной юридической трактовкой «население» - значит закрывать возможность понимать многие существенные обстоятельства, определяющие жизнь и развитие не только конкретного населенного пункта, но поступательное развитие гражданского общества в целом. В данном случае целесообразно было бы внести формулировку «местное сообщество», либо субъекты местного сообщества, что более реально отражало сложившуюся социальную практику гражданского общества.

Предмет нашего исследования возвращает нас к вопросу о «конечной цели» или критериях сформировавшегося гражданского общества.

Так, специалисты Института социологии РАН полагают, что «главными показателями зрелости гражданского общества всегда выступали наличие различных партий, в том числе оппозиционных, свобода слова и информации, соблюдение прав гражданина и – как результат – наличие в обществе определённого консенсуса или компромисса интересов всех слоёв, групп, партий и общественных организаций, понимание того, что мирный эволюционный путь развития по своим результатам более продуктивен и эффективен, нежели конфронтационный и революционный».[3]

Не можем не согласиться с такой трактовкой, однако в нашем случае, когда речь идёт о

формировании гражданского общества в Республике Казахстан, требуется максимум конкретики. Сообразно этому, больший интерес представляет тезис А.А. Матюхина об основном смысле и значение гражданского общества, это то «гражданское общество, в основном, которое должно взаимодействовать с законодательной властью, минуя чиновничьи кабинеты, бюрократические препоны» [9]

Данный посыл содержит весьма важный компонент – «самоуправленческие начала», которые в свою очередь создают условия для обеспечения повседневных нужд, потребностей и интересов каждого человека в отдельности, местного сообщества, а также общества в целом.

Тем не менее, и этого недостаточно, в силу чего, возвращаясь к анализу общества с точки зрения гражданского участия, вслед за экспертами следует выделить определённую эволюцию изменяющихся схем взаимодействия между властью и населением, которая, по нашему мнению, соответствуют процессу формирования гражданского общества:

Уровень 1. Отсутствие участия. Граждане отстранены от процессов инициирования, разработки и реализации программ. Смысл информирования состоит только в оповещении о решениях, в лучшем случае, идёт объяснение, но есть опасность того, что информация будет искажена.

1. Манипулирование - граждане получают искаженную информацию; если общественность вовлечена в проект, то реальные цели не доводятся до сведения общественности. Подлинная информация закрыта для общества.

2. Терапия - сначала принимаются решения, а потом ищутся объяснения их необходимости.

3.Информирование - идет информирование о готовящихся программах, их реализации и результатах. Информация не закрыта, но доступ к ней зависит от инициативы самих граждан.

Уровень 2. Символическое участие. Информация о процессах доступна, общественность может привлекаться только на этапе оценки потребностей; на этапе планирования, принятия решения и реализации идёт только информирование населения о ходе работы.

4. Консультации - при разработке городских программ привлекаются участвующие или заинтересованные лица. При обращениях граждан даётся подробное разъяснение о происходящих процессах. Однако, как и при получении любой другой консультации (будь то, к примеру, у лечащего врача или у технического специалиста) нужно помнить, что рекомендации и пожелания, высказанные привлечёнными специалистами и структурами, не носят обязательный характер и могут не быть учтены.

5. Учет мнения - есть механизмы оценки нужд местного сообщества, оценки потребностей, существует система работы с общественностью (общественные приёмные, «горячие телефоны» и пр.), законодательно закреплена обязанность государственных органов опираться в своих решениях на мнение общественности.

Уровень 3. Реальные полномочия. Возможность участия в процессе, влияния на решения и их контроля. Существуют сильные общественные организации, которые реализуют государственные программы, участвуют в их разработке.

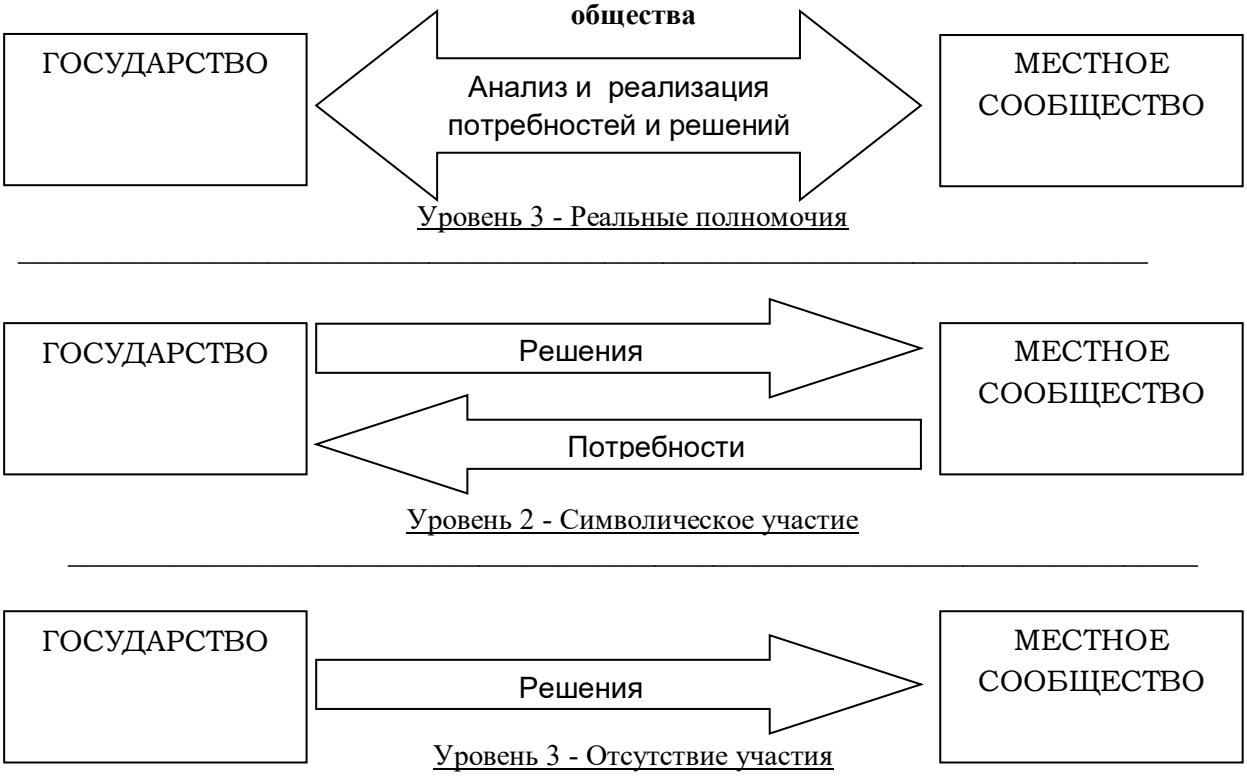
6. Партнерство - возможность совместной реализации части государственных программ общественными организациями в рамках социального заказа или государственного гранта (субвенции). Равноправие общественности и органов власти в принятии решений.

7. Делегирование полномочий - государство передаёт часть своих функций управления местному сообществу.

8. Гражданское управление - у местного сообщества есть финансовая самостоятельность, достаточно широкие полномочия, независимость в принятии решений, единственное ограничение - соблюдение общей законности действий, по основополагающему принципу гражданского общества и правового государства «не запрещённое законом дозволено».

Данную модель необходимо дополнить характеристикой взаимодействия местного сообщества и государства на каждом уровне участия, наглядно показать специфику действия гражданского участия на разных уровнях развития общества (см. Рисунок 1).

Рисунок 1 – Схема взаимодействия основных субъектов в формировании гражданского общества

Как было установлено наивысшей степенью реализации гражданского участия и, соответственно, наиболее труднодостижимой является гражданское управление. Авторы заключают, это и есть сформировавшееся гражданское общество и своеобразная цель, к которой мы должны прийти в своём развитии. Основополагающим принципом и наиболее эффективным социальным механизмом реализации инициативы гражданского общества является развитие системы местного самоуправления.

В качестве доказательства правильности сделанных выводов, приведём по этому вопросу позицию выдающегося теоретика гражданского общества Ю. Хабермаса. Как отмечает этот авторитетный социолог «в процессе эволюции общества, в сознании людей росло «сознание морально-политической автономии», то есть они начинали всё более понимать, что сами должны принимать решения по нормам совместной с другими людьми жизни и эти нормы необходимо вырабатывать им самим, с учётом определённых традиций совместного проживания. В этом, по сути, и заключается главный принцип формирования гражданского общества» [10]

Веским аргументом в защиту авторских доводов является мнение профессора Ж.Т. Тощенко о том, что «Местное самоуправление и участие населения в нём, воспитывают у них самостоятельность, развивают инициативу, изживают психологию ожидания подачек и милостей сверху, от правительства или иных властных органов. Очень важно и то, что общественная жизнь при местном самоуправлении равномернее распределяется по всем уровням социальной организации общества, не стягивается искусственно к центру. Следует подчеркнуть и аспект воспитания людей: наряду с частными интересами у гражданина появляются общественные, у него формируется готовность содействовать им всеми силами как по собственному делу, ибо местное самоуправление даёт гражданам ближайшее практическое знакомство с тем, как управлять общественными делами. И, наконец, местное самоуправление является серьёзной школой для политических и общественных деятелей, в которой они апробируют свои силы. Знакомятся с социальными вопросами не только теоретически, но и на базе общественной практики»[11]

По нашему мнению, решающая роль в самоорганизации гражданского общества, на уровне решения местных проблем, принадлежит местным социальным группам, которые вовлекают в этот процесс самых разных жителей, давая им возможность участвовать в

общественной жизни.

С известной долей условности эксперты[4] выделяют 8 таких социальных или соседских групп: 1) Группы взаимопомощи – существующие для того чтобы помогать своим членам. Ими руководят люди, которые сами от этого получают пользу. Примером являются клубы пенсионеров. 2) Благотворительные группы – помогают другим людям, ничего не требуя взамен. Например, группы помощи одиноким старикам и больным людям, группы благоустройства двора, квартала, микрорайона. 3) Представительные группы – представляют и защищают интересы избравших их жителей. К таким группам относят различные комитеты собственников квартир (КСК), советы домов, кварталов, микрорайонов. 4) Группы интересов меньшинства – группы взаимопомощи, одновременно защищающие интересы меньшинств путём организации кампаний, просветительской, культурной работы. Примерами таких групп являются группы матерей-одиночек, группы национальных или сексуальных меньшинств. 5) Группы давления – предпринимающие активные демонстративные действия, по их мнению отражающие и защищающие интересы всего сообщества. К ним можно отнести группы борющиеся против создания во дворе автостоянки, вырубки деревьев и т.д. 6) Согласительная группа – создаётся местными властями с целью улучшения взаимодействия между властью и местными жителями путём привлечения последних в решение местных проблем. Например, представители городского отдела архитектуры и строительства, согласовывающие с председателями местных КСК строительство новых зданий. 7) Волонтёрские группы – представляющие интересы какой-либо значительной части местного сообщества и обеспечивающие различные социальные или духовные потребности для членов своей организации. Примером могут служить церкви, мечети, женские организации, скаутские движения, клубы и ассоциации по интересам. 8) Специальные группы – возникают только для организации какого-либо мероприятия, после завершения которого распадаются. К ним можно отнести группы организующие поездку болельщиков на футбольный матч, комитет по празднованию знаменательной даты и т.д.

Как справедливо отмечает Е.С. Шомина «приведённая классификация весьма приблизительна, на практике многие из перечисленных организаций попадают под несколько категорий, потому что, как правило, выполняют несколько функций. Многие из организаций берут на себя информационно-обучающие функции, но при этом не исключаются и такие социальные задачи, как организация широких кампаний протеста против ущемления гражданских прав в области жилья и экологии, безопасности жизни и роста её стоимости. Все эти организации возникают по инициативе жителей, когда они начинают понимать, что отнюдь не всё зависит от властных структур – центральных или местных... Возможности даже самой умной и богатой власти имеют свои пределы. Муниципальная власть, действующая в условиях реформирования властной системы и одновременно, системы жилищно-коммунального хозяйства, не может дойти до каждого двора и подъезда»[4].

Заключение.

Вышеизложенное убедительно свидетельствует о том, что общественность должна участвовать в принятии решений, касающихся развития местного сообщества и социальных услуг, поскольку общество вырабатывает определенные социальные и духовные механизмы реализации право, дополняющие собой юридические механизмы,- к их числу можно отнести формируемые у людей в условиях гражданского общества такие личностные качества, как нравственный долг, чувство гражданственности, требовательность к себе, самодисциплиной, непримиримость к несправедливости, что собственно и является основой социальной активности

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Конституция Республики Казахстан. Практическое пособие.- Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», -2017.-44с.

2 Основы государства и права Республики Казахстан: Учеб пособие для студентов высш.учеб. заведения.- Алматы:Жеті жарғы, 1997,-496с.

3 Комаров О.Е. Гражданское участие как фактор развития гражданского общества на постсоветском пространстве. // "Проблемы формирования единого экономического пространства и социального развития

в странах СНГ" Материалы Международной научно-практической конференции. Научные редакторы: О. М. Барбаков, А. Н. Силин, С. Г. Симонов, С. Е. Сарсембекова, З. А. Арынова, М. Бар. 2011. С. 255-262.
4 Сунгуров А.Ю. Структуры гражданского общества и становление института Уполномоченного по правам человека в Российских регионах. // Профессионалы за сотрудничество. М.: Московский проект «Кеннан», 1999. – С. 179.
5 Дридзе Т.М. Социальная коммуникация в управлении обратной связью. // СОЦИС, 1998, № 10. - С. 44.
6 Патрушев В.И. Местное сообщество как социально-правовая категория. // Местное самоуправление в России. Сборник докладов по правовым и методологическим проблемам развития. М.: Изд-во Прима-Пресс-М. 2001. – С. 61.
7 Образцова. О.Ю., Натарова Ю.Н., Литвинов В.В. Гражданское участие: реальность и перспективы, или как могут жители влиять на принятие решений? – Усть-Каменогорск: Альфа-Пресс, 2004. – 53 с.
8 Голенкова З.Т., Витюк В.В., Гридчин Ю.В., Черных А.И., Романенко Л.М. Становление гражданского общества и социальная стратификация. // СОЦИС. 1995. – С. 14.
9 Матюхин А.А. Гражданское общество в Казахстане. Политико-правовой анализ. // Мысль. 1993. № 12. – С. 9.
10 Фливверг Б. Хабермас и Фуко – теоретики гражданского общества. // СОЦИС. 2002. № 2. – С. 127-130.
11 Тощенко Ж.Т. Социология: Общий курс. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Юрайт-М, 2001. – С. 292-293.
12 Образцова. О.Ю., Натарова Ю.Н., Литвинов В.В. Гражданское участие: реальность и перспективы, или как могут жители влиять на принятие решений? – Усть-Каменогорск: Альфа-Пресс, 2004. – 53 с.
13 Pearse M., Smith J. Community Groups Handbook. London, 1977 – P. 18-39.

УДК 349.412

Қалдарбекұлы Ө.
факультет права и экономики,
Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова,
г. Талдыкорган,
omiruzak_92@mail.ru

Научный руководитель: д.ю.н., профессор **Еркинбаева Л.К.**

ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СТАТЬИ 84 ЗЕМЕЛЬНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ И ПРИНЦИПЫ ПРИНУДИТЕЛЬНОГО ОТЧУЖДЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА ДЛЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ НУЖД»

Аңдатпа: Осы мақалада азаматтар мен заңды тұлғалардың мәжбүрлеп иеліктен шығарылатын жер учаскесін тең бағамен өтеу құқығын іске асырып, құқықтық реттеудің жекелеген мәселелері және кейбір даулы мәселелер қарастырылған сонымен қатар Қазақстан Республикасының жер кодексінің 84 бабына құқықтық сараптама жүргізілді.

Кілт сөздер: иеліктен шығару, жер учаскелері, өтеу, жер құқығы.

Аннотация: В данной статье рассматриваются отдельные вопросы правового регулирования реализации права граждан и юридических лиц на равноценное возмещение принудительно отчуждаемого земельного участка. В частности, рассмотрены некоторые спорные вопросы, также проведен правовой анализ статьи 84 земельного кодекса Республики Казахстан.

Ключевые слова: отчуждение, земельные участки, возмещение, земельное право.

Annotation: This article discusses some issues of legal regulation of the right of citizens and legal entities to equal compensation of forcibly alienated land. In particular, some controversial issues were considered, legal analysis of article 84 of the land code of the Republic of Kazakhstan was also carried out.

Keywords: alienation, land, compensation, land law.

Вопрос об изъятии земельного участка для государственных нужд был и остается актуальным как в Казахстане, так и в других зарубежных странах. Это подтверждается как теорией, так и практикой – судебной и административной.

Данный вопрос стал предметом дискуссий на всем постсоветском пространстве. Так, проблемами изъятия земельного участка для государственных нужд занимались такие ученые Казахстана, как Абдраимов Б.Ж. [1], Еркинбаева Л.К. [2], Борисов В.П. [3], Дощанова А.С. [4] и другие. Известные ученые России также активно обсуждают данную проблему [5-8]. Основные теоретические проблемы в науках земельного и гражданского права касаются определения понятий «государственные нужды», «общественные нужды», «выкупная цена», «равноценное возмещение», «имущественное право на земельный участок», а также их разграничения, установления оптимального перечня исключительных случаев изъятия земель и т.д.

На практике также возникает много проблем, но уже другого плана, так как именно здесь могут быть существенно затронуты либо ущемлены права граждан на землю и иное имущество.

Так, в 2000-х годах, при изъятии земельных участков, особенно в южной и северной столицах, сумма возмещения за них была непомерно завышена, а уже десятилетие позже такая сумма существенно занижалась.

Ярким примером является дело по иску Акимата города Астаны к Байгашкарову Д. К. о принудительном отчуждении земельного участка для государственных нужд с выплатой денежной компенсации и выселении.

В процессе судебного рассмотрения было установлено, что акимат за земельный участок общей площадью 0,0966 га, находящийся почти в центре города, установил выкупную цену в размере 4 270 000 тенге. Решением от 21 августа 2015 года судом данный иск был частично удовлетворен [9]. То есть было принято решение о принудительном отчуждении земельного участка, но в части компенсации за него была установлена сумма – 45 246 586 (сорок пять миллионов двести сорок шесть тысяч пятьсот восемьдесят шесть) тенге, то есть больше чем в 10 раз!

Проблемы, возникающие при изъятии земельных участков для государственных нужд, обусловлены не только субъективными факторами, например, непродуманными решениями акиматов либо независимым мнением судей, но и объективными причинами, например, нечетко сформулированными нормами Земельного кодекса РК, пробелами в земельном и гражданском законодательстве, а иногда и закреплением в нормах положений, противоречащих принципам соблюдения прав и законных интересов граждан, равенства форм собственности.

Внимательный анализ статьи 84 ЗК РК «Общие положения и принципы принудительного отчуждения земельного участка для государственных нужд» позволяет найти некоторые несоответствия и недостатки.

Первое и основное. В силу различных обстоятельств данная статья перегружена исключительными случаями, при которых земельный участок может быть отчужден для государственных нужд. Здесь перечислено 7 пунктов, а в каждом описано более 25 исключительных случаев. Тогда как в Указе Президента РК, имеющем силу закона, «О земле» от 21 декабря 1995 года, в качестве основания для изъятия в статье 63 «Изъятие (выкуп) земельного участка для государственных надобностей были указаны лишь «генеральные планы городов и иных поселений схемы зонирования территорий и иная, утвержденная в установленном порядке, градостроительная или землеустроительная документация» [10]. В отдельной статье 69 «Ограничение изъятия земель отдельных категорий» для отдельных категорий земель, особо ценных, были указаны еще 7 случаев, «связанных с созданием и расширением особо охраняемых природных территорий, выполнением международных обязательств, обнаружением под участком месторождения ценных полезных ископаемых, строительством дорог, линий электропередач и магистральных трубопроводов, а также объектов, имеющих важное государственное значение» [10]. Как видим, в статье 63 указан закрытый перечень исключительных случаев, а в статье 69 – не совсем, так как понятие «объекты, имеющие важное государственное значение» можно расширительно толковать.

Интересно то, что в данном нормативном акте эти две статьи рассматриваются как отдельные, независимые друг от друга, хотя и в первом, и во втором случае речь идет о принудительном отчуждении земельного участка для государственных нужд. Более того, судя по тому, что наряду с этими нормами было принято Постановление Правительства Республики Казахстан от 8 апреля 1996 г. № 403 «Об утверждении Положения о порядке изъятия и выкупа земельных участков для государственных надобностей», в котором рассмотрена только процедура изъятия, предусмотренная статьей 63 ЗК РК, можно прийти к неправильному выводу о том, что существовал только один исключительный случай – для строительства объектов, входящих в генеральные планы городов и иных поселений, схемы зонирования территорий и иную градостроительную или землеустроительную документацию. Также данный вывод подкрепляется еще и тем, что по тексту Указа «О земле» встречаются термины «для государственных надобностей» и «для государственных нужд», иногда как разноплановые понятия, иногда как тождественное (например, в статье 66 «Выкупная цена земельного участка»).

В Законе РК «О земле» от 24 января 2001 года выявленные нами недочеты были устранены. Законодатель ввел единое понятие «для государственных надобностей» и перечислил исключительные случаи изъятия для государственных надобностей в статье 66 «Изъятие или выкуп земельного участка для государственных надобностей». Перечень этих случаев увеличился за счет включения в него новых случаев – для нужд обороны, для оздоровительного, рекреационного и историко-культурного назначения, при обнаружении под участком месторождения полезных ископаемых (кроме общераспространенных), при строительстве линий связи. Как видим, начался процесс увеличения исключительных случаев, иногда неоправданно, например, вместо «обнаружения под участком месторождения ценных полезных ископаемых» было указано «обнаружение под участком месторождения полезных ископаемых (кроме общераспространенных)», то есть практически любых ископаемых, кроме общераспространенных.

Кроме того, пунктом 3 статьи 66 Закона «О земле» была установлена возможность рождения дополнительных исключительных случаев, если это будет установлено законодательными актами.

Положительным моментом было только то, что расширительно трактуемая формулировка «объекты, имеющие важное государственное значение» была сужена – «объекты, имеющие государственное значение, определяемые Правительством Республики Казахстан» [11].

При рассмотрении исключительных случаев, при которых земельный участок может быть отчужден для государственных нужд, перечисленных в действующем ЗК РК, можно прийти к выводу, что включение некоторых явно пролоббировано чьими-то частными интересами.

Так, первоначальная редакция ст.84 ЗК РК практически повторяла ст. 66 Закона «О земле», было добавлено лишь одно основание – «снос аварийного и ветхого жилья, грозящего обвалом (обрушением)» [12], а формулировка «объекты, имеющие государственное значение, определяемые Правительством Республики Казахстан» опять была расширена: «объекты, имеющие важное государственное значение» [12]. Затем, законами о внесении изменений и дополнений был исключен «снос аварийного и ветхого жилья, грозящего обвалом (обрушением)» и были внесены новые исключительные случаи:

- «создание и функционирование специальных экономических зон» Законом РК от 06.07.07 г. № 279-III;

- «для нужд обороны и национальной безопасности» Законом РК от *13.02.12 г. № 553-IV;*

- «строительство объектов, предусмотренных документами Системы государственного планирования Республики Казахстан, за счет бюджетных средств» Законом РК *от 03.07.13 г. № 124-V;*

- «строительство (реконструкция) аэропортов, аэродромов, объектов аэронавигации и авиатехнических центров, объектов железнодорожного транспорта, мостов, метрополитенов, тоннелей, объектов энергетических систем, объектов, обеспечивающих космическую деятельность, инженерно-коммуникационных сетей, объектов нефтеперерабатывающего производства, отнесенных к стратегическим объектам, реализация концессионных проектов, объектов общего пользования населенных пунктов» Законом РК *от 29.03.16 г. № 479-V;*

- «удовлетворение нужд населения в пастбищных угодьях для выпаса сельскохозяйственных животных личного подворья»; «обеспечение потребности населения в земельных участках для индивидуального жилищного строительства в соответствии с генеральным планом или схемой развития и застройки населенных пунктов» Законом РК *от 04.05.18 г. № 151-VI.*

Если проанализировать все эти исключительные случаи, то выясняется, что некоторые из них не имеют никакого отношения к государственным нуждам. Например, «удовлетворение нужд населения в пастбищных угодьях для выпаса сельскохозяйственных животных личного подворья», так как здесь даже есть указание на животных личного подворья, т.е. домашних животных, находящихся в частной собственности. Завуалированный частный характер носит «обеспечение потребности населения в земельных участках для индивидуального жилищного строительства в соответствии с генеральным планом или схемой развития и застройки населенных пунктов», так как хоть по генпланам либо по схемам развития и застройки суть от этого не меняется, земли предоставляются для индивидуального жилищного строительства.

Считаем, что перечисленные в пп.4 п.2 ст.84 ЗК РК исключительные случаи также требуют тщательного рассмотрения. Сама норма сформулирована не очень удачно, так как непонятно, следующие после слов «объектов нефтеперерабатывающего производства» слова «отнесенных к стратегическим объектам» касаются только этих объектов, или всего перечисленного выше? И почему строительство (реконструкция) объектов нефтеперерабатывающего производства введено в ранг строительства объектов, имеющих государственное значение? Понятно, что на данном этапе развития Казахстана экономика зависит от нормального функционирования данных объектов, но, по сути, имеющиеся на сегодня Атырауский, Павлодарский, Шымкентский) нефтеперерабатывающие заводы и более тридцати мини-НПЗ являются не государственными, а частными предприятиями.

Некоторые из остальных объектов, например, железнодорожного транспорта, тоннелей, объектов энергетических систем, инженерно-коммуникационных сетей, могут и не иметь важного государственного значения, например, железнодорожные пути, соединяющие рельсы от частного предприятия с основной магистралью.

Также вызывают сомнение такие основания для изъятия земельных участков для государственных нужд, как реализация концессионных проектов, объектов общего пользования населенных пунктов, потому что договор концессии может заключить любое физическое лицо, осуществляющее предпринимательскую деятельность, а к объектам общего пользования населенных пунктов можно отнести парки, скверы, торговые дома, кладбища, которые можно построить на свободных землях.

В свете последней критики в отношении создания и функционирования специальных экономических зон [13-14] под вопросом остается и необходимость изъятия земельных участков для их развития.

Таким образом, перечень исключительных случаев вступает в противоречие с п.5 данной статьи, в котором указано, что «Не может быть признано принудительным отчуждением земельного участка для государственных нужд любое отчуждение, преследующее коммерческие цели и цели удовлетворения негосударственных интересов, либо иное отчуждение, не вытекающее из целей осуществления государственных функций и не преследующее общественно значимые цели» [12].

По-нашему мнению, следует внести коррективы в п.2 ст.84 ЗК РК и сократить количество исключений, чтобы минимизировать ущемление прав и законных интересов граждан Казахстана, юридических лиц посредством изъятия земельных участков, «якобы» для государственных нужд.

Второй момент, на который стоит обратить внимание, это содержание понятия «изъятие для государственных нужд».

Данная проблема является актуальной как у нас, так и в странах СНГ. Например, некоторые ученые отмечают, что на практике государственные органы «определяют государственные и муниципальные нужды по собственному субъективному усмотрению, относя к ним «реконструкцию города», «комплексную реконструкцию», «застройку муниципального образования» и т. п.» [15, с.207; 16, с.66].

Субъективное мнение порождает отсутствие единообразия при установлении исключительных случаев для принудительного отчуждения земельных участков. Кроме того, как было указано выше, лоббирование частных интересов привело к размытости словосочетания «изъятие для государственных нужд». Под государственными нуждами стало пониматься практически многое, в том числе и узковедомственные интересы самих государственных органов, а ведь основной смысл такого изъятия состоит в том, что прекращение права частной собственности субъекта оправдывается публичными интересами, причем интересами не самого государства, а общественными интересами, то есть государство идет на такие действия в интересах общества. Как указывают российские ученые, «используемое ранее понятие «общественная польза» вообще исчезло из законодательства, хотя именно оно было положено в основу данного института» [17, с.213].

Думается именно такой смысл должен вкладываться в понятие «изъятие для государственных нужд». Это подтверждается практикой зарубежного конституционно-правового регулирования. «В европейских конституциях изъятия такого рода связаны с обществом и его потребностями, но не с государством. Их диапазон достаточно широк: от общего блага до общественных нужд, но все они ориентированы на общество, а не на государство» [18, с.46].

В США также поддерживается такой принцип. Изъятие считается правомерным только в случае строительства социально значимых объектов, либо оказания социально значимых услуг, либо в публичных целях [19, с.91]. При этом допускается даже передача частному лицу, но принцип социальной значимости такого изъятия поддерживается.

Считаем, что рассматриваемую процедуру следует обозначить более четко – «изъятие для социально значимых целей».

Третье, на что следует обратить внимание при анализе статьи 84 ЗК РК, это соответствие названия статьи ее содержанию. Статья называется – «Общие положения и принципы принудительного отчуждения земельного участка для государственных нужд**»,** тогда как в ней в основном рассмотрены основания и принципы, причем последние четко не прописаны в статье.

Можно изменить название статьи на «Основания и принципы принудительного отчуждения земельного участка для социально значимых целей» и выделить основные принципы в отдельный перечень.

Подводя итоги, хочется заметить, что совершенствование статьи 84 ЗК РК позволит более надежно защитить права и законные интересы граждан Казахстана, юридических лиц при принудительном изъятии земельных участков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдраимов Б.Ж. Земельный процесс в Республике Казахстан // Библиотека земельного права.– Алматы, – Вып. 1. – С.52 -62.
2. Еркинбаева Л.К., Қалдарбекұлы Ө. Актуальные проблемы принудительного изъятия земельного участка для государственных нужд в Республике Казахстан и зарубежных странах // Қазақстанның ғылымы мен өмірі = Наука и жизнь Казахстана. - 2018. - № 2. - С. 37-42.
3. Борисов В.П. Совершенствование правового регулирования изъятия (выкупа) земельных участков у собственников для государственных надобностей // Гражданское законодательство. – Алматы: Юрист, – Вып. 26. – С. 224-244.
4. Дощанова А.С. Некоторые вопросы судебной реализации права на равноценное возмещение при принудительном отчуждении земельных участков для государственных нужд // Вестник КазНУ. Серия юридическая. 2014.
5. Алтенгова О.Л. Принудительное прекращение права частной собственности на недвижимое имущество: монография. – М.: Юрлитинформ, 2015.
6. Рухтин С. А. Принудительное изъятие земли и другой недвижимости в России, США и Великобритании / под науч. ред. д.ю.н., проф. В.П. Камышанского. – М.: Арктика-4Д, 2007.
7. Верещагина Д.В. Гражданско-правовое регулирование отчуждения недвижимого имущества в связи с изъятием земельного участка: автореф. дисс. канд. юрид. наук. – М., 2014.
8. Макарчук Н.В. Административно-правовое регулирование порядка принудительного отчуждения имущества для государственных и муниципальных нужд в Российской Федерации: автореф. дисс. канд. юрид. наук. – М., 2007.
9. Решение по иску Акимата города Астаны к Байгашкарову Д.К. о принудительном отчуждении земельного участка для государственных нужд / https://causa.kz/reshenie-po-isku-akimata-goroda-astany-k-bajgashkarovu-d-k-o-prinuditelnom-otchuzhdenii-zemelnogo-uchastka-dlya-gosudarstvennyh-nuzhd/
10. Указ Президента РК, имеющий силу закона, «О земле» от 21 декабря 1995 года / https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004064
11. Закон Республики Казахстан «О земле» от 24 января 2001 года / https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021552
12. Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года / https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1040583#pos=108;-117
13. Омирбек А. Специальные экономические зоны в РК: и нести тяжело, и бросить жалко… /https://camonitor.kz/32875-specialnye-ekonomicheskie-zony-v-rk-i-nesti-tyazhelo-i-brosit-zhalko.html
14. Меирманова М. Почему в Казахстане не работают специальные экономические зоны? /https://mk-kz.kz/articles/2017/06/08/pochemu-v-kazakhstane-ne-rabotayut-specialnye-ekonomicheskie-zony.html
15. Гринь Е.А. Некоторые вопросы правового регулирования изъятия земельных участков для государственных или муниципальных нужд // Научные проблемы гуманитарных исследований. 2011. № 7. С.205–216.
16. Вакула А.И, Парковская М.И. Изъятие земельного участка для государственных и муниципальных нужд: некоторые недостатки гражданского, земельного и иного законодательства // Юристъ-Правоведъ, 2016, № 6 (79). С.63-67.
17. Галактионова Л.В. Принудительное отчуждение земель для нужд железнодорожного транспорта // Российский юридический журнал. 5/2008 210-214.
18. Странцова С.А. Проблема определения понятия государственных и муниципальных нужд как основания для изъятия земельного участка со сносом жилых помещений // Вестник Омского университета. Серия «Право». 2009. № 3 (20). С. 45-48.

Кичко А.И. Некоторые проблемы принудительного изъятия земельного участка для государственных и муниципальных нужд // Общество и право. 2010. № 4 (31). С.90-93.

УДК 343.98

Тапалова Р.Б.,
к.ю.н., профессор кафедры Уголовного права,
Уголовного процесса и Криминалистики,
Юридического факультета,
КазНУ им. аль-Фараби,
г.Алматы, Республика Казахстан,
E-mail: tapalova_r@mail.ru

Даубасова С.Ш.,
ст. преподаватель кафедры Уголовного права,
Уголовного процесса и Криминалистики,
Юридического факультета,
КазНУ им. аль-Фараби,
г.Алматы, Республика Казахстан,
E-mail: daubassova@mail.ru

Еркебаева Н.А.,
ст. преподаватель кафедры Уголовного процесса и Криминалистики,
факультета Юриспруденции и Международных Отношений,
ЮКГУ им.М Ауезова,
г.Шымкент, Республика Казахстан,
E-mail: nurshate@mail.ru

Толегенова А.А.
преподаватель кафедры Правоведение,
факультета Экономики и Права,
Атырауский государственный университет им.Х.Досмухамедова,
г.Атырау, Республика Казахстан,
E-mail: asem_tulegrnova9@mail.ru

О СТРУКТУРЕ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКУМЕНТОВ

Аннотация. Мақала қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу барысында құжаттарды соттық тергеу мәселелеріне арналған. Есірткі бизнесіне, жалған кәсіпкерлікке, қасақана банкроттыққа, жалған банкроттыққа, заңсыз несие немесе бюджеттік несиелерді дұрыс пайдаланбау, алаяқтық, мүліктік зиян сенімсіздік және басқа да көптеген қылмыстар құжаттардың көмегімен жүзеге асырылады. Жылдан жылға құжаттарды пайдаланып, зияткерлік, материалды жасанды түрде жасақтау жақсарды, әрі қарай күрделі болды. Криминалисттер заттай дәлелдемелер-құжаттарды зертеудің әдістері мен тәсілдерін әзірледі. Авторлар жасанды қолтаңбаларды анықтауға, пломбаның әсерлерін техникалық жағынан жасыруға, басқа да реквизиттерге және құжаттарды қолданатын басқа қылмыстық әдістерге бағытталған сот-сараптамалық білім салаларын талдауды тапсырды. Зерттеулер жүргізілгеннен кейін, авторлар сот сараптамасы, зерттеу объектілері көптеген құжаттар болып табылатындығына байланысты, сот-сараптама технологиясының құрылымында қарастырылмайды. Жүргізілген зерттеулердің негізінде авторлар зерттеу объектілері көптеген құжаттар болып табылатын сот бухгалтериясы криминалистикалық техниканың құрылымына жатпайды деген қорытындыға келді. Қызмет бабында жалған құжат жасаудың интеллектуалды белгілері негізінен сот бухгалтерлік және қолжазба әдістері арқылы анықталады. Авторлардың пікірінше, сот бухгалтериясы «Құжаттарды сот-сараптамалық зерттеу» бөліміне, оның филиалдарымен қатар қолжазбалық, соттық-ауызша зерттеулер, құжаттардың техникалық және сот сараптамасы бөліміне енгізілуі тиіс. Сонда соттық білімнің бұл саласы қылмыстық әрекеттерді, оның механизмдерінде қолданылатын қылмыстық әрекеттерді қамтиды деп айтуға болады. Бұл мақаланың негізгі тармақтары болып табылады.

Түйінді сөздер. Құжат, қатаң есептіліктің құжаты, заттай дәлелдеме құжаты, құжаттарды жасыру, интеллектуалды жалғандық, материалды жасандылықпен толтыру, толық жасандылық, жартылай жалғандық.

Аннотация. Статья посвящена вопросам криминалистического исследования документов при расследовании некоторых видов преступлений. Контрабанда, лжепредпринимательство, преднамеренное банкротство, ложное банкротство, незаконное получение кредита или нецелевое использование бюджетного кредита, мошенничество, причинение имущественного вреда путем злоупотребления доверием и многие другие преступления совершаются с помощью документов. Интеллектуальный, материальный подлоги с использованием документов из года в год совершенствуются, становятся все более изощренными. В течение многих десятилетий криминалисты разрабатывали методы, приемы исследования документов-вещественных доказательств. Авторами поставлена задача проанализировать сферы криминалистических знаний, направленных на выявление подделки подписей, технической подделки оттисков печати, иных реквизитов, иных преступных приемов с использованием документов. На основе проведенных исследований авторы приходят к выводу, что судебная бухгалтерия, объектами исследования которой являются многочисленные документы, не рассматривается в структуре криминалистической техники. Признаки интеллектуального подлога обнаруживаются, в основном, с помощью методов судебной бухгалтерии и почерковедения. По мнению авторов, судебную бухгалтерию обязательно следует включить в раздел «криминалистическое исследование документов», вместе с ее отраслями - почерковедение, судебное речеведение, технико-криминалистическое исследование документов. Тогда можно утверждать, что данная область криминалистических знаний охватывает преступные деяния, в механизме которых используются документы. Таковы основные положения данной статьи.

Ключевые слова. Документ, документ строгой отчетности, документ-вещественное доказательство, подделка документов, интеллектуальный подлог, материальный подлог, полная подделка, частичная подделка.

Annotation. This article deals with issues relating to forensic investigation of documents in the investigation of certain types of crimes. Smuggling, entrepreneurship, fraudulent bankruptcy, illegal reception of the loan or misuse of budget credit, fraud, and damage caused to property by breach of trust, and many other crimes have been committed through documents. Intellectual, material forgery with the use of documents from year to year improving, becoming more sophisticated. For many decades, criminologists have developed methods, techniques for researching documents of material evidence. The objective of the report is to analyze the areas of forensic knowledge aimed at identifying forged signatures, technical falsification of seal impressions, other requisites, and other criminal methods using documents. Based on studies the authors conclude that the forensic accountant, the subject of research, numerous documents, does not considered in the structure of the forensic technique. Signs of intellectual fraud found mainly through judicial accounting and handwriting techniques. According to the authors, judicial accounting should definitely be included in the section “Forensic study of documents”, along with its branches - handwriting, judicial verbal studies, technical and forensic examination of documents. Then arguably that this area of forensic knowledge covers criminal acts, in the mechanism of which documents are used. These are the main points of this article.

Keywords. Document, document of strict accountability, exhibit documents, forgery of documents, intellectual forgery, material forgery, complete forgery, partial forgery.

Одним из важнейших направлений криминалистической техники является криминалистическое исследование документов. Документы всегда являлись либо средством реализации преступных замыслов либо предметом преступного посягательства. В течение многих десятилетий криминалисты разрабатывали методы, приемы по установлению обстоятельств, связанных по манипулированию преступниками документами, использованию их для хищения значительных финансовых средств или подделки документов для самых различных целей, начиная с совершения убийства или контрабанды, мошенничества, хищения и т.д. На сегодня следует констатировать, что в результате исследований криминалистов в данном направлении сформировались три отрасли - почерковедение, автороведение (судебное речеведение или судебная лингвистика), технико-криминалистическое исследование документов, тесно связанных с соответствующими видами судебной экспертизы. Во всех учебниках по криминалистике и судебной экспертизе указанные отрасли отражены [1, с.110-111].

В некоторых научных источниках выделяется и такая область криминалистических знаний, которая рассматривается как судебная бухгалтерия, например, работы Н.Т.Белуха, П.К. Пошюнас, А.М. Ромашов, Л.Н Ульянов и др. Однако в учебниках по криминалистике последнее в структуре раздела «Криминалистическая техника» вообще не рассматривается [2, с.85]. Да и в

научной литературе, посвященной вопросам расследования экономических преступлений, хотя сказано о значении ревизии, аудита, судебно-бухгалтерской, финансово-экономической экспертиз, но о криминалистической их сущности при собирании доказательств практически ничего не сказано, не отражены характеристика объектов исследования, каковыми являются документы финансово-хозяйственной деятельности. Как нам представляется, судебная бухгалтерия, наряду с иными отраслями криминалистической техники, должна входить в единую систему криминалистических рекомендаций, направленных на решение задачи по обнаружению, фиксации, изъятию, исследованию следов преступления.

Судебную бухгалтерию с криминалистическим исследованием документов объединяет общий объект. В перечисленных сферах криминалистических знаний объектом непосредственного изучения являются документы, содержание которых составляют фактические данные, свидетельствующие о правонарушениях. При исследовании документов на основе полученных данных строится доказательная база. Таким образом, понятие – «документ» составляет как бы «квинтэссенцию» всех перечисленных отраслей (почерковедение, автороведение (судебное речеведение или судебная лингвистика), технико-криминалистическое исследование документов), включая судебную бухгалтерию [3, с. 64-65].

Цель статьи рассмотреть понятие «документ-вещественное доказательство», как собирательное понятие, и показать отличие каждой отрасли, изучающей с криминалистических позиций компоненты объекта-документа. Задача наших исследований:

1. показать предмет и задачи судебного почерковедения и базовую сущность научной компетенции судебного эксперта;
2. показать предмет и задачи судебного речеведения и базовую сущность научной компетенции судебного эксперта;
3. показать предмет и задачи технико-криминалистического исследования документов и базовую сущность научной компетенции судебного эксперта;
4. показать предмет и задачи судебной бухгалтерии и базовую сущность научной компетенции судебного эксперта [4, с. 36-38].

Методологическая и теоретическая основа исследования. Основу исследований составляет общепризнанная методология научного познания. Среди методов, позволивших осуществить анализ проблемы, использованы системно-структурный, исторический, сравнительно-правовой, формально-логический. Правовыми источниками исследования являются нормативно-правовые акты, регламентирующие процесс документирования. Теоретической базой исследования стали научные труды в области уголовного процесса, теории судебных доказательств, криминалистики, теории судебной экспертизы, судебной бухгалтерии и ревизии.

Основная часть. В научной литературе нет определения понятия «***Документ».*** Общепринятое представление, что документ (от лат. dokumentum – «все, что может служить свидетельством, уроком, примером» – это материальный объект, на котором с помощью знаков, символов и т.п. элементов естественного или искусственного языка зафиксированы сведения о фактах. Все многообразие документов можно разделить на официальные и неофициальные (частные – личного плана записки, письма, черновики, конспекты лекций и пр.) [5, с. 8-9]. Официальные могут исходить от государственных органов, юридических лиц, граждан (например, жалоба, исковое заявление и т.д.) С правовой точки зрения для официальных документов характерно, что на их основе возникают правоотношения. Для официальных документов существуют некоторые общие требования, которым должен отвечать любой из них:

а) содержать сведения об определенных обстоятельствах и фактах. При этом источник этих сведений должен быть, чтобы его можно было установить и при необходимости проверить;

б) сведения о фактах и обстоятельствах, отраженных в документе, должны иметь отношение к существу дела;

в) сведения об обстоятельствах и фактах, содержащихся в документе, должны быть изложены и удостоверены учреждением или должностным лицом в пределах их компетенции, а если документ исходит от гражданина – в пределах его правомочий и фактической осведомленности [6, с. 87].

Если документ не удовлетворяет, хотя бы одному из перечисленных требований, он не может быть принят как достоверный.

Официальные документы, кроме того, должны быть выполнены по определенной форме и иметь реквизиты. ***Реквизитами*** называют обязательные данные, которые в соответствии с установленными требованиями должны содержаться в документе: оттиски штампов, печатей; подписи правомочных лиц; сведения о порядке составления и изготовления документа (номер типографического заказа, объем тиража и т.п.); форма, обязательная для некоторых документов (доверенность, накладная и т.п.). Официальные документы, исходящие от граждан, не всегда имеют строго установленной формы, но и в них обязательно указываются: фамилия, имя и отчество заявителя, его адрес, наименование учреждения и лица, которому направлен документ. Документ скрепляется подписью составителя (автора) [7, с. 49].

Среди официальных документов выделяются документы строгой отчетности, бланки которых изготавливаются в полном соответствии со стандартами, утвержденными государственными органами – Правительством РК, МВД РК, МИД РК, МФ РК, Национальным Банком РК, МОН РК и т.д. В стандартах предусматриваются не только форма бланков, но и правила их изготовления (включая соответствующие материалы, способ печати), правила заполнения, выдачи, уничтожения в связи с истечением сроков их использования. Бланки строгой отчетности изготавливаются только в специализированной типографии, обязательно имеют номер и серию бланка. В зависимости от значимости документа, бланки имеют различные степени защиты от подделки. Максимальное количество уровней защиты имеют бланки денежных знаков, заграничные, дипломатические паспорта, дипломы, удостоверения личности, водительские удостоверения и т.д.

Различают подлинные и поддельные документы. В свою очередь, в подлинных документах выделяются действительные и недействительные (например, удостоверение или пропуск, срок действия, которых истек). Подлинный документ, выполненный по установленной или принятой форме, может быть действительным и недействительным. **Действительный** – это документ, имеющий в настоящий момент юридическую силу (например, доверенность, срок действия который не истек); **недействительный** – документ, тративший юридическую силу (например, та же доверенность, срок которых истек) [8, с. 95].

Документы, содержание которых направлено на реализацию преступного умысла, считаются поддельными. Способы изготовления таких документов условно различают на два вида: интеллектуальный или материальный подлог. При интеллектуальном подлоге, документ имеет все необходимые реквизиты, составлен и подписан правомочным должностным лицом, с помощью тех же средств и материалов письма, которые используются для оформления подлинных документов. Однако при составлении документа использовалась ложная по содержанию информация [9, с.12-13]. Факт интеллектуального подлога не может быть определен технико-криминалистическими методами. Этот вид подлога устанавливается в процессе следственно-оперативных мероприятий с привлечением специалистов – ревизоров, аудиторов, экономистов-финансистов, бухгалтеров, технологов, товароведов, назначением и проведением судебно-экономических, почерковедческих экспертиз, иногда для доказывания назначается технико-криминалистическая экспертиза документов.

Сущность материального подлога заключается в том, что подлинность документа нарушается путем посягательства на реквизиты, материалы документа, использования несоответствуюших ГОСТу печатных средств (например, бланк денежной купюры должен быть изготовлен с помощью высокой печати, офсета и др., преступник использует цветной принтер) [10, с. 95-96].

Криминалисты выделяют два вида подделки документов: полную и частичную.

Полная подделка – это изготовление бланка документа, его заполнение (например, внесение текста, подписи, нанесение оттиска печати, наклейка фотографии и пр. реквизитов).

Частичная подделка – в оригинал документа вносятся изменения - замена фотографии, изменения содержания текста и пр.).

Понятие подлинности относится к правовой характеристике документа, отражающей истинность зафиксированных в нем сведений о событиях и фактах, имеющих юридическое значение, правильность оформления всех реквизитов (внешней формы) и надлежащий источник

происхождения (оформления) документа. Установление «подлинности», «поддельности» документа не входит в компетенцию специалиста и эксперта, так как эти понятия носят правовой характер и являются прерогативой органов дознания, следователя, прокуратуры и суда. Специалист или эксперт в результатах исследований отражают решение технической стороны устанавливаемого факта (например, «цифры к числу дописаны», «изображение оттиска печати получено с помощью электрофотографического аппарата» и т.п.) [11, с.201-205].

С процессуальной точки зрения все документы принято подразделять на три группы:

1) документы – вещественные доказательства;
2) документы – письменные доказательства;
3) документы – образцы для сравнительного исследования [12, с 65-67].

В соответствии со статьей 120 УПК РК документы становятся доказательствами: «1. …если сведения, изложенные или удостоверенные в них физическими, юридическими и должностными лицами, имеют значение для уголовного дела [13].

2. Материалы, в которых зафиксированы фактические данные о противоправных действиях, полученные с соблюдением требовании Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» являются документами и могут использоваться в уголовном процессе в качестве доказательств.

3. Документы могут содержать сведения, зафиксированные как в письменной, так и иной форме…».

В соответствии со статьей 118 УПК РК: «вещественными доказательствами признаются предметы и документы, которые могут служить средствами к обнаружению уголовного правонарушения, установлению фактических обстоятельств дела, выявлению виновности лица либо опровержению его виновности или смягчению ответственности».

Таким образом, объектами криминалистического исследования являются документы – вещественные доказательства, при решении идентификационных вопросов дополнительно изучаются и проводится сравнительное исследование документов – образцов.

Основное отличие документа – вещественного доказательства от иных видов документов состоит в том, что в них отражены действия преступника, например, подпись, выполненная самим преступником, оттиск самодельной печати, бланк, отпечатанный с самодельного клише, фотография, приклеенная самим преступником, текст, составленный преступником и т.д., в этом заключается уникальность, невосполнимость и незаменимость в случае утери данного вещественного доказательства.

При всем своем многообразии документы как вещественные доказательства, имеющие отношение к расследуемому событию, по мнению А.Ф.Аубакирова, можно дифференцировать на следующие категории:

1) документы как средство совершения преступления: поддельные счета, накладные, ведомости, акты о приеме ремонтных работ, о списании и т.п.;
2) документы как средство сокрытия преступления, например, письма о самоубийстве, якобы от имени потерпевшего, анонимные письма, фальшивые паспорта, удостоверения и т.п.;
3) документы как непосредственные объекты посягательства: похищенные, сожженные или разорванные документы - договора, завещания, и т.п.;
4) документы как средство, способствующее раскрытию и расследованию преступлений и установлению существенных обстоятельств дела [14, с. 352].

«**Документ-вещественное доказательство**» в криминалистике воспринимается в широком смысле – как источник доказательственной информации в текстовом или графическом виде, исполненный любым способом и на любых носителях: рукописным, типографским или машинописным способом, нарисованный, начерченный или выгравированный, при этом возможны необычные носители информации (например, ложка с нацарапанными цифрами или буквами, спичечная коробка с написанными на ее поверхности словами и т.п.).

Учитывая уникальность объектов криминалистического исследования, разработаны общие правила осмотра, изъятия и фиксации документов– вещественных доказательств.

Осмотр документов как процессуальное действие широко применяется при расследовании экономических, экологических, должностных и некоторых других видов уголовных правонарушений, при рассмотрении административных правонарушений и гражданских дел. До

начала осмотра документа и в ходе его проведения необходимо принять меры, исключающие возможность внесения в него изменений, повреждений или уничтожения имеющихся на документе следов частичной или полной подделки. При работе с документами надо иметь в виду, что на них могут быть следы рук, микрочастицы посторонних веществ и т.п. Поэтому при обращении с ними нужно пользоваться пинцетами с резиновыми наконечниками, резиновыми перчатками, бумажными уголками, чтобы сохранить следы для последующих криминалистических исследований [15, с. 89-91].

При осмотре используются специальные технические средства – специальные осветители, позволяющие просматривать документ в бестеневом, направленном освещении, на просвет, в ультрафиолетовых, инфракрасных лучах, увеличительные приборы – лупы различной кратности, измерительные инструменты. Осмотр документа при необходимости возможен с участием специалиста-криминалиста или специалиста в области иной профессиональной деятельности в зависимости от вида и назначения исследуемого документа (например, проведение осмотра с участием бухгалтера или технолога и т.д.). Иногда при осмотре документов, судья (следователь, дознаватель) предварительно может запросить у соответствующих государственных органов, коммерческих организаций подлинные документы для сравнения с документами-вещественными доказательствами, проходящими по делу.

Осмотр начинается с определения наименования, вида, назначения документа и ознакомления с его содержанием. Если документ относится к документам строгой отчетности, проверяется соответствие ГОСТу по внешнему виду бланка, наличия защитных средств и отсутствия каких-либо изменений. Обращается внимание на соответствие содержания текста общепринятым формам составления аналогичных документов, соответствие даты составления документа, указанной в нем, реальным событиям, описываемом в документе, на наличие признаков материальной подделки – подчистки, травления, дописки, замену листов в многостраничных документах и др. При осмотре признаки технических изменений могут быть не обнаружены. Право судьи (следователя, дознавателя) документы направить на почерковедческую, технико-криминалистическую, бухгалтерскую и иные экспертизы [16, с. 26].

Документы – вещественные доказательства нельзя подшивать в дело. Хранить их рекомендуется в отдельном конверте соответствующего размера. Сгибать документ можно только по имеющимся складкам. Ветхие и разорванные документы для хранения и использования при производстве следственных действий необходимо помещать в прозрачные конверты из полиэтилена (файлы). При пересылке документов упаковка их производится в плотные конверты между листами чистой бумаги таким образом, чтобы они не оказались проколотыми, прошитыми нитками, залитыми или испачканными клеем или сургучом.

Фиксация результатов осмотра производится в протоколе осмотра, составленном в соответствии с нормами УПК РК, ГПК РК, КоАП РК. В нем указывается место, дата и время обнаружения документа; отправитель, от которого он поступил; наименование документа, его регистрационный номер, дата выдачи, от имени какого учреждения и на чье имя выдан, какими реквизитами заверен; размер документа; характер краев; наличие складок, разрывов, пятен и загрязнений; характеристика бумаги, красителя, выявленные при осмотре признаки подлога и материальной подделки.

Содержание нестандартных документов, небольших по объему, вписывается в протокол полностью. Если текстобъемный либо он носит секретный характер, то в протоколе приводятся начальные и последние слова текста документа.

В качестве дополнительного способа фиксации по правилам криминалистической съемки должно быть произведено фотографирование места обнаружения документа, его общего вида и фрагментов ориентирующей, обзорной и детальной съемки.

Криминалистическое исследование документов осуществляет научное и методическое обеспечение решения задач доказывания. Научное и методическое обеспечение означает содержание специальных знаний привлекаемых специалистов, их научную компетенцию, т.е. какими знаниями должен обладать специалист для решения доказывания, установления фактических данных. Следственная практика иллюстрирует насколько широк спектр научных знаний при криминалистическом исследовании документов. Можно констатировать, что ни одно из вещественных доказательств, используемых при раскрытии и расследовании преступлений, не

требует привлечения столь разных специалистов. В криминалистическом исследовании документов принимают участие юристы, филологи, лингвисты, экономисты, бухгалтера, финансисты, технологи, химики, биологи, специалисты в области полиграфической отрасли и т.д. Причина очевидна, понятие «документ» - это сложное, собирательное понятие, отражающее не только технологию и весь процесс его изготовления, но и отражающее процесс, содержания действий, фиксируемых в документе, которые отличаются разнообразием – это может быть мыслительная деятельность автора текста, это может быть процесс движения финансовых средств, недвижимого имущества, оказания услуг, оплаты, производства и пр., включая действия преступника по подделке.

Научная компетентность экспертов, привлекаемых к криминалистическому исследованию документов, существенно различается.

Традиционной и разработанной считается отрасль криминалистического исследования документов – это почерковедение.

Почерковедение - это отрасль криминалистических знаний, изучающая закономерности, присущие почерку человека, и на их основе, разрабатывающая рекомендации по собиранию образцов почерка и научно-обоснованные методы по исследованию, использованию почеркового материала в целях установления обстоятельств гражданского, уголовного дела или административного производства.

Объектами почерковедения в документе являются **рукописные записи, подписи и символы, знаки, обязательно выполненные рукой человека.**

Предметом почерковедения является изучение закономерностей формирования, развития, функционирования (проявления) и изменения навыка (ПД ФДК), заложенного в основе почерка; изучение закономерностей экспертного исследования почерка; разработка на основе выявленных закономерностей рекомендаций для следователей (дознавателей), прокуроров, судей, адвокатов по подготовке материалов для назначения судебно-почерковедческой экспертизы [17, с.42].

Задачи судебного почерковедения делятся на классификационные, диагностические, ситуационные и идентификационные. Особенности почерковедения заключаются в том, что все задачи (классификационные, диагностические, ситуационные и идентификационные) решаются только с помощью судебного эксперта и специалиста в области почерковедения.

Классификационные задачи связаны с установлением пола, возраста, уровень образованности исполнителя записей либо подписи.

Диагностические и ситуационные задачи связаны с установлением влияния определенных факторов на исполнение рукописей (подписи), а также, установлением определенных видов или конкретных условий письма: алкогольного или наркотического опьянения, стрессового состояния из-за угрозы, шантажа, или факта намеренного искажения собственного почерка, подражания почерку другого лица, необычной позы и т. д.

Идентификационные задачи – это задачи по установлению факта наличия или отсутствия индивидуального тождества конкретного исполнителя рукописного текста, отдельных фрагментов текста, записей (буквенных или цифровых) и подписи, а также установление факта выполнения одним или разными лицами различных рукописных текстов, отдельных его фрагментов и подписей.

Таким образом, научная компетентность эксперта-почерковеда заключается в знаниях свойств, присущих почерку человека. Почерк – это система движений руки человека, с помощью которой на подложке (бумага или иная) выполняются условные графические знаки (отдельные буквы, слова, предложения, подпись и иное, например, тире, запятая и пр.). Система движений руки,фиксируемая в рукописи или в подписи, вырабатывается в процессе обучения человека в течении определенного времени письму, т.е. человек приобретает письменно-двигательный навык, появляется динамический стереотип.

Формирование письменно-двигательного навыка имеет сложную психо-физиологическую природу. Психо-физиологический механизм письма заключается в следующем - в процессе обучения движения руки в виде условного рефлекса закрепляются в коре больших полушарий мозга соответственно конфигурации знака буквы алфавита. На уровень формирования письменно-двигательных навыков влияет множество факторов - анатомическое строение

человека, его психика, физиология, методика обучения письму, количество упражнений, профессия и т.д. А.И. Манцветовой, В.Ф.Орловой и др., а также казахстанскими учеными В.А. Хван, Е.Г.Джакишевым, Т.Т.Культелеевой, Н.А. Джангельдиным, Л.Ш.Шегабаевой и др. установлены закономерности, присущие почерку человека – индивидуальность, относительная устойчивость и вариативность [18, с. 110-111]. Перечисленные и не названные ранее работавшие и ныне работающие эксперты имели или имеют юридическое образование, практика показала, что знаний в области криминалистики, полученные при обучении, являются достаточной платформой для освоения столь сложной и субъективной области знаний.

Индивидуальность почерка - это совокупность свойств и особенностей почерка, определяющих его своеобразие и неповторимость у разных лиц. Индивидуальность почерка обусловлена объективными и субъективными факторами. Экспертная практика не знает ни одного случая, когда почерки разных людей были бы совершенно одинаковы.

Устойчивость почерка– это свойство почерка, состоящее в воспроизводимости (повторяемости) признаков и их сохраняемости в пределах идентификационного периода. В обоснование устойчивости почерка положено учение И.П.Павлова о динамическом стереотипе. Это одна из наиболее сложных форм системной деятельности коры больших полушарий, при наличии которой однажды выработанные навыки и привычки осуществляются со значительной экономией нервной энергии, т.е. движения руки при начертании штрихов букв осуществляются автоматически и всегда в направлениях, которые были выработаны. Устойчивость сформировавшегося почерка поддерживается стабильным состоянием наиболее существенных факторов, влияющих на процесс письма [19, с. 89-92].

Сформировавшийся почерк каждого лица является устойчивым и одновременно, в определенной мере, вариационным. Под вариацией почерка следует понимать разновидности конфигурации знаков, одноименных букв, например, при написании прописной буквы «т» могут быть несколько вариантов. Под воздействием внешних и внутренних факторов (например, высокая температура, алкогольное или наркотическое опьянение, угроза и т.п.) в почерке могут происходить изменения. Избирательная изменчивость, как свойство, имеет такое же значение для диагностики, как свойства индивидуальности и устойчивости почерка для идентификации.

Криминалистическое исследование подписей - подпись представляет собой особый вид рукописи, обозначающий фамилию (иногда имя и отчество) лица, в виде букв или условных письменных знаков и имеющий удостоверительное назначение. Следует отметить тенденцию к увеличению числа экспертиз подписи, нежели рукописных записей.

Подпись, являясь графическим начертанием, связана с почерком единством психофизиологических основ, технических и графических навыков письма. Однако процесс формирования подписи протекает в более короткий промежуток времени, на базе уже сформировавшегося ПД ФДК навыков исполнителя. Это обусловлено, прежде всего, краткостью начертаний и частотой повторений одинаковых движений. Движения при выполнении подписи в процессе длительной тренировки достигают наибольшего уровня автоматизма: в подписи возникают своеобразные построения, упрощения при написании отдельных знаков и их сочетаний, увеличивается темп исполнения; подпись приобретает вид привычной идеограммы.

Судебное автороведение – традиционное направление криминалистической техники, начало формирования было заложено в середине прошлого века советскими учеными криминалистами, базируется на данных лингвистики, в том числе филологии и других областей знаний о языке и речи, на системе знаний об условиях и закономерностях речевого поведения человека.

Судебное автороведение было предназначено для решения задач как идентификационного, так и неидентификационного характера.

В последнее время, в связи с изменениями в Гражданском кодексе РК, Уголовном кодексе РК, возникли судебные прецеденты по фактам оскорбления чести и достоинства граждан, нанесения ущерба деловой репутации гражданину, предпринимателю или юридическому лицу. Появились уголовные дела по обвинению в экстремизме, в возбуждении ненависти либо вражды, а равно унижении человеческого достоинства и т.д. Эти конфликты, в основе которых находятся продукты речевой деятельности людей, разрешаются в ходе следствия, судебного разбирательства по результатам лингвостилистического анализа, для проведения которого

приглашались филологи [20, с. 68-69]. Таким образом, сформировалась лингвистическая экспертиза. На сегодня, среди лингвистических исследований выделяют следующие группы: экспертиза спорных речевых произведений по делам о защите чести, достоинства и деловой репутации; по обвинению в клевете; в оскорблении, неуважении к суду, оскорблении представителя власти; в экстремистской деятельности, а также по обвинению в возбуждении расовой, религиозной, национальной и социальной ненависти, вражды; а также выделяют лингвистическую экспертизу рекламных текстов; товарных знаков.

Если обобщить современные лингвистические исследования и традиционное направление «автороведение», то отмечается, что **объекты** у них одни и те же - это **слова, морфемы, сочетания слов или предложения, тексты, т.е. продукты речевой деятельности.** Фиксация продуктов речевой деятельности может быть самая разная – это статья в газете, журнале, выступления на теле-, радиопередаче, видеосюжеты, тексты-листовки, тексты на электронных носителях – диски, флешки, это может быть рекламная продукция и т.д. Для речеведческих исследований не имеет значения, выполнены ли слова, тексты рукой, на компьютере или печатными способами (офсет, высокая и т.п.).

Объектом являются речевые произведения любого объема и качества. В настоящее время между собой конкурируют два наименования для объектов лингвистического исследования – это, с одной стороны, продукты речевой деятельности и с другой – текст.

Таким образом, теоретической и методологической основой всех видов, подвидов речеведческих исследований выступает судебное речеведение автороведение – отрасль криминалистической техники, которая использует лингвистические знания вцелях установления опровержения фактов, которые имеют статус судебных доказательств и необходимы для разрешения гражданского, уголовного или административного дела.

Задачи судебного речеведения делятся на группы: неидентификационные (классификационные, диагностические, ситуационные) и идентификационные.

Классификационные задачи связаны с установлением принадлежности автора текста, слов к определенной группе лиц по полу, возрасту, социальной принадлежности, профессиональной деятельности, установлением лингвистических и стилистических особенностей текста.

Диагностические и ситуационные задачи связаны с установлением факта влияния на составление текста определенных видов (или конкретных) условий: алкогольного или наркотического опьянения; факта намеренного искажения собственных речевых навыков или подражания речи другого лица; установлением смыслового содержания отдельных слов, словосочетаний; задачи, в частности, связанные с установлением фактов клеветы, оскорбления чести и достоинства граждан, нанесения ущерба деловой репутации гражданину, предпринимателю или юридическому лицу; высказываний побудительного характера или фраз в форме директивного предписания к действиям в пользу одной социальной группы за счет другой, в возбуждении ненависти либо вражды, а равно призывы к депортации, репрессий в отношении представителей какой-либо нации, конфессии, этнической группы и т.д.

Идентификационные задачи включают в себя установление факта составления конкретного текста данным субъектом или текста различных документов одним лицом, отдельных фрагментов текста нескольких документов одним лицом и т.п. При идентификации следует дифференцировать субъекта как автора от субъекта исполнителя, т.е. лицо, которое печатает или пишет чужой текст. Идентификация последнего осуществляется в рамках технико-криминалистической либо почерковедческой экспертизы.

Формирование речевых навыков человека начинается с рождения. В детстве и ранней юности формируется наглядный и ситуативный тип мышления, обиходный стиль речи. По мере дальнейшего обучения (в старших классах средней школы) происходит формирование категориального типа мышления, публицистического и научного стиля речи, овладение нормами языка. При получении среднего специального и высшего образования навыки владения языком, научным и публицистическим стилями совершенствуются, при соответствующей практике публичных выступлений может выработаться навык пользования ораторским стилем [21, с. 56-57].

По окончании стадии обучения и формирования личности, его речемыслительные навыки

приобретают относительную устойчивость. Речевой навык человека формируется под действием многих факторов. Учеными криминалистами выявлены следующие закономерности речевого поведения человека – **индивидуальность, относительная устойчивость, вариативность.** Индивидуальные особенности человека, его психотип, культурный уровень окружающих его лиц, школа, ВУЗ, избранная профессия и многое другое обуславливает индивидуальность речевых навыков человека и его устойчивость. В силу своеобразных условий формирования личности, каждый человек приобретает индивидуальные речемыслительные навыки, проявляющиеся в том, что он владеет не всей совокупностью существующих норм, а лишь определенным их набором, а также использует в своей речевой практике не всю совокупность свойств нормы, а лишь определенную их часть, которой он обычно привыкает пользоваться. Таким образом, комплекс индивидуальных языковых и интеллектуальных навыков конкретной личности уникален и неповторим в каждой конкретной речевой ситуации и позволяет идентифицировать автора того или иного текста.

Относительная устойчивость речевого поведения человека имеет психофизиологическую основу, на определенной стадии развития человека как личности вырабатывается стереотип поведения.

Речевое поведение человека связано с конкретной ситуацией общения, с ним как автором и его адресатами (антропоцентрами). Вариативность речевого поведения имеет место в устной и письменной речи человека, но индивидуальность речевых навыков человека сохраняется. Общие положения методики исследования речевых навыков человека носят универсальный характер, независимо на каком языке составлен документ. Таким образом, научные основы судебного речеведения и соответственно научная компетентность эксперта основана на положениях филологии, лингвистике, однако практика показала, что этого недостаточно, нужны знания по криминалистике. особенно в области частного учения криминалистической идентификации, в приложении к решениям задач судопроизводства, формируют подлинное содержание научной компетенции эксперта по речеведческой экспертизе**.**

Технико-криминалистическое исследование документов является отраслью, сложившейся на основе теоретических и специальных методов, заимствованных из области естественных и технических наук, с целью установления фактов в связи с расследованием уголовных дел или разрешением гражданско-правовых споров, а также в некоторых случаях при рассмотрении дел в административном суде или в процессе нотариального освидетельствования документов.

Объектами технико-криминалистического исследования документов являются:

1) реквизиты документов, к которым относятся тексты, подписи, резолюции, даты, оттиски печати, штампы, фотографии, бланки документа;

2) материалы документов: материалы письма – чернила, тушь, пасты для шариковых ручек, краски, стержни для карандашей, электрографические тонеры; материал, на котором изготовлен документ (бумага, картон и т.п.), вспомогательные вещества (клей, сургуч), а также вещества, используемые для частичного или полного изменения документа (травящие вещества, растворители и т.п.);

3) технические средства и приспособления, используемые для изготовления бланков официальных документов или их реквизитов (печати и штампы, орудия письма – ручки, карандаши, компостеры, знакопечатающие устройства, литеры шрифта, перфораторы, орудия для уничтожения штрихов подчисткой и т.п.) либо для внесения изменений в ранее изготовленные документы;

4) нетипичные для данного вида исследований объекты, на которых могли остаться слабовидимые или невидимые записи (куски фанеры, ткань, керамика, деревянные крышки и т.п.);

В рамках технико-криминалистического исследования документов выделяют следующие классы задач: диагностические, идентификационные и классификационные [22, с. 64-64].

Классификационные задачи возникают при необходимости отнести к заранее определенному классу объектов, например, установить тип, систему, модель печатного средства, тип красителя в рукописных записях, класс и потребительское назначение бумаги, использованной для изготовления бланка документа и др.

Диагностические задачи направлены на установление способа изготовления документа (рукописный, полиграфический, фотографический, машинописный, путем перекопировки), факта и способа изменения первоначального содержания документов (подчистка, травление, дописка, допечатка и т.п.); первоначального содержания документов (восстановление невидимых и слабо-видимых записей – подчищенных, вытравленных, залитых, зачеркнутых, замазанных, угасших, подвергшихся воздействию высоких температур и т.д.); времени изготовления документа (абсолютная и относительная давность), в том числе хронологической последовательности пересекающихся штрихов.

Идентификационные задачи связаны с отождествлением технических средств, применяемых при изготовлении документа в целом либо его отдельных реквизитов (пишущих машин, печатных форм, печатей, штампов, множительной техники, пишущих приборов и т.п.), материалов документов (бумаги, картона, красящих веществ, клея, сургуча и др.); целого по его частям (восстановление разорванных документов по обрывкам бумаги).

Несложные задачи классификационного и диагностического характера (например, вид и назначение документа, принадлежностей обрывков одному документу, несоответствие бланка требованиям ГОСТа и пр.) могут быть решены в рамках следственного или судебного осмотра, но основная часть идентификационных, классификационных и диагностических задач, требующих специального познания, могут быть решены только с помощью технико-криминалистической экспертизы документов (или судебно-технической экспертизы документов СТЭД) или в рамках комплексной экспертизы (почерковедческой, СТЭД, КЭМВИ, трасологической) [23, с. 45-46].

Решение некоторых задач строится не только на положениях СТИД, но и методических основах трасологии (например, при идентификации печатных средств, печати, штампов и т.д.), криминалистического исследования материалов, веществ (например, при идентификации красителей пишущих средств, определении потребительского назначения бумаги и.д.)

Не трудно понять, что, научные основы технико-криминалистического исследования документов и соответственно научная компетентность эксперта основана на положениях материнских наук – материаловедение, наук, изучающих свойства объектов материального мира – физики, химии, полиграфии, технологии и др. наук, однако практика показала, что в этом направлении недостаточно этих знаний, нужны знания по криминалистике. особенно в области частного учения криминалистической идентификации, в приложении к решениям задач судопроизводства, все в совокупности формируют подлинное содержание научной компетенции эксперта по технико-криминалистической экспертизе**.**

Судебная бухгалтерия - как криминалистическая область знаний изучает финансово-хозяйственную деятельность субъекта в рамках ведения бухгалтерского учета. В соответствии со ст.ст. 6, 7 Закона РК «О бухгалтерском учете» вся финансово-хозяйственная деятельность хозяйствующего субъекта должна отражаться в письменном и электронном виде. Непосредственными объектами исследования судебной бухгалтерии являются **документы бухгалтерского учета – первичные документы, учетные регистры (журналы-ордера, ведомости), документы финансовой отчетности.**

Предметом судебной бухгалтерии являются фактические данные, устанавливаемые на основе специальных научных знаний, которые показывают, как на предприятии, фирме, учреждении (хозяйствующем субъекте) велся бухгалтерский учет, как финансово-хозяйственная деятельность отражена в бухгалтерских документах, по каким именно операциям имеет место неправильное ведение учета и т.д. **Задачи,** решаемые судебной бухгалтерией, носят **диагностико-ситуационный характер** и разделяются на три группы.

К первой группе задач относится выявление несоответствия данных первичных документов данным в учетных регистрах и данным в отчетности, величину имеющихся при этом расхождений.

Вторая группа задач, решаемых с помощью судебно-бухгалтерской экспертизы, направлена на определение приема, хранения, реализации товарно-материальных ценностей, денежных средств по бухгалтерским документам.

Третья группа задач связана с установлением обстоятельств правильности ведения бухгалтерских учетов, а также обстоятельств, специально затрудняющих выявление недостач

либо излишков.

Для решения перечисленных выше вопросов следователь обязан предоставить первичные документы бухгалтерского учета (к ним относятся – накладные), учетные регистры (журналы, ордера, ведомости, главную книгу, материалы бухгалтерской отчетности (балансы, отчеты) [24, с. 90-94].

Кроме названных документов, эксперту представляются электронные носители – диски с искомой информацией, изъятие которых осуществляется с требованиями УПК РК и криминалистической тактики. Необходимым бывает представление материалов оперативного учета, статистического учета, черновых журналов, актов инвентаризации, договоров о полной материальной ответственности, трудовых контрактов и т.д.

Особое значение имеют акты ревизии, промежуточные акты ревизии, объяснения материально-ответственных лиц, работников и других лиц, протоколы допросов, аудиторские заключения.

Но при расследовании правонарушений в сфере экономики, таких как незаконное предпринимательство, незаконная банковская деятельность, лжепредпринимательство, экономическая контрабанда, преднамеренное банкротство, ложное банкротство, незаконное получение кредита или нецелевое использование бюджетного кредита и др. правонарушений нельзя ограничиваться бухгалтерским учетом, **объектом исследования** должна вся финансово-хозяйственная деятельность хозяйствующего субъекта.

Предметом доказывания являются обстоятельства, которые свидетельствуют об экономическом и финансовом состоянии предприятия, учреждения, организации, т.е. предмет значительно шире по сравнению с экспертизой бухгалтерской документации.

В зависимости от решаемых задач, субъекта, **исследование** финансово-экономической деятельности разделяется на 3 вида: финансово - кредитные исследования; финансово - бюджетные исследования; экономико-правовое исследование.

Финансово-кредитная экспертиза необходима для исследования обоснованности формирования, расходования денежных фондов и распределения кредитов.

Финансово-бюджетная экспертиза необходима для исследования обоснованности расходования бюджетных средств, установления правильности оформления документов налоговой отчетности и иных в рамках бюджета.

Экспертиза экономико-правового исследования- в рамках судебно-экспертного экономико-правового исследования решаются задачи соответствия договорных отношений действующему на исследуемый период законодательству. Назначается она, как правило, в уголовном судопроизводстве при расследовании злоупотреблений или превышение полномочий должностных лиц и иных, предусмотренных в Особенной части УК РК. Иногда в ее назначении возникает необходимость при расследовании преступлений: ложное банкротство, преднамеренное банкротство, неуплата налогов, невозвращение кредита, незаконная приватизация и др. [25, с.12-16].

Исследованию подлежат возникающие в ходе осуществления хозяйственные и иные виды правоотношений по следующим основным направлениям: отношения, возникающие в процессе государственных закупок; обязательства по налогам и другим платежам в бюджет; отношения, связанные с осуществлением банковской деятельности; отношения, возникающие в процессе приватизации; отношения, связанные с осуществлением деятельности подлежащей лицензированию; отношения, возникающие в сфере пенсионного обеспечения; гражданско-правовые отношения, возникающие по поводу экономических взаиморасчетов хозяйствующих субъектов, основанных как на договорах, так и на сделках вообще.

Непосредственными объектами исследования являются документы, не только бухгалтерского учета – первичные документы, учетные регистры (журналы-ордера, ведомости), документы финансовой отчетности, но и документация организационно-распорядительного характера, уставные, договорные, производственные, технологические и т.д.

Исходя из перечня исследуемых задач, как представляется, название этого направления целесообразней именовать как судебную ревизию, поскольку не ограничивается одной только бухгалтерской документацией, а включает перечень документов, охватывающих всю сферу деятельности хозяйствующего субъекта.

Компетентность экспертов, исходя из числа разнообразных задач, по-видимому, должна быть разграничена. Содержание компетентности одних экспертов должна соответствовать бухгалтерскому учету, компетентность иных базироваться на положениях макроэкономики, микроэкономики, экономического аудита и т.д.

Результаты исследований. Анализ задач криминалистического исследования документов показывает их невероятное разнообразие, несмотря на единый источник исследований – документы. Решение задач по документам для раскрытия и расследования преступления требует привлечения широкого спектра специалистов и означает, что в структуре криминалистической техники необходима четкая дифференциация каждой области криминалистических знаний - почерковедение, речеведение, технико-криминалистическое исследование документов, судебная бухгалтерия (судебная ревизия). Потребности решения задач судопроизводства формируют подлинное содержание научной компетенции экспертов каждой отрасли.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Буринский Е.Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею. - М., 2002. – 344с.
2. Назначение автороведческой, почерковедческой и судебно-технической экспертизы документов: Методические рекомендации. - Л., 1988. – 120 с.
3. Орлова В.Ф. Теория судебно-почерковедческой идентификации. - М., 1971. – 112 с.
4. Технико-криминалистическая экспертиза документов: Курс лекций / Под ред. В.Е. Ляпичева. Волгоград, 2001. – 240 с.
5. Актуальные проблемы технико-криминалистической экспертизы документов: Сборник научных трудов. М., 1985. – том № 2. – 120 с.
6. Воробьева И.Б., Маланьина Н.И. Распознавание подделки документов. Технико-криминалистический аспект. Саратов, 1999. – 234 с.
7. Зинин А.М. Проверка документов, удостоверяющих личность: Учебно-практическое пособие. М., 2002. – 220 с.
8. Лютов В.П. и др. Распознавание поддельных бумажных денег: Учебное пособие. М., 1993. – 120 с.
9. Николаева А.С. Осмотр и исследование поддельных денежных знаков и ценных бумаг. СПб., 1996. – 240 с.
10. Основы проведения экспертизы денежных знаков: Метод, пособие / Под ред. В.В. Финагенова и А.В. Юрова. М., 1998. Ч. 1: Банкноты. – 208 с.
11. Сафроненко Т.И., Сосенушкина М.Н., Белоусов Г.Г. Криминалистическое исследование удостоверительных печатных форм (печатей и штампов), изготовленных по новым технологиям: Методические рекомендации. М., 1999. – 380 с.
12. Сосенушкина М.Н. Основы технико-криминалистической экспертизы документов. М., 1996.- 210 с.
13. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V
14. Криминалистика: криминалистическая техника //Под ред. Аубакирова А.Ф. - Алматы, 2002. – 102 с.
15. Установление вида материалов документов: Учебное пособие / Под ред. В.А. Снеткова. М., 1987. – 112 с.
16. Вул С.М. и др. Качественные и количественные характеристики текстов, выполненных лицами с различным образовательным уровнем // Криминалистика и судебная экспертиза. Киев, 1985. Вып. 30. С. - 25-30
17. Вул С.М. и др. Судебно-автороведческая классификация на основе анализа частотных характеристик лексического состава текстов // Актуальные вопросы судебной экспертизы. М., 1992.- С. – 40-52
18. Памятка по вопросам назначения судебной лингвистической экспертизы / Под ред. М.В. Горбаневского. М., 2004. – 180 с.
19. Филиппова А.Г., Волынского А.Ф. Криминалистика: – Закон и право.М., 1999. – 460 с.
20. Криминалистика. / Под ред. Б.М.Нургалиева – Караганда, 2010 -115 с.
21. Бычкова С.Ф., Бычкова Е.С., Калимова А.С. Судебная экспертология. Курс лекций. – Алматы: Жеті жаргы, 2005. – 280 с.
22. Арзуманян Т.М., Танасевич В.Т. Бухгалтерская экспертиза при расследовании и судебном разбирательстве уголовных дел. М., 1975. – 108 с.
23. Мегорский Б.В., Ульянов Л.Н., Ромашов А.М. Судебно-бухгалтерская экспертиза. М., 1981. -120 с.
24. Очиченко И.И., Нерсесян М.Г. Экспертные исследования хозяйственных операций, связанных с поступлением денежных средств от других предприятий: Методические рекомендации. М., 1998. – 240 с.
25. Очиченко И.И. Новые методы экспертных исследований балансовых взаимосвязей экономических показателей: Методическое письмо для следователей, судей и экспертов. М., 1997. – 200 с.

REFERENCES:

1 Burinsky E. F. Forensic examination of documents, production and use of ee. - M., 2002. – 344 p .
2 Purpose of author's, handwriting and forensic examination of documents: Methodological recommendations. - L., 1988. - 120 p.
3 Orlova V. F. Theory of forensic handwriting identification. - M., 1971. - 112 p.
4 Technical and forensic examination of documents: a course of lectures / Ed. V. E. Lyapicheva. Volgograd, 2001. - 240 p.
5 Actual problems of technical and forensic examination of documents: Collection of scientific works. M., 1985. - volume No. 2. - 120 p.
6 Vorobyeva I. B., Malanina N. I. recognition of forgery of documents. Technical and forensic aspect. Saratov, 1999. – 234 p.
7 Zinin A. M. Verification of identity documents: Training manual. Moscow, 2002. - 220 p.
8 Lyutov V. P. et al. Detection of counterfeit paper money: a Training manual. Moscow, 1993. - 120 p.
9 Nikolaeva A. C. Inspection and investigation of counterfeit banknotes and securities. SPb., 1996. - 240 p.
10 Fundamentals of examination of banknotes: Method, manual / ed. Vladimir Finogenov and A. V. Yurov. Moscow, 1998. Part 1: Banknotes. – 208 p.
11 Safronenko T. I., Sosenushkina M. N., Belousov G. G. Forensic investigation of certifying printed forms (seals and stamps) made by new technologies: Methodical recommendations. Moscow, 1999. - 380 p.
12 Sosenushkin M. N. Basics of technical and criminalistic examination of documents. M., 1996.- 210 p.
13 Criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan No. 231-V of 4 July 2014
14 Criminalistics: forensic technology / / Ed. Aubakirova A. F.-Almaty, 2002. – 102 p.
15 Establishment of the type of materials documents: Textbook / ed. V. A. Snetkova. M., 1987. - 112 p.
16 Wool C. M. et al. Qualitative and quantitative characteristics of texts made by persons with different educational level / / Criminalistics and forensic examination. Kiev, 1985. Vol. 30. P.-25-30
17 Wool C. M. et al. Forensic author's classification based on the analysis of frequency characteristics of the lexical composition of texts / / Actual issues of forensic examination. Moscow, 1992.- P.-40-52
18 Memo on the appointment of forensic linguistic expertise / Ed. M. V. Gorbanevsky. Moscow, 2004. - 180 p.
19 Criminalistics: Textbook / Under ed. A. G. Filippov And A. F. Volynsky. - Law and right.Moscow, 1999. – 460 p.
20 Criminalistic. Studies'. / Under the ed. B. M. Nurgalieva-Karaganda, 2010 -115 p.
21 Bychkova C. F., Bychkova E. C., Kalimova A. C. Forensic expertology. Course of lectures: textbook. - Almaty: Zheti Zhargy, 2005. – 280 p.
22 Arzumanyan T. M., Tanasevich V. T. Accounting expertise in the investigation and trial of criminal cases. M., 1975. - 108 p.
23 Megorsky B. V., Ulyanov L. N., Romashov A. M. Forensic accounting expertise. Moscow, 1981. -120 p.
24 Ochichenko I. I., Nersesyan M. G. Expert researches of the economic operations connected with receipt of money from other enterprises: Methodical recommendations. Moscow, 1998. - 240 p.
25 Ochichenko I. I. New methods of expert researches of balance interrelations of economic indicators: Methodical letter for investigators, judges and experts. Moscow, 1997. - 200 p.

УДК 378. 147: 343. 23-057.875
МРНТИ 10.77.21

Төлепбергени Жанар Төлеубайқызы,
қоғамдық - гуманитарлық кафедрасының жетекшісі,
тарих ғылымдарының кандидаты,
КЕАҚ «Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина» университеті

Сундетова Акмарал Нагашбаевна,
тарих ғылымдарының магистрі, оқытушы

Ертукешова Гулия Муратбековна
педагогика және психология магистрі, оқытушы,
Ақтөбе қаласы

ЖЕМҚОРЛЫҚ ФАКТОРЫНЫҢ ЫҚПАЛЫНА ТҮСПЕЙТІН СТУДЕНТТЕРДІ ТӘРБИЕЛЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Мақалада қазіргі қоғамның белсенді, заңды құрметтеуші азаматтарға мұқтаждығының артуы мен студенттердің құқықтық құзырлылығы мен құқықтық мәдениет деңгейі, олардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру үрдісінің тиімділігін арттыру мен осы саланың теориялық және әдістемелік қырларының зерттелуі, оқу-тәрбие үдерісінде студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру қажеттіліктері, мүмкіндіктері мен білім мекемелерінде педагогикалық кадрларды даярлауды жүзеге асыруда жемқорлық факторының ықпалына түспейтін студенттерді тәрбиелеу ерекшеліктері жайлы қарастырылады.

Кілт сөздер: жемқорлық факторы, құқықтық мәдениет, құқықтық білімділік, құқық бұзушылыққа қарсы тұра білу қабілеттілігі, девиантты мінез-құлық, делинквентті мінез-құлық, криминалды мінез-құлық, құқықтық девиация, құқықтық мәдениеттілікті қалыптастыру.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы повышения потребности современного общества в активных, уважающих законы государства гражданах, уровнях правовой компетентности и правовой культуры студентов, повышения эффективности процесса формирования их правовой культуры и изучения теоретических и методических аспектов данной области, потребностей в формировании правовой культуры студентов в учебно-воспитательном процессе, возможностей и особенностей воспитания студентов, не подпадающих под влияние фактора коррупции в осуществлении подготовки педагогических кадров в структурах образования.

Ключевые слова: фактор коррупции, правовая культура, правовая грамотность, способность противостоять правонарушениям, девиантное поведение, делинквентное поведение, криминальное поведение, правовая девиация, формирование правовой культуры.

Annotation. The apticle discusses the issues of increasing the needs of modern society in active citizens respecting the kaws of the state, the levels of legal competence and legal culture of students, increasing the effectiveness of the process of forming their legal culture and studying the theoretical and methodological aspects of this field, the needs for the formation jf legal culture of students in the educational process, opportunities and characteristics of educating students who are not affected by the factor of corruption in the preparation of pedagogical personnel in the structures of education.

Keywords: corruption factor, legal culture, legal literacy, ability to resist offenses, deviant behavior, delinquent behavior, criminal behavior, legal deviation, formation of legal culture.

Қазақстанның қазіргі даму кезеңі қоғам өмірінің барлық саласындағы терең өзгерістермен сипатталуы бүгінгі студент жастардың өз іс-әрекетіне жауапты болуы, әлеуметтік өзгерістер жағдайына тез бейімделе отырып, байыпты шешім қабылдай білуі секілді жаңа талаптар қоюымен ерекшеленеді.

Мемлекеттегі саяси-құқықтың маңызды құрамдас бөлігінің бірі – қоғамға тікелей араласатын бүгінгі студенттердің құқықтық мәдениетінің деңгейін көтеруге тікелей тәуелді. Өйткені, құқықтық мемлекетке азаматтардың жоғары құқықтық білімділігі, құқық бұзушылыққа қарсы тұра білу қабілеттілігі, оған дайындығы тән.

Құқықтық тәрбиенің басты мақсаты – студенттерді мемлекет заңдары мен қоғамда өмір сүру ережелерін құрметтеуге, қоғам заңдылықтарын бұзуға төзбеушілікке, қоғамдық тәртіпті сақтауға тәрбиелеу болса, тұлғаның аталған сапалары болашақ қоғам азаматының құқықтық мәдениетінің мәнін құрайды.

«Өркениетті қоғамда құқықтық мәдениет әр адамның жалпы мәдениетінің қажетті бөлшегі, әрбір лауазымды адамға қойылар кәсіби талап болып табылады», - деген Н.Ә. Назарбаевтың сөзі бүгінгі таңдағы студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығын таныта түседі [12].

Сонымен қатар, осы мақсатта студенттерді жемқорлық, т.б. нашар қылықтардың ықпалына түсірмеуге тәрбиелеу мемлекеттік деңгейде жүзеге асырылып, түрлі іс-шаралар жүргізіледі.

Сонда да тәжірибе көрсеткендей, бүгінгі таңда оқу орындарында құқықтық мәдениетті қалыптастыру ісі әлі де жетілдіре түсуді талап етеді.

Жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселесі әр кезеңде де өзекті болғаны философ-ойшыл, ағартушылар Әл-Фараби, Ж. Баласағұн, Ш. Уәлиханов, А. Байтұрсынов және т.б. еңбектерінде әр қырынан көтерген еңбектерде нақты көрінеді [1,2,3]. Ал психологиялық-педагогикалық тұрғыда құқықтық мәдениетті қалыптастыру мәселелерін отандық ғалымдар Л.К. Керімов, Ә. Табылдиев, Қ.Б. Жарықбаевтар қарастырады.

Студенттер бойында патриоттық сезімді қалыптастыру нақты тәрбие үдерісінде, студент және оқытушы өзара байланысты іс әрекеттер жиынтығынан қалыптасады: Бұл үшін оқытушы: - конституциялық құрылымды, қоғамдық құндылық жүйесін құрметтейтін, өзіндік азаматтық – патриоттық ұстанымы бар тұлға. - азаматтық – патриоттық тәрбиенің философиялық мазмұнын анықтайды; - тәрбие үдерісінің әлеуметтік жобалау әдістерін меңгереді; - педагогикалық жұмыстың демократиялық үлгілерін игеріп, жоғары коммуникативті мәдениетке ұмтылады; Студент: - бейбіт сүйгіштік және толеранттық қасиеттерге негізделген құндылық жүйесін игереді; - патриоттық сананың дамуына ықпал ететін қоғамдық өмірге белсене араласады; - қоғам, тарих, саясат, мәдениет, дін сияқты өмірдің барлық құрамдас бөліктерін, құндылық тұрғысынан бағалай білуі [6].

Тұлғаны жан-жақты үйлесімді тәрбиелеу саласының бірі – құқықтық тәрбие, ол қоғамның әрбір азаматының мемлекеттік заңдары аса жауапкершілікпен орындап отыруы талаптарымен тығыз байланысты әсіресе, оның елімізде жүріп жатқан жариялық, құқықтық және зайырлы қоғам орнату процесімен байланысының маңызы ерекше. Ол үшін адамзаттық сан ғасыр уақытта жасап шығарған жалпы адамзаттық негіздегі моральдық нормаларын қоғамның әрбір өскелең жастарының сана-сезімімен, күнделікті мінез-құлықтарына қалыптастыру керек. Бұл талапты іс жүзіне асыру, әсіресе елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайын дамыту кезеңінде, ең бірінші кезекте құқықтық сананы тәрбиелеу мен мемлекеттік заңдарды жетілдіру процесінде жандандыру айрықша міндетті іс. Бүгінде студенттермен жүргізетін құқықтық тәрбиенің мазмұнын айқындауда Г.М. Дайрабаеваның сөзімен айтқанда «қандай да бір құқықтық тәрбие болмасын, алдыңғы буын ағалардың әлеуметтік-құқықтық жетістіктерін, тәжірибелерін қабылдап, өз мінез-құлықтарына қалыптастырады» деп осы мәселеге қатысты айтқан пікірлеріне кең түрде басшылыққа алудың маңызы ерекше [7].

Балалардың мінез-құлқының нормадан, шамадан ауытқуына түрлі жағдайлар себеп болады. Олардың ішінде ең бастысы отбасы жағдайы боп есептеледі өйткені, тұлғаның жеке басының қасиеттерінің негізі отбасынан қалыптасады. Сондықтан да, балалардың өнеге алып үлгі тұтары – ең алдымен өздерінің ата-аналары. Жарықбаев сөзімен айтсақ, «Тәлім-тәрбие, кең

түрде алғанда әлеуметтік үрдіс, сондықтан біз де қазақтың балаларына толыққанды білім мен тәрбие беру үшін мектепте қазақ педагогикасы ұстанымдары арқылы олардың санасына қазақтың ұлттық психологиясын сіңіру мақсатында оқулықтар жазуға қызу кіріскен болатынбыз», деп еді [7,146]. Олай болса, құқықтық мәдениеттілікті қалыптастыру үрдісін нәтижелі ұйымдастыру үшін, отбасы жағдайын жан-жақты танып білу қажет.

Қандай болмасын мінез-құлықты бағалау қашанда оны белгілі бір нормамен салыстыруды көздейді, проблемалық мінез-құлықты девиантты, қалыптан тыс деп атайды.

Девиантты мінез-құлық – жалпыға ортақ ережелерден ауытқитын әлеуметтік іс-әрекет, осы ережелерді бұзатын адамдар мен әлеуметтік топтардың қылықтары; қабылданған құқықтық немесе моральдық нормаларды бұзған адамның мінез-құлқы. Девиантты мінез-құлық адамның психикалық саулық, құқық, мәдениет немесе мораль нормаларына қатысты жалпы қабылданған, не болмаса ұйғарылған нормалардан ауытқыған теріс қылықтар жүйесі. Әлеуметтік ауытқудың жағымды және жағымсыз сипаттары болуы мүмкін [7, 16-20]. Бұл көптеген бағалау факторларына байланысты, оны девиантология ғылымы зерттейді.

Девиация бірнеше типтен тұрады: девиантты, делинквентті және криминалды мінез-құлық.

Девиантты мінез-құлық – әлеуметтік нормалар мен ережелерге сәйкес келмейтін мінез-құлықты айтады. Ол ауытқыған мінез-құлықтың бір түрі. Кейбір әдебиеттерде бұл типті «антидисциплиналық» деп те атайды.

Делинквентті мінез-құлық заң бұзушылықпен ерекшелінеді. Оның мынадай типтері бар:

- агрессивті-зорлаушылық мінез-құлық. Бұл жеке тұлғаға көрсетілетін дөрекілік, төбелес, күйдіріп-жандыру сияқты жағымсыз іс-әрекеттерде көрініс береді;
- ашкөздік мінез-құлық: майда ұрлықтар, қорқытып-үркіту, автокөлік ұрлау т.б. жалпы материалдық пайдакүнемдікке байланысты жат мінез-құлық, наша сату және тарату.

Криминалды мінез-құлық та заң бұзушылық болып табылады. Балалар сот үкімі арқылы жасаған қылмысының ауырлығына байланысты жазаланады.

Девиацияны зерттеуші көптеген ғалымдар девиантты мінез-құлықтың пайда болу факторларын түрліше түсіндіреді. Біріншілері оларды екі үлкен топқа ішкі және сыртқы факторлар деп бөлсе, екіншілері оларды бөлмей:

- тәрбие берудегі кемшіліктер;
- өмірде кездесетін қиыншылықтар мен күйзелістерді жеңе алмау;
- өмірлік дағдының болмауы, айналысындағы адамдармен, құрбыларымен жарасымды қатынасқа түсе алмауы;
- сырттан келген қысымға төтеп бере алмау, өз бетінше шешім қабылдай алмау, сынаушылық ойды дамыта алмау;
- психоактивті заттарды жиі пайдалануы;
- агрессиялық жарнаманың ықпалды болуы;
- психологиялық көмек көрсету қызметінің нашар дамуы;
- жасөспірімдердің бос уақытының проблемалары.

Девиантты мінез-құлыққа жауап ретінде қоғам немесе әлеуметтік топ арнайы әлеуметтік санкциялар қолданып, өз мүшелерін ондай қылықтары үшін жазалайды.

Құқықтық девиация – өте қауіпті, оларды тиісті аймақтарда және белгілі бір уақыт ішінде жасалған барлық ауытқулар жиынтығынан қалыптасқан салыстырмалы-бұқаралық, тарихи-өзгермелі, әлеуметтік-құқықтық қоғам құбылысы ретінде анықтауға болады. Құқықтық ғылымның тар мағынасында құқық бұзушылық әрекетін білдіретін делинквентті мінез-құлық ұғымы пайдаланылады, осының шегінде кәмелетке толмағандардың ауытқыған әрекеттерін талдау қажет. Жастардың девиантты мінез-құлқының «дәстүрлі» түріне мынадай қоғамға жат – агрессия, маскүнемдік, құмарлық ойындарға берілу, панасыздық, оқудан, еңбектен бет бұру, үйден кету, жемқорлықпен әуестену, оңай жолмен ақша табу және құқық бұзушылық жасау секілді өмір салттарын жатқызуға болады [13, 149].

Жемқорлық – көп қырлы да күрделі құбылыс. Оның таралуына, дамуына көптеген себептер бар және олар мемлекет пен қоғам өмірінің әр саласына қатысты. Сондықтан да бұндай қылықтан бүгінгі жастардың аулақ болуын қадағалау, дұрыс жолға тәрбиелеу маңызды міндет екені дау туғызбайды.

Жалпы алғанда көптеген заң және арнаулы әдебиеттерде сыбайлас жемқорлықтың себептері ретінде төмендегідей жағдайлар аталады:

- тиімді сыбайлас жемқорлыққа қарсы заң актілерінің болмауы немесе олардың тиімсіздігі;
- сыбайлас жемқорлықпен күресте құқық қорғау органдардың қызметінің тиімсіздігі;
- халықтың құқықтық санасының төмен болуы, ал ол төмен болса сыбайлас жемқорлықтың өсіп өркендеуіне жол береді.

Біздің елімізде сыбайлас жемқорлыққа әкелетін себептер мыналар болып тұр:

- көлеңкелі экономиканың кең дамуы және соның нәтижесінде заңсыз үлкен пайда көру;
- бюрократиялық процедураларының күрделілігі, т.б.

Қоғамдағы әлеуметтік дифференциацияның, яғни әлеуметтік теңсіздіктің болуы және т.б. Заңға сәйкес мемлекеттік міндеттерді атқаратын адамдардың, сондай-ақ соларға теңестірілген адамдардың лауазымдық өкілеттігін және соған байланысты мүмкіндіктерін пайдалана отырып, не мүліктік пайда алу үшін олардың өз өкілеттіктерін өзгеше пайдалануы, жеке өзі немесе делдалдар арқылы заңда көзделмеген мүліктік игіліктер мен артықшылықтар алуы, сол сияқты бұл адамдарға жеке және заңды тұлғалардың аталған игіліктер мен артықшылықтарды құқыққа қарсы беруі арқылы оларды сатып алуы сыбайлас жемқорлық деп ұсынылады. Осындай қасиеттерді болашақ жастардың бойына дарытпай, адал азаматтарды тәрбиелеу – бүгінгі педагогиканың басты міндеттерінің бірі.

Білім мекемелерінде студент-жастарды тәрбиелеу құқығы сонымен бір мезгілде олардың міндеттері болып табылады. Профессор Р. Зидер айтқандай, аталған феноменде балаларға ие болу қажеттігін қанағаттандыру тұрғысындағы жеке мүддемен бірге қоғамның жаңа мүшесін дұрыс тәрбиелеу сияқты мемлекеттің жария мүддесінің байланысы көрініс табады [12, 73]. Жеке тұлғаның дамуындағы табиғи және ерекше кезең ретіндегі балалық шақты елемеу, баланың кез-келген ауытқыған әрекеті қоғамның аса теріс көзқарасын тудырды.

Құқықтық мәртебе құрамында міндеттер кешені басымдыққа ие болды, олар: тәрбиелік әсер ету шараларына қатысты мойынсұнғыштық пен бағыныштылық таныту міндеті, еңбек ету міндеті, өз тағдырын шешуде ата-ананың еркіне бағыну міндеті. Отбасы үшін бала қаржылай кіріс алып келетін және уайымсыз кәрілікті қамтамасыз ететін жұмысшы ретінде «тірі ақша қоры» болып саналды. Жастардың психикалық және тәндік жүктемесі олардың жасына байланысты емес, өндірісте қалыптасқан жұмыс уақытының шегімен анықталды.

Сонымен, жастардың құқықтық мәртебесі балаға оның жан-жақты дамуы, әлеуетті ресурстарды шынайыға ауыстыру үшін қажетті, құқықтық тұрғыдан объективтендірілген және қалыпқа түсірілген мүмкіндіктерді білдіреді.

Соңғы уақытта балалардың панасыздығы мен қараусыздық проблемасы, үздіксіз ақпарат ағыны үлкен алаңдаушылық тудыруда. Осы ортада нашақорлық, жеңіл пайда табушылық, жемқорлыққа әуес болу мен психикалық бұзылулар кең қанат жайған. Бақылаусыз және панасыз қалған балалар қылмыстық әрекетке белсенді тартылуда. Өмір сүру деңгейінің төмендеуі, қолайсыз отбасылар санының өсуі, имандылық қасиеттерінің жойылуы балаларды көбіне көшеге «итеріп», соның нәтижесі панасыздықтың өсуіне әкеліп соқты.

Нарықтық экономикалық қатынастар халықтың әртүрлі топтарының материалдық мүмкіндіктерінің теңсіздігін тудырып, көпшілік адамдардың кедейленуіне және аз топтың баюына әкелді [9, 5-10]. Осы жағдайдың логикалық нәтижесі – әртүрлі девиантты мінез-құлықтарға айналған қоғамдағы шиеленістің өсуі. Бір жағынан, әлеуметтік саланың криминалдануы, қоғамның маскүнемдігі, нашақорлығы, отбасындағы дағдарыс, ата-аналары тірі кезде панасыз балалардың көбеюі тәрізді құбылыстар шындыққа айналды. Екінші жағынан, кейбір әлеуметтік топтар нарықтық экономика жағдайына бейімделе білді. Осылайша қоғамның идеологиялық, саяси, ұлттық және т.б. бағыттар бойынша бөлінуі көрініс тапты. Ал радикалды реформаларға ілесе келген келеңсіз жағдайлар алдымен балалар, жасөспірімдер, жастар, әйелдер мен қарияларға сияқты нашар қорғалған әлеуметтік топтарға әсер етті.

Қазір қандай жолмен болсын байлыққа ұмтылу қоғам тарапынан талқыға түспейтін болды. Бұл алдымен, тұлғаның ең басты әрі әмбебап санаты байлық пен ақша болып табылатын, бәрі сатылып, сатып алынатын, «жабайы» нарық тудырған құндылықтарға бейімделген, реформа кезінде өсіп, оған дейінгі «ұжымдық» имандылық құндылықтарын қабылдау тәжірибесі жоқ жас ұрпаққа, соның ішінде жастарға қатысты. Дәстүрлі әлеуметтік институттардың, байланыс пен

құрылымдардың бұзылуы немесе айтарлықтай әлсіреуі, олардың өз бақылау қызметтерін жоғалтуына байланысты адамдардың жатсынуы, әдет-ғұрыптың құлдырауына жол берілді. Адам қуатының, оның ойлау саласындағы және қызмет түрлеріндегі еркіндігі пайда болды. Бұл өзгерістердің болуына бұрынғы жүйенің тарауы, жаңа құндылық жүйесі бар жаңа мемлекеттілік құруға деген талпыныс әсер етті. Бірақ, жаңаның қалыптасуы қашанда, соның ішінде мемлекет пен құқық саласында да, берекесіздік пен былықтың өсуіне әкеледі. «Ойға сыймайтын қарсылық, қыңырлық, селқостық, қоғам мүшелерінің басым бөлігінің реформаторлық ұмтылыстарына немқұрайлылық ескі тәртіпті қорғаушылар үшін қаншалықты қауіпті болса, болашақ құқық үшін күресте ескі құқықты жақтаушылардың қате бағасы және қоғамдық өмірдің одан әрі дамуына тарихи қалыптасқан қатынастардың ықпалы реформаторларға соншалықты қауіпті болып табылады».

Бұған қоса жеке тұлға үшін жаңа болып табылатын нарық тудырған еркін кәсіпкерлік қызмет қатынасына көшу жағдайы бірқатар мәселелердің пайда болуына әкеледі. Олар нарық жағдайының қалыптасуымен және бұрын болғандарға белгілі бір дәрежеде қарама-қайшы болып табылатын жаңа талаптар мен сапаның дамуымен байланысты. Бұл – бәсекеге қабілеттілік, таңдау механизмін жеңуге әзірлік, кәсіпқойлық, әрбір адамның өзінің жеке ісі болып табылатын оның рухани дамуына аса назар аудармай, тұлға туралы жаңа ұғым қалыптастыру. Өтпелі кезеңде құқықтық идеология мен көпшілік адамдардың өзгерген шындықтағы құқықтық психологиясы арасында түйісу болмаған жағдайда құқық субъектілерінің қоғамның әлеуметтік-психологиялық бейімделмеуін тереңдететін кереғар мінез-құлқы көрініс табады.

Саяси, экономикалық және әлеуметтік салада болған өзгерістер, біздің өміріміздегі рухани-имандылық қиындықтар жастар ауытқуының субъективті әлеуметтік-құқықтық детерминанттардың кешенін тудырды.

Әлеуметтік-психологиялық детерминанттар жоғары тәуекелді факторлармен қатар жүреді, себебі қазіргі өмірдің қарқыны олардың жаңа сандарын тудырып, кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлқының тарауына ықпал етеді. Олардың ішінде төмендегілерді ажыратады [4, 33]:

- жаппай отбасылық қолайсыздық;
- отбасынан тыс жақын тұрмыстық ортаның кері ықпалы (формальды емес топтар мен байланыстар);
- мектеп және бастауыш кәсіптік білім жүйесінің дағдарысы;
- қоғамда тиісті құқықтық тәрбиенің болмауы;
- жастардың ұзақ уақыт жұмыссыз болуы;
- тұрғылықты жері бойынша жастар демалысының ұйымдастырылмауы;
- мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар, құқық қорғау ұйымдары тарапынан әлеуметтік бақылаудың әлсіреуі;
- өсіп келе жатқан әлеуметтік мәдени дағдарыстың нәтижесі ретінде жастар адамға бұқаралық мәдениеттің әлеуметтенбеушілік әсері;
- стресстік және даулы жағдайлардың (макро және микро деңгейде) күрт өсуіне әсер ететін тұрғындардың гетероқорғаушылығының өсуімен, көші-қон, урбанизация, экономикалық, ұлттық және этникалық мәселелермен байланысты жаһандық әлеуметтік үрдістер.

Қазірде жастардың едәуір бөлігі заңсыз бизнеске тартылып отыр. Шын мәнінде құқық бұзушылықтың әлеуметтік алдын алу жүйесі тарап, жастар құқығын қорғау жөніндегі комиссияның жұмысы нашар ұйымдастырылды. Өмірді бастамай жатып өздерін қоғамдағы лайықты орын алу болашағын жоғалтқан жас ұрпақтың едәуір бөлігінің құлдырауы алаңдаушылық тудырады. Жастар қылмысының алдын алу және сауықтыру маңызды мәселеге жатады, себебі студенттер әртүрлі құқық бұзушылық пен қылмыс үшін жұғымды ортасына айналды [10, 52].

Жеткіншектер көбіне ұрлық, тонау, қарулы шабуыл сияқты мүліктік қылмыстар жасайды, кейде өмір мен денсаулыққа қарсы, қоғамдық қауіпсіздікке қарсы қылмыстарға барады. Жастар арасында негізінен ересектерге тән мынадай қылмыс түрлері көбірек тарауда: қару мен есірткі затты сату, сутенерлік, қарулы шабуыл, азаматтардың өмірі мен денсаулығына қол сұғу, компьютерлік қылмыстар, ұрланған затты сату.

Жастар объективті себептерге орай қоғамдық жасампаздық процесіне толық енгізілмеген, сол себепті қоғамдағы қарама-қайшылықтар олардың қоршаған ортасы арқылы жанама әсер етеді. Жастарға айналадағылар әртүрлі нысанда, мысалы отбасындағы берекесіздіктер, демалыс саласы және бос уақыт арқылы ықпал етеді. Әлеуметтену процесінің бұзылуы жастардың жеке қасиеті мен жалпы дүниетанымының қалыптасуын қиындатады. Біздің қоғамдағы балалар мен жеткіншектердің әлеуметтену процесіндегі ауытқулар тәрбие беру сәтінен басталады, яғни тұлғаның құндылықтар мен жеке қасиеттер жүйесін қалыптастыру процесі танымдыққа ұласады. Тұлғаға әлем, адамдар, қоғам және басқадай білім ағысы ықпал етеді. Бірақ, әрбір жеткіншек осы мәліметтердің ішінен құндылықтардың қандай да бір жүйелері мен моралдық ережелерін таңдап алып, өз бетінше оларға қатысты эмоционалдық, құндылық қатынастарды қалыптастыруға қабілетті емес.

Жемқорлық зиян келтірумен қоса жеткіншекті криминалды субмәдениетке тартатындығын білдіреді, одан кейін өзі қылмыс жасай бастайды.

Профессор Я.И. Гилинскийдің пікірі бойынша девианттықтың деңгейіне, құрлымына, динамикасына және оның түрлі көріністеріне әсер ететін маңызды интегративті «девиантногендік» факторлардың бірі болып адамдардың сұранысы және оны қанағаттандыру мүмкіндігінің арасындағы қарама-қайшылықтары табылады. Соңғысы алдымен жеке тұлғаның әлеуметтік-экономикалық мәртебесіне, оның қоғамдағы әлеуметтік құрылымдағы орынына байланысты. Ал бұл мәртебе мен орын едәуір дәрежеде (ең болмағанда өмірінің бастапқы кезеңінде) қоғамдағы ата-аналық отбасының мәртебесі мен орнына байланысты [9, 7].

Кәмелетке толмағандар қылмысының мәселесі әрдайым көпшіліктің назарын аудартып, осы қауіпті қылмыстың алдын алу шараларын және күресу жолдарын іздестіруге барлық әлем қауымдастығының алаңдатушылығын туғызады. Жас ұрпақ әлеуметтік дамудың табиғи қоры болып табылатындықтан жоғарыдағы тұжырым толық негізді, ал жастардың қылмыстық заңды бұзуы тек тәрбие берудегі кемшіліктерді көрсетіп қана қоймай, едәуір дәрәжеде жалпы қылмыстың болжану сипаты ретінде байқалады. Біздің мемлекеттің қоғамдық өмірінің барлық саласын реформалау жағдайында билік пен басқару органдары алдында тұрған ең маңызды мәселелердің бірі жас ұрпақты тәрбиелеу, балалар бақылаусыздығы мен жастардың арасындағы қылмыспен күресуде тиімді шаралар қабылдау. Біз болашақ ұрпақ алдындағы жоғары жауапкершілікті сезінуіміз керек, ал болашақ ұрпақ – ол бүгінгі жастар.

Оқу орнымызда студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың тәжірибелік жұмысын ұйымдастыру арқылы, студенттердің азаматтық құндылықтарын анықтауда 3 кезеңнен тұратын (диагностикалық, анықтаушы, қорытынды) эксперименттік жұмыс өткізілді. Экспериментке жалпы 30 студент эксперименттік және бақылау тобы деп ажыратып алынды.

Диагностикалық кезеңде 2 топтан да құқықтық мәдениеттілігі деңгейін тексеру мақсатында тест және сауалнама тәсілі қолданылды.

Осында айтылған мәселелердің бәрін зерттеу барысында ескере отырып, студенттердің құқықтық мәдениеттілік пен азаматтық сезімдерінің бағдарларындағы басымдылықтарды анықтауға бағытталған он екі сауал екшеленді.

Студенттердің құқықтық білім мен тәрбие деңгейін анықтай отырып, эксперименттік-тәжірибе уақытындағы ұйымдастырылған топтағы тәрбие жұмысының сапалылығын, тәрбиелеу процесінің шарттары мен жағдайын, тәрбиелеу әрекетінің салдарын талдау арқылы осы үдерістерді болашақта қолдануға болатындығын анықталды.

Эксперимент жұмыстарының өту барысында студенттердің құқықтық тәрбиелеу келесі бағытта жүзеге асатындығы байқалды:

- университеттегі оқу-тәрбие үдерісі мемлекеттік стандартқа сай жүзеге асырылады;
- студенттер қазақ даласындағы заң жүйелеріне, олардың мемлекет, қоғам, жеке тұлға үшін қажеттілігіне байланысты ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысты;
- студенттердің құқықтық білімдері теориялық сабақтар арқылы дамыды;
- құқықтық білім мен тәрбие беру негізінде студенттердің құқықтық санасы жетілдірілді, арнайы пәндердің сабақтасып өтілуіне көңіл бөлінді;
- студенттердің құқықтық мемлекет азаматына сай қасиеттері теориялық сабақтар, ғылыми-зерттеу жұмыстар және тәрбиелік іс-шаралар барысында дамыды, т.б.

Эксперименттің 2-ші кезеңінде студенттердің құқықтық жауапкершілігі сараланып, студенттерді нашар қылықтардан, оның ішінде жемқорлықтан сақтануға және оның қабылдайтын адамдармен қарым-қатынас жасамауға, одан сақ болуға тәрбиелеу мақсатқа алынды.

Қорытынды кезеңде студенттердің басым көпшілігі еліміздің заңдары мен адам құқықтарын білу әр адамның басты міндеті деп біледі екендігі көрінді. Яғни, 86 пайызы ия деген, 6 пайызы жоқ, 8 пайызы жауап беруге қиналған (диаграмма 1).

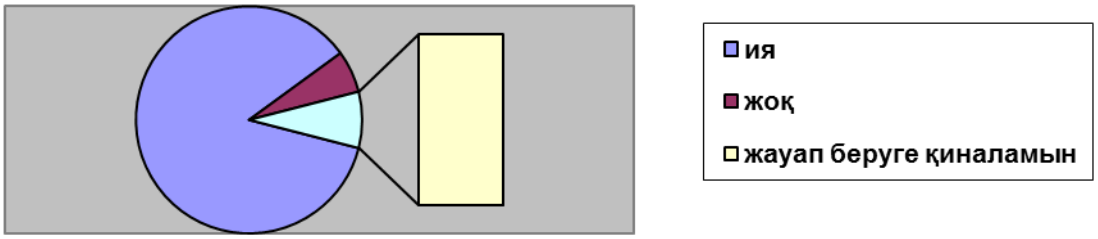

Диаграмма 1. «Сіз еліміздің заңдары мен адам құқықтарын білу әр адамның басты міндеті деп білесіз бе?» сауалының көрсеткіші.

Бұл зерттеу нәтижелерінен байқайтынымыз, студенттердің көпшілік бөлігі азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бірінші орынға қояды, одан кейінгі орында Қазақстан Республикасының Конституциясын құрметтеу және билік тиімділігі (20%), сондай-ақ, студенттер үшін басты құндылық демократиялық сайлау және тіл туралы заңның енгізілуі (10%). (диаграмма 2).

Диаграмма -2. «Сіз өзіңізді Қазақстан Республикасының Азаматымын деп есептейсіз бе?» сауалының көрсеткіштері

Нәтижелік кесте

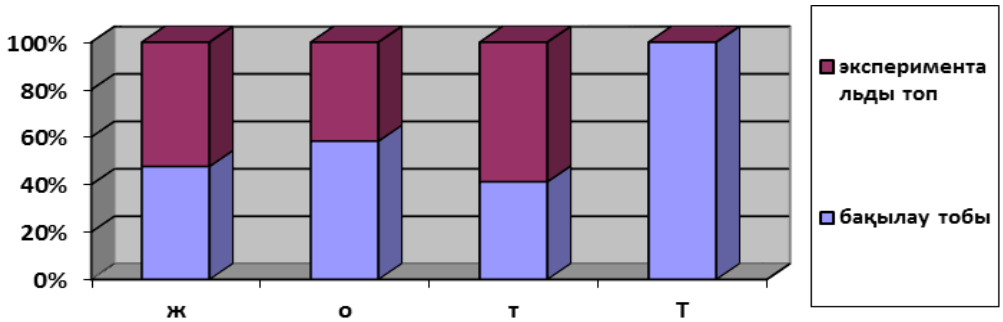

Диаграмма-3. «ҚР заңнамалары туралы сауатты болу азаматтардың борышы ма?» сауалнамасының нәтижесі.

Сынақ барысында эксперименттік топ студенттерінің 70 пайызға жуығы ҚР заңнамалары туралы сауатты болу азаматтардың борышы деген көзқарасы жоғары көрсеткіште, 21 пайызы орташа көрсеткіште, қалған 8 пайызы орташа тәрбиелілікті көрсеткен (диаграмма 3).

Заң ғылымының біздің мемлекетіміз үшін жас екендігі әлі де құқық саласында шешілмей жатқан мәселелердің баршылық екенін көрсетеді. Бұл орайда, құқық пәнінің оқытушылары студенттерді құқықтық мәселелерді шешуге бейімдей отырып, олардың ғылыми-шығармашылық қабілетін ашып, оны ары қарай дамытуы керек.

Жасөспірімдер арасындағы қылмыстық істерді болдыртпау үшін алдымен, құқықтық тәлім-тәрбиеге және психологиялық-педагогикалық іс- шараларға көп көңіл бөлген жөн. Студенттер, оқытушылар, ата-аналар құқықтық сауатты болуға, өз құқығы мен бостандығын меңгеруге, елін, жерін, Отанын сүюге тәрбиелеу мақсатында жұмыс жасай білуіміз керек.

Бүгінгі таңдағы өзекті мәселелердің бірі – нағыз азамат тәрбиелеу. Кез келген мемлекет азаматы міндетті түрде өзінің құқығы мен бостандығын, міндеттерін біліп, оларды бұлжытпай орындап, заң нормаларына қайшы келмейтін әрекеттерге баруы арқылы олардың құқықтық тұлғасы қалыптасады.

Қорыта айтқанда, Қазақстан азаматын қалыптастырудың алғы шарттарының бірі – ең бастысы тәртіп орнату, студенттерге құқықтық тәрбие мен психологиялық білім беру. Балаларды, кәмелетке толмағандар мен жастарды қамтитын біртұтас мемлекеттік саясат болуға тиіс. Осындай көзқарас қана жас ұрпаққа қатысты біртұтас стратегияны іске асыруға және мемлекеттің аса шектеулі ресурстарын барынша ұтымды әрі тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Инновациялық пен сабақтастықтың ұштасқан үйлесімі ғана жастармен және балалармен жұмыстың табысты болуын қамтамасыз етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әль-Фараби. Ғылымдардың шығуы кітабы. - Алматы, 1983.
2. Баласағұн Ж. «Құтты білік» дастаны, - Алматы, 1986.
3. Гилинский Я.И. Институт семьи в системе «Девиантность - социальный контроль» // Криминология: вчера, сегодня, завтра. 2002. - № 1 (2). – 36 б.
4. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения, 1996.
5. Дайрабаева Г.М. Жалпы білім беретін мектептегі жеткіншектердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу, 2006.
6. Есіркепова Г.Ж. Мәңгілік ел идеясы аясында жоғарғы оқу орындарының студенттерінің бойында патриоттық сезімді қалыптастыру// Қазақстанның ғылымы мен өмірі. №2/2 (56) 2018.
7. Жарықбаев Қ.Б. Жалпы психология, 1996.
8. Жукенов А. Защита прав детей – первостепенная задача // Заңгер. 2006. - №2. – 50 б.
9. Зидер Р. Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII-XX век) / Пер. с нем. Л.А. Овчинцевой; науч. ред. М.Ю. Брандт. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. - 160 б.
10. Зиядова Д.З. Некоторые правовые аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних // Вопросы ювенальной юстиции. 2006. - №3. – 114 б.
11. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясы: проблемалар және оларды шешудің жолдары. – Алматы, 2017.
12. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. -Алматы, 2001.
13. Трифонов А.В. Хроника жизни и творчества. - Екатеринбург, 1997.

Төлепбергени Жанар Төлеубайқызы,
тарих ғылымдарының кандидаты,
қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасының жетекшісі,
Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті,
Сақтаған Баишев атындағы Ақтөбе университеті

Астраханов Әкежан Рүстемұлы,
интерн – терапевт,
Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті,
Сақтаған Баишев атындағы Ақтөбе университеті

Жармаганбетова Карлыгаш Талгатовна
заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті,
Сақтаған Баишев атындағы Ақтөбе университеті

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДӘРІЛІК ПРЕПАРАТТАРДЫ ЖАРНАМАЛАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТТЕРІ

Қазіргі таңда Қазақстан экономикалық және құқықтық өзгерістердің легін бастан өткеруде. Дәрілік препараттар санының көбеюімен, сәйкесінше оның нарықтағы айналымы да дамып келеді. Сонымен қатар, дәрігердің рецептінсіз босатылатын препараттар саны да аз емес

[1]. Фармацевттерден басқа медициналық мамандардың кеңесінсіз немесе рецептісіз симптомдарды немесе аурларды емдеу бүкіл әлемде, әсіресе дамушы елдерде кең таралған [2,3]. ДДСҰ құжаттарында өздігінен емделу «еркін сатудағы дәрілік препараттарды тұтына отырып, өзі байқаған симптомдарды алдын алу және жағдайын жақсарту» деп бекітілген. Іс жүзінде бұған тек өзін ғана емдеп қоймай, отбасы мүшелері, таныстары сонымен қатар балаларының еміне араласу да қатысты.

Бүгінде бұқаралық ақпарат құралдарында дәрілік заттар кеңінен жарнамаланады. Ақпарат көздеріндегі материалдың көптігі – өздігінен емделу мәселесін реттеуге қиындық туғызады [4]. Расталмаған ақпарат көздерінің алуан түрлі болуы қазіргі таңда медицинаның басты проблемасы болып отыр. Мәселен, 2014 жылы Саратов мемлекеттік медицина медицина университетінде жүргізілген сауалнамаға сәйкес 100 студенттің ата-аналарының 64% өзін-өзі емдеу тек симптомдарды емдеу ғана емес, аурудың алдын- алу деп есептейді; 75% суық тию салдарынан болатын асқынулар туралы хабардар, дегенмен, ата- аналардың тек аналардың тек 33% ғана суық тию белгілері болған кезде дәрігер көмегіне жүгінеді [5]. Осы орайда жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша ауру белгілері пайда болғанда зерттелуге қатысушылардың 41% - провизор (фармацевт) кеңесіне, 22% - дәрігердің ұсынысына, 17% - теледидардағы жарнамаға, 13% - газет-журналдар, 7% - туыстардың кеңесіне сүйенетіндігін айтқан [6]. Ал, 2017 жылдың зерттеулеріне сүйенсек, халықтың 85% интернет желісін медициналық ақпарат алу мақсатында пайдаланады [7]. Десекте, ғылыми медициналық әдебиеттер науқасқа дәрілік препараттардың қасиеттері жөнінде ақпарат алуға көмектеседі, дегенмен, бір де бір анықтамалық немесе оқу құралдары кәсіби медициналық білімі жоқ өзін-өзі емдеудің барлық жағымсыз салдарынан құтылуға мүмкіндік бермейді. Өздігінен емделудің потенциалдық қауіптілігіне қате диагностика, қажет жағдайда медициналық көмекке кеш жүгіну, жанама реакциялар, әртүрлі дәрілік заттардың араласуынан қауіпті әсердің пайда болуы, енгізу тәсілінің бұрыстығы, қате дозалау, ауыр аурулардың жасырын қалуы және тәуелділіктің туындауы жатады [8]. Сонымен қатар, дұрыс қолданылмаған антибиотиктердің оған резистенттілікті арттыратындығы ерекше көңіл аударуды талап етеді [9].

Өз тауарын жылжыту және жарнамалау тұтынушылар нарығында толық бәсекелестікте өмір сүрудің ажырамас бөлігі. Мәселен, қазіргі таңда фармокомпаниялардың өз өнімдерін жылжытуға мақсатында жарнамалауға жұмсалатын шығындары жаңа дәрілік заттарды әзірлеуге жұмсалатын шығыстардан асып түседі [10].

КСРО-да фармацевтика индустриясын монополияландыруға байланысты мемлекеттік сектор дәрілік заттардың жарнамасын реттеу проблемасы болған жоқ еді. Алайда, нарықтық экономика заманында фармакологиялық индустрия саласындағы жарнама ерекше назарды талап етеді және мұқият бақылануы тиіс, өйткені осы саладағы ақпараттың бұрмалануы қолайсыз оқиғалар және қайғылы салдарға әкелуі мүмкін. Бұл мақалада өзге елдердің тәжірибесін ескере отырып, Қазақстандағы дәрілік заттардың жарнамасын құқықтық реттеудің кейбір аспектілері қаралатын болады.

Дәрілік заттар туралы ақпарат көздерін реттеу ұлттық заңнама талаптары мен ДДҰ ұсыныстары бойынша оңтайландыруды қажет етеді [11]. Бірақ қазіргі уақытта дәрілік препараттардың жарнамасы дәрілік препараттар туралы ақпарат көзі емес, өкінішке орай, оларды жылжыту құралы болып табылады. Ал кейбір өндірушілер нарықты бағындыруды қуып, этикалық нормалардан аттап, қылмыс жасайды [12].

Жарнама адамдардың ой-санасына әсер ету құралдарының бірі болуына байланысты құқықтық реттеу объектісіне айналды. Қазақстандағы дәрілік заттардың жарнамалары мен маркетингі саласындағы нормативтік актілер бірнеше құжаттарда айқындалады:

- Қазақстан Республикасының "Жарнама туралы" Заңы [13];
- Қазақстан Республикасының "Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы" Кодексі [14].

Елімізде және көршілес Ресейде де бұл нормативтік актілер түрлі құжаттарда, ал батыс елдерінде барлық құқықтық актілер бір құжатқа біріктірілген [15].

Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 19 желтоқсандағы № 508 "Жарнама туралы" Заңына сәйкес: "Жарнама – адамдардың белгісіз тобына арналған және жеке немесе заңды тұлғаға, тауарларға, тауар белгілеріне, жұмыстарға, көрсетілетін қызметтерге қызығушылықты

қалыптастыруға немесе қолдауға арналған және оларды өткізуге жәрдемдесетін кез келген құралдардың көмегімен кез келген нысанда таратылатын және (немесе) орналастырылатын ақпарат" [14].

О. В. Сушкова "Жарнама туралы" РФ Федералдық заңының 3-бабында келтірілген жарнаманың анықтамасын талдай отырып, «Жарнама анықтамасы толықтай тұжырымдалған, бұл өз кезегінде нарыққа қатысушылар тарапынан жарнамаға қойылатын ережелер мен талаптарды тарапынан түсініспеушілік туғызады» деген тұжырымдамаға келеді [16]. Бұл ескертулер "Жарнама туралы" ҚР Заңында келтірілген ақпаратты анықтауға да қатысты екенін ескеру қажет.

Жарнамаға қойылатын талаптарды жалпы және арнайы деп ажыратуға болады [17]. ҚР "жарнама туралы" заңында көрсетілген негізгі талаптарды атап өтуге болады: ол жарнаманың сенімділігі және адалдығы Рецептсіз шығарылатын дәрілік препараттың атауы, сыртқы түрі рецептуралық дәріге егжей-тегжейлі ұқсас болған кезде пайда болатын шатырлық жарнамаға (зонтичная реклама) тыйым салынады.

Сондай-ақ, жалпы ережелердің бұзылуына әртүрлі биологиялық белсенді қоспаларды дәрілік препараттар ретінде сату және жарнамалау фактілері жатады.

"Жарнама туралы" ҚР Заңының 13-бабының 3-тармағына сәйкес: "медициналық қызметтерді, профилактиканың, диагностиканың, емдеудің және медициналық оңалтудың әдістері мен құралдарын, дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды, тағамға биологиялық белсенді қоспаларды жарнамалау ерекшеліктері Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласындағы заңнамасымен реттеледі" [14].

Осы орайда тағы бір мәселе - биологиялық белсенді тағамдық қоспалардың жарнамасы. Бұл термин түсінігінде дәрілік препарат болып табылмағанымен, көп жағдайда дистрибьютерлер мен өндірушілер тарапынан болған жарнаманың салдарынан науқастармен дәрілік препарат ретінде пайдаланылады [18].

Дәрілік заттардың жарнамасына қойылатын арнайы талаптар Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі № 193-IV "Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы" Кодексінің 18-бабында көрсетілген [14]. Дәрілік препараттардың жарнамасына қойылатын басты талаптардың бірі-медицина және фармацевтика қызметкерлеріне арналған арнайы басылымдарындағы жарнамадан басқа, рецептуралық дәрілік препараттардың жарнамасына тыйым салу. Бұл тұрғыдағы басты проблема - мамандандырылған баспасөз көздерінің ғаламтор желісінде еркін айналымда болуы. Желісідегі жарнама қызметі жеке қарауды талап етеді. Себебі, ғаламтор желісіндегі жарнама, уақыт өте келе дәрілік препараттарды жылжытуда үлкен рөлге ие болады. [19].

Ғаламтор желісінде дәрілік заттарды жарнамалау, "ҚР Заңына сәйкес" жарнама туралы " заңы және ҚР "халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі" кодексінің 18 бабы, яғни бұқаралық ақпарат құралдары жататын жалпы құқықтық нормалар арқылы реттеледі. Алайда, интернет-жарнаманың өз ерекшеліктері бар және ол ерекше шешімді талап етеді. Интернеттегі жарнама ерекше реттеуді қажет ететіндіктен, осы салада заң бұзушылықтар таралуы жиі байқалады. Бұл деген, рецептуралық дәрілік заттар, дәрігердің рецептісі бойынша шығарылатын дәрілік заттар заңсыз жарнамалануы мүмкін [20].

Құқықтың реттеуде өзін-өзі реттейтін ұйымдар аса үлкен рөл атқарады. "Өзін - өзі реттеу туралы" ҚР Заңына сәйкес: "Өзін-өзі реттеу ұйымы-қызметтің, саланың, экономикалық қызмет түрлерінің, өндірілген тауарлар (жұмыстар, қызметтер) нарығының ортақтығы қағидаты бойынша жеке кәсіпкерлік субъектілерінің немесе кәсіби қызмет субъектілерінің ерікті не міндетті мүшелігіне (қатысуына) негізделген қауымдастық (одақ), қоғамдық бірлестік немесе Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген өзге де ұйымдық-құқықтық нысандағы коммерциялық емес ұйым". Мәселен, Қазақстанда жұмыс істейтін өзін-өзі реттейтін ірі ұйымдардың бірі Халықаралық фармацевтикалық өндірушілер қауымдастығы (Association of International Pharmaceutical Manufacturers, AIMP) болып табылады. Қазақстанда AIMP 1999 жылы құрылды және қазіргі уақытта оның құрамында 50-ден астам ірі фармкомпаниялар бар.

Бұл кодекс Қазақстандық құқықтық жүйенің нормалары мен принциптерін мойындайды, бірақ сонымен қатар Қауымдастық мүшелерінің қызметіне қойылатын қатаң талаптармен

ерекшеленеді және қауымдастық мүшелерінің әлеуметтік жауапкершілік принциптерін, сондай-ақ нарықта бизнесті жүргізудің тәртіптілігін көрсетеді.

Қорыта айтқанда, дәрі-дәрмектерді жарнамалау бүгінгі күні интернет желісінің пайда болуына байланысты жаңа формаларға ие болды. Бір жағынан, бұл өндірушілер үшін өз өнімін жылжытуға және тұтынушылар үшін дәрілік заттар туралы ақпарат алуға жаңа мүмкіндіктер ашады, дегенмен бұл құқық бұзушылықтардың жаңа нысандарына жеміс береді және осы саланы реттеу үшін жаңа құқықтық нормаларды қабылдауға мәжбүр етеді. Шет елдердің тәжірибесі дәрілік препараттардың жарнамасын құқықтық реттеуді жүзеге асыру үшін мемлекет пен өзін-өзі реттейтін ұйымдардың күш-жігерін біріктіру қажеттігін көрсетіп отыр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Андреева И.В. Самолечение – terra incognita лекарственной терапии // клиническая фармакология и терапия. – 2007; 16: 90-96.
2. Moses Ocan et.al. Household antimicrobial self- medication: a systematic review and meta-analysis of the burden, risk factors and outcomes in developing countries
3. Bennadi Darshana. Self- medication: a current challenge. J basic Clin Pharm. 2013; 5(1): 19-23.
4. Кирпичникова Н.В., Сулейманов С.Ш. Ответственное самолечение: ликвидируя упущения // Российские аптеки. 2008; 13: 8-10.
5. Кубзина Е.Р. «Самолечение – вред или польза?» // Бюллетень медицинских интернет-конференции. 2014. - №4.
6. Оконенко Т.И., Агаева А.А. Проблемы самолечения: источники информации о безрецептурных лекарственных средствах у пациентов // Современная фармация: проблемы и перспективы развития. – 2015. - №6. – с. 341-344.
7. Рыбакова А.А. Пациент в информационном пространстве интернет «за» и «против» самодиагностики и самолечения // Медицина: Прошлое. Настоящее. Будущее / Материалы межрегионального конгресса. 2017: 220.
8. Ruiz, Maria E. Risks of self- medication practices // Current drug safety. 2010. - №5(4). – с. 315-423.
9. Gagnon, M. A., & Lexchin, J. (2008). The cost of pushing pills: a new estimate of pharmaceutical promotion expenditures in the United States. Plos medicine, 5(1), e1.
10. Ростова, Н. Б., & Кудряшова, А. И. (2015). Информация о лекарственных средствах. Национальное регулирование и международные подходы. Российский медицинский журнал, 21(5).
11. Othman, N., Vitry, A., & Roughead, E. E. (2009). Quality of pharmaceutical advertisements in medical journals: a systematic review. PloS one, 4(7), e6350.
12. Gitanjali, B., Shashindran, C. H., Tripathi, K. D., & Sethuraman, K. R. (1997). Are drug advertisements in Indian edition of BMJ unethical. BMJ, 315(7106), 459.
13. Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2003 г., N 24, ст. 174; "Казахстанская правда" от 26 декабря 2003 года N 367-368
14. Кодекс Республики Казахстан от 18 сентября 2009 года № 193-IV «О здоровье народа и системе здравоохранения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.04.2019 г.)
15. Вольская, Е. (2014). Взаимодействия в условиях фармрынка: регуляторные нормы-2014. Ремедиум. Журнал о российском рынке лекарств и медицинской технике, (3).
16. Сушкова, О. В. (2019). Актуальные проблемы и перспективы развития правового регулирования рекламы лекарственных средств, медицинских изделий и биологически активных добавок. Право, 19(1), 67-76.
17. Шабров, Р. В., Шадрин, А. Д., & Никитина, М. И. (2017). Правовые аспекты продвижения лекарственных средств. Ремедиум. Журнал о российском рынке лекарств и медицинской технике, (1-2).
18. Пузыревский С. А. Реклама БАД должна быть достоверной // Эконом. вестн. фармации. 2001. № 12. С. 35–36.
19. "Казахстанская правда" от 6 августа 1999 года № 189-190; Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999 г., № 21, ст. 771
20. Львова, Е. (2011). Реклама рецептурных лекарств: границы дозволенного. Конкуренция и право, (1), 50.

ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМЫ
СОЦИАЛЬНАЯ НАУКА
SOCIAL SCIENCE

УДК 323.2(574)
МРНТИ 11.15.37

Мусашева Д.Қ.,
гуманитарлық ғылым магистрі, аға оқытушы

Калманова Г.Т.,
тарих ғылым магистрі, аға оқытушы

Айтжанова Ж.Е.,
гуманитарлық ғылым магистрі, оқытушы
КеАҚ «Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті»
Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ.

ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ЖАҢҒЫРУЫ

Аннотация. Цифрлы Қазақстан бағдарламасының басты бағыты- адами капиталды сапалы дамытуға септігін тигізеді. Бағдарламаны жүзеге асыру цифрлы технологияларды қолдану арқылы халықтың өмір сапасын арттыруға жол ашады. Сондай – ақ Қазақстан экономикасының принципті түрде жаңа траекториямен дамуға көшуіне қажетті жағдайларды туғызады.

Кілт сөздер: цифрландыру, онлайн, банкинг, холдинг, интеллект.

Аннотация.Основное направление программы «Цифровой Казахстан» - это качественное развитие человеческого капитала. Реализация программы способствует повышению качества жизни населения за счет использования цифровых технологий. Это также создает условия для перехода экономики Казахстана на новую траекторию.

Ключевые слова: цифровизация, онлайн, банкинг, холдинг, интеллект.

Abstract. The main direction of the «Digital Kazakhstan» program is the qualitative development of human capital. The implementation of the program helps to improve the quality of life of the population through the use of digital technologies. It also creates the conditions for the transition of the economy of Kazakhstan to a new trajectory.

Key words: digitalization, online, banking, holding, intelligence.

Қазіргі таңда ел экономикасын дамыту ең өзекті мәселе болып отыр. Себебі кез келген мемлекеттің мақсаты өз халқының әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту екендігі белгілі. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Халыққа жолдаған Жолдауларының барлығы тәуелсіз мемлекеттің экономикалық дамуын жоғарылатуға бағытталды. Қазіргі таңда мемлекеттердің барлығы экономиканы дамытудың бағыттарын индустриалды-инновациялық даму жолымен ұштастыруда. Осыған сәйкес Қазақстанның даму бағытының мақсаты – жақсы өмір сүру стандарттарын ұсынатын, өзінің қажеттіліктерін жүзеге асыра алуға мүмкіндік беретін инновациялық типтегі қоғам құру.

Тұңғыш Президент Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына жолдауы нағыз прагматикалық, нақты әрі түйінді, еліміздің болашағы үшін тағдыр шешті мәселелерді көтерген атаулы құжат болды. Бұл жолдау еліміздің ширек ғасыр ішіндегі екі жаңғырту үрдісін аяқтап, үшінші экономикамыздың әлемдік өсімінің лайықты деңгейге жетуін қамтамасыз ететін, жеделдетілген технологиялық жаңғыртылу басымдылығына көшуімізді айқындап берді. Жаңа жетістіктің шыңы – цифрлы өркениет. Жолдауға сәйкес, «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы болашақ технологияға байланысты, технологиялық тұрғыда дамуға қол жеткізу басқа салаларға да жаңа серпін беруге негізделген [Мырзагелді К. 3.03.2017, №44 (29025)].

2017 жылы Қазақстанда «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Оны жүзеге асырудың бес бағыты белгіленді: экономика саласын цифрландыру, цифрлық мемлекеттке көшіру, цифрлық Жібек жолын іске асыру, адами капиталды дамыту және инновациялық экожүйені құру.

Астана қаласындағы инновациялық зияткерлік технологиялар академиясының директоры Нұралы Құдайбергенұлының айтуынша, цифрландыру бірнеше деңгейден тұрады: ақпараттандыру, автоматтандыру, роботтандыру және жасанды интеллект дәрежесін көтеру [Рахатқызы М. 25.04. 2019, №47 (20.787)].

Бүгінгі таңда, инновациялық саланы мемлекеттік қолдауды Қазақстан Республикасының «Инновациялық қызмет туралы» Заңында, инновация – деп экономикалық айналымда

қолданылатын жаңа немесе жетілдірілген тауар, жаңа не жетілдірілген технологиялық үдеріс түрінде жүзеге асырыла алған интеллектуальды шығармашылық еңбектің соңғы нәтижесі деп түсіндіріледі. Сонымен қатар инновацияларды жасауға, оларды өндірістің және қоғамды басқарудың әртүрлі салаларына беруге бағытталған инновациялық қызметтің мамандандырылған субъектілері (технополистер, технологиялық, өнеркәсіптік және агроөнеркәсіптік парктер (технопарктер), технологиялық инкубаторлар, инвестициялық қорлар, инвестициялық орталықтар және инновациялық қызмет инфрақұрылымының өзге де ұйымдары) екендігі атап көрсетілді [«Инновациялық қызмет туралы» ҚР заңы, 03.07. 2002].

Т.С.Рамазановтың айтуы бойынша, инновацияға негізделген экономика құру үшін бірінші кезекті білікті мамандар даярлау керек. Ал кәсіби мамандарды беделді жоғары оқу орындары дайындайды. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, бұл бағытта ғылыми жетістіктермен оқу үдерісі ұштастырылып, инновациялық құндылықтардың негізінде өте білікті де әлеуетті кадрлар даярланады. Өркениетті мемлекеттердің қатарына қосылуды басты бағдар еткен дамушы мемлекеттер осы жолмен жүруі керек [Рамазанов Т.С. (17) қараша-желтоқсан, 2011].

Әлемде жаңа дәуір басталды.: ол цифрлық дәуір, болашақта бізді роботтар, жасанды интеллект әлемі күтіп тұр. Дамыған елдерде роботтандыру, жасанды интеллект енгізу мәселелері жылдам дамып, қоғамның барлық салаларына «ақылды» инновациялық технологиялар енгізіліп жатыр. Бүгінде әлемнің 20-ға жуық елінде ұлттық цифрландыру бағдарламалары қабылданған. Қытай, Сингапур, Жаңа Зеландия, Оңтүстік Корея, Дания секілді елдер ұлттық экономиканы цифрландыру бойынша алдыңғы қатарда келеді.

Цифрландыру дегеніміз бәсекеге қабілетті экономиканы дамытуға және халқының тұрмысын, өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған мемлекеттердің барлығы ұстанатын жаңғыру үрдісі.

Жаһандық жаңғырудың сабақтастығын мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеудің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында **цифрлық экономиканы** дамыту басты назарға алынуы тиіс екендігін айтып өтті. Онда алға қойылған басты міндет - ақпараттық коммуникациялық инфрақұрылымның даму деңгейі бойынша өңірдегі көшбасшылықты нығайту. Соның ішінде, Үкімет заңнаманы 5G, «Ақылды қалалар», «Үлкен деректер», блокчейн, цифрлық активтер, жаңа цифрлық қаржы құралдары сияқты **тың технологиялық құбылыстарға** бейімдеу қажет екендігі айтылған.

Сол сияқты, Қазақстанның **өзіндік брендтіне айналуы тиіс негізгі үрдістер - технологиялық серіктестік орнату,** мәлімет орталықтарын құру және орналастыру, мәліметтер транзитін дамыту, цифрлық қызметтердің жаһандық нарығына қатысу үшін **ашық юрисдикция ретінде жұмыс жасау көзделген** [ҚР президенті Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2.09. 2019].

Сол сияқты, мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасының «Өзгерістерді өзіңнен баста» жобасы аясында халықтың, оның ішінде мемлекеттік қызметшілердің цифрлық сауаттылығын арттыру мақсатында мемлекеттік органның және ведомствоға бағынышты ұйымдардың (акционерлік қоғамдар, мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындар) барлық қызметшілерін электрондық цифрлық қолтаңбамен толық қамтамасыз етіп, электрондық форматтағы мемлекеттік қызметтерді тек қана «электрондық үкімет» веб-порталы арқылы алуды қамтамасыз ету қажеттігі айтылды. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқын көрінеді. Сондықтан әрбір қазақстандық, тұтас ұлт XXI ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек, яғни компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына ең қажетті алғышарттар екендігі сөзсіз. Сол себепті «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар негізінде – ұлтымызды, барша қазақстандықтарды XXI ғасырдың талаптарына сай даярлау болып табылады [ҚР Тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 31.01.2017].

«Қазақстан» Ұлттық энциклопедиясының екінші томында «Бәсеке дегеніміз бір жағынан, іс-қимыл жасайтын салада ұнамды нәтижеге жету үшін жүріп отыратын экономикалық жарыс, шаруашылық жүргізудің қолайлы жағдайына ие болу.» [Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы А,1999,47б] Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін.

Қазіргі таңда, білім беруге қойылып отырған жаңа талаптарды орындауда көптеген жұмыстар жүргізіліп, жастардың үш тілде білім алуына, жаңа технологияларды білім беру жүйесіне енгізуде өңірімізде келелі жұмыстар атқарылуда. Соның дәлелі ретінде, Ақтөбе облысының бұрынғы әкімі Бердібек Сапарбаевтың төрағалығымен өткен кеңесте өңірді цифрландыру қарқынын жеделдету бағытында мемлекеттік органдар мен коммуналдық кәсіпорындар басшылары арасында «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасын жүзеге асыру мәселелері талқыланған болатын.

Цифрландыруға байланысты аталмыш тапсырманы орындау аясында аймақта ауқымды жұмыстар жүргізіліп, арнаулы басқармалар құрылуда. Осы тапсырма негізінде аймақтық жоспарлауды қарқынды жүргізу мақсатында, ақпараттандыру және сыртқы байланыстар басқармасының басшысы Ермек Кенжеханұлының «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасының қорытындысы бойынша былтыр 14 жобаның жүзеге асырылғанын, әлі де 8 жобаның жүзеге асырылу сатысында екендігі айтылды.

Осылайша, «Цифрлық білім беру» бағыты аясында жалпы білім беретін 399 мектептің барлығы да интернетке, 202 мектеп Wi-Fi – ға қол жеткізді. Білім беру мекемелері 18 мың компьютермен жабдықталған, тек 2018 жылы жергілікті бюджеттің есебінен жаңа үлгідегі 6117 компьютер және 5000 бірлік сервистік қызмет көрсету әдістемелігіндегі компьютерлік техника сатып алынды. «Күнделік» ақпараттық жүйесіне мектептер толық қосылып, 7 жасқа дейінгі балаларды балабақшаға кезекке тұрғызу және жолдама беру жөніндегі мемлекеттік қызметтер автоматтандырылып, «Платонус», «Электрондық колледж» сынамалық жобасын енгізу басталып кетті.

Денсаулық сақтау саласында 353 мекеме интернетке қосылып, 46 медициналық мекеме ақпараттық жүйелерге енгізіліп, әрбір ақтөбелікке электрондық денсаулық төлқұжаты толтырылды. Ал қағазсыз құжат айналымы аясында 121 медициналық форманың 97-сі электрондық форматқа көшірілді.

2019 жылдың бірінші қаңтарынан бастап барлық емханалар мен ауруханалар медициналық құжатты қағазсыз, цифрлық нұсқада жүргізуі тиіс. Осыған орай, Ақтөбе облысы денсаулық сақтау саласын цифрландыру бойынша «Жол картасы» негізінде жалпы медицина саласында «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы үш бағытта жүзеге асырылуы жоспарланған.

Біріншісі – медициналық ақпараттық жүйеге көшу, екіншісі – компьютермен жабдықтау, үшіншісі – кең жолақты интернет желісімен қамту. Қала бойынша барлық ұйым интернетпен толық қамтамасыз етілген. Облыс әкімдігі мен «Қазақтелеком» мекемесінің арасында меморандумға қол қойылған. Егер шалғай ауылдарға интернет желісі тартылса, халықты электронды жүйеге жаппай көшіру оңайырақ болар еді – дейді республикалық электронды денсаулық сақтау орталығының облыстық филиалы директорының орынбасары Рано Анарбаева [Қопаева К. 15.11.2018].

Ағымдығы жылдың облыстық ақпараттандыру және сыртқы байланыстар басқармасының отырысында бөлім басшысы Сергей Беккер бірыңғай техникалық саясат пен ақылды қалалардың эталондық стандартының 11 бағытын синхрондау мәселелерін ортаға салды. Жоба аясында облыста заманауи цифрлық технологияларды енгізу бойынша атқарылатын жұмыстар талқыланды. Облыстық әкімдік осы жоба бойынша бес негізгі бағытқа баса назар аударып, ашық диалог алаңын өткізу жоспарланған. Олар — денсаулық сақтау, білім беру, көлік, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы және қауіпсіздік салалары. Осы бес бағыт стандартқа сай жұмыс жасауы тиіс. Облыстық денсаулық сақтау басқармасының басшысы Әсет Қалиевтің айтуынша, қазіргі күні облыстың 46 медициналық ұйымына ақпараттық жүйе толығымен орнатылған және жүйенің үш түрі енгізілген. Олар — «ДамуМед», «Авиценна», «ҚазМедИнформ». Бұлардан басқа кейбір жекеменшік мекемелер өз ақпараттық жүйелерін қолданады [Қопаева К. 3.08.2019].

Облысымызда цифрландыру қарқынын жеделдету мақсатында «Зерде Ұлттық инфокоммуникация холдингі» АҚ-ның басқарма басшысы Ерлан Дүрмағанбетов бастаған мамандар осы мәселе бойынша тиісті ұсыныстарын айту үшін Ақтөбеге келді. Ақтөбе облысының әкімі Оңдасын Оразалин «Зерде Ұлттық инфокоммуникация холдингі» АҚ-ның басқарма басшысы Ерлан Дүрмағанбетовпен кездесіп, өңірде цифрландыруды дамыту мәселелері талқыланды. Жиында өңірде бірыңғай инфокоммуникациялық ортаны қалыптастыру, Smart City ақылды қалалар тұжырымдамасына сәйкес, Smart City технологияларын енгізу мәселелері, осы орайдағы міндеттер жоспарланып, арнайы тапсырмалар берілді.

«Зерде» ұлттық холдингі – қазіргі заманғы инфокоммуникациялық технологияларды дамыту мақсатында құрылған мемлекеттік компания. «Зерде» ұлттық холдингінің мамандарының өкілдері облысымыздағы 25 басқармада жұмыс істеуде. Бұл басқармалар тарпынан халыққа 193 мемлекеттік қызмет түрі көрсетілуде.

Облыс әкімі Оңдасын Оразалин халық цифрлық технологияларды қолданудың артықшылықтарын сезіну және кез келген салада ақпараттық технологияларды енгізу мен дамытуға айрықша көңіл бөлу қажеттігін айтып өтті. Осы отырыста «Зерде Ұлттық инфокоммуникация холдингі» АҚ-ның басқарма басшысы Ерлан Дүрмағанбетов қалаларда, қауіпсіздік, тұрғын үй-коммуникация, көлік, білім беру мен денсаулық сақтау салаларын цифрландыру бойынша, Smart City жобасы бойынша бірқатар ұсыныстары мен басқа өңірлердің тәжірибесімен бөлісті [Жаймағамбетова И. 6.04.2019. №39 (20.779)].

Біздің келешегіміз – цифрлы экономика. Тұңғыш Президентіміз Н.Ә.Назарбаев «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты жолдауында «Цифрлы Қазақстан» кешенді бағдарламасы арқылы, «2018 жылы цифрлы дәуір» өнеркәсібін қалыптастыруға арналған индустрияландырудың үшінші бесжылдығын әзірлеуге кірісу қажеттігі айтылды. Осыған орай, қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университеті келешектегі мақсатын цифрлы экономикамен тығыз байланыстырып, жаңа бизнес модельдері табысты енгізе алатын, лайықты бәсекеге түсе алатын саланың білікті мамандарын даярлаудың қажеттігі көрініс тапты. Цифрлық білім беру ресурстарын дамыту мәселесіне айырықша тоқталып, кез-келген салада жаңа технологиялар мен бизнес-модельдерін енгізу қажеттігін алға тартты. «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасына сәйкес, алдыңғы қатарлы 7-8 өндірістік бағытқа ақпараттық технологияларды енгізу арқылы өнімді арттыру көзделген [Медеубекұлы С. 16.03. 2017, №53 (29034)].

Қорытындылай келе, цифрландыру арқылы өндірісті жоғары өнімділікке жеткізуді бағалап, саралау үшін де жаңаша көзқарас және озық білім талап етіледі. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы негізі мемлекетімізде цифрлық технологияларды кеңінен пайдалану арқылы еліміздің экономикасының даму қарқынын жеделдету, халықтың әл – ауқатының сапасын жақсарту, сонымен қатар экономиканы түбегейлі жаңа даму жолына көшіруге жағдай жасау болып табылады. Бүгінде ақпараттық технологиялардың қарыштап дамып жатқан кезеңі болғандықтан IT саласын ел ішінде дамытудың маңыздылығы мемлекетіміздің өркендеуі дамыған 30 елдің қатарына енуі үшін маңызы зор деуге болады. Өйткені, өркениетті елдердің барлығы осы сандық жүйеге көшуі негізінде, өнеркәсіптерінің дамуын және де халқының әл – ауқатын жылдан – жылға жақсартып келе жатқандығын аңғаруымызға болады. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасының жүзеге асырылуы еліміздің әр саласының дамуына серпін береді. Еліміздің үшінші жаңғыруы жөніндегі Ұлттық технологиялық бастамасы Ұлы Дала елінің өрлеуі мен өркендеуіне жол ашатынына сенімдіміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мырзагелді К. Цифрлы технология және бәсекеге қабілеттілік // Егемен Қазақстан. 3 наурыз 2017 ж. №44 (29025).
2. Рахатқызы М. «Цифрлы мектеп»білім саласын автоматтандырудың бірегей жобасы // Ақтөбе газеті, 25 сәуір 2019 ж. №47 (20.787).
3. «Инновациялық қызмет туралы» / ҚР заңы шілде, 2002 ж. // 03.23.2006 ж.
4. Рамазанов Т.С. «Ең басты мақсат – әлемдік топ университеттерінің қатарына ену» // Қазақстанның ғылымы мен өмірі журналы. (17) қараша-желтоқсан, 2011 ж.
5. ҚР президенті Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы // «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеудің негізі». 2 қыркүйек 2019 ж.
6. ҚР Тұңғыш президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» // 31 қаңтар 2017 ж.
7. Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы // Алматы, 1999 ж.
8. Қопаева К. Медицина қаңтардан бастап цифрлық жүйеге көшеді //Ақтөбе газеті, 15 қараша 2018 ж.
9. Қопаева К. Медицина және цифрлық жүйе // Ақтөбе газеті, 3 тамыз 2019 ж.
10. Жаймағамбетова И. Цифрландыру қарқынын жеделдетуге не кедергі? // Ақтөбе газеті, 6 сәуір 2019 ж. №39 (20.779).
11. Медеубекұлы С. Өңірдегі IT қалашық // Егемен Қазақстан. 16 наурыз 2017 ж. №53 (29034).

УДК 929:61(574),
МРНТИ 76.01.09

Утешева Г.Т.,
Кафедра общественно-гуманитарных дисциплин,
Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марат Оспанова,
г. Актобе, Казахстан

Молдин Б.А.,
Кафедра общественно-гуманитарных дисциплин,
Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марат Оспанова,
г. Актобе, Казахстан

Ергалиев М.Е.
Кафедра общественно-гуманитарных дисциплин,
Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марат Оспанова,
г. Актобе, Казахстан

АККАГАЗ ДОСЖАНОВА И ЕЕ ВРЕМЯ

Аннотация. Был проведен всесторонный анализ источников о Аккагаз Досжановой как высококвалифицированном враче вышедшей из среды казахского народа. Одно из достижений в годы независимости – поиск и возраждение потерянного. Этому способствовали различние мероприятия, которые прошли в рамках раелизации программ Президентта РК «Мәдени Мұра» (Культурное наследие) и «Рухани Жаңғыру» (Духовное Возрождение).

В данной статье автор сумел раскрыть вклад А.Досжановой в формирование сферы здравоохранения, активное участие первой казахской девушки-врача в политических процессах которые происходили в стране в начале XX в, совместная деятельность за национальные интересы с другими представителями партии «Алаш».

В статье указывается что А.Досжанова несмотря на свою короткую жизнь оставила неизгладимый след в нашей истории и ее жизнь явилется примером для многих.

Ключевые слова: А. Досжанова - первая женщина врач; А.Досжанова – как личность; А. Досжанова – общественный деятель; движение «Алаш»; общество; социальная сфера; сфера здравоохранения.

АҚҚАҒАЗ ДОСЖАНОВА ЖӘНЕ ОНЫҢ ЗАМАНЫ

Аннотация. Қазақ қыздары арасынан шыққан алғашқы жоғары білімді дәрігер Аққағаз Досжанова туралы деректер жан-жақты талданды. Тәуелсіздік жылдарындағы бір жетістігіміз – жоғалтқанымызды іздеп табу, өшкенімізді жаңарту, барымызды көрсету болды. Бұған елімізде кеңінен қолға алынған ҚР Президентінің «Мәдени мұра» және «Рухани Жаңғыру» бағдарламалары негізінде жүзеге асырылған шаралардың септігі тиді.

Мақалада алғашқы дәрігер қазақ қызының XX ғасырдың басындағы елдегі саяси істерге белсене араласуы, денсаулық сақтау саласының қалыптасуымен қиындықтарын шешуге қосқан зор үлесі баяндалды. Оның ұлт мүддесі үшін «Алаш» қайраткерлерімен бірлесе қызмет еткені жөніндегі тың деректермен қайраткерлік ролі көрсетіледі.

А. Досжанованың қысқа ғұмыры мен өшпес мұрасы нақты мысалдармен, қиында қилы заманда өмір сүргені айтылды.

Түйін сөздер: А. Досжанова - алғашқы әйел дәрігер; А. Досжанова тұлға ретінде; А. Досжанова - қоғам қайраткері; «Алаш» қозғалысы; қоғам; әлеуметтік сала; денсаулық сақтау саласы.

AKKAGAZ DOZHANOVA AND HER TIME

Annotation. The current generation of higher education in the first Kazakh woman of Kazakh doctors do not know about AkkagazDoszhanova. To find the same success years of independence, hard update. It started in our country the President of the Republic of Kazakhstan «Cultural Heritage» program equips.

Article, the daughter of Kazakh doctor for the first time at the beginning of the last century, the word will be a significant contribution to the development of the Kazakh state. A very active role in the development of the country, widely place in the development of social industry.

A. DoszhanovaXXcentruy years outstanding achievements in the development of medicine in the country during the years of the last century, some examples are set out in detail the facts.

Keywords: A. Doszhanova is a first doctor; A. Doszhanova is a figure; A. Doszhanova is a leader; society; public figure; social sphere; Alash party; health system; medicine and its tributaries.

В годы независимости былазаново пересмотрена история нашей Родины, дана объективная оценка и проведена большая работа по нахождению утерянных источников с целью воспитания молодого поколения. Данному процессу способствовало принятие в нашем государстве программы «Культурное Наследие» а затем и программы «Рухани жаңғыру». Есть такое высказывание Чингисхана: «Если бы у меня было сотня воинов как Кайырхан, то я бы завоевал весь мир в течение шести месяцев»т.е. национальные интересы защищает непросто толпа, а настоящие, знающие свое дело лидеры. В истории могут остатся безимянными многие, но имя личностей которые трудились нещадя себя ради народа останутся в истории навечно. И такой личностью является первая девушка врач вышедшая из казахской среды, которая с молодостью активно занималась политической деятельностью – Аккагаз Досжанова.

Аккагаз Досжанова родилась 1893 году в пятом ауыле Актюбинского уезда Торгайской области Оренбургской губерний. [1] В это время казахская земля была разделена на Степную и

Туркестанскую губернии. Современное название места рожденияАккагаз Досжановой Мартукский район Актюбинской области.

Ее родители умерли очень рано. Сведений о них почти нет. Известно что ее отец Омар в годы царского режима был сослан в Сибирь на 20 лет. После возвращения к себе в родные края трудился простим крестьянинам. Среди народа получил произвише «Омар - Сибирь» [2].Она осталась сиротой в раннем детстве и поэтому воспитывалась в семье брата Сагындыка Досжанова. С.Досжанов закончил учительскую школу в городе Оренбург. Будущий учеником казахского просветителя ЫбырайАлынсарина, он способствоваль открытию школ в своем крае. Также он работал в «Русско-киргизской» школе для девочек, который был открыт в 1896 г. в городе Актобе ЫбыраемАлтынсарином.

Учеба А. Досжановой проходила в сельской школе и ее брат заметив ее стремление к знанию, решил продолжить ее обучение в Оренбургской гимназии. Но туда принимали детей только высшего сословия и она продолжила обучение в Татарской школе, а затем поступила в гимназию. Первые сведения о А. Досжановой были опубликованы в 1913 году в журнале «Айқап». Был опубликован материал о Гулайым Байгуриной, Рахиме Габдилкалиқызы и Аккагаз Досжановой которые с отличием закончили гимназию [3]. В 1912 году по прошению С. Досжанова, Тургайский волостью А. Досжановой была выделена стипендия и она поступила на медицинский факультет Высших женских курсовг.Москвы. [4] Поступок молодой девушки, которая отправилась в Москву, в то время считался героизмом, потому что в это время у казахских детей не было возможности учиться. Москва дала молодой девушке не только знания, но и большой опыт для будущий взрослой жизни.

Будучи в тесных отношениях с активной молодежью, а именно с татарами, азербайжанами и другими народами Востока, она вела активную деятельногсть. Вела работу по пропаганде свободы, равенства и единства народов среди мусулманской молодежи. В феврале 1917 года выступила с докладом на русскому языке в Московском медресе об освобождении инородцев от царского гнета. Аккагаз Досжанова, которая была активной в общественно – политических делах, стала лидерам мусулманской молодежи в Москве. Среди таких деятилей 20 века как А. Байтурсынов, Т. Рыскулов, С. Ходжанов, которые защищали интересы народа и равенство женщин, упоминается имя А. Досжановой. Вместе с С. Досжановым, Досмухамбетов Халел и Жаханша она управляла отделом партии «Алаш» на заводе.[5] Находясь среди народа в качестве разведчика, она оказала огромную помощь в деле, касаемой Алашорды. Кроме того, в апреле 1917 года она была избрана одной из 4 делегатов от Тургайской областив Всероссиийский мусульманский сьезд (1-5 май, Москва)[6]. В то время активность женщины в политических делах было редким явлением.

В своем докладе во время сьезда она подняла вопросы о равенстве труда и о равенстве в получении образования среди женщин мусульманок.

А. Байтурсынов писал: « Во время всероссийского мусульманского сьезда я встретился с активной молодежью и во время их докладов я видель огонь в их глазах»[7]..

Сакен Сейфулин приводит такой отрывок из своего труда «Тар жол, тайғақ кешу», а именно из письма «казахскому комитету Акмолинской области». «Один журнал, одна газета казахов были закрыты из-за отсутствия читателей». Это было упомянуто в русской газете, выходящей в Ново-Николаевском. Один журнал и 1 газета, которую упомянул С. Сейфулин, это газета «Жас Азамат» и журнал «Абай» . Но газета «Жас азамат» печатается и на сегодняший день. Были сомнения , что закроется из-за отсутствия финансов. Но сейчас все по другому. Потому что Омское молодежное обьединение литературы отправляет тысячу рублей, молодежь Семея – 5000 рублей. И предполагается что это будет иметь продолжение. У журнала «Абай» есть около 900 покупателей. Этот журнал не закрыт навсегда. Гордость грамотной и требовательной молодежи не позволит закрыть единственный казахский журнал. В информации, полученной от Габбаса Тогжанова, было сказано, что активная казахская молодежь поддерживает эти газеты и журналы. Например, Аккагаз Досжанова подарила 50 рублей, один турок также сделал денежный подарок[8]. Из этого мы делаем вывод, что А. Досжанова была не толька первой женщиной врачом среди казахов, но и внесла огромный вклад в просвещение народа и формированию казахской литературы.

Однако, в 1917 году Февральская революция, общественные работы и трудности в учебе отрицательно повлияли на здоровье Аккагаз. Закончив фельдшерское образование за короткие сроки, она получила свидетельство «Сестры милосердия». Во время войны между «белыми» и «красными» начали арестовывать казахскую интелегенцию, обвиняя их в том, что они

сторонники Колчака, « шпионы» и «активисты». А Аккагаз Досжанова была вынуждена вернуться на Родину,хотя здесь и возникли трудности в которых ей помогли друзья. Год она лечилась, но возвратилась в Москву с целью закончить учебу. В это время в стране была Первая Мировая война. В годы войны она выполняла работу медсестры и дошла до границы Польши, оказывая медицинскую помощь солдатам т.е внесла бесценный вклад в победу.

Далее она принимается на второй курс медицинского университета Томска и продолжает учиться. В следующем году она проходит практику в районе Абай Семейской области. Пройдя практику в родной стране, она не хотели возвращаться в Томск. Все продумав и взвесив, она решается ехать в Ташкент, где собиралась вся казахская интеллигенция. Она продолжает учебу в Средне- Азиатком государственном университете для народов советского Востока в Ташкенте. Здесь продалжается ее страсное желание быть врачом, забота о своем народе, ее дружба с казахской интеллигенцией.

Вовнеучебное время она работала ординатором в акушерско-гинекологической клинике и активно участвовала в общественных работах. А. Досжанова в Ташкенте активно занималась с сиротами из таких городов, как Оренбург, Самарканд, Джизак, Бухара. Она руководила группой скорой помощи, брала бездомных детей под свою ответсвенность, разместив их в детские дома. 1920 году в следствии гражданской войны среди населения распространились инфекционные заболевания,такие как оспа и чума.

Выдающийся деятель медицины Республики Узбекистан Зульфия Умидова в своих воспоминаниях упоминула,что Аккагаз внесла большой вклад в развитие медицины. [9]. К примеру опубликованная статья «Туркестане» о распространении инфекционных заболеваний в газете «Степная правда». Также у нее были труды о разных аспектах социальной жизни того времени, такие как «Равенство женщины», «Абай», «Жас азамат» и другие[10]. Подарившая многим детям добрату своего сердца поступок казашки в белом халате показывает ее гуманизм.

1922 году Аккагаз Досжанова закончила Среднеазиатский университет в Ташкенте по специальности медицина. Совет Народных Комиссаров Республики Туркестан для восточных девушек назначает стипендию им. Аккагаз Досжановой. В газете «Правда» 18 декабря 1922 года сообщили: «Совет Народных комиссаров Республики Туркестан закончившей Туркестансий Государственный медицинский университет, первой женщине врачу Аккагаз Досжановой назначить премию в размере 100 тысяча рублей и оборудовать кабинет за счет государства» [11]. Это был знак уважения к только формирующейся казахской медицине и к казахским девушкам. Получившей образование в Среднеазиатскам государственном университете в городе Ташкент по специальности медицина Аккагаз, в ее честь заместитель председателя Народного комиссариата Туркестана Султанбек Кожанов провел сводьбу в своем доме. На этом торжественном событий были председатель Народного комиссариата Туркестана Турар Рыскулов, Әшім Омаров, Санжару Асфендияров, Біләш Сулеев, Сегизбай Айзуков, Назир Торегулов, Мухамбетжан Тынышбаев, Магжан Жұмабаев, Халел Досмухамбетов, известные казахские переводчики Сайдил Талжанов, Мухтара Әуезов и др[12]. Такое уважение к Аккагаз Досжановой связано во первых с тем что она стала первой высоко квалифицированной женшиной врачом из Казахстана, во вторых блогодаря преданной и большому вкладу в развитие медицины в Казахстане. Можно добавить что Аккагаз Досжанова не только первая женщина врач казашка, но и первая женщина врач среди Среднеазиатских мусулманских женщин. В период в котором жила Аккагаз Досжанова был недостатак квалифицированных врачей. Поэтому она была одновременно также педиатром, акушер – гинекологом и т.д. По словам ее современников она была высококвалифицированной, честной, умной и понимающей личностью.

В этисложные времена казахи часто болели туберкулезом и оспой. По словам выдающего деятеля Республики Казахстана Исаака Ивановича о своей колеге сказано: «Аккагаз не прativоречущая своему делу. Она провила много работы для эфективного лечения туберкулеза». А также во времена нехватки медицинских кадров она вместе с Гулсим Асфендияровой открыла курсы «сестринского дело» для казахских девушек и женщин. Помимо того она вложила огромный вклад к становлению казахской медицины, создала условия казахским женщинам получению образования.

В годы гражданской войны тысячи детей остались сиротами, большинство казахского населения обнищала. В 1920 году решением ЦИК Туркестана было назначены несколько ответственных лиц с целью решения данной проблемы и среди них был Әдилгерей Ершин. Руководителем данного отдела был Председатель Союза Молодежии Туркестана Ғани Муратбаев. Ә.Ершин исполнял обязнности руководителя отдела детских домов-интернатов при

городском отделе образования г. Ташкент. Работа в данной среде сблизила Аккагаз и Адилгерея. Знакомство их началось в годы обучения г. Ташкент. Совместная работа постепенно переросла в личную дружбу, и в 1925 .г они создали семью. Их единственый сын Шахбаз Ершин доктор технических наук, профессор КазНУ им. әл-Фараби, ныне проживает в г. Алматы.

В настоящее время о казашке - враче,видном деятеле движения «Алаш» ведутся различные исследования. Наша обязанность показать их историческую роль и вклад в развитие нашего народа, с целью воспитания подрастающего покаления, духовного развития молодежи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Қазақстан Ұлттық энциклопедия / Бас ред: Ә.Нысанбаев. –Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2001. – 424 б.
2. Алғашқы қарылғаштар/ А. Әлжанов. – Арыс баспасы 2007, 110 бет.
3. Батыс Қазақстан медицина журналы. А. Тайжанов.- 2016.- 15 б.
4. Ақтөбеде Аққағаз Досжанова атындағы көше бар!// «Ақтөбе» газеті. 17 маусым, 2016.
5. Аққағаз – ақ халат киген тұңғыш қазақ қызы емес педі // Ақтөбе – 2014.- 30 қаңтар.-Б.20
6. Батыс Қазақстан медицина журналы. А. Тайжанов.- 2016.- 15 б.
7. «Алаш» қозғалысы. Алматы, 2008.; Талжанов С. Адам туралы толғау. Алматы, 1965 (Қараңыз: «Телқара» әңгімесі).
8. Батыс Қазақстан медицина журналы. А. Тайжанов.- 2016.- 15 б.
9. Жас Алаш. Б.Сарсенбина «Аққағаздың аманаты»/ 2009.- 18 тамыз.-Б 4,
10. Батыс Қазақстан медицина журналы. А. Тайжанов.- 2016.- 15 б.
11. «Тар жол, тайғақ кешу». С. Сейфулин.- Алма – Ата. 1960, Издание третье. 368 б.
12. «Алаш» қозғалысы. Алматы, 2008.; Талжанов С. Адам туралы толғау. Алматы, 1965 (Қараңыз: «Телқара» әңгімесі).

Мухамбетгалиева А.К.
старший преподаватель, магистр гуманитарных наук,
Западно-Казахстанский медицинский университет им.Марата Оспанова,
Республика Казахстан, г.Актобе
E-mail.: k.alima.82@mail.ru

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДЕТСКИХ ДОМОВ КАЗАХСТАНА В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ (ПО МАТЕРИАЛАМ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Аңдатпа. Архивтік материалдар негізінде мақалада соғыстан кейінгі жылдардағы Ақтөбе облысындағы балалар үйлерінің қызметі талданады. Автор Қазақстандағы панасыздық проблемаларын, балалар мекемелерінің материалдық және тұрмыстық қиындықтарын және осы саладағы мемлекеттік органдардың жұмысындағы кемшіліктерді қарастырады.

Түйін сөздер: баспанасыздық, жетімдер үйі, жетімдер, әлеуметтік саясат.

Аннотация. В статье на основе архивных материалов дается анализ деятельности детских домов Актюбинской области в послевоенные годы. Автор рассматривает проблемы беспризорности в Казахстане, материально-бытовые трудности детских учреждений и недостатки в работе государственных органов в данной области.

Ключевые слова: беспризорность, детский дом, сироты, социальная политика.

Annotation. Based on archival materials, the article analyzes the activities of orphanages in the Aktobe region in the postwar years. The author considers the problems of homelessness in Kazakhstan, the material and domestic difficulties of children's institutions and the shortcomings in the work of state bodies in this area.

Keywords: homelessness, orphanage, orphans, social policy.

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что в современном казахстанском обществе довольно сложной остается проблема брошенных детей и детей – сирот. Как говорилось в ежегодном Послании Первого Президента народу Казахстана: «В мирное время мы имеем **тысячи сирот** – наши детские дома и приюты переполнены. Но мы должны противодействовать этой тенденции. Наше государство и общество должны поощрять усыновление сирот. Возрастает число случаев крайне безответственного отношения мужчин к женщинам и детям. Это никак не свойственно нашим традициям, культуре. Дети – наиболее уязвимая и самая незащищенная часть нашего общества, и они **не должны быть бесправными. Любой ребенок, который родился на нашей земле, – казахстанец. И государство должно заботиться о нем»** [12, с.1] **- говорил Н.А.Назарбаев.** В этой связи возникает необходимость обращения внимания опыту предшествующих поколений в историческом прошлом.

Цель статьи – проанализировать социально-экономические проблемы детских домов Казахстана на примере Актюбинской области после окончания Великой отечественной войны.

Проблема борьбы с детской беспризорностью и безнадзорностью, увеличение численности детей в детских учреждениях в послевоенный период являлась одной из важнейших, решение которых осуществлялась в рамках государственной политики советского правительства.

Существование этого негативного явления в годы советской власти вызвано различными причинами социально-экономического характера: революциями, массовыми репрессиями, тяжелыми экономическими последствиями войн и др.

После Великой Отечественной войны количество детских домов, детских приемников и детей в них возросло. В период послевоенного восстановления положение детских домов в СССР постепенно улучшается, но в некоторых союзных республиках оставалось сложным. Состояние детских домов было затруднено,прежде всего, нехваткой материальных средств, так как финансирование шло с местного бюджета. Трудности возникали в обеспечении питания, теплых вещей, школьных принадлежностей и нехватке соответствующих кадров.

В постановлениях и отчетах Актюбинского бюро обкома КП/б/Казахстана говорится, что большинство детских домов, дома ребенка и детприемник МВД находились в неудовлетворительном состоянии.

Детские дома плохо снабжались мылом, не обеспечивались кроватями и постельной принадлежностью, дети спали по 2-3 человек на одной койке.

В феврале 1947 г. проверка выявила, что площадь жилых помещений детских домов, детприемника и дома ребенка не соответствует нормальному размещению утвержденного контингента воспитанников. Например, в Яйсанском детдоме на 160 квадратных метров

полезной площади размещали 100 чел., в детприемнике МВД на жилой площади 35 квадратных метров 48 человек [5, л.57]. Аналогичные нарушения имели место и в других детдомах. Например, контингент воспитанников Петропавловского детдома в количестве 95 человек размещался в 2-х комнатах: в одной комнате 50 мальчиков и во второй 45 девочек. Такая сгущенность объяснялось тем, что из 4-х домов, принадлежащих детдому, ни один не был пригоден для жилья, т.е. не проводились ремонтные работы [6, л.1].

Контингент детей по области в детских домах представлен в таблице, который на 1 апреля 1948г. составил следующие данные:

Таблица 1

№ п/п	Наименование детдомов	По плану	Контингент на 1/IV 1948г.
1.	г.Актюбинск №5	130	127
2.	г.Актюбинск №2	165	163
3.	Петропавловский	95	91
4.	Джурунский	85	95
5.	Челкарский	125	123
6.	Кунжарский	135	113
7.	Тамдинский	138	148
8.	Хобдинский	90	84
9.	Уильский	94	100
10.	Яйсанский	125	123
	Всего	1182	1167

[6, л.5]

Как видно из таблицы, плановый контингент в детдомах в основном выполнялся, однако в Джурунском, Тамдинском и Уильском детдомах наблюдалось переполнение. Если на 1 октября 1944 г. по Актюбинской области число детских домов составляло 12 с контингентом 1648 [2, л.1], то на 1 апреля 1948 года функционировало 10, из них 9 детских домов школьного типа и один дошкольный. Из числа школьных детских домов один детский дом был для девочек в г.Актюбинске[6, л.6].

В послевоенные годы многие детские учреждения нуждались в материальной поддержке. Некоторые детдома не обеспечивались топливом на зиму (Яйсанский, Тамдинский, Джурунский). Яйсанский, Джурунский, Петропавловский и др. детдома не были подготовлены к зиме из-за того, что капитальный и текущий ремонты проведены некачественно[5, л.58].

ВПетропавловском детдомепротекала крыша, из-за проблем с дымоходом в детдоме 4 раза возникал пожар[6, л.1].

Такая же картина происходила и в других соседних республиках.

Исследователь Кузнецова И.П. отмечает, что материально-техническое состояние многих детских домов в БАССР находилось в плохом состоянии:

так из 130 детских домов в 127 не было бань, 90 не имели вошебоек, 92 – прачечных, 35 – изоляторов для больных инфекционными заболеваниями детей [Кузнецова И.П., 2014, с.135].

Как отмечалось выше, материальное положение и снабжение детдомов республики оставалось неудовлетворительным. Торговые организации срывали снабжение детских

учреждении молоком, выдавали недоброкачественную продукцию (как сметаны, вермишели из 85%, муки и проч.). Детучреждения зачастую недополучали белый хлеб, часто заменяли продукты одного вида другими неполноценными, вместо риса и манной крупы выдавалось лишь одно пшено. В результате дети получали однообразное питание [9, л.239].

Большие трудности в снабжении и доставке продуктов питания имел Уильский детский дом. Детдом располагался в 300 километров от областного центра, а также в 20 км.от районного центра, в связи с чем затруднялся контроль и руководство детским домом, особенно в зимний период. Снабжение продуктами питания Уильским райпотребсоюзом имел ряд существенных недостатков. Например, продукты выдавались несвоевременно, с большим опозданием, вместо печеного хлеба постоянно отпускали зерном. Овощи, предназначенные для детдома приходилось получать за 150 км. в Хобдинском районе [6, л.12].

В Уильском детском доме на 1 апреля 1948 г. воспитывались 99 детей. Из них казахов 71, чечен -17, татар 10 и узбеков 1. В детский дом редко направляли детей из детприемника МВД, а в зимнее время совершенно не имели этой возможности. Кроме того, отмечается, что за последние два года (1945-1946гг.) от местного населения района не поступали дети-сироты, а контингент детдома состоял исключительно из детей, пополняемых детприемником. По материалам ревизии, проведенной в 1947 году, установлено хищений и растрат по детскому дому на сумму 63000 рублей. Ввиду отдаленности этого детского дома, а также учитывая вышеизложенные недостатки в условии функционирования детдома было предложено объединить Уильский с Кунжарским детским домом, где созданы более благоприятные условия для детей [6, л.13].

При ликвидации Уильского детского дома планировалось перевести 57 воспитанников в Кунжарский детдом, 24 воспитанника имели родителей и родственников, которым и должны быть переданы. Весь скот: 5 лошадей, 101 голов крупного рогатого скота, овец 46, верблюдов 7, денежные средства, обмундирование переданы вместе с детьми Кунжарскому детскому дому [6, л.11].

В постановлении КП(б)Казахстана от 22 апреля 1947 г. «О состоянии и мероприятиях по улучшению работы детских домов» указано, что в ряде детских учреждении не была налажена воспитательная работа среди детей, работа проходила безпланово, педсовещания не проводились и руководители детских учреждений мало уделяли внимание воспитательной работе.

В некоторых детдомах и Актюбинском детприемнике имели место случаи антипедагогического воздействия на детей. В детприемнике воспитатель Казанов избивал детей [4, л.385], за что была освобождена от работы. Пик беспризорности и безнадзорности в СССР приходится на 1945-1948 гг., когда в детских – распределителях находилось 0,5 млн.детей [Блинова В.В., 2019, с.41].

В 1947г. факты нарушения режима: самовольно отлучаясь дети ходили по городу, на рынок и прочие места, отсутствие дежурства воспитателей в ночное время зафиксированы в Актюбинском школьном детском доме №2.

В момент обследования в детдоме находилось 152 человека, воспитывались дети от 7 до 14лет [3, л.40]. Проверка показала, что в методическая работа велась недостаточно, на собраниях мало обсуждались вопросы, направленные на улучшение учебно-воспитательной работы детского дома. Работники детского дома не имели тесной связи со школой, преподаватели школ также редко бывали в детском доме и не оказывали конкретной помощи в работе с отстающими детьми.

Вследствие слабой постановки учебно-воспитательной работы и не обеспеченности учебными принадлежностями количество неуспевающих учащихся росло. По итогам второй четверти 1947-1948 учебного года из 102 воспитанниц не успевали 9, а в третьей четверти уже не успевали 13 воспитанниц [10, л.30-31; 4, л.239].

В 1948 году в области функционировал один дом ребенка. Заведовал врач-педиатр. Дом ребенка был размещен в одном здании с другими яслями. Рассчитан на 65 детей, в среднем в течении года бывало по 50-55 детей. В ходе проверки было выяснено, что дом ребенка недостаточно обеспечен твердым и мягким инвентарем, не хватало игрушек, отсутствовали музыкальные инструменты [7, л.86].

Таким образом, в первом квартале 1948г. в детские дома принято 63 детей, в том числе из детприемников МВД - 23, из лечебных учреждений - 21, через ОНО -14 и из других детдомов области - 5. Выбыло за этот же период 111 человек, из них трудоустроены 24, возвращены

родственникам - 39, переданы в лечебные учреждения Минздравоохранения - 25 чел., переведены в детдома других областей - 3, усыновлено - 5, умерло - 4, бежали - 11 детей [6, л.6].

В 1950-1951гг. состояние детских домов улучшается. В 1951 году детскими домами проведена значительная работа по возвращению детей родственникам и родителям. Всего возвращено 168 воспитанников и по состоянию на 1 января 1952 года в детских домах области еще воспитывались 198 человек., имеющих родителей в том числе 26 воспитанников у которых местожительство неизвестно, 76 человек у которых родители находятся в заключении и 96 воспитанников у которых адреса родителей известны и подлежат возврату им, но у многих родители находятся в доме –инвалидов, больницах [8, л.3].

В 1951 году на ремонт детских домов было выделено 200 тысяч рублей, которые были выданы детским домам. Кроме средств по бюджету были отпущены на ремонт 30 тыс.рублей из прибылей подсобного хозяйства городских детских домов: детдому №2 – 15 тыс.руб., детдому №5 - 10 тыс., Куршасайскому – 5 тыс. рублей.

Все детские дома после окончания 1950-1951 учебного года приступи к ремонту помещений. Некоторые детские дома расширили жилую площадь. Например, Куршасайский детский дом построил столовую и кухню размером 108 кв.м., а за счет помещения прежней столовой увеличил площадь спален.

Уильский детдом построил помещение размером 144 кв.м. в котором 108 кв.м., в котором поместили швейную мастерскую, красный уголок и прачечную. Детский дом №2 расширил помещение столовой, которое вмещает в одну смену 50 чел., Челкарский детский дом за счет подсобных помещений расширил площадь детдома, и организовал две рабочих комнаты. Тамдинский детдом построил баню и прачечную [8, л.5].

Большинство детских домов как детдом №5, №2 г.Актюбинска, Тамдинский, Хобдинский, Яйсанский, Куршасайский произвели качественный ремонт и закончили своевременно.

Продовольственное обеспечение детских домов происходило за счет государства, но в основном детдома должны были обеспечивать продовольствием себя самостоятельно. Овощи детские дома заготовили на своих подсобных хозяйств, за исключением Хобдинского, Челкарского и Уильского детских домов, которые не имели огородов, получили картофель и овощи по нарядам. На зимний период детдома заготовили 1256,5 центнеров картофеля и др.овощей 944,9 центнеров [8, л.7].

При Уильском детском доме имелся фруктовый сад и в 1951 году дети получили дополнительно к питанию 2353 кг. и 75 кг крыжовника.

Фонды на обмундирование, отпускаемые в 1951 году вполне обеспечивали потребность детских домов. Почти все детские дома обеспечены обмундированием. Детдом №5, №2 г.Актюбинска, Тамдинский, Хобдинский, Яйсанский имели по три и более смен обмундирования.

Мебелью некоторые детдома обеспечены недостаточно. Мебель в районы завозились Райпотребсоюзом в малом количестве и детские дома не могли приобрести. Особенно плохо обеспечивались отдаленные детские дома, как Уильский, Кунжарский, Хобдинский.

С 1950 г. велся постоянный контроль учебно-воспитательной работы в детских домах. В 1950-51 учебном году только два детских дома Тамдинский и Яйсанский добились полной успеваемости воспитанников [8, л.18].

Таким образом, в послевоенные годы государственная система социальной защиты детей-сирот выполнила свои функции. В короткие сроки была ликвидирована детская беспризорность. Дети, оставшиеся без родителей, получали первую необходимую помощь, чтобы стать полноправным гражданином общества. Действовала система контроля за положением детей-сирот: регулярная отчетность о здоровье и успеваемости воспитанников детских учреждений и приемных детей [13, с.58].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Блинова В.В. Деятельность детских приемников-распределителей в послевоенные годы 1945-1953.// Закон и право.- 2019. №2. С.41-44.
2. Государственный архив Актюбинской области (далее ГААО).
3. ГААО. Ф.13. Оп.13. Д.186.
4. ГААО.Ф.13. Оп.14 – к 432. Д.171.
5. ГААО.Ф.13. Оп.14. Д.9.
6. ГААО.Ф.13-П. Оп.16. Д.16.
7. ГААО.Ф.13-П. Оп.17. Д.168.

8. ГААО.Ф.13-П.Оп.18. Д.221.
9. ГААО.Ф.13-П. Оп.20.Д.302.
10. ГААО.Ф.14. Оп.1. Д.1433.
11. ГААО.Ф.14.Оп.2. Д.230.
12. Кузнецова И.П. Об опыте борьбы с детской беспризорностью в Башкирской АССР (1945–1964 гг.) //Вестник ОГУ**.** – 2014. №7 (168)/ - С.135-139.
13. Послание Президента РК-лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан -2050» Новый политический курс состоявшегося государства. 14 декабря 2014 года. http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta. *(*дата обращения: 30.09.2019*.)*
14. Рискулова Ф. Ф. Социальная защита беспризорных и безнадзорных детей в 1945-1946 гг. (на материалах БАССР) [Текст] // Исторические исследования: материалы Междунар. науч. конф. (г. Уфа, июнь 2012 г.).—Уфа:Лето,2012.—С.55-58.—URL https://moluch.ru/conf/hist/archive/54/2396/ (дата обращения: 30.09.2019).

ПІКІР
РЕЦЕНЗИЯ
REVIEW

Мауленов Г.С.
доктор юридических наук, профессор

Рецензия на учебник «Криминология», подготовленный доктором юридических наук, профессором Алаухановым Е.О.

В 2013 году в юридической науке нашей республики произошло знаменательное и историческое событие – в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) в издательстве «Юридический центр Пресс» был издан учебник «Криминология» (38 п.л., 608 стр.) известного казахтанского ученого-криминолога, доктора юридических наук, профессора, члена Союза писателей и журналистов Республики Казахстан Есбергена Оразулы Алауханова. Учебник стал очередным шагом, ранее им издавалась в России монография, тема: «Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений» (2005 год). Рецензентами учебника выступили выдающиеся ученые в области уголовного права и криминологии – доктор юридических наук, профессор О.Н. Ведерникова (судья Верховного суда Российской Федерации) и доктор юридических наук, профессор К.Р. Абдрасулова (заведующая кафедрой криминологии Ташкентского юридического института).

По устоявшейся традиции структура учебника представлена в двух частях: Общая и Особенная. В содержание Общей части учебника включены: предмет, система, методология криминологии, история ее становления и развития, преступность и ее основные характеристики, причины преступности, личность преступника, организация и методика изучения преступности, прогнозирование и предупреждение преступности, понятие и общая характеристика виктимологии, как одного из направлений криминологии (девять глав).

В Особенную часть учебника вошли шестнадцать глав, рассматривающих криминологи- ческую характеристику отдельных видов и групп преступлений, в т.ч. организованная, коррупционная, женская, воинская, корыстно-насильственная, экономическая, пенитенциарная, неосторожная и др., отдельная глава рассматривает международное сотрудничество в области борьбы с преступностью, особенности организации сотрудничества стран СНГ в борьбе с преступностью.

Следует особо отметить, что наш коллега проявил авторский и порой оригинальный подход к решению некоторых проблем криминологии, изложенные в настоящем учебнике. Так, например, затрагивая проблему причинности в криминологии автор, на наш взгляд, справедливо отмечает, что она является общефилософской проблемой и студенты должны ее освоить не по учебнику криминологии, а по специальной литературе.

Совершенно справедливы высказывания автора и о том, что каждый ученый видит проблему преступности и преступника соответственно своей специальности и создает «свою» теорию о ней, ее причинах и людях, совершивших преступления.

Исследуя развитие криминологии в СССР, в т.ч. и в Казахстане, профессор А.О. Алауханов подчеркивает, насколько труден и непрост был путь развития и признания криминологии, как науки – от полного непризнания, отвержения, объявления лже наукой до признания в качестве теоретической основы, как для законотворчества, так и для практики борьбы с преступностью.

При раскрытии криминологической характеристики преступлений автором приводятся статистические данные по республике о состоянии, структуре, динамике различных преступлений, конкретные практические рекомендации по их предупреждению.

Кроме того, свое логическое отражение в учебнике профессора Е.О. Алауханова нашли труды, как зарубежных, так и отечественных ученых и экспертов, среди них, Н.М. Абдиров, Н.А. Агыбаев, У.С. Джекебаев, С.Х. Жадбаев, Е.И. Каиржанов, И.И. Рогов, Г.Р. Рустемова, Н.Н. Турецкий и др.

Безусловно, отдельные положения научного труда, на наш взгляд, порой наталкивают специалистов на проблемы творческой дискуссии, в частности, соотношение социального и биологического в личности преступника; социально-психологический механизм совершения конкретного преступлений;

роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления; понятие и классификация виктимности.

Но, как нам представляется, актуальность затронутых автором сложных криминологических вопросов является ярким достоинством самостоятельности профессора Е.О. Алауханова, как ученого, как автора более чем 20 монографий и учебников в области криминологии.

Особо выделим то обстоятельство, что рецензируемая работа автором посвящена его учителям и наставникам – доктору юридических наук, профессору, академику АЕН РК, Заслуженному деятелю науки и техники РК Елегену Изтлеуовичу Каиржанову и доктору юридических наук, профессору Юлдашу Мустафаевичу Каракетову.

В целом, учебник дает глубокие теоретические знания и пропагандирует криминологические знания. В целом, труд написан по-настоящему творчески, является фундаментальным и привносит значительный вклад в уголовно-правовую и криминологическую науку современного Казахстана.

Издание учебника профессора Е.О. Алауханова «Криминология», в большой степени, выдвигает авторитет казахстанской криминологии на международный уровень и станет всеобщим признанием заслуг многих поколений казахстанских криминологов, сложившихся за последние тридцать лет.

Следует только приветствовать выход Е.О. Алауханова на международную арену и пожелать ему в год его 55-летия со дня рождения продолжить неустанную работу по пропаганде криминологических знаний в нашей стране, не забывая слова знаменитого поэта «…И вечный бой, покой нам только снится!».

Не случайно в предисловии к учебнику наши уважаемые коллеги – российские ученые – доктора юридических наук, профессора З.С. Зарипов и С.Я. Лебедев отмечают, что учебник отличается логической завершенностью идеи, новизной взглядов и перспективой дальнейшего исследования.

Безусловно, изданный учебник, подготовленный профессором Е.О. Алаухановым для студентов и магистрантов (докторантов), преподавателей юридических факультетов, специалистов в области уголовного и пенитенциарного права, криминологии, а также всех заинтересованных лиц найдет широкое применение среди ученых и практиков.

Агыбаев А.Н.
доктор юридических наук,
профессор КазНУ им.аль-Фараби,
заслуженный деятель Казахстана

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД ПО КРИМИНОЛОГИИ

Недавно в Санк-Петербурге издателством «Юридический центр-Пресс» издан учебник доктора юридических наук, профессора Е.О. Алауханова «Криминология» с объемом 42 п.л. Работа посвящена 20-летию независимости Республики Казахстан. Преступность и причины, ее порождающие всегда явились объектом пристального внимания человечества, которое постоянно ищет пути и средства эффективной борьбы с этим социальным явлением. На этой стезе особая надежда возлагалась на государство. Однако со временем стало понятно, что государство самостоятельно не в состоянии решить все возникающие сложные проблемы, что ведущая роль принадлежат обществу и его гражданским институтам. В своем выступлении на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан 18 июня 1993 года Президент страны Н.А. Назарбаев отмечал, что «нужно … поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства массовой информации. Такой опыт у нас был накоплен». Люди разных профессий во все времена задумывались над истоками преступности, над тем, какие внутренние или внешние силы заставляют человека нарушать уголовно-правовые запреты, даже под угрозой наказания. Естественно, что все они осмысливали вопросы преступности в контексте своего времени и его требований, на том уровне знания, который они застали или которого достигли собственными усилиями.

Как известно, непременным условием успешной борьбы с преступностью является понимание ее детерминантов. Криминология – это наука о борьбе с преступностью, ее детерминантов, которая должна опираться на современные реальности и возможности предупреждения преступлений.

Автор учебника, известный ученый, много работавший в области уголовного права и криминологии, в своем труде постарался изложить разные взгляды и позиции, но при обязательном условии, что они важны, даже необходимы для понимания того, что такое преступность и как с ней бороться.

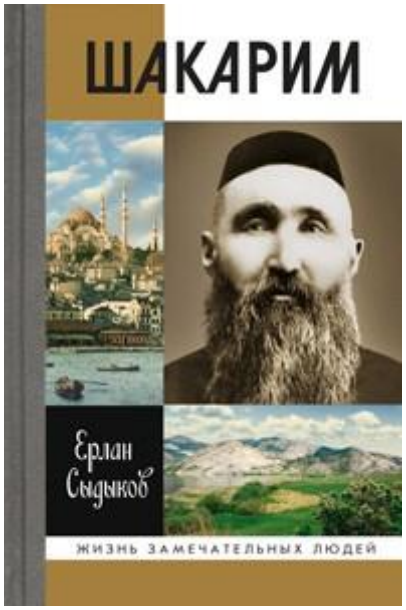
В учебнике на базе современных подходов к структуре и содержанию криминологий рассматриваются предмет, система, методология и история криминологии, задачи и перспективы ее развития. Анализ преступности, личности преступников, причин и условий преступлений дается как в общем плане, так и применительно к конкретным видам преступлении.

С тех же позиций рассматривается проблема предупреждения преступности. Специально исследованы определенные виды преступности:

преступления против здоровья человека, корыстно-насильственная, организованная, коррупционная, экономическая, рецидивная, женская, пенитенциарная, воинская преступность, преступность террористического характера, преступный оборот наркотиков, международное сотрудничество в области борьбы с преступностью.

Учебник отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, в ней приводятся статистические данные, и привлекается огромное количество научных и литературных источников. Книга написана доступным, образным языком и рекомендована для студентов, магистрантов, преподавателей юридических вузов и специалистов в области криминологий, а также для работников суда, прокуратуры и других правоохранительных органов, интересующихся проблемами предупреждения преступности. Настоящий учебник является фундаментальным трудом в области криминологии.

Каиржанов А.
доктор филол. наук, профессор

ШАКАРИМ. ПОИСКИ ИСТИНЫ И АБСОЛЮТНОГО ДОБРА

Рецензируемая книга профессора Е.Б. Сыдыкова «Шакарим. – Москва: Молодая гвардия, 2012. – 351 [1] с.: ил. – (Жизнь замечательных людей: сер. биогр.; вып. 1397)» представляет собой обобщенное исследование жизни и творчества выдающегося казахского философа, являющегося вершиной казахской философской мысли XIX в. Это действительно была феноменальная личность рубежа XIX и XX вв.: поэт, историк, культуролог, музыкант и переводчик. Книга написана доступным языком. Я бы отметил еще одну стилевую особенность профессора Е.Б. Сыдыкова — безупречный слог, или, как ее охарактеризовал бы А.С. Пушкин, написана она «забавным русским слогом».

Книга состоит из предисловия, шести глав, послесловия, указателей основных дат жизни и творчества Шакарима, а в конце книги помещена историческая справка.

Книга Е.Б. Сыдыкова о Шакариме многогранна: это жизнь и деятельность, посвященная на благо людей, это борьба за жизнь людей в тяжелую годину 30-х годов XX века во время голодомора (именно за это он был убит чекистами), это музыкальные и поэтические творения, и труды великого философа земли казахской, поэтому, анализируя книгу Е.Б. Сыдыкова, я остановлюсь только на его философском наследии.

Горы Чингистау - это истоки и творческие вершины Шакарима. Здесь он родился, это парадиз родового гнезда, именно здесь он впервые пытался осознать и осмыслить архетипы Великой степи, дошедшие из глубин древнейшей эпохи. Он овладел арабским, турецким и персидским языками, обучался в школе, выстроенным дедом Кунанбаем, начиная с 1853 г. После смерти отца он был взят под опеку его дядей Абаем, который приносил ему много книг и рекомендовал учить русский язык. Однажды он привез ему повесть А.С. Пушкина «Дубровский», которую уже в зрелом возрасте Шакарим переведет на казахский язык. В эти годы Шакарим открыл для себя мир великих поэтов Востока: Навои, Низами, Саади, Фирдоуси. Абай стремился овладеть русским языком. Есть свидетельства о том, как постигал Абай язык русский. В его дом часто наведывался толмач (переводчик) Георгий Корнилов (отец будущего генерала Лавра Корнилова), который блестяще владел казахским языком и однажды сделал казахский подстрочник письма Татьяны из «Евгения Онегина» А.С. Пушкина, благодаря которому мы сегодня знаем прекрасный перевод отрывка из этого романа, сделанный Абаем. Абай был привязан к старшему брату Кудайберды, дети которого любили дядю. Абай читал им творения персидских поэтов, арабские сказки и казахские богатырские эпосы. В такой творческой атмосфере развивался Шакарим. В нем росла жажда совершать добро, он пытался понять и осмыслить законы Вселенной. Об этих своих юношеских увлечениях он оставил записи в «Зеркале подлинного счастья».

Когда в 1866 г. после продолжительной болезни умер его отец, Шакариму было всего 8 лет. Все заботы принял на себя его дядя Абай. Шакарим тяжело переживал смерть отца и начинал усваивать уроки одиночества. В это время он изучил тюркскую грамоту и русское письмо. Начал писать стихи. Абай стал обучать его премудростям стихосложения. Шакарим начинает изучать литературу Востока, читает произведения европейского Просвещения и изучает русскую литературу.

Наступают годы службы в должности волостного ага султана, он полностью погружается в проблемы жизни аулов и занимается устройством личной жизни. Из-под его пера появляются первые подражания Абаю и собственные оригинальные суфийские стихи. Он знакомится с творчеством поэтов Ибн аль-Фарида, Ибн аль-Араби, Ахмеда Ясави, Юнуса Эмре и ряда других суфийских поэтов. Поэты-суфии в своих творениях несли специфические идеи и образность, их символика и аллегории завораживали слушателей. Основная форма их стихов – это касыда, являющаяся небольшой поэмой из 80–120 стихотворных строк-бейтов. Шакарим проникается суфийской лирикой. В этих произведениях содержалась теосуфийская система, показывающая пути достижения субстанционального единства с божественной сутью в личном опыте верующего человека, но это достижение возможно без посредников, без вмешательства муллы. Этот опыт ему пригодится, когда он покинет свой аул, уйдет в отшельничество в 1920–1930-х годах и будет искать истину наедине с природой. Образная система у суфиев была бинарной, это был некий символический параллелизм. Этот символизм был усвоен Шакаримом. Например, «Возлюбленная», «Друг» обозначали Бога, локоны «Возлюбленной», закрывающие лицо, символизировали мирские соблазны на пути достижения божественной Истины; летящий на пламя свечи мотылек – это душа, находящаяся в поиске Истины; опьянение – религиозный экстаз; страстное любовное свидание – мистическое слияние с Богом. За внешним, реальным явлением, чувственным образом кроется мистический смысл, и в этом синергетическом переплетении происходит взаимопроникновение реального и аллегорического аспектов. В этой бинарности суфийская поэзия обладает высокой художественной силой, проникающей в души, заставляя слушателей обрести мистическое блаженство через определенные ступени страдания.

Шакарим понимает, что при всей мистической окрашенности и отрешенности — это религия любви, которая обращена к простому человеку: «я бога нашел в человеке». Поэтому Шакарим призывал народ к единству, утверждал равенство людей. Этот опыт страданий пережил и сам Шакарим. Он думал о том, как постичь архетипы родной земли и как трудно это сделать обыкновенному человеку. В связи с этим приведу слова А.С. Пушкина из стихотворения «Возрождение», ведь поэт так точно выразил эту мысль: *Художник-варвар кистью сонной / Картину гения чернит / И свой рисунок беззаконный / Над ней бессмысленно чертит. / Но краски чуждые, с летами, / Спадают ветхой чешуей; / Созданье гения пред нами / Выходит с прежней красотой. / Так исчезают заблужденья / С измученной души моей, / И возникают в ней виденья / Первоначальных, чистых дней.*

Не следует думать, будто общепринятая, индивидуальная идея сотворена Всевышним, ведь эта идея вначале осуществляется конкретным деятелем, а потом, после его падения, может быть искажена им же. В таком случае положительное творчество поэта, мыслителя свелось бы почти к нулю. В действительности Всевышний наделяет творца-деятеля только отвлеченным логосом и сверхкачественной творческой силой. Пользуясь ею, мыслитель-деятель сам творит свое индивидуальное поведение в жизни.

Шакарим после долгого и тяжкого, извилистого процесса развития стал подниматься в поисках условий абсолютного добра, прежде всего, для окружающих людей, и своим творчеством удостоился обожания со стороны потомков, так как он выдвинул для будущих поколений задачу - искать абсолютные ценности человеческого бытия, пользуясь совершенным всеведением. Даже в минуты гонений и отчаяния, в минуты трагических народных событий 30-х гг. XX века он сумел сохранить связь со всем миром и потому в своем творческом наследии выдвинул и оставил неразрешенные для своего времени идеи и мысли, которые в последующее время стали явью в исследованиях многих ученых как Запада, так и Востока.

Приведу три тезиса из философского тракта Шакарима «Три истины»: 1) «Истину человек видит и воспринимает не просто глазами, а глазами разума»; 2) «(…) сама природа не что-то отчужденное, стоящее вне созданных вещей»; 3) «(…) заметно именно то, что при каждом следующем процессе круговорота душа идет к новому качественному восхождению». В этих тезисах философа говорится и подразумевается процесс рефлексии. Он рассуждает об эволюции природных явлений, «упорядоченности» происхождения и развития — именно так обретается

гармония и целесообразность коллективной жизни. Здесь Шакарим развивает идеи рефлексии и антропоморфизма. Рефлексия понимается им как обращенность мысли на субъект мышления и на собственно процесс мышления. Мы знаем, что существуют два типа мышления: 1) практическое мышление, когда на некий предмет заставляет обратить внимание внешняя ситуация; 2) рефлексия, когда предмет внимания включает процесс мышления.

Антропоморфизм – это система взглядов, согласно которым природа наделяется человеческими свойствами, уподобляется человеку, понимаются ее закономерности по форме поведения человека. В другом месте своего тракта Шакарим пишет: «Мне думается, не осталось таких мыслей, слов и дел, которые не осмысливались и не делались в древности». Ведь Шакарим утверждает мысль о человеческой рефлексии, благодаря которой появляются и открываются новые законы природы и общества, поскольку при наличии антропоморфизма общество находится в рамках мифологического сознания. Ему не ведомы законы природы, так как такое состояние мышления возможно только в присваивающем типе хозяйства, когда человек стремится объяснить мир тем, что просто переносит человеческие свойства на окружающий его мир. Главным элементом мифологического сознания является миф. Миф – это субъективное образование, имеющее для человека (носителя мифа) статус объективной реальности. В трактате Шакарима анализируются основные идеи Карла Г. Юнга, который писал, что сновидение и миф являются фактом субъективного образования. Такие идеи Шакарима сумели предварить некоторые открытия в конце XX в. Как только человек начнет подвергать рефлексии и критике миф, он теряет свою реальность. Можно подвести интенцию древнего мифа к следующей логической схеме: ХА́ОС > порядок. Если этот переход проводить на уровне космоса, мы получим космогонические мифы, если на уровне ритуала – календарно-обрядовые мифы и т.д. Главный персонаж-герой любого мифа подвергается мифологизации, но рефлексия выявляет основную причину некоторых событий того или иного мифа. Ср., например, миф о Прометее. Зевс приковал его к скале не за то, что он подарил людям огонь, а за то, что он знал тайну смерти Зевса.

Приведу еще один тезис из трактата Шакарима: «Между телом и душой существует нечто *промежуточное*, которое, являясь их общим свойством, служит причиной их единства и гармонии». Я считаю, что такое высказывание Шакарима предопределило в будущем, особенно в конце XX в., появление такой науки, как культурология. К примеру, А.А. Радугин пишет, что «отношение человека к миру определяется смыслом. (…). Смысл – это содержание человеческого бытия (в том числе и внутреннего бытия), взятое в особой роли: быть посредником в отношениях людей с миром и с самим собой (…). Подлинный смысл адресован не только разуму, но и неконтролируемым глубинам души, и непосредственно затрагивает наши чувства и волю. Эти смыслы покоятся в бессознательных глубинах человеческой души. Если эти смыслы становятся доминирующими, то они не только объединяют людей, но и образуют культуру». Итак, в основе такого смыслового мира лежит доминирующий смысл. Культура выражает себя через мир символических форм, которые и передаются от одного поколения к другому. Эти символы живут вместе с человеком, находятся в родном языке и реализуются через его активную творческую интенцию. Мысли Шакарима идентичны взглядам русских философов, прежде всего, взглядам Н.А. Бердяева (Философия свободы. Смысл творчества. — Берлин, 1923).

Поэтому я считаю, что философское наследие Шакарима можно обозначить как поиски условий абсолютного добра для всего человечества. Его можно определить и другими словами — этика любви. Это философское кредо мыслителя было оформлено после хаджа в Мекку, когда он трудился в библиотеках Стамбула и Парижа, посещал лекции французских философов Ожена Воннера, Виктора Моние, Августа Багери и др. Особенности его творчества подробнее вырисовываются при сопоставлении с теорией Спенсера и других европейских ученых. Спенсер утверждает, что Абсолютное, лежащее в основе мироздания, совершенно непознаваемо. Мы можем осознать его через мерцание символов, отражающее два начала: психические и физические явления. Такое толкование содержат в себе только символы, не дающие знания о подлинной сущности мира. Фактически эти два начала никогда не становятся равноправными: если выдвигается на первый план физическое явление, то в это время психическое явление аннигилируется, и тогда все учение проявляется в рамках вульгарного материализма. Шакарим такой подход не принимает. Если на первый план выносится понятие сознания (например, душевно-духовная устремленность), то в это время физическое явление приобретает самостоятельность, а все учение — характер спиритуализма. Шакарим лично наблюдает спиритуальные опыты в Париже, когда люди, обладавшие гипнотическим даром, внушали подопытному человеку совершать определенные действия. Шакарим считает, что абсолютная

полнота бытия есть осуществленное единство всех согласуемых друг с другом содержаний бытия. Ведь каждый человек желает быть участником этой полноты бытия и, насколько это возможно в его силах, пытается воплотить эту полноту, прежде всего, в себе. Шакарим понимает эту полноту бытия как полноту Всевышнего. Поэтому человек, овладевая полнотой бытия, стремится взрастить в себе три абсолютные истины: приращение подлинных знаний (а эти знания есть у Творца), сделать свою душу благородной и одухотворить ее при помощи уждан (казах. «совесть»), что позволяет быть опорой для духовного возвышения человека.

Итак, перед нами предстал опыт человека искреннего, реального участника тех событий, в творчестве которого отразились перипетии двух революций и национальной катастрофы 20–30-х гг. XX в. Эти события и переживания, откровения и прозрения философа находим в его стихах, поэмах, философских трактатах. Автор книги пишет: «Главный урок Шакарима – в непостижимой жажде познания. Непостижимой, потому что он стремился познать то, что нельзя понять в принципе – истину. Он доказал, что нужно идти именно таким путем, ибо только познающие люди свободны». Сочинения Шакарима учат человека жить с совестью, не терять чести и быть справедливым и добрым к окружающим людям. Его жизнь – это история степи, а его труды – кладезь премудрости, которые помогают читателю осознать себя, прежде всего, человеком.

Труды Шакарима Кудайбердиева

1911 г. – «Родословная тюрков, киргизов, казахов и ханских династий», «Каноны мусульманства».

1912 г. – философско-поэтический сборник «Зеркало казахов», поэмы «Калкаман и Мамыр», «Енлик и Кебек».

1918 г. – эссе «Зеркало подлинного счастья».

1922–1923 гг. – поэма «Лейли и Меджнун» в журнале «Шолпан» в Ташкенте.

1924 г. – поэтический перевод повести А.С. Пушкина «Дубровский», статьи «Обращение к редактору газеты», «Критика и критика критики» в газете «Казахский язык».

1978 г. – стихотворения в переводе на русский язык в сборнике «Поэты Казахстана» (серия «Библиотека поэта») в Ленинграде.

1988 г. – «Шесть рассказов» в издательстве «Жазушы».

1990 г. – «Три истины» в альманахе «АЛЕМ», вып. 1.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ
СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS

Абдикалыков А.А. - студент, Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата
Абдирасилова Г.Қ. - Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Абдукаримова А.А. - магистр, аға оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Абдуллина Л.Н. - тілдер кафедрасының аға оқытушысы, магистр, М. Оспанов атындағы медициналық университеті
Абулхайрова Г.Е., - ПҚБАИИ Инновациялық технологиялар және жаратылыстану ғылыми (гуманитарлық) пәндерді оқыту әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы, «Өрлеу» БАҰО АҚ Ақтөбе облысы бойынша филиалы
Абыканова Б.Т. - п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Алтынбеккызы А. - PhD, Департамент «Права», Университет «Нархоз»
Амангосова А.Г. - химия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Апенов С.М. - заң ғылымдарының кандидаты, халықаралық құқық кафедрасының доценті,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Арынтаева Г.С. - магистрант 1-го курса, Кокшетауский Государственный университет имени Ш.Уалиханова
Асанбаева С.А. - ф.ғ.к., профессор м.а.
Астраханов Ә.Р. - интерн – терапевт, Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті, Сақтаған Баишев атындағы Ақтөбе университеті
Аяпбекова А.Е. - к.г.н., доцент, «Тұран-Астана» университеті
Балтабаев М.С. - к.т.н., доцент, «Тұран-Астана» университеті
Бекешова Г.Ө. - п.ғ.м., аға оқытушы
Бердешова Г. - КеАҚ доценті, медицина ғылымдарының кандидаты, Марат Оспанов атындағы БҚМУ
Дальбергенова Л.Е. - PhD доктор кафедры иностранных языков, Кокшетауский Государственный университет имени Ш.Уалиханова
Даубасова С.Ш., - ст. преподаватель кафедры Уголовного права, Уголовного процесса и Криминалистики, Юридического факультета, КазНУ им. аль-Фараби
Джумабаева К.А. - заң магистрі, құқықтану мамандығы бойынша докторант, «Туран» Университеті
Дуйсебекова Ж.К. - Магистрант, Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ
Дуйсенова А.А. - педагогика ғылымының магистрі, оқытушы
Дуйсенова М.М. - PhD, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Ергалиев М.Е. - старший преподаватель кафедры «Общественно-гуманитарных дисциплин» ЗКМУ имени Марата Оспанова
Еркебаева Н.А. - ст. преподаватель кафедры Уголовного процесса и Криминалистики, факультета Юриспруденции и Международных Отношений, ЮКГУ им.М Ауезова
Ертукешова Г.М. - педагогика және психология магистрі, оқытушы
Есембеков Т.У. - д.ф.н., профессор КазНУ имени аль-Фараби
Есказинова Ж.А. - доктор PhD, доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Жайлыбаев М. - КеАҚ доценті, медицина ғылымдарының кандидаты, Марат Оспанов атындағы БҚММУ
Жалғас Д. - 4 курс студенті, Халықаралық Құқық мамандығы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Жамулдинов В.Н. - к.ю.н, ассоциированный профессор (доцент), доцент высшей школы искусства и спорта Павлодарского государственного педагогического университета

Жанасова Ж.Г. - тілдер кафедрасының оқытушысы, магистр, М. Оспанов атындағы медициналық университеті
Жармаганбетова К.Т. - заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті, Сақтаған Баишев атындағы Ақтөбе университеті
Жаулыбаев Ж.Қ. - п.ғ.к., Silkway халықаралық университеті
Жекебаева Р.Д. - магистр, аға оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Жорабекова А.Н. - доктор PhD, Международный университет Silkway
Жумагулова Ш.Р. - старший преподаватель, кандидат юридических наук, Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата
Жунисбаева Г.Н. - заң магистрі, құқықтану мамандығы бойынша докторант, «Туран» Университеті
Жұмалиева Г.С. - п.ғ.м., аға оқытушы, Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина Университеті КЕАҚ
Загатова С.Б. - кандидат филологических наук, проф. кафедры иностранных языков, Евразийский гуманитарный институт
Ибрагимов Р. - п.ғ.д., Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік педагогикалық институты
Илиясова Г.Б. - PhD докторант, КазНПУ имени Абая
Каиржанов А. - доктор филол. наук, профессор
Калманова Г.Т. - тарих ғылым магистрі, аға оқытушы
Калматаева Б. - PhD докторанты, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Кенжебекова Р.И. - п.ғ.к., Silkway халықаралық университеті
Кенжегалиев К.К. - кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики, психологии и социальной работы КГУ им. Ш.Уалиханова
Книсарина М.М. - PhD докторы, аға оқытушы, Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті КЕАҚ
Комаров О.Е. - к.соц.н., доцент, профессор высшей школы искусства и спорта Павлоларского государственного педагогического университета
Кохановер Т.А. - магистр пед.наук, ст.преподаватель кафедры теории и методики иноязычной подготовки, факультета иностранных языков, Карагандинского Государственного Университета им.Е.А.Букетова
Кумыспаев С.С. - магистр гуманитарных наук, старший преподаватель кафедры «Общественно-гуманитарных дисциплин» , ЗКМУ имени Марата Оспанова
Қазыбек Г.Қ. - к.ф.н., ассоцированный профессор, КазНУ имени аль-Фараби
Қазыбек А.Қ. – преподаватель**,** КазНУ имени аль-Фараби
Қалдарбекұлы Ө. - факультет права и экономики, Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова
Қалниязова А.Қ. - Филология мамандығының 3 курс PhD докторанты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті
Қанабекова М.Қ. - ф.ғ.м., аға оқытушы
Мауленбердиева Г.Б. - профессор, Silkway халықаралық университеті
Meirbekov Akylbek Kairatbekovich - PhD., acting associate professor, International Kazakh-Turkish University named after Khoja Akhmet Yassawi
Meirbekova Gulnara Kairatbekkyzy - Master's student, International Kazakh-Turkish University named after Khoja Akhmet Yassawi
Meirbekov Assylbek Kairatbekuly - PhD, International Kazakh-Turkish University named after Khoja Akhmet Yassawi
Молдабек Қ. - п.ғ.д., профессор, Silkway халықаралық университеті
Молдин Б.А. - Кафедра общественно-гуманитарных дисциплин, Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марат Оспанова

Мусашева Д.Қ. - гуманитарлық ғылым магистрі, аға оқытушы
Мухамбетгалиева А.К. - старший преподаватель, магистр гуманитарных наук, Западно-Казахстанский медицинский университет им.Марата Оспанова
Мүсәпір Ж.К. - аға оқытушы, «Тұран-Астана» университеті
Несговорова И.Н. - учитель иностранных языков высшей квалификационной категории «КГУ Гимназия №93»
Нуридинова Г.А. - кандидат педагогических наук, доцент, Южно-Казахстанский государственный университет имени М.Ауезова
Омарова И.М. - докторантка, Международный казахско-турецкий университет имени А. Ясави
Оралова Г.С. - филология ғылымдарының кандидаты, Қорқыт Ата атындағы ҚМУ
Пәзіл Ә. - п.ғ.к., доцент, Аймақтық әлеуметтік –инновациялық университеті
Садирбекова Д.К. - аға оқытушы, PhD доктор, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Садирова К.Қ. - филология ғылымдарының докторы, доцент, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
Сариева А.К. - п.ғ.к., аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Сарсекеева Ю.И. - магистрант кафедры педагогики, психологии и социальной работы КГУ им. Ш.Уалиханова
Смагулова Г.Н. - шетел тілде даярлаудың теориясы мен әдістемесі кафедрасының 1 курс магистранты, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Сундетова А.Н. - магистр истории, преподаватель кафедры «Общественно-гуманитарных дисциплин», ЗКМУ имени Марата Оспанова
Тағай А.Б. - «Педагогика және психология» мамандығының магистранты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті
Тайжанов А.Т. - философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ӘҒА академигі
Тапалова Р.Б. - к.ю.н., профессор кафедры Уголовного права, Уголовного процесса и Криминалистики, Юридического факультета, КазНУ им. аль-Фараби
Тасмагамбетова А.Р. - аға оқытушы, «Тұран-Астана» университеті
Тлеулесова Б.Т. - докторант PhD, КРМУ
Толегенова А.А. - преподаватель кафедры Правоведение, факультета Экономики и Права, Атырауский государственный университет им.Х.Досмухамедова
Торыбаева Ж.З. - доктор педагогических наук, профессор, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави
Төлепбергени Ж.Т. - тарих ғылымдарының кандидаты, қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасының жетекшісі, Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті, Сақтаған Баишев атындағы Ақтөбе университеті
Тусупбекова М.Ж. - кандидат педагогических наук, ассоц.профессор, доцент кафедры иностранных языков, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
Тілегенова Т.Т. - шет тілдер және аударма ісі кафедрасының оқытушысы, магистранты, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті
Утешева Г.Т. - Кафедра общественно-гуманитарных дисциплин, Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марат Оспанова
Шаймуратова И.В. - магистрант кафедры педагогики, психологии и социальной работы, КГУ им. Ш.Уалиханова
Шәмші Б. - КеАҚ аға оқытушысы, гуманитарлық ғылымдар магистрі, Марат Оспанов атындағы БҚМУ
Шелестова Т.Ю. - PhD, зав.кафедрой переводческого дела, факультета иностранных языков, Карагандинского Государственного Университета им.Е.А.Букетова

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
Қайта тіркеу №17579-Ж 06.03.2019
2009 жылдан бастап басылым ай сайын шығады.

Международный научный журнал (Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Перерегистрация №17579-Ж 06.03.2019
Периодичность издания ежемесячно.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек. Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года №1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы.

Материалы редакцией не возвращаются.

В статье необходимо использовать труды отечественных (Казахстанских) авторов. При этом рекомендуется содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах международного журнала «Наука и жизнь Казахстана».

Самоцитирование в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве.

Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми журнал
№1 2020 жыл

Бас редактор:
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

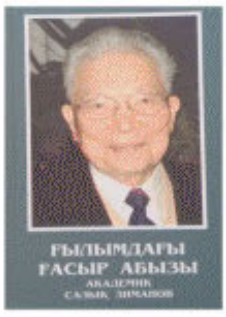
Басуға 13.01.2020 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 40,75 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №1233

Редакция мекенжайы: Алматы қаласы, Алмалы ауданы, Абылай хан даңғылы 113 үй
web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

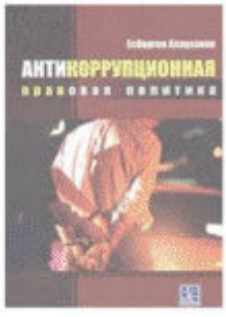
В ведущих учебных заведениях России презентованы научные издания - учебники, монографии, вышедшие в Казахстане под редакцией «Заслуженного деятеля Казахстана» д.ю.н., профессора Е.О. Алауханова.

Презентация прошла в Московской государственной юридической академии, в Московском университете МВД России и Рязанской академии права и управления ФСИН МЮ РФ, Правовой академии МЮ РФ, а также 28 мая 2009 г. в МГУ имени М.В. Ломоносова с участием проф. Е. Каиржанова. Есберген Оразович - зав.кафедрой Судебной власти и уг. процесса КазНУ им. аль-Фараби, член союза писателей Казахстана, член Российской криминологической ассоциации, гл. редактор международного журнала "Наука и жизнь Казахстана". Профессор О.Старков отметил, что новый учебник "Криминология" отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, приводятся статистические данные и привлекается большое количество научных и литературных источников. Книга написана живым, образным языком. В том числе в книге "Криминология", подготовленной под редакцией профессора И.Рогова и профессора Е.Алауханов, появились новые главы -"Бытовая преступность", "Медицинская преступность" и "Криминотеология", чем отличается от других учебников стран СНГ. Ученые России отметили, что подобные презентации учебников, посвященных криминологической науке казахстанских ученых, не проводились уже на протяжении двух десятков лет. Своими трудами, подчеркнули они, профессор Е. Алауханов укрепляет международное научное сотрудничество.

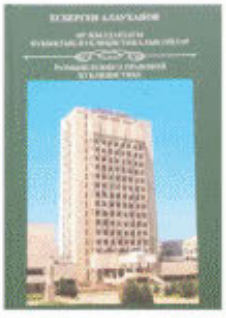

Журналға “Қазпочта” бөлімшелері арқылы жазылу индексі 74191

